

Давід ШУЛЬМАН

**ДЗЕ ЁЗЯЦЬ
КРЫХУ ШЧАСЦЯ**

Давід Шульман

ДЗЕ ЎЗЯЦЬ КРЫХУ ШЧАСЦЯ

Апавяданні

Мінск
«Радыёла-плюс»
2005

УДК 821.161.3-32
ББК 84(4Бел)-44
Ш95

Шульман, Д. Я.

Ш95 Дзе ўзяць крыху шчасця: апавяданні/Давід Шульман —
Мн.: Радыёла-плюс, 2005. — 296 с.

ISBN 985-448-056-9

У прозе Давіда Шульмана ўражвае ўменне аўтара перадаць смак жыцця самога па сабе, смак фізічнага існавання. Штодзённы чалавечы побыт з ягонымі вялікімі і дробязнымі клопатамі, смешнае і трагічнае — усё гэта шматкаляровы фон расповяду, атмасферы кнігі.

УДК 821.161.3-32
ББК 84(4Бел)-44

ISBN 985-448-056-9

© Д. Шульман, Д. Я., 2005
© Афармленне. ПУП «Радыёла-плюс», 2005

СМАК ЖЫЦЦЯ

Не навіна, што жыццё кожнага чалавека — захапляючы раман, нават вонкава звычайнае жыццё, без асаблівых прыгод. Бо галоўны змест пражытых чалавекам гадоў — гэта праца розуму і душы, спасціжэнне свету і сябе самога ў гэтым свеце, усведамленне і асэнсаванне сваёй адметнасці: хто ты і што ты? Нездарма выдатны расійскі пісьменнік Канстанцін Паустоўскі лічыў, што кожны чалавек павінен пакінуць пасля сябе кнігу пра сваё жыццё, казаў, што толькі бібліятэка з мільёнаў тамоў невыдуманых жыццярысаў людзей самых розных прафесій і сацыяльных статусаў можа даць дакладную карціну пэўнага часу, той ці іншай эпохі. Але, на жаль, напісаць такую кнігу дадзена не кожнаму. Таму што трэба мець талент апавядальніка, і не адно на словах, — на словах многія ўмеюць распавядаць так, што заслухаешся, — а на пісьме. Як сказаў некалі адзін эпіграміст:

Знаёмы мой так распавяд вядзе,
Што чуеш камара — такая ў залі ціша.
Але калі што-небудзь ён напіша,
Дык ад нудоты сківіцы звядзе!

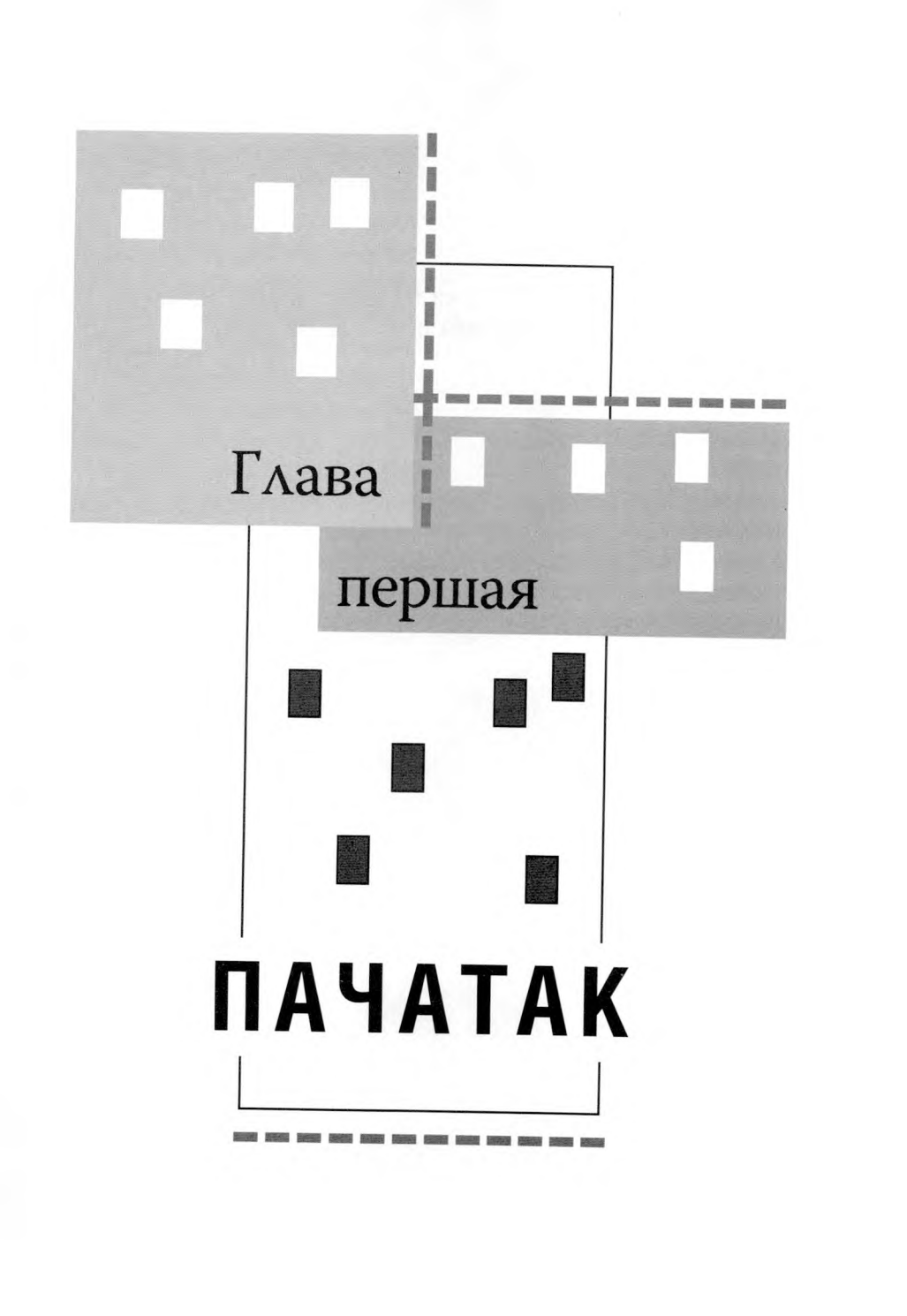
Я не ведаю, дакладней, не ведаў, хто такі Давід Шульман, не сустракаў гэтае імя ў друку. Цяпер, прачытаўшы рукапіс ягонай кнігі, магу з упэўненасцю сказаць: Давід Шульман — пісьменнік. Таленавіты, цікавы апавядальнік. Хоць, як мне падалося, асноўная ягоная прафесія далёкая ад літаратуры. І за пярэ ён узяўся з неадольнай патрэбы распавесці пра сваё жыццё і жыццё сваіх блізкіх — бацькі, маці, дзядзькоў і іншых родзічаў, распавесці пра сваіх сяброў і знаёмых, а таксама пра тых, з кім зводзіў яго выпадак — з персанажамі, якія чымсьці моцна ўразілі ці здзівілі. Уразілі героі кнігі Давіда Шульмана і мяне, старога літаратара ды старога чалавека, хаця ўразіць мяне цяжка, бо прачытаў я за свой век безліч кніг.

Але перадусім уразілі мяне не столькі героі Давіда Шульмана, не столькі сюжэты апавяданняў, якія ўвайшлі ў кнігу (а гэта менавіта апавяданні, мастацкая аўтабіяграфічная проза), колькі ўменне аўтара перадаць чытачу смак жыцця самога па сабе, смак фізічнага існавання, якое, зноў жа, само па сабе радасць і шчасце. Мора, неба, сонца, пах смачнай ежы, прыгажосць і прывабнасць жаночага цела (эратычны матыў гучыць у кнізе натуральна, без ханжаства, але і без пошласці), штодзённы чалавечы побыт з ягонымі клопатамі, і вялікімі, і дробязнымі, смешнае і журботнае, часам трагічнае — усё гэта шматкаляровы фон распавяду, дакладней, атмасфера кнігі. Натуральная, але і нязвыклая — для мяне ва ўсякім разе. Таму што гэта атмасфера краіны, у якой я ніколі не быў, — Ізраіля. І ўсе героі кнігі — беларускія яўрэі, які з'ехалі ў Ізраіль хто ў гады «вялікага зыходу» савецкага яўрэіства з краіны саветаў, хто пазней, у гады «перабудовы», хто знайшоў, а хто і не знайшоў у зямлі абяцанай лепшай долі...

Згадалася, як напрыканцы 70-х гадоў мінулага стагоддзя, калі ад'язджалі многія мае яўрэйскія сябры, думаў, што гэта расстанне назаўсёды, і на праводзінах было тое ж пачуццё, што і на пахаванні. Бо, думалася, пры маім жыцці не знікне «жалезная заслона» паміж шырокім светам і маёй Радзімай. На шчасце, знікла. І мае сябры прыязджаюць з Ізраіля да мяне ў адведкі. На жаль, я сам ніяк не магу выбрацца да іх, пагасцяваць у іхнім новым Доме. І ўсё ж пабываў! Дзякуючы кнізе, да якой пішу гэтую прадмову, дзякуючы вясёламу, шчыраму таленту Давіда Шульмана, які расчыніў перада мною дзверы ў гэты Дом, даў падыхаць ягоным паветрам. І яшчэ раз падумалася: якіх яркіх, цікавых, своеасаблівых, неардынарных людзей страціла Беларусь у гады таго «вялікага зыходу», як нам іх не хапае! Не хапае іхняга энергічнага, напорыстага жыццялюбства, іхняга гумару, іхняй вострай дасціпнасці, без чаго наша беларускае цеста часам бывае прэсным, калі не скваснелым...

Упэўнены, што кніга Давіда Шульмана набудзе ў Беларусі шматлікіх чытачоў.

Валянцін Тарас

Глава

першая

ПАЧАТАК

Калі ты забываешся на свае карані,
у цябе няма аніякага шанцу зразумець,
КУДЫ ТЫ ІДЗЕШ.

НА КАНІКУЛАХ

Я сядзеў на плоце і назіраў за вуліцай. Яна была пустэльнай. Таму што сярэдзіна дня. Мястэчка быццам вымерла, але захоўвала ўсю красу лета: цеплыню сонечных прамянёў, гарачы пясок, духмяныя травы і кветкі. Яшчэ яно выпраменьвала ўтульнасць і спакой. Паабапал вуліцы платы, і агароды, і дамы, і клуб у канцы на ўзгорку.

Колькі дзён таму мы прыплылі на параходзе. Першай, хто нас сустрэў, была Фейгл Осерс. Яна — начальнік прыстані. Прыстанню называецца драўляны насціл з бявенняў, што вытыркаецца з берага. Да яго прычальваюць параходы, стукаюцца аб аўтамабільныя пакрышкі, прывязаныя з трох бакоў прыстані. Вось і наш параход з мяккім гукам стукнуўся аб іх. З парахода пачалі кідаць канаты, Фейгл іх прымала, абвязвала вакол кнехтаў, што стаялі на прыстані, а потым разам з кімсьці з каманды прыладжвала трап.

Сам Осер стаяў убаку, босы, у падкасаных штанах. Часам, калі на бераг выходзіла болей пяці-шасці пасажыраў, ён, каб паскорыць разгрузку, падыходзіў да трапа і дапамагаў выносіць чамаданы і клункі.

Потым параход адвязваўся ад берага і пачынаў важка і павольна адштурхоўвацца, сіпата і паспешліва свіснуўшы, усцпорваючы і раскідваючы хвалі.

Осер, прывітаўшы бацьку, быццам старога знаёмага, запытаўся: «*Вос махт а ід?*» — «Як справы ў яўрэя?» — і адышоў убок, бо дзядуля, які сустракаў нас, падхапіў нашы рэчы і накіраваўся ўверх, пад гару. Дзядуля не любіў «цялячых пшчот». Ён ніколі не цалаваўся падчас сустрэч. Падаваў сваю

жорсткую, мазолістую руку і сыходзіў без пытанняў, а мы ішлі следам.

На гэты раз мяне прывёз тата. Ён прабавіць тут некалькі дзён, можа, з тыдзень, і з'едзе. А я застануся. Потым за мной прыедзе мама.

Калі мяне прывозіць тата, мы дабіраемся да мястэчка на параходзе. Бо тату падабаецца сядзець на палубе і ўзірацца на лясы, лугі, вёскі, прыстані, на сустрэчныя параходы і баржы з лесам і іншымі рэчамі. Тата супакойваецца. Бо ў яго праца нервовая, з людзьмі. Я таксама люблю плысці на параходзе. Бо ёсць буфет. І тата купляе мне там сітро. Колькі захачу. Хоць мама папярэджвала, каб я не «злоўжываў».

Ад прыстані да дзядулевай хаты метраў семсот. Спачатку пад гару, а потым па цёмнай вуліцы. Мы ж прыплылі ў дзве гадзіны ночы. На вуліцы свецяцца вокны толькі нашай хаты. Там чакае бабуля. Цікава, што смачненькае на сталe?

Бабуля цалуе нас, дае чысты ручнік, і мы ідзем у двор, да рукамыйніка.

Дзед і тата п'юць самагонку. Хоць тата, як госць, дастаў з чамадана пляшку «Маскоўскай». Самагонка «чыстая, для сябе», як сказала Верка, у якой дзядуля купіў цэлы графін. Напэўна, добрая. Яны ўжо выпілі па стограмавай гранёнай шкляначцы, і тата сказаў, што «вельмі моцная, але прыемная». А дзядуля адказаў, што калі выпіць шкляначкі тры-чатыры, то самагонка акажацца вельмі лютай.

Бабуля накладае мне тушанай бульбы, *мілхіке*, малочнай, у сэнсе, на масле. Бульба добра пратушылася, таму што гатавалася ў печцы. А печка вялікая, яна займае амаль усю кухню, да самай перагародкі. За перагародкай — астатняя частка хаты: вялікі пакой, у двух кутках якога стаяць жалезныя нікеляваныя ложка з горкамі падушак.

* * *

Мы позна ляглі і позна ўсталі. Тата пайшоў «з візітамі». Спачатку ён зойдзе да дзядзькі Меіра. Дзядзька жыве на нашай вуліцы, непадалёк ад клуба. Яны будуць гутарыць пра палітыку. Мой тата — «палітыкан». Калі адслужыў у арміі, яму прапаноўвалі застацца і пайсці «па палітычнай лініі». Але тата вырашыў, што пойдзе па сваёй лініі. Меір — пенсіянер, былы бухгалтар у сплаўканторы. Ён жыве са сваёй Ханай, тоўстай, шырокай жанчынай. Два іх сыны ў Маскве. І Меір сумуе, кажа, што дажывае, бо «зношанасць здароўя дасягнула крытычнай мяжы». Але так ён кажа ўжо год пяць. Я памятаю, таму што ўпершыню пра «зношанасць» яго здароўя пачуў пасля першага класа. Меір заўжды вельмі рады тату. Ім ёсць пра што пагутарыць. У пачатку лета ён заўжды пытаецца ў дзядулі, калі мяне прывязуць на канікулы і хто прывязе. Ён вельмі задаволены сустрэчай з татам.

Ад Меіра тата пойдзе на прыстань да Осера. Осер пенсіянер, у яго худая шыя і зморшчаны, як печаны яблык, твар. Яны разам з дзядулем былі плятагонамі — пераганялі па рэках лес у розныя месцы. Вось чаму мой дзядуля на рацэ свой. Ён высокага росту, жылісты і моцны. У адрозненне ад бабулі, ён не заўжды харчуетца кашэрна. Таму што ўсё жыццё прабавіў на сплаве, па некалькі тыдняў не быў дома. Часам, калі мы з ім гуляем па мястэчку, заходзім да Веркі. Дзед аддае пяцьдзесят капеек, выпівае шклянку самагонкі і закусвае салёным агурком з хлебам. Мы выходзім з Веркінай хаты, і ён просіць, каб я не расказваў бабулі. Безумоўна, я не раскажу, я ж таксама мужчына, хоць мне пакуль адзінаццаць. Але мне здаецца, што бабуля і так усё ведае.

Увечары мы сядзім на лаўцы каля хаты. Гарачыня спала, паветра пасвяжэла, і зямля ўздыхае з палёгкай. Суседзі падыходзяць і здароўкаюцца: «Што, Маісей, дачакаўся дачнікаў?» — «Ага», — адказвае дзед. «Ну, як там у горадзе?» Усе веда-

юць, як у горадзе, бо дарослыя дзеці суседзяў жывуць таксама у гарадах. Але трэба ж нешта запытацца.

* * *

Я сяджу на плоце і назіраю за вуліцай. Вось няспешна ідзе Мулік, лавіруе між каровінымі сухімі і свежымі ляпёхамі, якімі «засаджана» вуліца. Ён вялікага росту, чорныя вочы глыбока пасаджаны паабалал велічнага носа. Муліка ўсе ведаюць, таму што ён робіць ліманад у пякарні. У сэнсе, у пякарні робяць хлеб, а ў прыбудове Мулік «дае газу»: хімічыць над ліманадам і яблычным напоем.

Мулік жыве ў завулку недалёка ад нашай хаты, а побач, ушчыльную да другога плота, адным вокам-вакном глядзіць у наш двор, раздражняючы дзеда, дом яго цесця, Сімхі Элькес. Мулік не любіць сваю цешчу Эльку. Наогул яе мала хто любіць. Кажуць, праз язык яна і Сімху свайго прыдушыла. Нездарма, прыкладам, Фейгл называюць Фейгл Осерс, а маю бабулю — Лібе Мейшкес. Майго дзядулю зваць Мейшке, у сэнсе Маісей. А тут усе кажучь: Сімха Элькес. І адразу зразумела, хто ў доме гаспадар.

Мулік сам развозіць на падводзе свае напоі ў чайную, у сельпо, у краму пры сплаўкаторы. Часам ён развозіць і хлеб.

Мы хлеб амаль не купляем. Бабуля сама пячэ яго раз на тыдзень, і ён заўсёды свежы. У такія дні я прачынаюся, бо мой нос казыча пах свежага хлеба, які запоўніў усю хату. Бабуля дастае з печкі формы з ужо спечаным хлебам, выкладае яго на чыстыя ручнікі, потым, калі ён астыне, закручвае ў гэтыя ж ручнікі. І хлеб захоўваецца доўга. Наогул бабуля ўсё гатuje вельмі смачна. Калі я ем, яна ўсміхаецца, задаволеная, што мяне не трэба доўга ўгаворваць. Часам яны з дзядулем, рана-рана, сыходзяць у лес па грыбы. Бабуля іх выглядае і дае дзядулю каманду, куды нахіліцца. Бо ў бабулі зрок лепшы. Яны ўжо вяртаюцца, а я толькі ўстаю, «прас-

паўшы ўсё на свеце», як часам кажа мая матуля. У гэты дзень бабуля гатуе тушаную бульбу з лісчкямі. «*О, дос із а майхл!*» — «Смаката!» — кажа мой тата. «*А майхл!*» — кажу я, пакідаючы пустую талерку. — *А данк, дзякуй!*» У хаце ўсе гутараць на ідыш, толькі часам са мной па-руску. Таму я разумею ідыш і нават часам гавару на ім.

Седзячы на плоце, можна шмат што пабачыць. Што, напрыклад, ляжыць у кузаве сяльпоўскага «газіка», апрача грузчыка Федзі. І нават каго адвозіць у райцэнтр рэйсавы аўтобус. А яшчэ, калі вецер прадзьмувае і ўляпляе сукенку нашай суседкі Марылі. Ёй дваццаць два гады, і яна бухгалтарка ў сям'і.

— Ну, прывітанне, — кажа Марыля і цягне сваю вузкую руку з доўгімі пальцамі мне на плот. За рукой цягнецца сукенка, і я, працягваючы руку ёй насустрач, гляджу на ногі, што вырастаюць з-пад сукенкі... Марыля смяецца і кажа, што я добры, правільны хлопчык. Мне толькі трэба падрасці. Яна сыходзіць, а я гляджу ўслед. Вецер абляпіў яе ззаду...

Я злажу з плота. Бо сабраўся ісці на абед і ўсе ўжо селі за стол.

* * *

Я прачнуўся яшчэ даўідна, прахапіўся раптоўна, без невыразнага пераходу ад сну да явы. Выйшаў на двор, як кажа дзядуля, «па патрэбе». Певень цягне галаву ўгору і кідае ў неба трыумфальныя гукі. У бабулі дзесяць курэй і адзін певень. І штодня свежыя яйкі. А яшчэ з градаў морква, агурочки, цыбулька, клубніцы, гарох пад плотам, восем яблынь, дзве грушы, дзве слівы, кусты смародзіны... І кветкі, шмат кветак уздоўж дарожкі ад брамкі да самага ганка.

Вось і сонца. Са светла-ружовага яно робіцца ружова-залатым. Зямля і дрэвы за ноч пакупаліся ў расе і цяпер прыбіраюцца ў ранішнюю вопратку.

Мы хутка паснедалі, узялі дзве сякеры, пілу, цвікі і вясло. Паплызем на лодцы на другі бок ракі. Ужо і дзядзька Меір каля брамкі. Ён таксама з намі.

Спачатку вяслуе дзед, потым тата. Па рацэ плывем уніз па цячэнні хвілін трыццаць. І выходзім на бераг. Дзядуля выцягвае лодку з вады, прывязвае да дрэва. Цяпер наперадзе ідзе дзядзька Меір. У яго шчупачыны твар: нос і зубастыя сківіцы высунуты наперад. Але ён, як кажа тата, добры чалавек, начытаны і пісьменны. Мы ідзем праз лес да таго месца, дзе ў вайну расстрэльвалі мясцовых яўрэяў. Дзядуля кажа, што раней, да вайны, абодва берагі злучаў мост і яўрэяў гналі ў гета па мосце. А Мейер кажа, што два сыны Рохі-Мендлс саскочылі ў ваду. Адзін з іх уратаваўся і пайшоў у партызаны. Пра яго нават у кнізе пра партызанаў пісалі. Мой дзядуля і дзядзька Меір усё гэта ведаюць з расказаў суседзяў, бо яны паспелі з сем'ямі з'ехаць у эвакуацыю.

Мы ішлі доўга. Лес ужо цалкам прачнуўся і высах пасля ночы, пахла мохам і хвойй. Меір спыніўся і сказаў: «Тут». Злева, між дрэваў і густога хмызняку, стаяў узгорак, доўгі і шырокі. Расліннасць на ім выразна адрознівалася ад таго, што расло вакол. На ўзгорку цвілі высокія фіялетавыя кветкі. Гэта прырода так адзначыла месца трагедыі. Другіх адзнак не было. Мы пастаялі і памаўчалі. Потым тата памаліўся, і мы ў канцы сказалі: «*Омен!*»

Дзядуля і тата сякерамі пачалі высакаць хмызняк і тонкія дрэўцы. Дзядзька Меір стаяў убаку і моўчкі назіраў. Ён жа былы бухгалтар, у яго рукі для такой працы растуць не так, як патрэбна. Ды і хворы ён.

Узгорак цяпер бачны нават метраў за сто. З высечаных дрэў дзядуля, ачышчаючы кару, рабіў «штангі», гэта значыць жэрдкі. А мы з татам распілоўваем дрэва на слупкі. Гадзіны праз дзве абгарадзілі ўзгорак. Меір дастаў з торбы фанерку, на якой чорнай фарбай было напісана: «Тут, у гета, былі забіты яўрэі мяс-

тэчка. Вечная ім памяць!» Дзядуля прыбіў фанерку да высокага слупка, які мы потым укапалі.

Дахаты мы вяртаемся моўчкі. Бабуля ўжо чакае нас. Яна гладзіць дзядулю па спіне і дастае графін. Ежа на сталe. Выпілі па першай, і нават дзядзька Меір. Дзядуля не закусвае. Ён трэ вочы, але плакаць сабе не дазваляе. Бабуля кажа, што дзядуля ўсё носіць унутры, нічога не паказвае. І таму ўсім здаецца, што цяжка яго чым-небудзь расхваляваць. Мы ж ведаем, што там, у гета, два яго браты з сем'ямі і сястра...

Меір ужо пайшоў, а тата з дзядулем выпіваюць яшчэ, потым кладуцца спаць. Дзядуля кладзецца на кушэтцы ў кухні, а тата ідзе ў пакой.

І вось ужо канчаецца дзень. Сонца хіліцца да захаду, але неба будзе яшчэ доўга ззяць. Прыйдучь прыцемкі, а потым — кароткая чэрвеньская ноч. Сціхне мястэчка, і сабакі супакояцца.

Уначы мы праводзім тату. Зноў з шыпеннем, раскідаючы хвалі, параход адчальвае ад прыстані. Мы з дзядулем уздымаем пад гару, у мястэчка, дзе на другім канцы вуліцы свеціцца акенца нашай хаты. На небе ззяюць яшчэ не стомленыя зоры, а з ракі гучаць кароткія крыкі буксіраў. Наперадзе ў мяне яшчэ палова лета з яго бясконцымі днямі, з бабуляй Лібай і дзядулем Маісеем. А яшчэ з маім дзядзькам Давідам, які жыве побач, у завулку. А пра дзядзьку Саламона, які загінуў на фронце, мне раскажа бабуля, выціраючы канцом хустачкі свае мокрыя ад гора вочы. Дзядуля, пачуўшы пачатак распавяду, махне рукой і пойдзе на двор. Ён жа ўсе турботы носіць у сабе.

Маісей, Давід, Саламон... Мае продкі з мястэчка.

ДЗЯДЗЬКА

Лета, цяпло, ліпеньская спёка. Па старых дарогах, зрэзаных застылымі каляінамі — слядамі чужога жыцця, — цягнецца няспешна павозка. У ёй на скрыні, замкнутаі на замок і накрытай старой зашмальцаванай коўдрай, сядзіць чалавек. За ім, на возе, ляжаць мяхі з анучамі, касцямі, жалезам.

Дарога ўпаўзае ў лес. Ён поўны кветак і пахаў. А вось і Беляковы хутар. Ад яго праз Залачовае поле да мястэчка ўсяго нічога, гадзінка дарогі. Можна і паспаць. Кабылка шлях ведае, сама давязе дахаты.

Здрыгануўся якраз на раздарожжы. Налева вяла дарога ў райцэнтр, а направа — у мястэчка. Ехалі ўздоўж хат з бліскучымі ад перадвечаровага сонца вокнамі. Прыпыніліся каля хаты, што насупраць сквера, абгароджанага плотам, з помнікам вызваліцелям пасярэдзіне.

Фурман саскочыў са сваёй скрыні-сядзення, прывязаў каня да дрэва і, прыстасоўваючыся пасля застойнага сядзення зноўку да зямлі, пабоўтаў адной нагой, потым другой і зайшоў у напаядчыненую брамку.

...Калі з'явіўся мой дзядзька, мы сядзелі ў двары за сталом утраіх — бабуля, дзядуля і я, — пілі гарбату з хатнімі сухарамі.

Мы звычайна прыплываем на параходзе ўночы, а ранкам дзядзька ўжо заходзіць да бабулі і радуецца нашаму прыезду. А сёння ён з'явіўся пад вечар: «быў у камандзіроўцы».

У дзядзькі ёсць конь, службовы. Бо ён працуе ў нарыхтоўчай канторы, збірае па вёсках другасную сыравіну, а калі прасцей — «рэшткі жыццядзейнасці чалавека». Так кажа мой дзядзька. Разлічваецца ён са здатчыкамі крышкамі для кансервавання, дзіцячымі надзіманымі шарыкамі, свістулькамі, ніткамі, іголкамі, навалачкамі і іншымі разнастайнымі дробязямі, на якія ў сельпоўскіх крамах дэфіцыт.

Аднойчы, ужо за вёскай, з крыкам: «Давід, пачакай, сляпаю іголка!» яго дагнала Анюта, яшчэ не старая баба з Далгінава. Аказалася, што іголка была без вушка, бракаваная. Дзядзька любіў расказваць пра гэтую «сляпую іголку».

— Ну, здароў, пляменнік. Падрас ты, зноўку падрас. Гэта добра. Прыехалі ўночы? А тата дзе твой? Пайшоў да Меіра? Не, матуля, — гэта ён да бабулі, — я есці цяпер не буду. Вось закачуся дахаты і праз гадзінку вярнуся. Ну, бывай.

І ён пайшоў са двара. Я следам за ім, гляджу, як адвязаў ён сваю кабылку, узяў лейцы ў рукі і пашураваў дахаты. Ён жыве непадалёк, у завулку за сельпоўскай крамай, праз два дамы ад свайго цесця. Эле дэр Зубац — вядомая ў мястэчку асоба. Наогул ягонае прозвішча Мельцын, але ў Эле ўсе зубы ўстаўныя, вялікія, як у дзядзькавай кабылы. Таму ён Зубац. Яму за семдзесят год, але здаровы Эле дэр Зубац, як бык. Таму што часам п'е кроў, каровіну, і ад свіной не адмаўляецца. І яшчэ ён «ходзіць па бабах». Раней таксама, як і мой дзядзька, працаваў у нарыхтоўчай канторы. Людзі кажуць, што Зубац вельмі багаты: у яго ёсць залатыя царскія чырвонцы. Купіў сваім дочкам у горадзе дамы — і ўсё ў дом. А вось дзядзьку майму, здаецца, нічога не дасталося. Таму што сваю хату ён будаваў разам з дзядулем.

З дзядзькавага двара адкрываецца цудоўны краявід на раку, па якой мы прыплылі на параходзе. Праз заднюю брамку можна спуціцца да самай ракі, метраў дваццаць з горкі.

Дзядуля крыху крыўдуе на Зубаца. Калі мы часам завітваем да сватоў, то сядзім там нядоўга. Таму што Эле дэр Зубац робіць выгляд, што ён моцна заняты. Ну, чым можа быць заняты здаровы пенсіянер Зубац? Дровы нарыхтаваныя, хатай займаецца яго Бейлька, якая ўвесь час ные, а калі што буйное трэба зрабіць, дык наймаюць людзей. Гэта мой дзядуля ўсё робіць сам. І дровы прывозіць, пілуе і коле, і кару нарыхтоўвае ў пару, здае потым на бандарню. І ўсё астатняе, усё сам... Добра, нам жа ад Зубаца нічога не патрэбна. Мы проста, па-сваяцку.

Майму дзядзьку сорак. Ён высокі, сухі і касцісты. Хоць і працуе на кабылцы, але рукі ў яго залатыя. Так кажа мая матуля. Здольны мужык, усё ўмее. А яшчэ ён музыка, самавук. Вось і цяпер прынёс гітару і балалайку. Сядзіць у белай кашулі, цёмных штанах, у кепцы на галаве. Побач з маім татам, размаўляюць.

А бабуля носіць на стол, і дзядуля таксама заняты. Наразае хлеб, агуркі, каўбасу, выстаўляе гранёныя шклянчкі-стограмоўкі, разлівае, адбіўшы ножыкам сургуч з горлышка пляшкі, «Маскоўскую».

Пакуль мы выпіваем і ядзім, бабуля сядзіць убаку на краі кушэтка і выцірае вочы куточкам хусткі, якая накрывае галаву і завязана пад падбароддзем. Яна шкадуе дзядзьку. Таму што той доўга не бывае ў хаце, стамляецца і харчуецца нерэгулярна. Спіць у чужых хатах, часам чорт ведае на чым, а ўлетку — проста на вольным паветры. І ён заўжды ў дарозе, між неба, палёў і лясоў, што змяняюцца па порах года. Возік ці санкі, разумная кабылка, часам выпадковы спадарожнік. І хто ведае, што ў таго ў галаве. Розныя выпадкі бываюць. А ўзімку... Марозы, мяцеліцы, праз іх цягнуцца яго санкі, і ён зусім адзін-адзінокі, у кажуху і валенках, між белай прасторы. Ён і яго кабылка.

А ўлетку, калі неба назбірае злосці, гром і маланка ўразаюцца адно ў адно і параджаюць споры дождж... І дзядзька ў гэты час сярод поля... Бабуля шкадуе дзядзьку, таму што жыццё таго пашкуматала. Ён ледзьве-ледзьве дайшоў тады з Мінску, дзе працаваў інструментальшчыкам. Два дні пехам, са збітымі нагамі. Паспеў. Дзядуля, склаўшы рэчы на воз, ужо замкнуў хату і ўцякаў з усёй сям'ёй ад немцаў у эвакуацыю. І там, у Молатаўскай вобласці, дзядзьку таксама дасталася на поўную катушку. Ім усім дасталася...

Мы выйшлі на двор. Было цёпла, цёмна, ціха. Чорна-густая ноч. Святло з кухоннага акна асвятляла лаўку і невялікую прас-

тору побач з ёй. Дзядзька ўзяў гітару. Уздрыгнулі ноздры, вочы загарэліся... Ён іграў танга, вальсы. Потым узяў балалайку. «Хо-роши весной в саду цветочки», — заспяваў ён ціхім аксамітным голасам. А потым, ужо зноўку пад гітару: «*Ву нэмт мэн а бісэлэ мазл?*» — «Дзе ўзяць крыху шчасця?»... Ён спяваў і глядзеў на мяне. Мне здаецца, дзядзька любіў мяне, бо я быў у яго першым яго пляменнікам, найстарэйшым. І ўва мне ён ужо бачыў мужчыну, якому жадаў удалага жыцця і сям'і. Тым летам мне было трынаццаць.

Ура! Дзядзька бярэ мяне з сабой. Я ўгаварыў бабулю. На цэлы дзень мы з'язджаем.

Аказваецца, нам не вельмі далёка, у Віркава. Там, у хлевушку ў Ганны, мы забіраем мяхі з анучамі і касцямі. Грузім на наш воз. Потым дзядзька вязе мяне на Блакітнае возера. Мы купаемся і даем нырца, качаемся па чыстым пяску. Дзядзька худы, мокрая чорныя трусы абляпілі яго да калена. Вакол нікога. Мы з'ядаем бабуліны прыпасы з плеценага кошыка.

І зноўку вакол пяскі, сцежкі-дарожкі, змрок лесу, духмяныя сенакосы, калюжны пасля начнога дажджу, што раствараюцца ў паветры і робяцца туманамі і аблокамі...

Мне здаецца, дзядзька любіў з'язджаць з хаты. Ён шукаў... сваё жыццё. У яго была пяшчотная душа. Дабрыня яго была бачная адразу, тонка-далікатная дабрыня. Вось ён муркае знаёмыя песні і глядзіць на мяне. Чамусьці мне зноўку здаецца, што дзядзька адзінокі і пра штосьці шкадуе. «Не адкладай жыццё на наступны год, — кажа ён мне. — Жыццё пішацца набела». Дзівак мой дзядзька, думаю я. Як гэта можна адкласці сваё жыццё? Хіба можна год не жыць, а потым зноўку бачыць сонца, дыхаць, прыехаць у мястэчка?

А вось і хата, і вокны, што блішчаць пад сонцам. Дзядзька саскочыў са сваёй скрынкі-сядзення, сагнуўся-разагнуўся, падаў мне руку. Я саскочыў з вазка і зрабіў тое ж самае...

Праз шмат год з самага спякотнага горада я прыехаў да яго на поўнач. Дзядзька ўжо даўно ў Краіне, а я яшчэ новенькі. Пасля звычайных гутарак і застолляў ён бярэ гітару і ціха кажа: «Час не падманеш. Гэта ён з нас смяецца. Галава ўсё бялейшая, а душа старэць не хоча...»

Ён пяе і глядзіць на мяне. Я бачу пакуту ў яго вачах, складаныя пачуцці закрытага і адзінокага чалавека. І такое шчымлівае пачуццё раптоўна ахоплівае мяне. Хочацца яму дапамагчы, але чым і як? У мяне ёсць жыццёвы досвед, і я часта корпаюся ў сабе. Але што рабіць цяпер, тут, у дзядзькі?

Як мала мы ведаем адзін пра аднаго, як мы не паспяваем нават выгаварыцца, адкладаем на адвечнае потым. Як быццам гэтае «потым» безразмернае. Але час бяжыць. Як куля снайпера. Дакладна ў мішэнь.

...Ён уцёк са шпіталя. Прышоў увечары дахаты. Узяў гітару і ціха спяваў для сябе. А потым заснуў. І ніхто не здолеў яго разбудзіць.

ФІНКА І ЛЫЖКА

У таты на спіне, з левага боку, былі тры зашытыя дзіркі. З цягам часу яны зрабіліся трыма ўціснутымі ў скуру слядамі памерам з капейку. Я ведаў, хто пакінуў гэтыя сляды. У сорак шостым годзе, калі тата яшчэ хадзіў у армейскай форме, але ўжо без пагонаў, ён з дзядзькам Мішэ-Юдам зайшоў на пошту. Гэта было ў Малахаўцы. Тры нецвярозыя маракі, калі пабачылі яўрэяў у вайсковым абмундзіраванні, «засумняваліся» і пачалі блюзнерыць і здзеквацца з таго, што яўрэі правялі вайну ў Ташкенце. І на табе, таксама шыюцца ва ўдзельнікі. Тата маўчаў, але калі маракі пачалі картавіць і казаць пра «Сагачку», ціха прамовіў, што ён толькі ўчора зрэзаў пагоны, а на вайне быў мінёрам... І хай бы яны лепей не ганьбавалі годнасці савецкіх маракоў.

Пачуўшы слова «ганьбаваць», адзін з тройцы, што гайдаўся на непаслухмяных нагах, выхапіў фінку і пайшоў на тату. Мужчыны і жанчыны, што знаходзіліся ў памяшканні, расступіліся і пакінулі, быццам на баксёрскім рынгу, з аднаго боку тату з Мішэ-Юдам, а з другога — тройку, што наступала і была на ўсё здатная. Мішэ-Юда зрабіў нырца ўбок і выбег вонкі, па сваякоў, што чакалі метрах у трыццаці ад пошты. Сярод іх быў і дзядзька Валодзя, бацькаў брат, каваль у даваенны час. Яны з татам усю вайну былі на фронце разам. Дзядзька Валодзя і бацька былі вельмі дужымі дзецюкамі. Я бачыў іх даваенныя фотаздымкі. Браты былі налітыя пругкімі мышцамі.

Пакуль Міша-Юдэ бегаў па дапамогу, тата ўнутры пошты прасіў, каб яму дапамаглі, але ўсе толькі адступалі далей, вызваляючы прастору для бойкі. Тата паспрабаваў адварнуцца і перахапіў занесеную фінку рукой. Яна ўпілася ў далонь і рассякла яе. Пацурчэла кроў. Другой рукой тата адкінуў спачатку аднаго марака, потым другога. Безумоўна, калі б яны былі цвярозымі і добра трымаліся на нагах, здзейсніць такое было б немагчыма.

Раз'юшанья ад выгляду бацькавай крыві і таго, што нейкая жыдоўская пяхота раскідае іх, яны наваліліся ўтрох, збілі тату з ног і ўсадзілі яму ў спіну тры фінкі... тата яшчэ скінуў з сябе двух, але трэцяга, з акрываўленай фінкай, не паспеў. Моц пакідала. Жыццё выцякала з яго...

Дзядзька Валодзя ўварваўся і пачаў мяцеліць марачкоў. Ён яшчэ не бачыў тату. А калі заўважыў фінку і кроў, што капала з яе, адразу ўсё зразумеў, закрычаў пра хуткую дапамогу і кінуўся на падлогу да таты. «Гей ніт авек, гей ніт авек, брудэрл!» — «Не сыходзь, не сыходзь, братка!» Яны поруч прайшлі ўсю вайну...

З'явіліся міліцыя і лекары.

Пасля аперацыі хірург Заскінд сказаў, што тату пашанцавала. Фінкі прайшлі ў некалькіх міліметрах ад сэрца і зачалі толькі лёгкія. Праз гэтае «толькі» тата месяц пракачаўся ў шпіталі, па кроплі прывабліваў жыццё назад. Сваякі з Малахаўкі прывозілі ў каструлях, закручаных у падушку, юх, булён, і кармілі тату з лыжачкі.

Калі праз пару месяцаў тата выкараскаўся, яны з дзядзькам Валодзем і Мішэ-Юдам паехалі ў Маскву, у цэнтральную сінагогу. Увайшлі туды, накрыйшы галовы насоўкамі, утраіх, усё яшчэ ў вайсковай форме, узялі *сідуры* і пачалі чытаць малітвы. Сінагога была амаль пустая. «Фун ванэн зайт ір?» — «Адкуль вы?» — падышоў і запытаўся барадаты стары ў ярмолцы. «Азой, ви фун йенэр вэлт», — ціха адказаў тата. — «Амаль з таго свету». — «А дзе вашыя сваякі?» — «На нябёсах», — адказаў дзядзька Валодзя. И стары ў ярмолцы ўсё зразумеў...

Усе сваякі з татавага боку загінулі ў гета і на фронце...

* * *

У Краскава я прыехаў на курсы павышэння кваліфікацыі. Вучыліся, жылі і харчаваліся ў адным і тым жа будынку. Па ве-

чарах я з'яжджаў у Маскву, у тэатры. А на выхадныя выпраўляўся ў Малахаўку. Там яшчэ жылі нашы далёкія сваякі.

— Ты ў Краскава? — запытаўся дзядзька Захар у першы дзень майго з'яўлення.

— Так, дзён дваццаць там прабуду.

— А ці ведаеш ты, што ў тым Краскава, пасля вайны, твой бацька ляжаў у шпіталі?

— Я ведаю, што гэта было ў Малахаўцы. І ведаю, што ў таты ў спіне былі тры фінкі.

— Шпіталь знаходзіўся ў Краскава. Мы цудам давезлі яго з Малахаўкі. Потым Бася з Голдай вазілі яму ўкручаную ў падушку ежу. Лекар Заскінд сказаў, што твайму тату патрэбна цёплая хатняя ежа, асабліва курыны юх.

— Я ведаю. Мне тата расказваў.

— А п'янь-матросаў адпусцілі з міліцыі ў той жа вечар. Вось такія былі часы...

Я глядзеў з вышыні васьмага паверха інтэрната на Краскава і спрабаваў адгадаць, дзе, у якім баку, быў калісьці той выратавальны шпіталь з хірургам Заскіндам. У Малахаўцы я быў раней на тым месцы, дзе раней знаходзілася пошта з людзьмі, што абыякава назіралі, як забівалі тату...

З той лыжкі, якой кармілі тату ў Краскава, я сам цяпер ем. Яна нашмат старэйшая за мяне, прайшла з татам усю вайну і была з ім да канца яго жыцця. Яна пачарнела, крыху з'едзеная. Выратавальная лыжка, яна дапамагла выжыць і жыць...

СТАРЫЯ

Калі мой дзядзька ажаніўся, яму было шаснаццаць год. Здарылася гэта вельмі даўно, у першай палове мінулага стагоддзя. Так даўно, што яго сын, мой стрыечны брат, учора адзначаў сямідзесяцігоддзе.

Гэта цяпер модна: жонка старэйшая за мужа, часам нават год на дваццаць, пра пяць-дзесяць я ўжо не кажу. А тады, у тыя дваццатыя мінулага стагоддзя, яго шлюб быў не зусім звычайнай з’явай. Дзядзька быў ужо год шэсць як сірата. Жылося цяжка і яму паралі... узяць Марыю. Дваццаць пяць год споўнілася Марыі, і яна не была агіднай, не была беднай, а наадварот — красуня, разумніца, з былых гаспадароў расійскага жыцця, якая здолела сёе-тое прыхаваць з бацькоўскай спадчыны. Калі іх пазнаёмілі, яна разгледзела ў гэтым хлопчыку нешта такое, чаго не бачыла ў іншых мужчынах, што жадалі ажаніцца з ёю. І хаця ён быў сірата, бедны, не вельмі прыгожы, але затое працавіты. Доўгі час на жыццё зарабляў ён сам, чым атрымаецца, нават кароў пасвіў. Марыя была ўпэўнена, што мужчына павінен быць надзейным і працавітым, менавіта ад гэтага залежыць цеплыня ўзаемаадносінаў.

Іх не хацелі распісваць, таму што жаніх не набраў яшчэ патрэбных гадоў. Але калі праз некалькі месяцаў у Марыі з’явіўся живоцік і яна яшчэ больш закрасавала, папрыгажэла — распісалі.

У семнаццаць год мой дзядзька зрабіўся бацькам. Зараз мне гэта цяжка сабе ўявіць: лічы, хлапчук, а ўжо бацька. Не ведаю, якія ў яго былі пачуцці, адчуванні. Хоць шэсць год сіратой моцна ўзмужнілі яго. І, хутчэй за ўсё, адчуваў ён сябе ўжо дзецюком, ды яшчэ побач з разумніцай Марыяй.

Пайшло, пабегла жыццё. Яшчэ два дзіцяці, вайна, браня — ён быў бліскучым зваршчыкам. І працаваў па пятнаццаць гадзін у суткі. Завод выпускаў танкі. Малады, здаровы. Яго сям’я не гала-

дала, былі зберажэнні, добры паёк. А потым, пасля вайны, усё гэтак жа працаваў зваршчыкам. Яго майстэрства цанілі і на пенсію адправілі, калі споўнілася майму дзядзьку... семдзесят пяць год. Вар'яцкі стаж, і ўсё — на адным месцы.

Цяпер уявілі сабе, як праходзіла Мішкава сямідзесяцігоддзе? На яго, на Мішку, звярнулі ўвагу амаль у канцы вечара. А да гэтага ўсе гаманілі з дзядзькам і Марыяй, віншавалі чамусьці іх. Зрэшты, законна. Дажыць да сямідзесяцігоддзя сына... Марыі ўжо — да ста дваццаці! — дзевяноста шэсць, і дзядзьку — во семдзесят сем. Дзякаваць Богу! Спраўляюцца яны самі. Але штодня ў іх абавязкова бываюць дзеці ці ўнукі, праўнукі. І заўжды Марыя частуе іх кампотам з сушанай садавіны. Яна варыць праз дзень вялізную каструлю кампота, як там, у тым, савецкім жыцці.

А Мішка быў не ў крыўдзе. Ён з замілаваннем назіраў за бацькамі, прыгадваў сваё жыццё і думаў пра тое, як пашанцавала яму са старымі.

ПЭЙСАХ У ХАЦЕ

У тыя часы ў нашым горадзе жыло шмат яўрэяў. Дзесьці палову з іх складалі тыя, хто нарадзіўся ў пазамінулым стагоддзі, затым ішлі іх дзеці, якія з'явіліся на свет ужо ў дваццатым стагоддзі, у дваццатыя-трыццатыя гады, і мы, пасляваенныя падлеткі. Нам было па трынаццаць-пятнаццаць год. І, здаецца, мы былі апошнімі, каму пашанцавала быць звязанымі моцнымі повязямі з традыцыямі яўрэйскага жыцця.

Большасць нашых яўрэяў жыла ва ўласных драўляных хатах. Раніцай з комінаў клубіўся дым — гэта палілася ў печках. У іх варылася смачная ежа. Газавыя пліты з вялікімі чырвонымі балонамі былі яшчэ наперадзе, яны з'явіліся год праз пяць-сем. Большасць жанчын за пяцьдзсят былі хатнімі гаспадынямі: хадзілі з вялікімі валізкамі на рынак, куплялі прадукты, потым цягнулі гэтыя валізкі праз увесь горад — аўтобусы хадзілі пакуль не па ўсіх вуліцах.

Калі наставаў вечар і дахаты вярталіся мужы, у сталовай, за вялікім сталом, збіралася ўся сям'я і ўсе абедалі, хаця па гадзінніку быў час вячэраць. Але абедам было прынята лічыць такую трапезу, калі падавалася першае — суп, вадкае. А суп падаваўся, калі дахаты вяртаўся гаспадар.

Летнія вечары бавілі на вуліцы. У сваёй хаце заўсёды знойдзецца праца: то адрамантаваць плот, то прыбраць у хлеўчуку, то пакапацца ў агародзе, наносіць вады з калодзежа. Час для вадаправодаў ва ўласных хатах яшчэ таксама не прыйшоў. А потым, ужо ў канцы вечара, на лаўках ля кожнай хаты вяліся няспешныя гутаркі з суседзямі пра жыццё-быццё.

Дажджлівая, гразкая восень прыносіць няўтульнасць. І хоць у хаце было цёпла і суха, заваконныя капрызы прыроды наводзілі тугу.

Зіма, белая і светлая, падбадзёрвала. Прылятаў снег, мароз казытаўся, нецвярозыя мяцеліцы замяталі двор і вуліцы. Раніца

пачыналася з рыдлёўкі, шырокай, драўлянай. Трэба было пракопчаць дарожкі, выходзіць да людзей. Але быў у канцы зімы час, калі па гэтых дарожках людзі ішлі да нас: у нашай хаце пяклі мацу.

Пачыналася ўсё за месяц-паўтара да Вялікадня — Пэйсаха. Мацу пяклі таемна ў некалькіх уласных хатах. Складаўся графік: у які дзень, у чыёй хаце. Да Пэйсаха паспявалі напяхы тоны мацы. Гэта было многа. Але столькі патрэбна было гораду. Кожны, хто хоча, на Пэйсах павінен быць з мацой.

За некалькі дзён да падзеі прыходзіў старэйшы падрада. Так называліся тыя пяць-шэсць пастаянных сяброў брыгады, якія рабілі мацу. Звычайна гэта быў мужчына, заняты на вельмі важнай аперацыі: ён саджаў мацу ў печ. Пра ўсё было дамоўлена. «Вы хочаце працаваць таксама? — пытаўся ён у гаспадароў. — Тады вось на гэтай і на гэтай аперацыі. Акрамя грошай за хату і дровы, будзеце атрымліваць яшчэ па дваццаць капеек з кілаграма».

Цяпер вам зразумела, чаму мацу пяклі таемна? Не толькі таму, што гэта было наогул забаронена. А яшчэ і таму, што тут зараблялі грошы. Не дужа вялікія, але ўсё ж такі грошы. А калі з'яўляюцца грошы, то патрэбна плаціць падатак дзяржаве. А як з забароненай дзейнасці спаганяць падатак?

Зараз стане зразумелым, чаму фінінспектар Міша Антановіч, які ўсё жыццё жыў сярод яўрэяў, чакаў канца зімы, каб зрабіцца паважаным чалавекам. Ён браў... за маўчанне. Таму, што ўсё ведаў і разумев. Як гэта адбывалася і колькі ён браў, ведалі толькі ён і старэйшы падрада. Але што браў — ведалі ўсе яўрэі і дзякавалі Богу за тое, што ёсць такі чалавек, які не перашкаджае. Таму што галоўнае — гэта маца і Пэйсах.

Увечары напярэдадні, калі канчаткова цямнела, у двор заязджала кабыла з санямі, з якой упраўляўся дзядзька Макс з коннага двара пры гархарчгандлі. Выгружалі і заносілі ў хату станкі. Так, так, станкі, якія — з дапамогай людзей, безумоўна, — рабілі мацу.

А вы што думалі? Стаяць людзі з качалкамі і робяць круглыя лісты? Так, раней так і было, але прышлі іншыя часы, і галоўны механік аднаго з заводаў, член КПСС Барыс Вульфавіч Задорнаў, сканструяваў і зрабіў у сябе на заводзе, безумоўна, таёмна, тыя два галоўныя станкі і «трамбоўку». І меў потым таксама нейкую капейку з кожнага кілаграма. Праз некалькі гадоў эксплуатацыі Задорнаў прадаў станкі старэйшаму падрада Довіду. Гэтак ён, Довід, зрабіўся поўным гаспадаром падрада: сам наймаў працаўнікоў, у асноўным сваякоў, сам дамаўляўся, сам плаціў.

Пяклі мацу па начах, пачынаючы гадзін з шасці вечара. Да гэтага часу ужо некалькі гадзін палілася ў печцы, каб набраць патрэбную тэмпературу, якую потым увесь час падтрымлівалі, падкідаючы дровы. Ужо стаяў напaгaтoвe ўвесь канвеер: табу-рэтка з вялікай міскай у куце, побач — некалькі вёдраў з вадой і мука. Тут праходзіў замес. Ён лічыўся цяжкаватай працай. Рыўка была ў ліку некалькіх жанчын, якіх бралі на гэтую працу. А далей ішла трамбоўка. Ну, тут заўсёды працаваў Паўлік. Амаль ніхто не ведаў прозвішча гэтага трыццацігадовага гоя¹. Ён быў высокі, дужы, мог шмат выпіць. Але не «на мацы», безумоўна. Гадоў праз дзесяць ён усё ж такі спіўся, паспеўшы папрацаваць усе гэтыя гады першым у горадзе запраўшчыкам двухлітровых сіфонаў з газіроўкай.

Але вернемся да Паўліка трыццацігадовага. Яго праца лічылася самай высокааплатнай і самай цяжкай. Паспрабуйце гадзін трынаццаць запар з Рыўкінага замеса рабіць цеста, якое праз гадзіну зробіцца мацой. Паўлік кідаў «прадукцыю» Рыўкі на стол і пачынаў спачатку лупцаваць яе рукамі, а потым трамбаваць: падкладваць пад трубу, падымаць і апускаць яе, замацаваную на канцы спецыяльнага, метр на метр, стала, душыць, душыць цеста, пераварочваючы яго, складваючы, потым зноў распластоўваць. Не кожны маляр мог адужаць такую справу. Чаму маляр? Таму што гэта была самая папулярная сярод маладых яўрэяў высокадаход-

¹ Гой — не яўрэй (ідыш).

ная праца. У малярных брыгадах працавалі на дзевяноста працэн-таў яўрэі, маладыя, дужыя, задзірыстыя. Амаль штодня пасля працы яны заходзілі ў кавярню і бралі свае сто грамаў з «прычэ-пам» — гарэлку і куфаль піва. А потым ішлі дахаты. Рускія члены брыгады ў хуткім часе пачыналі разумець ідыш, размаўляць на ім. Але калі Паўлік раптам па нейкай прычыне не мог прыйсці, маля-ры выдзялялі для гэтай працы двух чалавек.

Пасля трамбоўкі гатовы кавалак цеста паступаў на станок, на валікі. Там Дора, жонка Довіда, прапускала цеста праз валікі туды-сюды, патанчаючы яго да патрэбнай таўшчыні. Круціў кола станка хтосьці з мужчын. Калі круціць кола на працягу паловы сутак, можна застацца без рук. Так казаў круцільшчык Моцік.

Але вось ужо суцэльная стужка цеста пацягнулася да другога станка. Там таксама валікі, але з іголкамі. З гэтага станка вы-ходзіць стужка з дзіркамі. Ну, усё, далей самая танная праца: стужку разразаюць на кавалкі і вешаюць на тонкія двухметровыя палкі, па пяць-шэсць штук на адну. А далей ужо «зэцар», той, хто працуе ля печкі, расплавае лісткі, крутануўшы палку прама ў печцы. Гэта таксама вельмі цяжкая праца. Адстаяць ля гарачай печкі ўвесь час немагчыма, і таму Довіда замяняе цётка Геня, у якой, нягледзячы на яе шэсцьдзесят, «яшчэ няма ціску». Зэцары працуюць па дзве-тры гадзіны, па чарзе, потым адпачываюць. Маца ў печцы. Вось тут трэба ўпільнаваць, заўважыць патрэбную кан-дыцыю і вялікім саўком выцягнуць лісты на свабоду, на стол. Ну, усё. Амаль. Цяпер маца астыне, і яе складуць у белую навалачку ці прасціну, завязаўшы рагі. А яшчэ лепш — у вялікі чамадан. Картонныя скрынкі з'являцца пазней.

І вось пацягнуліся ў хату людзі, пакупнікі мацы. Сёй-той з іх ужо быў у нас раней, удзень, заносіў муку і навалачкі. Але большасць пякуць яе з падраднай мукі. Ім кажуць, калі прыйсці, і яны прыходзяць у гадзіну ночы, у дзве, самі складваюць цёп-лую мацу ў прынесеную тару, разлічваюцца з гаспадаром хаты і сыходзяць у цэму са сваімі пяццю-дзесяццю кілаграмамі на спіне. Тыя, хто пёк больш, дваццаць-трыццаць кілаграмаў, пры-

язджалі на Яшавым таксі. І Яша развозіў кліентаў па хатах. З ім дамаўляліся загадзя, каб ён узяў начную змену. А тыя, хто не мог забраць мацу свежанькай, з'яўляліся раніцай. Выслізгвалі з двара, азіраліся па баках, хутка пераходзілі на другі бок вуліцы і спяшаліся дахаты.

У нашай хаце за перадвёлікодны месяц пяклі мацу тры-чатыры разы. Шмат гадоў запар. Я сустрэў многа новых людзей. Некаторыя былі зусім не падобныя да яўрэяў, але яны былі «нашы». Некаторыя «вялікія яўрэі» — дырэктары заводаў, інструктар райкома партыі, два старшыні калгаса, да нас самі не прыходзілі. Дасылалі жонак. Іх «абслугоўвалі» вельмі ўважліва, таму што шанавалі мужоў. Яны заставаліся яўрэямі, нягледзячы на партбілет у кішэні.

Падчас разліку падлічвалі выпушчаную прадукцыю, дзялілі грошы. Між іншым, мне таксама сёе-тое перападала. Памятаеце, разрэзаныя кавалкі стужкі трэба было развешваць на палкі? Дык вось, гэтым займаўся я, мяняючыся з кім-небудзь з падрада. То вешаю на палкі, то кручу кола валікаў з іголкамі, каб не заснуць. Не, школу я не прапускаў, я быў выдатнікам. Проста ў нас пяклі найчасцей у ноч з суботы на нядзелю.

Увечары ў панядзелак зноў заязджалі ў двор санкі і перавозілі станкі і ўсё астатняе ў чыюсьці іншую хату, і там усё паўтаралася.

І прыходзіў Пэйсах. Сінагогі ўжо і... яшчэ не было. *Міньян*¹ збіралі ў каго-небудзь дома. У горадзе было два *міньяны*. Вярталіся бацькі і дзяды прасветленыя, вясёлыя: «*Гут йонтэф!*» — «Са святам!», «У наступным годзе ў Іерусаліме!» Вінаградная настойка, свая, дамашняя, талеркі і відэльцы з другой шафы, вялікая талерка для мацы (яна ў мяне дома зараз, ёй год пяцьдзесят, не менш). Тата расказвае, а я ўжо чакаю ежы, смачнай-смачнай. Пэйсах у хаце!

¹ *Міньян* — яўрэйская малітоўная група (удакл. аўтара).

ХІБА ТАК...

Мы штогод ездзілі ў Т., тата і я. Тата — пачынаючы з пасляваенных гадоў, я — з тае пары, як мне споўнілася дзесяць.

Маленькі гарадок з некалькімі доўгімі вуліцамі, адна-двухпавярховы. А на выездзе з гарадка, на ўзгорку, — гета. Унутры агароджы — помнік і сосны.

Калі я быў яшчэ не дарослым, да гэтых соснаў, бачных з усіх бакоў, прыходзіў тата разам з цёцяй Фрэйдай. Гэта было ранкам, калі раса яшчэ абмывала ногі. Яны дабіраліся пешкі больш за гадзіну. Цёця Фрэйда — сваячка, яе брат быў жанаты на татавай сястры. Да вайны. Мы спыняліся напярэдадні ў цёці Фрэйды. Я яшчэ спаў, калі яны ўжо вярталіся. Потым мы снедалі і ў абед з'язджалі аўтобусам дахаты. Тры гадзіны язды, не дужа далёка. Звычайна гэта адбывалася ў канцы лета.

Потым мы пачалі прыезджаць на «*тышэб'ёў*¹». Але ўжо раніцай, а не напярэдадні. Каля хаты цёці Фрэйды чакала падвода. Мы сядалі, Борух казаў: «Но-о!» — і кабыла вязла нас да месца. Па дарозе падсаджвалася некалькі старых.

Асабісты транспарт з'явіцца гадоў праз дзесяць. А да той пары былія жыхары гарадка, а зараз масквічы, леныградцы, мінчане, а таксама іх дзеці і ўнукі, што прыехалі ў Т., дабіраліся да гета пешкі. Пакуль усе збіраліся і чакалі, гутарылі пра жыццё, пра тое, хто дзе жыве, працуе. Звычайная гутарка землякоў, раскіданых лёсам і абставінамі на многія кіламетры адзін ад аднаго.

А чакалі... тату. Калі мы пад'язджалі, многія віталіся з ім за руку, тата казаў: «Зараз пачнём», — і ўсе замаўкалі.

«*Эль малэ рахамім...*» — «Бог поўны міласэрнасці...» Тата спяваў... Ён то павышаў, то паніжаў гучнасць, глядзеў на неба,

¹ Тышэб'ёў — жалобны дзень яўрэйскай гісторыі, які адзначаецца ў канцы ліпеня — пачатку жніўня (*ідыш*).

а потым на ўзгорак унутры агароджы. Голас гучаў жаласна, кра-наў і ўзрушваў душу. У таты быў прыгожы тэнар з прыемным тэмбрам, светлы, пяшчотны...

Людзі плакалі. Было шмат людзей. Тыя, хто прыехаў упершыню, пытаўся: «Хто ён, гэты мужчына? Адкуль такі боль?»

Боль... Тут ляжалі татава матуля, сёстры, іх мужы, пляменнікі і пляменніцы... Вялікая *мішпоха*¹, памяць пра якую не адступалася ад таты ні на адзін дзень. Высветлілася, што пераможцам цяжка жыць. Мужчыны таго часу амаль усе былі пакутнікамі, яны вярнуліся з вайны. Было вельмі цяжка жыць з тым, што яны прынеслі ў сабе, і з тым, што іх сустрэла...

Потым тату зноў ціснулі руку. Адыходзілі ўбок і гаварылі, гаварылі...

Накіроўваліся да могілак. Там тата казаў *кадыш*². Яго вялі ад агароджы да агароджы, ён дазнаваўся імёны бацькоў тых, хто спачываў тут, чытаў на помніку імя памералага і маліўся. І тыя, хто прасіў тату, потым сыходзілі з заспакоенай душой. Яны не ўсе верылі ў Бога, але з дзяцінства ведалі, ім яшчэ перадалося, што так трэба. Тата нікому не адмаўляў. Потым у яго некалькі дзён балела горла. Таму што бацька не балбатаў малітву скарагаворкай, не рабіў гэтую богаўгодную справу напаўмоцы. Ён маліўся і быў шчырым. І так кожны год. За некалькі дзён да паездкі ён пачынаў піць сырыя яйкі, умацоўваў голас.

З'явілася машына. І цяпер на зваротным шляху мы заязджалі ў мястэчка, дзе да вайны была татава хата. Мы ніводнага разу не былі на той вуліцы, дзе жыў ён калісьці. Спынялі машыну недалёка ад могілак і хвілін пятнаццаць ішлі пешкі, хоць можна было пад'ехаць зусім блізка. Там мы стаялі моўчкі. Вартаўніца, якая жыла побач, расказвала, адкуль і каго прывезлі сюды за апошні год. Яна як быццам давала справаздачу.

¹ Мішпоха — сям'я (*ідыш*).

² Кадыш — памінальная малітва (*ідыш, іўрыт*).

Калі таты не стала, я ездзіў у Т. адзін. У першы год усе пыталіся, чаму ён не прыехаў... Ніхто не маліўся, усе стаялі моўчкі, думалі, узгадвалі. Борух, фурман, казаў мне, што нават калі б хто-небудзь і ўмеў маліцца, то не адважыўся б, напэўна. Ён баяўся б параўнання з татам. Ішлі дзевяностыя гады мінулага стагоддзя. Старыя забыліся малітвы, а моладзь іх ведаць не магла. Такім быў лад таго жыцця.

Кожны раз, калі з Ізраіля прязджаю туды, я бываю ў Т. І душа мая баліць і крычыць, і памяць не застыла на месцы, і я ўжо ведаю малітвы. Але... Хіба так, як тата...

ПАЧАТАК

*Выхоўвайце падлетка згодна
шляху яго — нават калі пастарэе, не сьдзе з яго.
Цар Саламон*

Калі мне споўнілася два тыдні, я зрабіўся яўрэем. Гэта павінна было здарыцца на восьмы дзень майго з'яўлення на гэты свет. Але старая Фунціха, дзіцячы лекар, з такім лёгкім прозвішчам, Фунт, праз рукі якой у тыя гады прайшлі амаль усе дзеці горада, сказала, што трэба пачакаць. Таму што ў мяне на ножцы ўскочыў пухірык і «хлопчыку і так балюча». Бо нават у Законе напісана: «Калі дзіцёнак, не дай Бог, хворы альбо слабы, *брыт-мілу*¹ не робяць, чакаюць, калі малы паздаравее і памацнее». Пад Законам загадчыца дзіцячага аддзялення доктарка Фунт мела на ўвазе Тору. Але ўслых гэтае слова тады не вымаўлялася. Маглі прыпісаць нацыяналізм.

Такім чынам, у дзень, калі мне споўнілася два тыдні, гарадскі *шойхет*² Добкін прывёў у дом *моэля*³, які прыехаў спецыяльна з іншага далёкага горада. У тыя пасляваенныя гады сярэдзіны мінулага стагоддзя ўжо не ў кожным горадзе былі свае *моэлі* і нават *шойхеты*. І наогул, яўрэйскае жыццё ў Савецкім Саюзе кацілася з гары, на якую ўзняліся калісьці нашы продкі, уніз і ўніз. Дакладней, гэтае жыццё саштурхоўвалі, забараняючы традыцыі, норавы, звычаі, адносіны да Бога. Сінагогі рабіліся тэатрамі і дамамі піянераў, бібліятэкамі і складамі.

Шойхет Добкін, яўрэй, якога шанавалі ў горадзе, год таму назад склаў маім бацькам, яшчэ да наведвання ЗАГСа, «Ктубу» — шлюбнае пасведчанне, якое напісана ад рукі на ідыш і захоўваецца дома да гэтай пары, пацямнелае ад часу і падзеяў,

¹ Брыт-міла — абразанне (*ідыш*).

² Шойхет — разнік, спецыяліст па кашэрнаму забою жывёл (*ідыш*).

³ Моэль — чалавек, які выконвае абрад абразання (*ідыш*).

павітаўся за руку з кожным з мужчын і прадставіў *моэля* Мотла. Рэб Мотл не вітаўся за руку, а толькі кланяўся.

Я ляжаў у калысцы. У доме сабраліся сваякі, прыйшлі суседзі, мужчыны і жанчыны. Яны былі сведкамі майго далучэння да Бога. У яўрэйскай сям’і гэта вялікае свята. Бацька ўзяў мяне на рукі і перадаў нашаму суседу, Шыману-камінару, які выглядаў вельмі нязвыкла: урачыста прыбраны, з капелюшом на галаве. Усе прызвычаліся яго бачыць заўсёды мурзатым, у целагрэйцы, са шчоткамі, мяцёлкамі і іншымі інструментамі за спіной у вялікай кашолцы.

Шыман быў урачысты. Сёння ён выконваў ролю *сандака* (хроснага бацькі). Ён сядзеў на высокім крэсле, размясціўшы мяне на каленях, прытрымліваючы правай рукой мае ножкі.

Мама стаяла ўбаку сярод іншых жанчын і плакала. Яна была зусім маладая. Ёй нядаўна споўнілася дваццаць тры гады. Маме было вельмі балюча таму, што мне вось-вось зробіць балюча. Яна плакала і бегала па хаце ў хваляванні на мяжы істэрыкі...

Тата прагаварыў малітву, потым памаліўся *моэль*. Ён дастаў скальпель і імгненна выканаў аперацыю: абрэзаў крайнюю плоць і, каб я адрозніваўся ад мусульманіна, рассек унутраны пялётак скуркі надвое. Я закрычаў. Пралілося крыху крыві. Мне далі ў рот пару лыжачак віна, і я... заснуў.

Мне зрабілі *брыт-мілу* — найстаражытнейшы рытуал іудаізму, што ўзыходзіць да Аўраама. Патрыярху загадана было зрабіць яго ва ўзросце дзевяноста дзевяці гадоў, але ўжо яго сыну Іцхаку зрабілі тое ж, калі таму было восем дзён.

Тата забраў мяне, перавязанага ў тым месцы, дзе толькі што зрабілі аперацыю, у Шымана, пацалаваў і перадаў маме. Яна аднесла мяне ў спальню, дзе сядзела каля калыскі мая бабуля.

Я ляжаў ў калысцы і соп. Толькі што мяне зрабілі сапраўдным яўрэем. Так мой лёс пазначылі Бог і бацькі.

А ў зале мужчыны ў галаўных уборах маліліся за маю будучыню і дзякавалі Богу. Сувязь між людзьмі, што ствараецца агульнай малітвай, вельмі моцная. Гэта тое, што трымала яўрэяў разам на працягу тысячагоддзяў падчас выпрабаванняў, часта невыносных выпрабаванняў.

Потым госці селі за стол, адзначаць маю *брыт-мілу*. З прадуктамі было цяжка. Але тата пастараўся, падключыў усе сувязі. Барыс Сломаў, дырэктар сталоўкі, калі даведаўся, навошта патрэбны прадукты, сказаў: «На святую справу, безумоўна, адпушчу». Татаў сябар Барыс Сломаў потым шмат разоў у цяжкія часы вырочаў нас.

Стол атрымаўся па тых часах багаты. Госці пілі і елі, весяліліся. Мама бегала між спальняй, дзе спаў пад бабуліным наглядом я, кухняй і залай, дзе сядзелі і закусвалі госці.

Дзядуля сядзеў на ўслончыку каля грубка. Ён глядзеў у топку на вуголле. Па ім прабягалі аганькі. Часам вуглі стралялі і выскаквалі на прыбітую каля грубка бляху. Дзядуля браў іх голымі рукамі і хутка закідаў назад. Потым варушыў іх, варочаў качаргой. Я быў першым унукам, «змяніў» яго жыццё, зрабіўшы дзедам.

Быў пачатак года. Студзень круціў завірухамі і дасылаў маразы. Пачыналіся мае найлепшыя гады. Але я не ведаў пра гэта. Як не ведаў, што паветра дзяцінства пахне мамай, што найбольшае багацце — быць у бацькоўскім доме сярод родных людзей.

Потым мяне ратавалі цяпло і любоў, якія я атрымаў ад бацькоў. І яшчэ традыцыя з усмешкай глядзець на сябе збоку. Можна, гэта таксама пачалося ў той дзень?

Калі госці расчырванеліся ад віна і цяпла добра натопленай хаты, *шойхет* Добкін звярнуўся да *моэля*.

— Прабачце, *рэб* Мотл, пра вашу прафесію *моэля* ёсць столькі анекдотаў. Нават не зусім прыстойныя. Але мой не такі. Значыць, «*герт агер*», «слухайце сюды», — і ён пачаў расказваць. —

Ідзе чалавек па вуліцы і бачыць вялізны гадзіннік, што вісіць на вітрыне. Ён як раз хацеў адрамантаваць свой гадзіннік, але ўладальнік крамы адказвае, што ён зусім не гадзіннікавы майстар, а *моэль*. «Навошта ж ты павесіў гадзіннік у акне?» — «А што, павойму, я павінен быў павесіць?» — адказвае моэль.

«*Атэйбер ві алох*», «глухі як дзірка», так называла свайго мужа Шымана-камінара цётка Злата, Шыман, якога нельга было ўявіць немуркаючым пад нос якую-небудзь песню, смяяўся павохкваючы, «ах-а-а-ах». Рэб Мотл, *моэль*, павойкваў, «ой-ё-ёй» і, пагляджваючы сваю сіваю бараду, прыгаворваў «*таке азей*», «менавіта так, менавіта так, ой-ей-ей-ой»...

— Цёця Вета, ну цёця Вета, — гэта Ігар, сын краўца Іосіфа, звярнуўся да суседкі. Іх дамы былі недалёка адзін ад аднаго. — Цёця Вета, як па-вашаму, чаму яўрэям робяць абразанне?

Цёця Вета, поўная, грудастая жанчына, мужам якой быў худы Аба-друкар, прыжмурыла вочы, як быццам прыгадваючы нешта, і няспешна адказала: «Ну, па-першае, гэта прыгожа...».

За сталом не смяяліся. Мужчыны з гонарам выпрасталі свае спіны і выпілі за *рэба* Мотла, які робіць гэтую прыгажосць.

Моэль рэб Мотл падышоў да майго ложачка і сказаў бабулі: «У яго ўсё наперадзе. Паглядзіце, як ён спіць. Добра, калі ёсць надзея. Тады і спіцца лепш...»

На чатырнаццаты дзень ад свайго нараджэння я быў чысты, як кішэні жабрака. Я яшчэ не ўглядаўся ў зорнае неба над домам. Калі ўздымаеш вочы да неба, бачыш, як там, наверху, клубкі ўсіх падзей сплятаюцца ў адно, утвараючы рэальнасць, даўно апісаную яўрэйскімі прарокамі і мудрацамі.

У гэтую рэальнасць я пачаў уваходзіць.

**СЮЖЭТ ЯШЧЭ
РАСПИШАЦЦА**

Людзі баяцца і ненавідзяць тое,
чаго не ведаюць і не разумеюць.

Кітайская прыказка

РАМАН З КАНТРАБАСАМ

Майму першаму кантрабасу было два гады. А мне — семнаццаць. Да гэтага ён належаў Аліку Барысаву, які па размеркаванні з'язджаў у іншы горад. І крыху пацямнеў, напітаўся жыццём. А я некалькі год таму скончыў музычную школу па класу скрыпкі. І толькі паступіў на энергафак, мінула пара месяцаў.

Кіраўнік аркестра, выпадкова даведаўшыся, што я іграю на скрыпцы, падышоў у перапынку і сказаў, што кантрабас — гэта таксама скрыпка, толькі ўжо дарослая.

— Але ж ён мужчына, — запырэчыў я.

— Дык яна перарадзілася, такая бамбіза вырасла, таму і ўзмужнела. — І працягнуў сур'ёзна. — Пальцы ў цябе доўгія, рост падыходзячы, вы злюбіцеся, вось убачыш.

Я ўдзячны Вальдэмару Гаўрылавічу па сённяшні дзень, хоць на кантрабасе не іграю ўжо шмат гадоў. Удзячны таму, што мой першы аркестр пачаў ляпіць маё далейшае жыццё.

Алік Барысаў быў высокім хлопцам у рагавых акуларах. Яшчэ ён быў падобны да Юрыя Казакова, пісьменніка і... кантрабасіста. Калі я прачытаў яго апавяданні і ўбачыў фота пісьменніка, не ведаю чаму, падумаў, што Казакоў умее іграць на кантрабасе. Ну, не ведаю я, чаму падумаў. Але так і аказалася. Кантрабас — інструмент сапраўдных мужчын.

Але мне пакуль яшчэ семнаццаць. Увечары, на рэпетыцыі, Алік займаецца са мной. У пустой актавай зале на сцэне мы ўтрох. І вось Алік развітваецца са сваім сябрам. Я зразумею потым, праз пару год, што кантрабас — мой сябар. Алік ведаў гэта тады. Яны ж былі разам два гады. Алік сам ездзіў з Валь-

дэмарам выбіраць з чатырох інструментаў менавіта гэты. Ну што ж, будзем прывыкаць да «вялікай скрыпкі».

Ён, відаць, моцна прывык да Аліка. Таму што параніў мне пальцы. Кантрабас нібы не хацеў, каб я быў побач. І я таксама падумаў: навошта мне гэта трэба? Але тата сшыў мне з тонкай скуры напальчнікі. І пакуль мае раны заживалі, я іграў у гэтых «пальчатках». А потым зноў «разбуваўся». І зноў бедныя мае пальцы... Вальдэмар глядзеў, як я пакутую, і казаў, што гэты напайкрывавы перыяд зойме ў мяне некалькі месяцаў. Потым пальцы загрубеюць і як раз да Восьмага сакавіка, на канцэрце, я буду ў форме.

З такой нагоды да жаночага свята мы апранулі белы верх, цёмны ніз і бабачкі, самаробныя. У самую іх сярэдзіну былі ўшыты «жамчужыны» — мутныя жаночыя гузікі. Нас было восем чалавек, і я стаяў побач з піяністам. Цьмяна памятаю сваю аркестравую прэм'еру: баяўся няправільна сыграць. Добра памятаю, што дзяўчаты з нашай групы стоўпіліся каля сцэны і глядзелі на мяне. Яны да таго вечара не ведалі, што я аркестрант.

У мяне было сола, некалькі тактаў. Я прыціснуўся да кантрабаса і прабегаў пальцамі па грыфе... Потым мы адыгралі танцы. Я зацягнуў інструмент у пакой для музыкантаў і міжволі, быццам конюх кабылку, пагладзіў яго і пайшоў. Але кантрабас прысніўся мне той ноччу. Ён са мной размаўляў, прапаноўваў сяброўства.

На рэпетыцыі, вечарам наступнага дня, я так нёс яго на сцэну, што Зося Палонская, другакурсніца і прыгажуня, спытала ў нейкай сяброўкі нам услед: «Цікава, а з дзяўчатамі ён таксама так?»

Ва ўсіх музыкаў «заводзяцца» дзяўчаты. Пасля прэм'еры я пахадзіў адзін яшчэ з месяц. А потым «завёў»... Зося Палонскую. Альбо яна мяне. Пачалося маё дарослае жыццё.

Напэўна, някепска атрымлівалася. Бо мяне пачалі запрашаць на халтуры: выпускныя вечары, вяселлі, проста

танцы ў гарадскім ДOME культуры. Мой кантрабас зноў ездзіў у аўтобусах, я яго зацягваў у электрычкі, ледзьве разварочываўся з ім у тамбурах дальніх цягнікоў. З ім я адчуваў сябе ўстойліва. У цяжкія моманты мне было на каго абaperціся. А яны здараліся. На вяселлях, напрыклад. Выпіць з музыкантам, паказаўшы гэтым астатнім гасцям сваю набліжанасць, лічылася нейкай прывілегіяй. І хоць мы нажылі ўжо практыку, часамі цяжка было ўстаяць. І нават уседзець. Яша, наш саксафаніст, з вялізнай цяжкасцю ставіў тады ў рад трычатыры крэслы і іграў лежачы. Яго мазгі яшчэ працавалі. І ён лёгка выдзімаў сола.

А ў мяне заўсёды была апора. Праўда, у самым канцы, калі трэба было сыходзіць, мой кантрабас мяне не слухаўся: цягнуў з аднаго боку ў другі, пагражаў наваліцца на людзей і ўпарта адмаўляўся ўлазіць у транспарт. У пакоі для музыкантаў я аглядаў яго з усіх бакоў, ці няма выпадкам траўмы, і абяцаў, што больш такога не паўторыцца.

Мы былі разам амаль тры гады. І аднойчы я з ім развітаўся. Вынес на сцэну ў пустой зале і пару гадзін выбіраў з яго свае любімыя сола. Да слёз не дайшло, але было дужа сумна. Я з'езджаў у іншы горад на вялікую практыку і ведаў, што мяне ў аркестры заменіць нехта іншы. Толькі, у адрозненне ад Аліка Барысава, я свайго спадкаемца не бачыў. І добра. У памяці кантрабас мой застаецца адзінокім, сумна ўздыхаючым у руках майго першага кіраўніка Вальдэмара Гаўрылавіча.

Нядоўга я гуляў адзін. У тым горадзе выпадкова сустрэў былога аднакласніка. Мы з ім нават сядзелі за адной партай. Падчас гутаркі высветлілася, што ён іграе на барабанах у аркестры. Хто б мог падумаць яшчэ некалькі гадоў таму, што Веня раптам зробіцца музыкантам. І як аказалася, вельмі добрым ударнікам. Шукалі яны кантрабасіста. Папярэдні спіўся. Мяне прынялі. Аркестр іграў на танцах тры разы на тыдзень у адным з гарадскіх клубаў.

Мой другі кантрабас, як кажуць, многае пабачыў. Ён быў цёмна-цёмна-карычневы, але месцамі яго «скура» была светлай ад драпін і пацёртасцяў. Праўда, на яго голасе гэта не адбівалася. Ён мякка вуркатаў, падганяў мелодыю, што вылівалася з сакса ці фано, але так і не дазваляў ёй проста выліцца ў залу. Ён трымаў яе ў берагах, і барабаншчык Веня гэтыя берагі ўмацоўваў.

Мой другі кантрабас дапамог ажаніцца Мішку. Мы разам прыехалі на практыку. І жылі ў адным інтэрнаце. Мішка не валодаў ніякім музычным інструментам. Ён быў цудоўным тэхнаром і някепскім фатографам. Але на танцах гэтага не пакажаш. А здзівіць сваю дзяўчыну вельмі хацелася. І тады я паказаў яму, як праўдападобна карыстацца інструментам. Мішка аказаўся цудоўным імітатарам. Ён ганяў пальцы ўверх і ўніз па грыфе, круціў кантрабас, нахіляўся да яго блізка-блізка і з залы выглядаў вя-а-лікім музыкантам. Ён выдаваў толькі адну мелодыю і спускаўся са сцэны да чарговай сваёй дзяўчыны. Так працягвалася месяцы тры, пакуль яго новая сяброўка не сказала: «Хопіць выпінацца на сцэне, у цябе прыгожа атрымліваецца, але ж ты не іграеш». Яна была дачкой дацэнта кансерваторыі, вучылася на лекара. Праз год Мішка з ёй акальцаваўся.

Яшчэ мой кантрабас прысутнічаў падчас розных сцэнаў у пакоі для музыкантаў. Ён бачыў працэс захворвання паловы аркестра, яго жанатай паловы. Дзяўчына Каця, красуня з вытачаным целам, дзе ўсё было на месцы, аказалася гнілой знутры... І былі скандалы ў хатах і сцэны ў кабінёце дырэктара клуба. Усе спатканні давялося вынесці з пакоя для музыкантаў. Месяцы на два.

З маім другім кантрабасам мы чамусьці не сталі сябрамі. Магчыма таму, што раней, яшчэ да мяне да яго прыкладалася шмат рук, і яму было ўсё роўна, хто з ім сёння побач. Хоць у павольных рэчах, асабліва ў класічных блюзах, якія я вельмі любіў, ён гучаў мякка-мякка, клікаў кудысьці, прыносіў цёплы

смутак. Мы вялі сваю партыю і цалкам аддаваліся яго вялікасці рытму — той аснове, на якой нараджаецца музыка. Мы былі пад уладай блюза, гэтага ў сваім родзе наркотыка.

Магчыма, мы яшчэ здолелі б пасябраваць. Але... Я купіў сабе бас-гітару і ўзмацняльнік, купіў першы ў горадзе. Людзі прыходзілі паслухаць яе і паглядзець. На кантрабасе я цяпер іграў толькі ў дыксілендзе, дзе ўся музыка выдаецца жывцом. Часам яны былі на сцэне побач: стары пашарпаны кантрабас і бліскучая юная гітара, якая быццам казала яму ўсім сваім выгладам: адыграў ты, стары, мінуў твой час.

Я іграў яшчэ гады чатыры. Потым падарыў гітару пляменніку. Ён зрабіўся добрым музыкантам. А я...

На паліцах у маім пакоі — розныя фігуркі кантрабасаў і басістаў. І вялікі фотаздымак у цэнтры: я побач з першым маім кантрабасам. Я нахіліўся і, здавалася, нешта шапчу яму. Што я мог шаптаць? Пэўна, нешта пра Зосю Палонскую.

КАЛІ МЫ ЕЗДЗІЛІ ЗА ШКАРПЭТКАМІ

Гэта было даўно... Не, гэта было вельмі даўно, калі мы ездзілі ў Вільню за шкарпэткамі. У нашых крамах таксама прадавалі шкарпэткі, але яны былі занадта нуднага колеру. А ў Вільні — яркія, у тоўстую каляровую палоску, а яшчэ — чырвоныя, жоўтыя, белыя, зялёныя...

Нам з Максам па дваццаць два, і было гэта ў маі, у шчаслівы час. Маладыя, нахабныя, селі мы ў гадзіну ночы ў цягнік, занялі дзве ніжнія полкі. У зацемненым вагоне хто спаў, хто абмяркоўваў жанчын, а хто звывкла еў крутыя яйкі.

У шэсць гадзін раніцы, нягледзячы на ноч у вагоне, мы ўвайшлі ў горад з ранішнім пачуццём лёгкасці і спрыту. Яшчэ пусты тралейбус павёз нас па вузкіх вулачках. Рабілася зусім светла. Здалёку і зблізу пачаў падаваць сігналы горад: шумам машын, блізкімі мужчынскімі і жаночымі галасамі. Чым бліжэй да кірмаша, тым шчыльней рабіўся натоўп у тралейбусе. І вось, калі ў ім усё ўтрэслася і ўтапталася — ехаць і ехаць — дзверы адчыніліся. Мы прыехалі.

Віленскі кірмаш у тыя часы быў багатым. Прылеглыя вуліцы, забітыя аўтобусамі з нелітоўскімі нумарамі, узялі гэтую харчовую і прамтаварную раскошу ў аблогу.

Мінуўшы абжорныя шэрагі (не яны пакуль былі нашай мэтай), мы ўвайшлі ў тую частку кірмаша, дзе на доўгіх прылаўках і ззаду адчыненых аўталавак буюць у вялізных колькасцях мясцовы шырспажыў. У асноўным да яго рухалася плынь з тых аўтобусаў з нелітоўскімі нумарамі. Плынь жадала прыбарахоліцца.

Мы кружылі гадзіны дзве. Дарожныя сумкі пухнулі і цяжэлі абновамі. Безумоўна, шкарпэткі, а потым белыя трусы з зялёнымі ключыкамі на тым месцы, дзе выпінаюцца гармоны. Наогул, запакаваліся мы з ног да галавы, на ўсе часткі цела. І нават прыдбалі туфлі на платформе. Яна ўяўляла сабой у тыя гады некалькі слаёў мікрапорыстай падэшвы.

З поўнымі сумкамі мы накіраваліся ў зваротную дарогу, да вакзала. Не, дахаты яшчэ не збіраліся. Вырашылі застацца, гульнуць. А сумкам далі прытулак у камеры захоўвання.

Вольныя. Яшчэ быў іншы час, калі дзень здаваўся бясконцым. Мы пайшлі па вуліцах, не ведаючы, да чаго і як прыстасавацца, прыткнуцца ў гэтым еўрапейскім горадзе. Па культурнай традыцыі падаліся ў мастацкую галерэю. Яна была амаль пустой. Некалькі пародзістых дзяўчат з пяшчотнымі тонкімі шыямі, выцягнуўшы шыкоўныя доўгія ногі, сядзелі насупраць аднаго з малюнкаў і гутарылі між сабой. Вуха-лакатар улавіла, што тэма зусім не мастацкая, а ўчарашняя-вечаровая.

Ад выгляду чароўнай дзяўчыны сэрца пачынае біцца часцей. Мы захваляваліся. Ужо знайшлася нагода пагутарыць. Але не давялося. Аднекуль збоку выйшаў барадаты, год пад пяцьдзесят, хутчэй за ўсё мастак. І зрабілася зразумела, што гэта яго дзяўчаты.

— Прыгожаныкія дзяўчаты зноў зрываюцца з кручка.

— Макс, дружа, мы ж яшчэ нават вуды не закінулі. Хто ведае, можа, і не сарваліся б. Але, пагадзіся, дзень працягнуўся прыгожа: такія паненкі, галерэя...

— І стары, зашмальцаваны сюжэт: сталы, напэўна, багаты мужык — і такія красуні.

— Супакойся, даражэнькі. Як у песні, «Отчего — не наше дело, почему — не нам судить». Не выключана, што калі час высмакча з нас частку жыцця і мы дасягнем узросту барадача, нам не падасца дзіўным, што якія-небудзь малодкі таго, новага часу, будуць побач з намі. А ў баку застынуць дзецюкі з таго ж, іх часу і, як ты сёння, згадаюць пра зашмальцаваны сюжэт.

— Добра, ад культуры — да спорту. Тут побач вялікая спортзала, там чэмпіянат па боксу. Афішы бачыў?

Так мы скончылі з духоўнай ежай.

Макс не баксёр, а барэц-вольнік, армію адслужыў у спорце. Але далей рухацца не захацеў, і цяпер са спортам звяза-

ны толькі газетай «Савецкі спорт» і футболам па нядзелях, які запіваецца «жыгулёўскім» півам у прыдарожным «Блакiтным вагоне».

Гэта былі зала «Працоўных рэзерваў» і чэмпіянат Савецкага Саюза. А на рынку якія імёны! Шаткоў, Енгiбаран, Дан Пазняк... Праўда, ужо ў якасці суддзяў. Але легенды, жывыя яшчэ.

Макс назіраў за мардабоем, а я — за публікай у зале. Бо яшчэ ў дзяцінстве маці мне казалася, што кулакамі трэба карыстацца толькі ў крайнім выпадку, для абароны гонару. Пускаць некаму юшку толькі таму што абяцалі прыз, гэта крымінальшчына. Мая матуля была не англічанкай. І таму я займаўся спартыўнай хадой. «Вось убачыш, — казалася яна, — калі-небудзь усе пачнуць хадзіць — і ад жыватоў, і ад тлустых азадкаў, і наогул ад нуды. Усе зробяцца хадакамі...»

Вочы мае рухаліся паўз грубыя, простыя твары з перабiтымі насамі. Такіх у зале было вельмі шмат, калі не большасць. І спыняліся на амаль абыякавай да падзеяў на рынку і прысутнай тут праз абавязак засумавалай частцы залы. Прытушаныя, няспешныя погляды гэтых жанчын блукалі дзесьці па-над няроўнымі радамі, прыпыняліся каля ўвахода ў залу — і хто ж гэтыя новенькія? — і вярталіся назад, да сваіх рук, да люстэрка, настроенага на вусны, да запіснoй кнiжкі з тэлефонамі...

Пакуль я пазіраў, побач са мной прызямлілася Яна. Вочы, што ззялі шалёна-шчаслівым агнём, і выгляд, незабыўны выгляд цалкам задаволенай жанчыны... Памахала рукой у накірунку рынга камусьці ў белай кашулі і бабачцы. Кашуля з бабачкай выставіла ў знак захаплення вялікі палец правай рукі. Яна заўсміхалася і, як быццам у працяг флірту, пусціла бляск у свае вочы: маўляў, гэта яшчэ не ўсё.

Як ні дзіўна, але першым заўважыў з'яўленне маёй суседкі не я, а Макс. Ён штурхануў мяне, паказаў вачыма, куды трэба глядзець. Я паглядзеў. Яна сваё жыццё насіла год трыццаць. І была з тых жанчын, што прымушаюць спачатку знямець, а по-

тым пажадаць. І паколькі не ўсе жаданні маглі выканацца, заста-валася пачуццё чагосьці, што перашкаджала, муляла, прыносіла ўнутраны дыскамфорт.

Яна паглядзела на мяне і Макса, і яе ўсмешлівыя пяшчотныя вусны прыадкрыліся:

— Вам тут падабаецца?

— Яму — так, мне — не дужа, — адказаў я, уперыўшыся ў Яе безнадзейным позіркам.

— Ім таксама падабаецца, — яна паглядзела ўніз на рынг і атрымала заклікальны рух белай кашулі з бабачкай. — Усё, хлопчыкі, труба кліча. Не глядзіце так: я не дзяўчына агульнага карыстання. Я — баявая сяброўка. Быва-а-йце...

І яна паляцела.

— Я б пазмагаўся з такой сяброўкай... — Макс адарваўся ад чужых кулакоў і сачыў, як Яна спускалася па праходзе да рынгу.

— Можа, і мы куды-небудзь спусцімся? Пасля ежы духоўнай някепска было б і што-небудзь з духоўкі. Ужо і вечар ба-дзяецца па горадзе.

Макс неахвотна згадзіўся.

* * *

Часы былі застольна-застойныя. Праз пяцёрку швейцару патрапілі ў рэстаран. Пра асобны столік і гаворка не ішла. Нас падсадзілі да самотнай зануджанай пані паўпачцівага ўзросту. Зала была прыцемненая — толькі дзве светлыя плямы: сцэна і танцавальная пляцоўка.

Мы павіталіся. Яна штосьці прамыкала ў адказ. Не дужа і трэба было. Пачалі марнаваць час і грошы. Паслужлівы двухметровы афіцыянт прагнуўся, выпытваючы, чым мы жадаем усцешыць душу і страўнік. А можа, мы жадаем заказаць якую-небудзь музычку? Дык і гэта ён нам дапаможа зрабіць. Афіцы-

янт пайшоў, мы пачалі прыглядацца. Адчувалася, што на сцэне сядзяць добрыя музыкі. Яны ігралі і спявалі з асалодай. Лёгка выразныя рытмы. Натуральныя інструменты. У спевака глыбокі, густы голас, поўны цёплых фарбаў. І спяваў ён лёгка.

Мы разглядалі залу, а жанчына — нас.

— Здаецца, жыццё адзначыла вас пакуль адным — маладосцю... Мушу сказаць, гэта цудоўны стан... Праўда, хутка мінае, але ў памяці застаецца назаўжды. Не памятаеш, што было пазаўчора, а што трыццаць год таму — хутка знаходзіш у кладоўцы памяці, між рознага смецця. Я вам не перашкаджаю? Вы, пэўна, мяркуеце: пачала паддатыя цётка чапляцца?

— Ані, ні ў якім разе! — Гэта Макс. У яго наогул слабасць да спелых жанчын. — Раз мы ўжо апынуліся за адным сталом, чаму б нам не пазнаёміцца? Я — Макс, а ён, — погляд накіраваўся на мяне, — Вадзік, у сэнсе Вадзім.

— А я, хлопчыкі, Стасі.

За сталом заставалася яшчэ тры месцы. На іх падсадзілі... таго барадатага мастака і дзвюх яго паненак. Барадач зірнуў на нас і Стасі, потым на сваіх сябровак і яхідна чамусьці ўсміхнуўся, прыадкрыўшы свае тонкія вусны.

Спявак трымаўся за сцябло мікрафона і выкладаў у яго песню з французскага кінафільма, вельмі папулярнага ў тым годзе. Мелодыя была журботна-няспешная. Макс і Стасі танцавалі надзвычай прыгожа. І глядзеліся абодва — што трэба. Макс, высокі, стройны, шчырая ўсмешка, чысты погляд, суладныя рысы твару, кудзеры, што разляталіся. Стасі... вельмі часта пасля сарака год жанчыны выглядаюць лепш, чым у маладосці. Яна яшчэ буйна квітнела і квітнела ўсім — і прыпухлымі сакавітымі вуснамі, куточкі якіх неяк незвычайна падрывалі, і разлётам броваў, і ўсёй сваёй вытачанай постаццю, дзе нельга нічога адняць і нічога не патрэбна дадаваць.

Здаецца, ім было прыемна адзін з адным.

Мастак сачыў за танцам нераўнадушным поглядам, хоць і спрабаваў гэта схаваць. Ён то ўзіраўся ў танцпляцоўку, то спрабаваў жартаваць са сваімі сяброўкамі. Жарты не надта ўдаваліся. Калі пара вярнулася за стол, ён разліў каньяк усім па чарках і прамовіў тост:

— Сябры! Кожны чалавек у гэтым свеце шукае шлях да іншага чалавека. Адночы ўдаецца закрануць у ім, іншым, схаваную струну, якая адгукаецца на гук сапраўднага пачуцця. Але кожнае пачуццё мае свой тэрмін, жыве нейкі час і канае. Дык вып'ем за тое, каб мы маглі пачаць жыць з яшчэ большай моцай і страсцю.

Стасі чамусьці ўсміхнулася, накрыла сваёй рукою руку Макса. Той спалохана ўзняў вочы, чамусьці на мяне, потым, здзіўлена, на Стасі. Выпілі. Стасі заказала пляшку каньяка і папрасіла «Максіка» разліць усім.

— Я хачу сказаць вось што. — Яна ўзнялася, паглядзела на мяне і Макса, потым на другі край стала, дзе пачырванелыя ад некалькіх чарак каньяку паненкі высмоктвалі сок з долек лімона, а мастак, скрыжаваўшы рукі на грудзях, ганарліва ўзіраўся ва ўсіх застольчыкаў. — Хачу сказаць, што выйсці замуж вельмі лёгка, але быць замужняй жанчынай вельмі цяжка. Мужчыны заўжды бяднейшыя за нашы прыдумкі... А тост мой за тое, што не трэба быць славытым, трэба быць каханым!

Толькі на імгненне яе вочы бліснулі ў адказ на погляд барадатага мастака, слізганулі па мне і спыніліся на Максе. Нейкія невыразныя здагадкі ў мяне пасля наступнай чаркі маланкай бліснулі, але перуном пакуль яшчэ не адгрымелі.

Мы танцавалі і пілі. Шмат. Столькі, што Макса выпрастала, ён хадзіў, не згінаючы ног, як быццам праглынуў драўляны метр. Я, адтанцаваўшы адну з паненак, выйшаў з ёй на вуліцу падыхаць. Нечакана паслухмянымі, гатовымі былі яе вусны. І наогул яна была ў поўнай баявой гатоўнасці...

Калі праз паўгадзіны мы вярнуліся, Стасі спрабавала падняць з крэсла Макса, а мастак — другую паненку. Час быў, напэўна, пакідаць гэтую ўтульную залу. Нягледзячы на мае і Стасіны пратэсты, разлічыўся мастак.

Кампанія ўяўляла сабой ідэальны наглядны прыклад на тэму шкоды алкаголя. Трымаючыся адзін за аднаго, мы ўпаўзлі ў два таксі і кудысьці накіраваліся. Аказалася, у майстэрню да Пранаса, так клікалі барадатага. Спачатку ўсе заваліліся на вялізны ложак. Потым Стасі зацягнула Макса за шырму. Дзве паненкі, нягледзячы на прастору пашыранага ложка, спляліся ў касу.

Пранас, у адных трусах, трымаючы ў адной руцэ пляшку, а ў другой напоўненую шклянку, вадзіў мяне па майстэрні, што прапахла фарбамі і кавай, і паказваў малюнкi. «Жывапіс — гэта не расказ, а паказ, — казаў ён мне. А я таксама быў з непустой шклянкай. — Слова — гэта дакладнасць, — працягваў Пранас. — Жывапіс — гэта сімвал, вобраз, эмоцыя. Пераказаць сімвал цяжка: збядніш яго, спрасціўшы звыкласцю выразаў. Спрабуеш раскрыць чужыя вочы, душу, падвесці да тых дзвярэй, за якімі таямніца, створаная мастаком. Для сапраўднага мастацтва патрэбна ўнутраная свабода, а яна гэтага не разумела».

— «Хто яна?» — запытаў я. Ён паказаў у бок шырмы. Там было не ціха.

Пляшка пустая, шклянкі чыстыя, на агляд і гутаркі не было ні моцы, ні ўстойлівасці. Мы зваліліся па краях ложка, да паненак, якія ўжо распляліся.

* * *

Было цяжка глядзець на навакольны свет без агіды. Але Пранас быў чалавекам дасведчаным. Ён дастаў «напой заўтрашняга дня» — расол. Потым некалькі гадзін, што заставаліся да цягніка, мы сядзелі ў кавярні, працягвалі «лекавацца» і...

знаёміцца. На пероне развіталіся, як сябры-сваякі. «Мая» паненка прыліпла да мяне ў пацалунку па-жаночы жорстка, мне ж было яшчэ толькі дваццаць два... Стасі была больш стрыманай. Чысты, асэнсаваны позірк разумнай тыгрыцы казаў: «Было добра — і дзякаваць Богу!»

Пранас і другая паненка прыткнуліся шчокамі ў лёгкім дотыку.

* * *

Візіт у адказ адбыўся праз месяц. Яны прыехалі на машыне: «мая» Вірга, Стасі з Пранасам, яны зноў сышліся, а за рулём — «баявая сяброўка», з якой Макс хацеў «пазмагацца». Я падумаў, як часам лёс выкручваецца: дорыць Стасі суседку з машынай, гэтая суседка аказваецца нашай знаёмай... Макса закалаціла ад хвалявання. Дрыжыкі перадаліся мне. «Баявая сяброўка» пазнала нас і ўзяла Макса пад руку.

Мы сядзелі ў «Журавінцы-Клюкаўцы», там быў найлепшы ансамбль, і журавініліся да самага закрыцця. А потым два дні прававілі ў «Юнацтве» — загарадным туркомплексе на беразе вадасховішча. Жылі няспешна, лёгка, шчаслівілі сваіх жанчын. Ішлі па жыцці, а не скакалі, у модных, колеру радна, плеченых тэнісках, яркіх шортах і шкарпэтках у тоўстую каляровую палоску.

ШКЛЯЙВЕР-ПУЧЫНСКІ

Пачынаў ён Шкляйверам, а калі ўсе раз'язджаліся, быў ужо Пучынскім, пасынкам вядомага мастака. Праз гэтага Шкляйвер-Пучынскага здарыліся са мной дзве непрыемнасці.

Быў Ігар шчодралюбным хлопцам. І музыкам, іграў на акардэоне. Музыка не была нашай галоўнай справай, мы рыхтаваліся зрабіцца тэхнарамі. А інстытуцкі аркестр — нашае хобі. Шчодралюбны музыка — грывучая сумесь. Ён хутка сыходзіўся з дзяўчатамі, нядоўга затрымліваўся і адыходзіў гэтак жа хутка, як і знаёміўся. Жылі мы з ім у адным пакоі, і таму я ўсё ведаў. Я ж яму казаў: гэтым разам ты ўлез не ў свае грады. Карына — дзяўчына Жоры Апанасава, мясцовага шпанюка. Кажуць, ён нават сядзеў. Сказаў — і разахвоціў Ігара яшчэ больш. Некалькі разоў ён сустракаў Карыну пасля працы, праводзіў. Вяртаўся ў інтэрнат вясёлы і задаволены: «Яшчэ крыху, яшчэ трошкі-трошкі...» Да «трошкі-трошкі» не дайшлі мы. Вяртаюся пасля рэпетыцыі ў інтэрнат, гадзін у дзесяць вечара. «Як тваё прозвішча, студэнт?» Называю, не задумваючыся, чаму кагосьці цікавіць мае прозвішча. Называю і атрымліваю кулаком у твар. І яшчэ колькі разоў. Валюся, страчваю прытомнасць на імгненне. Ачомваюся — вакол нікога.

Адзін з тых, што нападзілі, на наступны дзень зайшоў у пакой, дзе я ляжаў з літаром пад вокам і разбітай губой. Папрасіў прабачэння. Яны зблыталі прозвішчы. Маё і Ігарава былі падобныя. «Ты ўжо прабач, заказалі твайго суседа. А яўрэйскія прозвішчы не кожны адрозніць». Ён паставіў у тумбачку пляшку гарэлкі і выйшаў, вінавата паціснуўшы плячыма. Сумленны бандыт патрапіўся.

Пакуль я хадзіў у здраўпункт атрымліваць запознення прымочкі, камендант падчас адсутнасці студэнтаў, што былі на занятках, правяраў пакоі. Ён быў калісьці міліцыянерам і любіў па старой памяці пашманаць.

Пляшка гарэлкі ўжо стаяла на сталe, а каля ўвахода ў пакой пільнавалі дзяжурны выкладчык і сам камендант. Разумею, што да чаго. Кажу, здыміце адбіткі пальцаў, я не ведаю, адкуль яна ў пакоі, мы жывем на першым паверсе, можа, хто выпадкова не туды...

Выселілі на два месяцы. Прыехала мама Ігара. Дапамагла знайсці кватэру, заплаціла, даведлася падрабязнасці. Сказала, што справу можна паправіць. Яна якраз выходзіць замуж.

Праз месяц Ігар хадзіў у навучальную частку і мяняў усе дакументы. З гэтага часу зблытаць нашыя прозвішчы было складана, яны знаходзіліся ў розных канцах алфавіта.

Дарэчы, Жора Апанасаў сваю задачу-мінімум выканаў. Ігар потым некалькі дзён не выходзіў з хаты. І наперадзе ў яго было яшчэ спатканне з дантыстам.

БАЛЬНІЧНАЯ ГІСТОРЫЯ

Тыдзень назад хірург Беліньяк падчас агляду сказаў, што наступная нашая сустрэча адбудзецца ў яго на сталае. Уся падрыхтоўка з майго боку будзе ў тым, што дзень напярэдадні нашага спаткання я мушу прабавіць без ежы, а яшчэ не панікаваць. І калі першае было справай дробязнай, то другое корпалася ўва мне да таго самага моманта, пакуль доўгачаканы сон не праглынуў частку ўспамінаў пра мінулае жыццё і самазаспакойвальнае мармытанне «не я першы, не я апошні».

Свежым майскім ранкам я пайшоў з хаты на некалькі дзесяткаў гадзін, каб увечары на наступны дзень упаўзці пацяжэлым целам у свой ложак.

Я праляцеў на самалёце над паловай Ізраіля і апынуўся ў аэрапорце Сдэ-Доў. А яшчэ хвілін праз трыццаць, агледзеўшы праз вокны аўтобуса ранішні Тэль-Авіў, сядзеў насупраць рэгістратаркі, якая, пабегаўшы пальчыкамі па клавішах камп'ютэра, падсунула мне на подпіс некалькі запоўненых бланкаў, з якімі і накіравала на другі паверх трэцяга корпуса.

Шахар, хлопец год трыццаці, у белым халаце, накінутым на магутны торс, памераў мне ціск, распытаў пра маю вагу, хоць побач стаялі шалі, пра шкодныя звычкі, папрасіў выцягнуць руку і раптам начапіў на яе бірку так спрытна, як быццам зашчоўкнуў наручнік. На бірцы былі напісаны два прозвішчы — прафесара Беліньяка і маё. Ад гэтага нечаканага ўчынку ў галаве маёй заміргалі розныя нядобрыя думкі. Чамусьці прыгадаліся кадры з нейкіх фільмаў, дзе біркі боўталіся на ніжніх канечнасцях, а іх уладальнікі ў гэтым жыцці ўжо нічога не здольныя былі зрабіць. Потым гэтыя кадры змяніліся на раддомаўскія, дзе саплі, крычалі і плакалі ўладальнікі бірака на ручках. Перад імі жыццё толькі пачынала расццілацца. Гэтыя дзіцячыя ручкі падштурхнулі да думкі, што, напэўна, пасля ўсіх гэтых спраў і ў мяне пачнецца нейкае новае, не падобнае на ранейшае, жыццё.

Той жа Шахар прывёў мяне ў палату, дзе два лежакі былі занятыя, а трэці, каля акна, рыхтаваўся да сустрэчы з маім целам. Праз некалькі хвілін на ложак ляглі блакітны халат і ручнік. Я ўсё зразумеў. Склаў сваё адзенне ў тумбачку каля ложка і ўлез галяком у гэты халат, завязаў тасёмкі на жываце. Раскрыў фіранкі прасторы пры ложку, лёг на спіну. У прыадчыненае акно, саскокваючы з дахаў суседніх дамоў, залятаў халаднаваты для мяне, эйлатца, тэль-авіўскі ветрык. На адным з балконаў маладая жанчына займалася аэробікай. Музыкі я не чуў, але рухі былі грацыёзнымі і прыемнымі. Калі хтосьці цешыць тваё вока прыгожым целам, то камусьці трэба і бялізну развешваць. Балкон без бялізны — быццам стары без маршчынаў. На балконе другога дома бялізну развешвала жанчына год сарака. Яе рухі часамі таксама рабіліся падобнымі да танца. Яна цягнулася да вяроўкі то адной рукой, то адразу дзвюма, прыціскала тую вяроўку падбароддзем, каб удалей усё на ёй размясціць. Яшчэ гэтая жанчына згіналася і выпроствалася, паварочвалася налева і направа. Адным словам, тая ж аэробіка, толькі з бялізнай.

За вакном гушкалася сонца, ветрык, балконы з жанчынамі і дахі, а ў палаце нумар 213 ляжалі яшчэ два мужчыны. Прышоў час кінуць на іх вокам і пазнаёміцца. Той, што ляжаў каля шафы, быў вернікам. Год трыццаці, шырокі і мажны. Цела займае ўсю шырыню ложка. Барада, чорная кіпа і, здаецца, недурныя вочы скрозь шкельцы акулераў на буйным твары. Нармальныя прозвішча і імя — Фрэнкель Барух. Побач з ім на крэсле сядзіць, устае, выходзіць, зноўку заходзіць і сядзе яго жонка, жанчына таксама шырокая, у доўгай чорнай спадніцы і — паверх — белай кашулі. Я не прыслухоўваюся, пра што яны гутарыць, але, здаецца, пра дзяцей. Добрая яўрэйская сям'я.

Паміж мной і Фрэнкелем — Панічкоўскі Аўраам. Ён значна старэйшы за нас, Баруха і мяне. Год пад шэсцьдзiesiąт. Амаль увесь час гаворыць па тэлефоне: то па тым, што на тумбачцы,

— у кожнага з нашай тройцы на тумбачцы тэлефон, — то па мабільніку. Яму звоняць, ён аддае нейкія каманды, перазвоньвае. Адным словам, сам перамясціўся і кантору сваю перамясціў на бальнічны ложка.

Але вось ён робіць паўзу ў тэлефонных перамовах, бо ў палату ўваходзіць яго дачка, вельмі, між іншым, сімпатычная паненка год дваццаці шасці. Аднак заседзецца ёй не даюць: з'яўляецца санітар і просіць паненак пайсці. Ён апранае пальчаткі і пачынае галіць у Фрэнкеля ніжнюю частку жывата. Потым сыходзіць. Яму на змену з'яўляецца другі санітар, таксама ў зялёным адзенні, і апрацоўвае лязом живот Панічкоўскага. Абодва — і Фрэнкель, і Панічкоўскі — ляжаць з ушпіленымі ў вену капсуламі, праз якія, напэўна, потым у іх целы закапаюць розныя вадкасці.

Чарговы санітар-лезанос пайшоў, і зайшла Рахель, медсястра. Яна сказала, што халат я апрагнуў няправільна, трэба пераапрагнуцца. Яна закрывае фіранкамі прастору вакол майго ложка і застывае ў чаканні. Я ўздыхаюся з ложка, няспешна развязаю тасёмкі, кідаю на Рахель шматзначны позірк і агляюся. Кручу халат над галавой і зноўку, усюўваючы рукі ў рукавы, закрываю спачатку пярэдняю частку, а потым, павярнуўшыся да Рахелі голай спіной і задам, завязваюся ўжо правільна. Амаль увесь гэты час я назіраю за рухамі вачэй Рахелі. Зноў кладуся, і Рахель са словамі: «Пагляджу, як ты будзеш выпінацца праз некалькі гадзін, пасля стала» — заганяе мне ў вену на правай руцэ іголку і, усміхаючыся, выходзіць у калідор. Я таксама ўсміхаюся, згадваючы адыграную сцэну і позіркі «глядачкі». А пра сябе думаю: «І праўда занадта развесяліўся».

А ў палату ўваходзіць нянецка Талі, уся ў зялёным. Просіць узняць халат, бо будзе галіць мяне. Талі вельмі прыгожая жанчына. Ёй год дваццаць восем. Яна мае цудоўную паставу. «На волі» я б абавязкова павалокся за ёй і паспрабаваў бы сяго-таго дамагчыся. А цяпер я ляжу задраўшы халат і закахана гляджу

на яе. Талі дастае са слоіка нейкі белы парашок, рассыпае яго ўнізе майго жывата і пачынае галіць будучае «поле бойкі». «Поле» пачынаецца з правага боку, крыху ніжэй ад пупка і ў хуткім часе сантыметр за сантыметрам пасля няспешнай працы робіцца белым-белым. У такім атракцыёне я ўдзельнічаю ўпершыню: ложка, чароўная пані, лязо... Ніз майго жывата ўяўляе сабой частку шахматнай дошкі: палова белая-белая, а другая — цёмная ад расліннасці.

На ўсё свой час. Ужо прывезлі Баруха. Аددаная жонка гладзіла яго па руцэ. Фрэнкель бадзёра адказваў, што з ім усё добра, і рабіў планы на наступны дзень. Усё часцей тэлефон каля яго ложка нагадваў, што пастаўлены тут не дарма. Зрэшты, як і тэлефон Панічкоўскага. Цяпер Аўраам казаў, каб перазванілі ўвечары: яго вось-вось павязуць. І павезлі. Вярнулі праз дзве гадзіны. Побач з ім сядзела, як я яе назваў, паненка Ірэнка. Апрача яе, прарэзаўся яшчэ сын Аўраама, які ўжо званіў, што прыедзе за бацькам заўтра. У перапынках паміж званкамі Панічкоўскі гаварыў пра конкурс Еўрабачання, на якім «наша Дана заткнула ўсіх».

— Я адразу зразумеў, што гэтая песня найлепшая. І нават званіў табе дахаты. Але твой тэлефон маўчаў. Ты, пэўна, дзесьці была.

— Была, — адказала паненка Ірэнка. — І таксама бачыла.

Нарэшце з прыгодамі прыехаў мой любы пляменнік. Ён з'явіўся ў палаце ў салдацкай форме і з вялізнай сумкай за плячыма. А прыгоды... Справа ў тым, што ён, мой пляменнік, любіць падсілкавацца. І хоць, гледзячы на яго хударлявую постаць, гэтага не скажаш, тым не менш, што ёсць, тое ёсць. А як грунтоўна пад'ясі, то праз некаторы час даводзіцца... І вось неадкладная патрэба прыціснула майго сваяка на прамежкавым прыпынку, куды аўтобус заехаў хвілін на пяць. Шафёр быў папярэджаны, і пляменнік не спяшаўся. І што ён адчуў, калі выйшаў з галоўнай прыдарожнай установы і ўбачыў хвост аўтобу-

са, які ад'язджаў? Шафёр, як і ўвесь Ізраіль, быў, відавочна, ап'янёны поспехам Даны і не памятаў нічога, апроча словаў «Клеапатра», «Вікторыя» і яшчэ некалькіх, што выляталі напярэдадні з трыумфальнага ратка спявачкі.

Пачалася пагоня. Добра, што фігуру пляменніка ўпрыгожвала салдацкая форма. Праз сто кіламетраў папутак і хваляванняў ён нарэшце дагнаў аўтобус і выказаў шафёру ўсё, што думаў пра яго гэтыя сто кіламетраў. Шафёр, паводле ізраільскага выхавання, паспрабаваў абурыцца, але ўвесь аўтобус устаў на абарону «салдаціка». І выцягнуў у якасці матэрыяльнай кампенсацыі беднага *хаяля*¹ сто шэкеляў са сродкаў кіроўцы. Пасля хвіліннага роздуму пляменнік шэкелі прыняў. З цэнтральнай аўтастанцыі ён прыімчаў да мяне на таксі.

Але вось прыйшла і мая чарга задаволіць цікаўнасць прафесара Беліньяка, даць яму магчымасць пакорпацца ў маіх вантробах. Падагналі каталку, і мне нічога не застаецца, як пералегчы на яе, кінуць вокам на палату дзвесце трынаццаць, Панічкоўскага і Фрэнкеля, прашаптаць пра сябе: «Божа, дапамажы!» і супакоіць пляменніка: «Усё будзе добра, толькі пазвані бабулі і скажы, што мяне ўжо прыводзяць у парадак». Я ўсміхаюся, хоць, напэўна, праз усмешку пралазяць страх і нейкая непрадказальнасць далейшых дзеянняў з маім удзелам. Але рабіць няма чаго. Я даў распіску, падпісаў кантракт на гэтыя самыя дзеянні.

Санітар у зялёным вывозіць мяне з палаты і пракатвае праз «пачэсную варту», з аднаго боку якога — Рахель і Талі, а з другога — мой пляменнік і чамусьці паненка Ірэна. Яна прыкладае руку да маёй шчакі і жадае па-польску поспеху. «*Бэ-ацлаха!*²» — паўтараюць усе на іўрыце. Я дзякую усім, і мяне завозяць у ліфт. Усё. Няма шляху назад. Толькі ўніз, у аперацыйную.

¹ Хаяль — салдат (*іўрыт*).

² Бэ-ацлаха! — удачы! (*іўрыт*).

Я ў перадаперацыйнай. Побач — дзве каталкі з людзьмі ў чарзе. Нешта ўводзяць у маю правую руку, напэўна, заспакалянае. А чарга рухаецца. І вось я на аперацыйнай прасторы. Прасторай называецца вузкі чорны стол, на які мяне і перакатваюць. Пытаюцца, ці размаўляю я па-руску. «Безумоўна, — кажу, — хіба на маёй інтэлігентнай мызе гэта не напісана?» Цешуся ў душы, што гэтыя «рускія» займаюцца сваёй справай. Далей усе гавораць па-руску, апрача радыё, па якім перадаюць апошнія навіны. Шэсць вечара. Мне ўвагнали ў спіну ўкол: «Так лепш, потым будзе менш балець». Гэтыя хлопцы, пэўна, шмат усяго ведаюць пра розныя «так». Я кажу ім дзякуй і адчуваю, як ніз у мяне робіцца драўляным. І я нічым не магу паварушыць, і рукі ўжо прывязаныя. Апушчана фіраначка паміж мной верхнім і ніжнім. Уваходзіць Беліньяк. Букет лямп, які шмат чаго бачыў, абыйкава пазірае зверху.

Дзе блукаюць мае думкі? Я адчуваю гарачы цяжар у нізе жывата, апарат для вымярэння ціску, што сціскае маю левую руку, чую рэдкія словы прафесара Беліньяка і больш нічога. З'яўляюцца нейкія думкі, калі гучыць «*Тода раба*». Гэта Беліньяк дзякуе за дапамогу асістэнтам і сыходзіць. Мяне, быццам бярвяно, перакладаюць назад на каталку і вывозяць у пасляперацыйны адстойнік. Там, па ідэі, мой арганізм павінен ачомацца. Я зноў у акружэнні некалькіх сваіх «калегаў». Толькі іх, бедных, ляскаюць па мызе і яны пасля гэтага прыходзяць да свядомасці. А мяне колькі не лупі зараз па маіх драўляных нагах, я іх усё адно не адчуваю. Вось, дзякаваць Богу, заварушыўся палец на левай назе. Спрабую паварушыць астатнімі — марная справа.

У адстойніку мітусяцца між намі два лекары, ён і яна, падключаюць кропельніцы, нейкія прыборы. Потым дастаюць свае... багеты, раскручваюць іх, ляскаюць накрыўкамі ад бляшанак з колай і няспешна бяруцца за ежу. Мне робіцца весела і спакойна. Жадаю ім смачна з'есці. Пакуль астатнія тры ложка

падрэмваюць, я ўжо варушу ўсімі пальцамі на левай назе, а правая ўсё яшчэ бервяно бервяном. Чую ад лекара, што скончыў багет: «Мусіць, можна везці, дойдзе ў палаце». Уваходзяць дзядзька-санітар з маім пляменнікам, і я раблю той жа шлях, але ўжо назад, наверх: ліфт, другі паверх. «Пачэснай варты» няма, яе змена скончылася, і Талі з Рахеллю я больш не ўбачу. Палата. Зноў перакладваюць на ложак. Устрывожаны пошчак тэлефона на маёй тумбачцы. «Усё добра, мама. Яшчэ нічога не баліць, таму што мой ніз драўляны. Безумоўна, пройдзе, тады я сябе адчую. Унук твой побач, перадае табе прывітанне. Пасядзіць яшчэ з гадзінку. А няма чаго тут рабіць. Так, пазвані ранкам. Бывай».

Ужо дзевяць гадзін, пляменнік з'ехаў. Калі яшчэ ён даедзе да свайго вечнага Іерусаліма... А я ўздываю прасціну і пазіраю на тое месца, дзе па-ранейшаму адчуваю гарачы цяжар. Там усё заклеена марляй і ліпкай стужкай. Гляджу ніжэй і бачу зьялага, нібыта ссохлы стручок перцу, былога караля з шахматной дошкі майго жывата. Я яго бачу але... не адчуваю. Мацаю рукой — і ўсё роўна не адчуваю. Такого страху я яшчэ ніколі ў жыцці не адчуваў. Цягну за шнурок, прыходзіць медсястра, ёй за сорака. Яна выслухоўвае мяне і пачынае смяяцца. Потым кажа, што так і павінна быць, і выходзіць з палаты.

Я таксама засмяяўся. Ад болю. Войкаў і смяяўся. Крыху пазней замарозка адышла, і зрабілася балюча. Трываў, трываў і пацягнуў за шнурок. Прыйшла медсястра, змяніла раствор, зрабіла ўкол. Хвілін праз дзесяць я заснуў.

Прачнуўся дзесьці каля шасці гадзін ранку, праз сон убачыў блакітнае неба, першыя праменьчыкі сонца, што выпайзала з-за стрэхаў, тыя ж два знаёмыя балконы, на якіх жыццё пакуль яшчэ не паказвалася. Фрэнкель з Панічкоўскім спалі. Каля васьмі зайшоў Беліньяк. Распытаў пра самаадчуванне. Сказаў, што пасля абеда я магу ехаць дахаты. Потым там, у Эйлаце, трэба будзе паказацца яму праз пару

тыдняў. А яшчэ ён сказаў фразу, сэнс якой мне быў незразумелы: «Трымай яйцы». Ён пайшоў, а я з жахам падумаў: як жа з'езджаць, калі мне так балюча і я яшчэ нават не ўставаў на ногі?

У роздумах пра сваю сённяшнюю будучыню і цуды ізраільскай медыцыны я дажыў да хвіліны, калі адначасова зазванілі ўсе тры тэлефоны ў палаце. «Так, мама. У мяне ўсё цалкам у парадку. Прафесар ужо наведаў мяне. Сказаў, каб трымаўся. І нават канкрэтна за што. Сказаў яшчэ, што пасля абеда час вымятацца. Так, білет заказаны на чатыры гадзіны. Таму ў палове шоста я павінен быць дома. Не хвалюся, я пазваню з аэрапорта».

У Фрэнкеля ўжо сядзіць жонка. Яна трымае яго за руку і расказвае пра дзяцей. У Баруха заспакоены твар і спакойны позірк сталага хатняга чалавека.

Панічкоўскі ўсё гэтак жа не адымае вуха ад тэлефона, часта падносіць да другога мабільнік. Кантора працуе.

Можна паспаць, калі не круціцца. Бо кожны рух — гэта ціхае «вой». І ўсё адно — унутраны смех: «І патрапіў жа ты ў сітуацыю! Сёрбай і запамінай». Нешта снілася, прыемнае і нечаканае. Мроілася незразумела, загадкава і амаль ніяк не праяўлялася, як быццам таямніца, схаваная ў часе.

Вось, праспаў. Панічкоўскага ўжо няма. Паехаў дахаты.

«Як — проста ўзняцца? Я не магу, мне ўсё баліць». Гэта я з медбратам, Шахар тлумачыць мне працэдуру ўставання і далейшага прыняцця душа. Рабіць няма чаго, спрабую ўстаць. Шахар паспявае падхапіць мяне, бо ложка спрабуе паехаць убок, і я застаюся на ўзлёце між ім і Шахарам. Хапаю паветра ротам, але стаю! Медбрат ахоплівае мяне распрасцёртымі рукамі і кажа, што трэба тупаць у душ. Я не супраць, але нешта згінае, цягне мяне ўніз, і ад гэтай цягі рэзкі боль пранізвае ўсё цела, ад мазгоў да пятак. Не, нікуды я не пайду. А Шахар, гэты вялізны волат, штурхае, усміхаецца і нарэшце кажа: «Сядзеш на крэсла і будзеш мыцца. Шампунь там, мачалка таксама. Як

вяртацца назад і за што трымацца, ты ўжо ведаеш». Вясе́лы хлопец гэты Шахар.

Час збірацца. Вось і паперы выдалі. Як я здолеў апрануцца без чужой дапамогі, сам не ведаю. Бо я зараз чалавек ненармальны. Не ў сэнсе мазгоў, натуральна. «Галава ў нас у парадку, толькі ногі не ідуць». Фрэнкель і яго жонка жадаюць мне поспеху і абяцаюць, што ўсё будзе добра. Хачу ім верыць. Спускаюся на ліфце, цягнуся да выхаду. Сумка боўтаецца на маім плячы, перашкаджае рухацца. Рукам сёння не да сумкі. Каля брамы, на выхадзе, сустракаю паненку Ірэну, шаломкаемся.

- А твайго бацьку выпісалі.
- Ведаю. Ты спаў, калі я яго забірала.
- Тады што тут робіш?
- Чакаю цябе.
- Мяне?
- Так, цябе. Нехта ж павінен сумку несці.

І яна здымае яе з майго пляча, спыняе таксі, дапамагае мне ўладкавацца на пярэднім сядзенні, сама дае нырца на задняе, і мы едзем у аэрапорт. Моўчкі. У маёй галаве пытанні выстройваюцца ў чаргу. Гэтая чарга прасоўваецца ўжо ў аэрапорце, куды я з падтрымкай Ірэны заходжу і з цяжкасцю апускаюся ў пластмасавое крэсла.

— Нічога не разумею. Мне, безумоўна, прыемна, што такая жанчына побач. Але чаму, навошта і з якой прычыны? Хоць, пачакай, я памятаю тваю руку на маёй шчацэ да таго як... Не, я нічога не разумею.

— Я сама да канца не разумею. З той хвіліны, як пабачыла цябе, хтосьці ці штосьці распараджаецца мной. Ледзьве дачкалася ранку, каб зноўку... Я пакуль шмат чаго не разумею ў гэтай раптоўнай змене абставін майго жыцця. Як быццам сабе не належу.

— Усё гэта дзіўна. Але, шчыра кажучы, калі ўбачыў цябе, падумаў: «Прыгожая гэтая пані Ірэнка». І пазайздросціў таму, з кім ты глядзела Еўрабачанне.

— Не зайздросць. Хай ён цяпер думае і зайздросціць табе.

— Мне? Я ў такім ненармальным стане, з цяжкасцю перасоўваюся, не магу нават паглядзіць тваю руку.

— Можна, я палячу з табой? Я і білет ужо ўзяла.

— Слухай, навошта табе гэта трэба? Я не здолею прапанаваць табе нічога цікавага. Я цяпер дзіцё. За мной даглядаць трэба і выходжваць.

— Вось з гэтага я і пачну ўваходжанне ў тваё жыццё.

— Ты мяркуеш, што нам гэта патрэбна?

— Нічога не мяркую, нічога не ведаю. Дык я лячу?

— Ляці. Пастараюся прыняць, як здолею.

— Не трэба мяне прымаць. Мой парадны прыезд да цябе адкладзем да папраўкі.

— Мне трэба пазваніць маме. Дапамажы, калі ласка, дабрацца да тэлефона.

«Так, гэта я, праз паўгадзіны вылятаю. Буду не адзін. Адна вельмі прыемная пані. Нечаканая, незразумелая сустрэча».

Неба было ў аблоках. Самалёт даваў нырца ў іх і вынырваў назад. І ўсё ж такі здавалася, што ён завіс на адным месцы. Але ў належны час мы ўсё ж такі патрапілі ў Эйлат.

Пра што думае мама, гледзячы з балкона ўніз на маё, з дапамогай Ірэны, выкараскванне з таксі? Але пасля пытання: «Як ты?» і майго адказу: «Я ў адносным парадку» мама сказала: «Яна не пані, яна прыемная дзяўчына». — «Гэтую дзяўчыну зваць Ірэна, яна не гаворыць па-руску, хоць сёе-тое разумее. Яе бацькі з Польшчы, а сама яна нарадзілася тут». Наступнае маміна пытанне было традыцыйнае: «А ідыш яна разумее?» — «А бісэле, обэр іх кенніт рэдн», — нечакана для мяне адказала Ірэна. — «Крыху, але я не ўмею гаварыць». «Усё, ёсць кантакт», — падумаў я пра сябе. Мама шануе тых, хто

шануе «мамэ-лошн»¹. І пакуль я з вялізнымі намаганнямі пера-апранаўся ў спальні, мама ўжо тлумачыла Ірэне, што гэта мая кватэра, а яна жыве асобна, у аднапакаёвай. Наступная матуліна рэпліка, калі я з'явіўся ў салоне, была: «Як табе не сорамна? Прыбярэ рукі — жанчыны ў пакоі». Мы з Ірэнай зарагаталі. Матуля разгублена міргала вачыма, не разумеючы, што смешнага яна сказала. Адсмаяўшыся, я растлумачыў, што адбываецца. І тут засмяялася мама, потым зноў Ірэна і зноў я. Але мой смех быў праз боль. Балела там, дзе было зашыта. І я пацягнуўся ў спальню, пацяжэлым целам успоўз на ложак, павольна выцягнуў ногі і заплюшчыў вочы. Так, балела. Жанчыны спалохаліся і стаялі нада мной. Ірэна дастала са сваёй торбачкі дзве таблеткі, мама прынесла вады. Я сказаў дзякуй і адчуў, што да мяне падкраўся сон. Штосьці казалі мама, зрэдку ўстаўляла слова Ірэна. Але ўсё, я не чую, сплю.

Калі прачнуўся, у маёй спальні ўжо ляжала святло вулічнага ліхтара, што праслізнуў праз празрыстую фіранку.

— Вось, Ірачка, наш герой прачнуўся. Вы накармаце яго, а я, мусіць, пайду дахаты.

Ірэна ўжо зрабілася Ірачкай. Мабыць, шмат пра што пагаварылі. І мама ўжо, натуральна, ведае больш, чым я. Я ж пра яе наогул нічога не ведаю. Чужая жанчына ў доме, але мне чамусьці спакойна і душа ў парадку. «Так, мама, бывай». І мы засталіся ўдваіх.

— Табе трэба пад'есці. Ляжы, я прынясу што-небудзь няцяжкае нанач.

Так, ужо ноч. Суткі назад, калі замарозка прайшла, я квахтаў ад болю. А цяпер я дома, Ірэна сядзіць побач, узіраецца ў мяне і, напэўна, пра нешта думае.

— Будзем задаваць пытанні? — пытаюся я.

— Будзем.

¹ Мамэ-лошн — матчына мова (*ідыш*).

— Пытанне нумар адзін: і ўсё ж тое, што ты зараз тут, — гэта нейкі капрыз, цікаўнасць ці яшчэ што-небудзь?

— Яшчэ што-небудзь. Напаўабыхавае існаванне, пражыванне жыцця да ўчарашняга вечара і раптоўнае жаданне новага жыцця пасля таго, як убачыла цябе.

— Я быў не ў найлепшым выглядзе, напярэдадні не вельмі прыемных спраў. Абудзіць штосьці добрае...

— Ва мне прачнуўся, напэўна, жаночы пачатак, пачуццё клопату, перажывання за тое, як ты будзеш трываць боль.

— Але ж побач ляжаў твой бацька, тыя ж пачуцці маглі звярнуцца да яго. І нумар два: ты ж не ведала, я мог быць жанаты.

— Бацька і ты — два розныя полюсы. Да аднаго гэтка пачуцці, да другога інакшыя. І выяўляюцца па-рознаму. Натуральна, я яшчэ не ведала, што ты адзін, хоць паводле некаторых прыкметаў можна было здагадацца. Але хіба патлумачыш так, проста, усё, што адбываецца з намі і вакол нас? Звалілася зверху — і ўсё.

— Ты, пэўна, стамілася сёння?

— Так, крыху. Я паслала сабе ў салоне. Дабранач. Калі будзе балюча, пакліч.

І зноў, як суткі назад, пагладзіла мяне па шчацэ.

* * *

Ірэна паляцела ўвечары на наступны дзень. А да гэтага яна дапамагала мне ўставаць, перасоўвацца. Я быў накормлены і «выгуляны» на балконе, пакуль прыбіралася кватэра.

Званкі па некалькі разоў на дзень і, безумоўна, доўгія гутаркі па начах. Я ж меў магчымасць выспацца, а яна... «Мне хопіць, абы ты хутчэй папраўляўся».

Калі ў чарговую пятніцу Ірэна прыляцела і ўвайшла ў кватэру, я ўжо здолеў абняць яе. А яна прыціснулася да мяне ўсім целам і ціха сказала: «У маім жыцці гэта ўпершыню, калі цэлы

шквал пачуццяў віруе ўнутры, а душа спакойная і ўраўнаважаная. Таму што ты менавіта той, каго я не баюся і ў кім упэўненая».

Час і пяшчота лечаць амаль усё. Мінула два месяцы — і я, каб не сурочыць, у поўным парадку. Настаў мой дзень нараджэння. Ірэна не захацела адзначыць яго ў рэстаране. «Навошта камусьці ўмешвацца ў твае святы ці гадзіны смутку. Тваё — табе. І... мне», — дадала яна пасля невялікай паўзы.

Свята пачалося ў дзесяць гадзін вечара, калі госці разышліся, і мы засталіся ўдвоіх. Ірэна за лічання хвіліны зноў накрыла стол, але не так шчодро і багата, як некалькі гадзін таму. Садавіна, цукеркі, сок і каньяк «Ахтамар», армянскі, шматгадовая мая заначка. «Пачакай некалькі хвілін, я зараз з'яўлюся». Яна вярнулася са спальні ў доўгай чорнай сукенцы, з аголенай да пояса спінай, яе ногі аздаблялі чорныя туплікі на высокіх абцасах, а на вуснах грала ўсмешка, якая сваёй нечаканасцю прымусіла мяне знямець. Гэта было першае яе такое з'яўленне мне. Не хапала слоў. Я ўстаў з крэсла і зрабіў некалькі кругоў вакол Ірэны. «Можа, падкажаце, адкуль такая шыкоўная пані ў гэтай кватэры? Вам трэба быць менавіта тут?»

— Тут, і больш нідзе. І заўсёды.

— Здаецца, я таксама павінен паклапаціцца пра сваю знешнасць. А я ж зусім развучыўся насіць святочныя ўборы.

Шафа. Колькі ж гадоў я не апранаў гэты касцюм з бліскучымі лацканамі? І гальштук-бабачку? Заходжу апрануты і абуты. Ірэна цягне мяне да люстэрка.

— Ну, як? — і становіцца крыху ззаду.

— Гэтыя двое някепска глядзяцца разам. Асабліва яна. Незвычайна прыгожая. Якая пастава, сапраўдная паненка.

— А ён? Ты на яго зусім не звяртаеш увагі. Пра гэткага дзецюка мроіць не адна жанчына. Мяркуеш, ён сур'ёзна зачэпіўся за гэтую, як ты кажаш, паненку?

— Сур'ёзнай няма куды. Я так мяркую.

— Тады давай вып'ем за гэтую пару. Не, спачатку за яго, за тое, каб з ім усё было добра.

— Дзякуй, Ірэна.

Я разліваю каньяк, мы ўздываем чаркі, і шляхетны напой пасля крышталёвага звону з радасцю аддаецца нам. Я стаўлю дыск Стыві Уандара. Ён спявае пра тэлефонную размову, пра тое, як кахае. Зусім простыя словы. І я расказваю Ірэне, што ўсе свае найлепшыя справы, у бізнесе ці ў чымсьці іншым, заўсёды пачынаў з гэтай мелодыі. Гэтая музыка — мой талісман. Мне шанцавала, у мяне ўсё атрымлівалася.

— Дзякуй табе за тое, што не парушыў гэтай традыцыі.

Яе пацалунак кладзецца на мае вусны.

— Давай яшчэ па адной. За цябе. Ты сама не ведаеш, якая прыгожая. Мне захацелася расказаць табе пра... цябе. Можна?

— Табе ўсё можна.

Пасля каньяка думкі ўжо крыху блытаюцца, але я люблюся Ірэнай, сяджу ў крэсле, кажу тое, што бачу і адчуваю.

— Чорныя твае калготкі і туфлікі не здольныя схваць далікатныя пальчыкі нагі. Яны элегантна ўладкаваліся лесвічкай, непадалёк ад пад'ёма, дзе ступні пераходзяць у доўгія прыгожыя ногі.

Я атрымліваю асалоду цяпер, так бы мовіць, ад дэталю кахання, а не ад самога кахання ў прамым сэнсе. Гэтыя дэталі настолькі разнастайныя, што заўсёды адчуваюцца навізна і непрадказальнасць. Ірэна зняла туфлік, паставіла нагу перада мной на крэсла, і падцягнула сукенку ўверх, раскрываючы ва ўсёй красе сваю правую нагу крыху вышэй за калена.

— А вышэй калена, дзе твае стройныя ножкі пераходзяць у самае казачнае месца, — белая бялізна. Я вельмі люблю, калі апранаюць белую бялізну.

Яна цягне сукенку яшчэ вышэй, і я бачу тое, пра што толькі што казаў. Вельмі моцнае адчуванне — супадзенне расказа і дзеяння.

— Я зараз вярнуся. — Яна апускае сукенку, забірае туфлік і сыходзіць у спальню. Праз пару хвілін, пакуль я спрабую ачомацца і больш-менш супакоіцца, Ірэна вяртаецца. Яна ў іншай сукенцы, таксама доўгай, але з глыбокім выразам спераду. Я, яшчэ не адышоўшы ад узбуджэння, устаю, разліваю каньяк, падаю чарку Ірэне. У мяне няма належных словаў для тоста. Словы некуды ўцяклі, адчулі, што зараз абыдзецца без іх. Мы моўчкі выпіваем. Стаўлю дыск з павольнымі мелодыямі. Ірэна просіць, каб я яшчэ што-небудзь раскажаў пра яе. Яна паварочваецца да мяне спінай і... у гэтай сукенкі выразы і на ягадзіцах. Калі Шуман звар'яцеў ад ноты «ля», што ўвесь час гучала ў ім, то я магу звар'яецца і ад гэтай сукенкі, і ад усяго астатняга, што адбывалася ў маёй хаце за апошнія пару гадзін. Некалькі квадратных метраў падлогі ад салона да спальні пакрываюцца адзеннем, калготамі, шкарпэткамі, абуткам...

Ноч пяшчотная.

— А чаму ты разышоўся з жонкай? Ты перастаў яе кахаць?

— Зусім не. Мы пражылі разам з год. Была ў нас свая бяда, калі хочаш, няшчасце. Тое, што ў нас з табой атрымліваецца так прыгожа і натуральна, там ніколі не атрымлівалася. Мы з жахам чакалі ночы. І таму вырашылі разысціся. У яе былі праблемы... Сваю хваробу, наколькі б смешна гэта ні здавалася, я, здаецца, атрымаў у тую ноч, калі ставіў развітальную кропку ў нашых адносінах. Гэта была ноч узаемнага жадання, але і ноч болю. Добра, што ў мяне чыстая, няцяжкая праца. Паўгода я трымаў, а потым пайшоў да прафесара Беліньяка. І вось атрымліваецца, што выбіваю клін клінам. Ад чаго зарабіў...

Ірэна зноў паляцела ў Тэль-Авіў, некалькі разоў я быў у яе. Пазнаёміўся са сваякамі. Панічкоўскі адразу пазнаў мяне. Ён аказаўся не апошнім чалавекам у адным з банкаў.

Мы хутка пажэнімся. Прапанову я зрабіў. Панічкоўскі згодны, і Ірэна сказала, што бачыла ў адным з магазінаў шыкоўны мужчынскі касцюм для вялікіх урачыстасцяў. Як раз там, напя-

рэдадні майго дня нараджэння, яна купіла тую сукенку з ар'ергарднымі выразамі, «каб паказаць табе, што ў мяне ўсё ёсць і ўсё на сваім месцы». Так, я гэта ўжо ведаю. Можа, давядзецца з'ехаць з Эйлата. Хоць вельмі не хочацца. Ёсць у гэтым горадзе нейкае адчуванне волі і свабоды.

ДЗЕНЬ НАРАДЖЭННЯ

Дзень нараджэння адзначалі ў кавярні, што на пляжы. Былі толькі свае. Гаспадар кавярні, барадаты, у чорнай кіпе, і афіцыянт-англічанін накрывалі сталы. Госці ж пакуль весяліліся півам, седзячы на пластмасавых крэслах каля самай вады. Размаўлялі, крыху жартавалі, чакалі.

Але вось зайграла музыка, і народ пацягнуўся да яе, на святло ў кавярні, што жоўтай плямай разадрала прыбярэжную цемру.

Слава, імяніннік, сядзеў паміж босам і яго жонкай. Калі ўсе селі, гаспадар майстэрні ўстаў і павіншаваў яго, пажадаў «*ад меа вэ-эсрым*», да ста дваццаці. Выпілі. Устала Рахель, жонка боса, і таксама павіншавала, дадала, што ў Славы «*іша яфа*» — цудоўная жонка.

У тостах, у шуме, што рабіўся ўсё адважнейшым і валадарнейшым, калі ўжо і не ўсе чулі тое, што казалася за сталом, мінула гадзіны паўтары. Курьльшчыкі і курьльшчыцы выйшлі вонкі. Сеня зайграў і заспяваў на іўрыце. Слава падышоў да гаспадара кавярні і ўсё ж угаварыў яго на сто грамаў гарэлкі. Той выпіў і пачаў шпарка закусваць. Потым падышоў Ізя і таксама ўгаварыў. Жонка гаспадара кавярні, якая змяняла посуд на сталах, здзіўлена паглядзела на мужа. А калі хвілін праз дзесяць падышоў Моцік і таксама паспрабаваў угаварыць, яна грудзьмі пятага нумара закланіла мужа. «*Ло, маспik, маспik*» — «Не, годзе, годзе».

Але яна не ведала Моціка, які ўсё жыццё там пражыў у Сібіры, між лясоў і рэк, быў паляўнічым, можа, адзіным яўрэем на тысячу кіламетраў. Ён не спыняўся да той пары, пакуль на сталае заставалася хоць што-небудзь з алкаголя.

Але галоўнае, што за ўвесь гэты час, нягледзячы на смяротную для кагосьці колькасць выпітага, усё разумеў. Яго мозг працаваў, хай сабе не так дакладна, як у цвярозых моманты яго

жыцця, але працаваў. І наогул ніхто не мог прыгадаць выпадак, каб Моцік вырабіўся, адключыўся ад успрыняцця рэчаіснасці.

Але фенаменальным было не толькі гэта. А тое, што ранкам, што б ні здарылася напярэдадні, клянучы ўсё і ўсіх, ён выходзіў на працу. Яго істота некалькі гадзін змагалася сама з сабой, таемна ад гаспадара майстэрні прымала паўшклянкі гарэлкі і вярталася яшчэ да абеду ў амаль ураўнаважаны стан. Але калі ў той жа вечар была нагода зноў сесці за стол, усё паўтаралася. Жыццё рухалася па крузе, у які ён ускочыў шмат гадоў таму. У Моціка былі ўжо тры ўнукі. Алкаголікам ці п'яніцам ён сябе не лічыў. «Які я алкаш, калі ў мяне хата поўная чаша?» Але, крыху памаўчаўшы сарамліва дадаваў: «Не, там была чаша, а тут пакуль кубачак. Але за два гады ў Ізраілі кубак поўны».

Дык вось, спачатку Моцік угаварыў гаспадара кавярні проста сесці з ім за стол. І ўсё забыліся пра Слаўку-імянінніка. Сачылі за тым, што будзе далей. Шлома выпіў ў два заходы шклянку гарэлкі і вырабіўся. Яго хацелі адцягнуць на кухню, але тут ён раптам грозна крыкнуў «ло» — «не», наліў крыху сабе ў шклянку і абвёў гасцей гаспадарскім позіркам, штосьці прабубніў спачатку для сябе, прамовіў тост: «*Ле-товато ам а-русі, вэ-баалей шэлазн!*» — «За рускі народ і іх мужоў!» Выпіў і канчаткова адключыўся.

Першым зразумеў тост Моцік. Ён устаў, выставіў указальны палец правай рукі і пачаў лічыць па крузе, скончыўшы на сваёй жонцы Насці. Ён амаль плакаў ад смеху, потым зайшліся Ізя і Саламон, Аркаша, Толік і Славік. Потым іх жонкі: дзве Валі, Нонка, Ванда і Лена, астатнія госці. Потым дзве Валі, Нонка, Ванда і Лена пачалі цалаваць сваіх мужоў і пацягнулі іх у круг. Сеня зайграў «сем-сорак», і ў дам атрымлівалася так, як трэба, а ў іх мужоў ногі блыталіся.

Былі фрэйлэхс, гапак, лезгінка і нават кракавяк.

Гулялі да раніцы.

ВОЛЬНЫ І ШЧАСЛІВЫ

— Дарагія таварышы! Сёння мы праводзім у... — Аляксандр Сяргеевіч раптам спахапіўся, ледзьве не ляпнуў больш звыклае, — мы праводзім у далёкую дарогу на новую радзіму нашага шанюўнага парторга энергаслужбы Эдуарда Яфімавіча. Так, для мяне ён застаецца парторгам, найлепшым парторгам нашага завода, хоць ён і здаў мне свой партбілет два месяцы таму. Пройдзены вялікі шлях, і ён не вінаваты, што так вось складаюцца абставіны і з усімі сваякамі даводзіцца здымацца з наседжаных месцаў. Але, ведаючы настойлівасць і ўпартасць нашага дарагога Яфімавіча, я ўпэўнены, што і там, на новай радзіме, ён насыдзіць добрае месца. Па даручэнні нашай арганізацыі дазвольце мне ўручыць ад'язджанту крышталёвую вазу. Калі ты, Эдзік, паглядзіш уважліва, то ўбачыш заканспіраваную вашу зорку. Хай яна табе свеціць.

Аляксандр Сяргеевіч, парторг завода, уручыў Эдзіку Шыману вазу, і яны расцалаваліся тройчы, па-хрысціянску. Парторг прапанаваў выпіць за лёгкую дарогу і ўдалае абжыванне на святой зямлі.

Вечарынка з прычыны яго ад'езда пачалася хвілін дваццаць таму. І Саша-парторг, з якім за доўгія гады было і выпіта, і адгуляна вой, дай Бог кожнаму, колькі, пачаў першым выступаць з прамовай. А да гэтага Эдзік падзякаваў усім сваім гасцям за тое, што яны сабраліся, ушанавалі яго. Гасцей было чалавек трыццаць. Калегі, суседзі, сваякі, якія пакуль яшчэ заставаліся тут.

Эдзік зняў гэтую банкетную залу ў рэстаране па традыцыі, што склалася ў горадзе, і не толькі ў горадзе, а ва ўсім Саюзе: ладзіць развітальны вечар перад ад'ездам на новае, замежнае месца жыхарства. Наогул, нічога новага ў гэтай традыцыі не было. Таму што любую хоць крыху значную падзею прынята было адзначаць застоллем. А тут ад'езд за мяжу, ды яшчэ на пастаянку.

— Сябры! Я толькі вось зараз зразумеў, якога зама страчаваю. — Кім Мікалаевіч, начальнік аддзела, устаў, аглядзеў сваім глыбокім, як быццам кэдэбісцкім, позіркам застолле і звярнуўся да героя падзеі. — Мы з табой, Эдуард Яфімавіч, прапрацавалі разам сем год. Тут, я ведаю, ёсць людзі і з большым сумесным стажам. Але, уяўляючы сабе зноў гэтыя гады, я разумею, якім надзейным кадрам быў мой зам. — Ён перавёў погляд на прысутных. — Гэта я за яго спіной быў упэўнены, што ўсё па нашай частцы на заводзе будзе нармальна. Колькі ж гарэлкі давялося табе выпіць, шануюны Эдуард Яфімавіч, з усімі правяраючымі, рэвізорамі, інспектарамі? І ты не спіўся! Кідаючыся, быццам на амбразуру, у нумары гасцініц, за столікі рэстаранаў і проста адкрываючы свой гараж, дзе, чаго грэх хаваць, у нас заўсёды захоўваўся спірт для такіх вась мэтаў. Твая «Кавярня гараж» застаецца ў маёй памяці як месца, дзе ў мяне бывала бесклапотнае шчасце ў душы. Ты ўмеў прымаць гасцей. У чым мы і зараз усе ўпэўніваемся, гледзячы на гэты стол і адчуваючы атмасферу ўтульнасці і добра, хоць будынак гэты казённы. Ты ўмеў стварыць такую незвычайную атмасферу і на працы, і пасля, што нам усім здавалася, нягледзячы на важныя справы, быццам яшчэ бадзёрасці ў нас столькі, што ўсяго пераробленага мала. Сёння я ўпершыню звяртаюся да цябе не па імені па бацьку. Дарагі дружа, калега, проста добры чалавек, дарагі Эдзік. Хоць сцэнарый жыцця вылучаецца неправдазальнасцю, няхай на новым месцы табе будзе хацецца жыць. Бо дом там, дзе хочацца жыць. Дзякуй табе, дарагі калега, за ўсё табе дзякуй.

І ён выпіў келіх гарэлкі. Эдзік здзіўлена глядзеў на шэфа. Такімі порцыямі Кім яшчэ не піў. Значыць, сапраўды, яму і сумна, і шкада... Так, з Кімам яны сябравалі, дапаўнялі адзін аднаго. Эх, сколькі добрага пражылі! Сколькі нагаварылі. Ці будзе там, на новай радзіме, такі вась калега? Заныла пад сэрцам маўклівая і старая, як свет, журба, запаўзала ў яго душу. Не,

не сёння. Будуць яшчэ ў яго жыцці дні, калі ён пачне лячыцца ўспамінамі пра далёкае падхарошанае мінулае. А пакуль будзем падаграваць галасы віном і гарэлкай. Вось і Нінка, Таліка жонка, устала. У яе «тоўстая падкладка» — Нінка таўставатая і шырокая. А Талік худы, у чым толькі душа трымаецца, а вось «саўладальнік» чатырох дзяцей.

— Эх, Эдзік, Эдзік. З'язджаеш, пакідаеш нас. І да каго я буду заходзіць па параду? Ты ж забіраеш з сабой і маму, мудрую, разумную жанчыну. А з кім Талік будзе часам размаўляць летнім вечарам на лаўцы? Цябе ж не будзе. І, наогул, як пойдзе цяпер жыццё?

На двары стаяў дзевяносты год дваццатага стагоддзя. Да развалу Савецкага Саюза заставалася зусім няшмат. Паветра было напоўнена будучымі і ўжо надыходзячымі непрыемнасцямі, непрадказальнасцю, войнамі і безвыхаднасцю.

— Вам добра, хоць ёсць куды з'язджаць. А нам вось няма куды... — не хаваючы зайздрасці, скончыла Нінка, махнула рукой, чокнулася сваёй чаркай з Талікам і сваяком Эдзіка, выпіла.

У вялікай суседняй зале заіграў аркестр. Госці, амаль усе, пайшлі танцаваць, утрасаць халодныя закускі. Верачка, афіцыянтка, вельмі прыемная жанчына, якой Эдзік калісьці абаяльна закруціў галаву, усхліпвала, стоячы ў куце банкетнай залы. Потым падышла да яго, але сказала чамусьці: «Гарачае калі падаваць?», хоць хацела выказаць блізкае і пяшчотнае: «Эх, Эдзька! Вар'яцела я ад цябе. З твайго боку гэта было не спакушэнне, а вабная непазбежнасць. Ах, не закахацца ў цябе было шчырым глупствам».

— Дзякуй за ўсё, Вера. Я буду памятаць. А асабліва, як аднойчы ты сказала: «Усё, не магу больш хавацца. Падабаешся ты мне». А я тады ламаў галаву, што б яшчэ зрабіць, каб спадабацца табе. Я хачу, каб было табе з кім засынаць і прачынацца, лашчыць каго і гладзіць. Усё будзе добра, вось убачыш.

Ён пацалаваў яе. Яна хацела прыціснуцца, але прыгадала, што ў гэтай зале яны не адны. Што ж, у кожнага свая песня. Эдзька з'язджае, а яна сыходзіць на кухню, да кухараў і пасудамыек. Яны дакладна ўжо пляткараць.

— Ну што, дружа, захоўваць вернасць рэстарану лягчэй, чым жанчыне?

— Так, дарагая Ганна Пятроўна, вам, як дырэктару гэтай установы, мае звычкі знаёмыя. Як-ніяк, дванаццаць апошніх гадоў абеданая штодзень, апрача выхадных, у вас. І сёння наша абедзенная кампанія, цудоўная чацвёрка, ізноў расаджаецца за сталом. Так што, Ганна Пятроўна, падавайце, калі ласка, гарачае.

— Так, так, Эдуард Яфімавіч, толькі спачатку...

Яна вярнулася праз хвіліну з Верай і... шампанскім.

— Дарагія сябры. Гэтыя тры пляшкі ад нашай установы. Давайце адсалютуем у гонар чалавека, які доўгія гады заставаўся нашым кліентам і сённяшні вечар таксама бавіць у нас. Дарагі Эдуард Яфімавіч, мы доўга будзем памятаць вас.

Стралялі пробкі ўверх, шампанскае вылівалася на стол і ў запозненыя келіхі.

Эдзік быў задаволены. Здаецца, усё нармальна. І пітва, і ежы хапае. Ганна Пятроўна пастаралася. Выклікала спецыяльнага кухара. Праўда, вось настрой нейкі слізкі. То радасць, то журба, то туга. Ну, як там будзе без гэтых сяброў? Людзей, якія адбіраліся і правяраліся на працягу гадоў? Так, як сказаў Кім, сцэнарый жыцця вылучаецца неправдаказальнасцю. Што там, праз сорак восем гадзін? Безумоўна, свой статус ён страціць. Краіна свая, але ўсё ж... чужая. І ён, свой-чужы, пакуль яшчэ стане на ногі. Колькі часу міне, пакуль ён пачне адчуваць сябе так, як адчуваў сябе тут. Хоць, шчыра кажучы, не ўсё было так бязвольна. Каб выжыць, яму трэба было быць найлепшым. І школа з медалём, і інстытут з дыпламам чырвоным. І ўсё па прыступках, па прыступках, не пераскокваючы, даказваючы,

што ён усё ж найлепшы. Араў ён, Эдзік Шыман. Увесь гэты час тут пражыў, як кажуць, з мазаля. Працаваў і працаваў, столькі ўсяго перарабіў. І вось усё ў яго было на радасць і на шчасце. Але калі б хто-небудзь зараз спытаў, ці быў ён сапраўды шчаслівы, адказаў бы: «Шчаслівы? Не, хутчэй задаволены». Зрэшты, шчасце, як вядома, рэч адносная. І ўсё ж, і ўсё ж... Так, будзе іншы дзень і іншае жыццё. Больш светлае і добрае?

Пералівы яго настрою, змены пачуццяў, на шчасце, не закрулі гасцей. Сваякі былі ўпэўнены, што з Эдзікам будзе ўсё О'кей і яны да яго пераедуць праз год-другі. Калегі і суседзі паступова страчвалі кантроль за тэмпамі і колькасцю спажытага.

— Дарагія сябры! — Юзік, дзядзька, пастукаў відэльцам па келіху, і застольны гул скруціўся, адкаціўся на час за сцены залы. — Дарагія сябры, усё ў жыцці змяняецца ў свой час. Вось мой пляменнік Эдзік, якога я, здаецца — яшчэ зусім нядаўна, вучыў хадзіць і катаў у калясцы, вырас, мяркуючы па вашых выступленнях, у нармальнага чалавека. Што ж, мне, як яго найбліжэйшаму сваяку, не хаваю, вельмі прыемна. Ведаецца, выпадковага нічога не бывае, ні ў гісторыі, ні ў сямейных адносінах. Эдзік выгадаваўся ў простаі сям'і, дзе ўсё дасягалася сваёй працай. На жаль, у нас не было багатых сваякоў, не атрымалі мы і спадчыны. Мы жылі як усе, з капейкі. Працавалі кавалямі і шаўцамі, пlyingамамі і, як я, малярамі. Але дзеці нашы пайшлі наперад. Сталі інжынерамі і лекарамі, настаўнікамі і юрыстамі, музыкамі, як вось і мая дачка. Дзякуй за гэта Часу, што стаяў на двары. Часу жорсткаму і вераломнаму. Калі б вы ведалі, як цяжка ім было вучыцца. Не, з мазгамі ў дзяцей нашых, дзякаваць Богу, заўсёды было добра. Вось таму і было цяжка. Дзяліцца будучыняй хтосьці там, — ён паглядзеў на столь і ўказальна выставіў вялікі палец правай рукі, — не жадаў. І аралі нашыя дзеткі, як кажуць, дзень і ноч, каб вось на такіх застоллях пачуць прызнанне сваіх дасягненняў. Міне яшчэ колькі часу і яшчэ пры нашым жыцці тыя, хто застаецца жыць тут з прычы-

ны, як сказала Ніна — «нам вось няма куды з'язджаць», зразу-меюць, чаму яўрэі зрушыліся з месца. Ведайце, што толькі не з-за ежы і не з жадання зарабіць вялікія грошы. У тумане будучыні майму пляменніку яшчэ трэба будзе прайсці свой шлях сумневаў і страхав. І, магчыма, яшчэ ён будзе марыць пра мінулае, калі сучаснае яму не недта спадабаецца. Але не дай Бог. Не хачу яму гэтага жадаць. Хоць настальгія — гэта не толькі тое, што было... Давайце вып'ем за тое, каб Эдзіку было добра там, а нам, тым, хто застаецца, было б добра тут, каб часовыя цяжкасці не пагражалі непатрэбным пастаянствам. Вып'ем, сябры!

Потым плакалі, вохкалі і танцавалі. Эдзік таксама ап'янеў, але не кепска, не цяжка. І ўсё яму падабалася. Падумалася пра тое, што такі так, дабіраць сваё жыццё ўжо дакладна ён будзе ў другім месцы. Змяняе клімат. Можа, гэты клімат яго не паб'е? Прафесіяналаў мала, і іх цэняць. Будзе зноў укалваць, не прывыкаць. Карацей, наперад і далей, зялёнае святло! Вызваляем свае мазгі для новых ідэй!

Музыка запоўніла рэстаран, улілася ў чаркі з гарэлкай і ў келіхі з віном, асела на лямпах і аконных фіранках. Усё, жыццё пад гэтым небам было ўпакавана. Заставаўся пах. У кожнай радзімы свой пах і прысмак...

Імперыя рухнула праз год з невялікім. Эдуард Шыман да таго часу працаваў яшчэ рукамі. Але «напрацаваў» на ўзнос для сваёй кватэры і ўсяліўся ў яе ў дзень нараджэння былой імперыі — сёмага лістапада. Чырвоны сцяг ён не вывешваў. Але ўспомніў дэманстрацыі і настрой...

Зараз ён адчуў сябе вольным і быў шчаслівы.

РАКА ДЗЯЦІНСТВА

Безумоўна, Мішка быў запісаны татарынам, па маці. Міхаіл Мотавіч Інкудзінаў. Мота Шуў, яго тата, не пярэчыў. Ён разумеў, што ў Савецкім Саюзе татарыну лягчэй зрабіць кар'еру. І ўсё ж такі ўсім сваім сынам Мота даў яўрэйскія імёны і зрабіў *брыс*¹. Акрамя Мішкі-Маісея, былі яшчэ Лёва і Яша. Яша рос-там пайшоў у маму, ніжэй за сярэдні, а вось першыя два пайшлі ў бацьку: пад два метры, дужыя, каржакаватыя.

Школу скончыў толькі Мішка, вячэрнюю. Таму што пасля восьмага класа разам з сябрам, Віталем Свідзерскім, пайшоў у армію, выхаванцам. Служылі і вучыліся. А ў дваццаць два абодва зрабіліся прапаршчыкамі. Віталь на гэтым спыніўся. Таму што далейшым месцам службы была Германія, мара ўсіх вайскоўцаў. Там ён ажаніўся з сержанткай са штаба. І пачаў абанучвацца. Дахаты, да бацькоў, ішлі пасылкі з рэчамі і посудам. А раз на год, на адпачынак, яны прыцягвалі з Германіі пяць-шэсць чамаданаў, амаль непад'ёмных.

Мішку ў Германію не пусцілі. Таму што ўсё ж Мотавіч. І Мішка паступіў у інстытут, на вайсковага юрыста. Ажаніўся ён у дваццаць пяць з Галкай Скварцовай, якая жыла на Прыбярэжнай.

Мота Шуў на гэты момант з Тасяй развёўся і вёў вольны лад жыцця. Гады былі перадпенсійныя, а кватаранткі, што змяняліся два разы на год, — саракагадовыя. Як раз уварвалася ў грамадства пошасць жыцця: п'янства, чэргі... І Мота таксама адпойваў сябе віном дзеля аднаўлення душэўнага балансу. Разам з кватаранткамі. Грошай з іх Мота не браў. Тыя жылі за прыборку і сужыцельства. Але калі прыязджаў Мішка, кватаранткі знікалі. Ці перабіраліся спаць у лазенку.

¹ Брыс — абразанне (*ідыш*).

Мота апранаў тое, што было год дзесяць таму святочным касцюмам, светлую кашулю ў палоску і... сандалі на босую нагу. І дзе ён даставаў такія дзіцячыя сандалі сорок пятага памеру?

Мота ганарыўся Мішкам. «Хоць адзін, — казаў ён, — выбіўся ў людзі». Бо Лёўка, адсядзеўшы за хуліганства тры гады, працаваў слесарам, а Яшка, які жывіў з мамай, быў наогул грузчыкам, гэта значыць чалавекам без кваліфікацыі. Мота, праўда, таксама зорак з неба не схапіў. Усё жыццё адпрацаваў слесарам. Але тут вінаватая вайна, потым пяцідзiesiąтыя-антысеміцкія...

Мішка па заканчэнні інстытута паступіў у акадэмію і зрабіўся вайсковым пракурорам. Калі ў першыя гады падчас прыездаў ён яшчэ начаваў у Моты, а Галка — у сваіх бацькоў, то ў апошнія прыезды ён Моту толькі наведваў, а жывіў у цешчы.

Часам адпачынкі Віталя і Мішкі супадалі. І тады Мішка не вылазіў з хаты бацькоў Віталя. Яны жылі на беразе рэчкі. Стаяла лета, цёплая раскоша, пахла сенам і яблыкамі. І Мота жывіў у трохстах метрах...

Падчас свайго апошняга прыезду, ужо падпалкоўнікам у трыццаць чатыры гады, Мішка, як звычайна, прыйшоў да мяне. Вось жа якое дзіва. Акружэнне ў яго было, апрача бацькі, зусім не яўрэйскае. А першым, каго ён наведваў пасля бацькі, былі наша хата і я. Блізкімі сябрамі мы ніколі не лічыліся, я і старэйшы на чатыры гады. Суседзі, так, і яўрэі. Мы рабілі «*лехаім*»¹, збіўшыся з ліку, сядзелі і марнавалі час на лянівныя нешматлоўныя размовы. Часам ён нечакана захапляўся і рабіўся балбатлівым, бы футбаліст пасля ўдалай гульні. Потым раптоўна змаўкаў, як быццам згадаў штосьці такое, што прымушала яго зноў сябе кантраляваць. У яго ўжо гадаваліся двое дзяцей, круцілася ў хаце фігурыстая жонка, і сам ён быў высокі атлет, з буграмі мышцаў і глыбокімі залысінамі на галаве.

¹ Лехаім! — За жыццё! (тост) (*ідыш, іўрыт*).

Мота купаўся ў белых кальсонах з тасёмкамі ўнізе. Жанчыны на беразе ўзіраліся з цікаўнасцю. Мішка сядзеў у позе радэнаўскага мысляра, дзеці яго гарэзавалі ў вадзе з дзядулем. Мішка залез у рэчку, намыліў мачалку і пачаў церці спіну бацьку. Потым ён паплыў да моста, лёгка і прыгожа.

Стаяла маё апошняе савецкае лета. Праз паўгода я змяніў мову і надвор'е.

* * *

На беразе мора сядзела невялікая кампанія, чатыры мужчыны. Я б, можа, і не звярнуў на іх увагі, каб не адчуў, што хтосьці «загадвае» мне прыгледзецца. І я прыгледзеўся. Мішка чухаў нос і ўказальным пальцам праводзіў па вуснах, зверху ўніз. Мне загадвалі маўчаць. Як у тым кінафільме. Толькі адбылася ўсё не ў кавярні, а тут, на беразе мора, у горадзе, дзе я распісаў апошнія пятнаццаць год свайго жыцця. І сядзеў я не за столікам, а на пляжным тапчане.

Мішка ўсміхаўся, вочы яго размаўлялі са мной. Ён быў амаль як раней. Жыццё ці натура — прычына таго, не ведаю. Прыгажун мужчына, шмат мяса там, дзе трэба. Здаецца, сэрца яго плакала і душа стагнала. Таму што ён пачаў ледзь заўважна пагойдвацца з боку ў бок, і ўсмешка яго зрабілася сумнай і адначасова шчаслівай.

Колькі можна было глядзець? Хвілін праз дваццаць мае вочы стаміліся. Я апрагнуўся і адварнуўся. Сыходзіў з разведзенымі рукамі, усім сваім выглядам даваў зразумець: нельга дык нельга, што зробіш. Пабачыліся, і дзякаваць Богу!

А ўвечары ён прыйшоў... Мы абняліся, і Мішка заплакаў. Ніколі б не падумаў, што ён такі чуллівы. Але і ў мяне заказытала ў горле. Прорва ў часе. Да крыўднага шмат часу мінула з таго лета.

Мы пілі гарэлку. Шмат. Памяць часта выкідае са свядомасці тое, што ёй, памяці, спадабалася, а не тое, што нам хочацца. Згадалі танцы ў адным з клубаў. Я там іграў. А Мішка з Віталем, дваццацігадовыя прыгажуны, заўсёды сярод закаханых у іх дзяўчат, пасылалі мне на сцэну паветраныя вітанні. Прыгадалі гарадскі парк, дзе аднойчы пабіліся з п'янюгамі з залінейнага раёна. Нашая яўрэйска-польская каманда выйшла з поля бойкі без адзінага сіняка. А тыя павалакліся да калонкі змываць чырвоныя сляды са сваіх тупых мызаў. Згадалі нашу вуліцу і сябе на ёй, калі мы былі маладзейшымі і «лепшай якасці».

Калі мае хатнія паляглі спаць, ён сказаў: «Калі зраблюся старым, аднойчы прыйду і раскажу пра сябе. Можа, ты мяне пачнеш паважаць, як грабца на рацэ, што кіруе сваю лодку да вытокаў. Я ў цябе заначую, добра? У такім выглядзе мне з'яўляцца нельга. Вось толькі пазваню». Ён дастаў з кішэні мабільнік, выйшаў на балкон і з кімсьці гаварыў некалькі хвілін. Потым папрасіў мяне паслаць яму там жа, на балконе.

Ранкам, як толькі развіднела, Мішка пайшоў. Уночы, у сне ён штосьці казаў на чужой мове. Я вярнуўся ў спальню і да ранку «перагортваў» тое Мішкава жыццё, пра якое мне было вядома. І не знаходзіў нічога дзіўнага. Ніякіх фактаў, каб узяць след.

* * *

Быў асенні вечар. За акном імжыў дождж, вецер круціў мокрыя лісты, журба запаўзала ў душу. Але згадалася сказае кімсьці, што ў роднай краіне хмары з градам здаюцца хлебам з соллю. А я быў пад дахам сваёй хаты. Бадзяўся па нетрах памяці. Мроі-ўспаміны пра дзяцінства, дзе лятаюць матылькі і пчолы, дзе гультай кот ляжыць на ганку хаты...

Зазваніў тэлефон.

— Дзень добры, гэта Мота Шуў. Міша прасіў перадаць, што ён не паспеў пастарэць. Але што ўсё жыццё рабіў патрэбную справу.

— Мота, Вам колькі год?

— Васемнаццаць. Прабачце, але я больш не магу гаварыць. Да пабачэння...

Следам за намі ідзе рака дзяцінства, верная мясцінам, па якіх у апошніх снах ісці нам...

ВЕРКА БЕЛАВА

У мяне быў *гешэфт*¹ з Лёнікам. Ён вярнуўся з Канады, пахваліўся, што добра папрацаваў там. Я зразумеў, што ён пры грашах. Мы дамаўляліся некалькі дзён, потым адчынілі рэстаран. Купілі ўсё, што было патрэбна, нанялі трох чалавек. Я любіў рызыкаваць. А яшчэ калі рызыка здольна прынесці прыбытак...

Галава ў Лёніка не надта працавала. І не пра ўсё мела сэнс яму расказаць. Ён, дарэчы, і не дапытваўся, калі я не заікаўся наконт грошай. А выпускаць з рук вялікія грошы для нас яшчэ час не прыйшоў.

— Слухай, ты здаровы? — меў такую звычку пачынаць са мной гутарку Лёнік, што, шчыра кажучы, выклікала ў мяне пярэпалах.

— Здаровы. Чаму пытаешся?

— Будзе здароўе, усё будзе, — паўтараў ён. Гэта, напэўна, там, у Канадзе, набраўся Лёнік разумных гутарак. І наогул ён змяніўся. Да выезду тут гарэзаваў, як і ўсе. Цяпер не напіваўся і не мацюкаўся. Гэта нават часам перашкаджала ў здзелках.

Лёнік падабаўся жанчынам. Яны, безумоўна, любяць паратаць і павесяліцца з якім-небудзь жартаўніком. Але, шчыра кажучы, не дужа шануюць такіх мужчын. Разважаюць жанчыны даволі практычна: весялун не так заўзята зарабляе грошы...

Да Лёніка падруліла Верка Белавя. Я даўно зразумеў, што гэта норма: ціхага чалавека чорт акруціць. Безумоўна, не мая справа, што Верка Белавя вырабляла з Лёнікам. А што я мог? Ён перастаў з'яўляцца. Калі я, нарэшце, пайшоў на яго здымную кватэру, аказалася, што ён кудысьці з'ехаў. «І не адзін», — паведаміла гаспадыня. І тады я падумаў, што Верка Белавя даб'е наш бізнес. Без Лёніка я нічога не варты: усе грошы ў яго.

¹ Гешэфт — справа (*ідыш*).

Больш я Лёніка не бачыў. Неяк адзін знаёмы, калі я ўжо зачыніў усе рэстаранныя справы, раскажаў мне, што цягаўся Лёнік з Веркай па некалькіх краінах, нават завітаў у Канаду, дзе яна яго і кінула. Сышлася з іншым, і той звёз яе ў Германію.

А яшчэ я доўга спадзяваўся, што Лёнік прыедзе назад. Ці дашле мне ўзаемадапамогу.

СЮЖЭТ ЯШЧЭ РАСПІШАЦЦА

У гасцінічным нумары за сталом сядзелі тры былыя: галоўны інжынер, галоўны эканаміст і галоўны энергетык. Вельмі буйнога завода. У тым, савецкім жыцці. Уся тройка выехала яшчэ з Саюза.

Сустрэча была традыцыйная. Штогод, у сакавіку, гаспадар нумара накрываў столік, і былыя інжынер і энергетык, прыхапіўшы з сабой «паліва для запраўкі», спускаліся з гарадской гары да мора, дзе эканаміст бавіў свой тыдзень адпачынку.

— Гэта ж трэба, каб я, эканаміст, і не звычайны, а галоўны, гэтак пралацеў! Мала таго, што выплаціў трыццаць тысяч «зялёных» за гэтую здаецца ўласнасць, дык яшчэ пяцьсот даляраў штогод мясцовага падатку. Вы ўяўляеце, якую тут афёру правярнулі? Мой нумар прадалі пяцьдзесят два разы! За гэтыя бабкі я б у любой гасцініцы жыў каралём! І колькі год! Суцяшаюся тым, што ўсё адбылося на світанку майго *алімства*. І ў мясцовых ашуканствах я быў сляпы, глухі і бездапаможны. Хай сабе. Затое тут прыгожа, а на гэты раз і зусім ціха.

Вы, безумоўна, трэніраваліся? Таму што, як бачыце, уся гэтая батарэя, — ён паказаў на столік, напалову заняты пляшкамі з алкаголем, — павінна сёння стрэліць. У бойку, таварышы!

Ім было па пяцьдзесят з гакам. Усё трое былі паўнамызья. Маршчыны не прыжыліся на іх тварах, бо не адшукалі свае дакладныя месцы. Праз год-два, магчыма, яны з'явяцца і замацуюцца. Бо жыццё накручвае на спіраль і хваробы таксама.

— Вы чуеце, я п'ю таблеткі! — Гэта эканаміст, ён нападўняе шклянкі да паловы «трыма сямёркамі», брэндзі.

— Я таксама.

— І я, на жаль. У Ізраілі пасля паўстагоддзя ўсе ядуць *кадурым*¹. Нават калі не вельмі патрэбна. Але наперад ядуць. Такая

¹ Кадурым — таблеткі (*іўрыт*).

сістэма. А паколькі з алкаголем яны несумяшчальныя, то прапаную на сёння пра аптэчныя справы забыцца. — І галоўны інжынер, як найстарэйшы паводле пасады, прапанаваў выпіць, натуральна, за сустрэчу.

Нумар быў двухпакаёвы. Жонкі таўкліся каля таго месца, што называецца кухняй. Паплыў пах гарачай стравы... Пілі за кожнага паасобку, потым за кожную. Цудоўна дурэлі. Потым тройка былых выйшла на балкон. Двое адразу ляглі на крэслы, а эканаміст трымаўся за парэнчы. Заняліся далёкімі ўспамінамі, а таксама церабілі і дзень учарашні — ізраільскае жыццё. Мінулае заўсёды застаецца адным і тым жа, але згадваецца заўжды па-рознаму. Дапаўняецца адчуваннямі сённяшняга дня.

— Не, кім мог я, галоўны эканаміст, тут працаваць? Іўрыт не даўся. І пайшло: шафёр, электразваршчык, гандляр мэбляй, гандляр мясам і рыбай, шаўкаграфшчык, у сэнсе, наносіў фоткі на футболкі, а цяпер вось гандлюю сувенірамі з *шутафам*¹. Часам думаю, няўжо гэта я, «гуманіст», у сэнсе гуманітарый, прамацаў усё гэта жыццё сваімі рукамі? Хай сабе вы абодва тэхнары, вам ручкамі звыкла. А я? Вось што жыццё, аказваецца, вырабляе. І ты яму ўдзячны за гэта. Бо ўзняўся на ногі, дапамог дзецям з кватэрамі і сам яшчэ ў дадатак уліп у гэты гасцінічны нумар. Але што мяне ўражвае, як былога эканаміста, гэта кошты. Прыязджаю ў гараж, нешта з машынай. Я ж гуманіст, у тэхніцы не надта. Дык вось, гаспадар гаража, яшчэ не раскрыў капот маёй «міцубішкі», пачмокаў вуснамі і схіліў галаву набок, згадаў, што ў яго ў хаце чацвёра дзяцей і назваў дзевяцьсот дзевяноста шэкеляў. Разумеецца, не тысячу, а дзевяцьсот дзевяноста. Еду ў іншы гараж. Там сітуацыя амаль не адрозніваецца. Таксама галава набок, погляд па баках, а капот так і не адчынены. І ён называе чатырыста дзевяноста. Я

¹ Шутаф — саўладальнік (*іўрыт*).

згаджаюся. Таму што майстар хоць і малады, але, кажучь, добры. З далейшай балбатні высвятляю, што ў яго ўжо... двое дзяцей. Толькі двое пакуль, а не чацвёрта, як у тым гаражы. А з зубамі што?

— Я вось зрабіў здымак. Секундная справа — сто шэсцьдзесят шэкеляў. І давялося зуб вырваць. Яшчэ сто сорок шэкеляў. — І галоўны інжынер неўсвядомлена паглядзіў шчаку з таго боку, дзе калісьці рос выдалены зуб.

— Хлопцы, — эканаміст, намацваючы парэнчы, перабраўся бліжэй да інжынера і энергетыка, што нападзедзілі-нападзедзілі. — Вы памятаеце Муліка, парторга і загадчыка аддзялення у той нашай стаматалагічнай паліклініцы? Дык вось, нядаўна з ім сустрэліся, пасядзелі, як вось зараз... І раскажаў ён, як адкрываў тут свой кабінет. Хто яго, Муліка, ведаў у Ізраілі? Толькі дзесятка чалавек з нашага горада. А ім, як на злосць, зубы тады не балелі. І пайшоў тады Мулік да свайго старога сябра, калісьці ў медінстытуце разам вучыліся. Толькі Ігаль, былы Ігар — здагадаўся, так? — тут ужо год дваццаць жыві. Накіроўвае Ігаль да нашага Муліка кліентку, з мясцовых, значыць, ёй сказаў, што сам ён надта заняты, а спраў з яе зубамі шмат. Наш Мулік агледзеў рот, на запытальны погляд адказаў, што ў яго як раз ёсць час і ён можа проста зараз гэтай паняй заняцца. Сам разважыў, што працы тут на паўгадзіны, ну, максімум на гадзіну.

Зрабіў ён працу. Кліентка задаволена пытаецца: «Колькі?» Азірнуўся Мулік па баках, потым паглядзеў на столь, вырашыў, што дзвесце. Але на ўсялякі выпадак сказаў, што трыста шэкеляў. Тая, ні слова не кажучы, аддае яму наяўнымі трыста, шчыра дзячыць і амаль уцякае.

Праз гадзіну звоніць Ігаль і выдае Муліку такое... «Ты што мяне падводзіш? Я ёй сказаў, што працы тыдні на два. Ты бачыў, колькі ў яе на шыі залатых ланцугоў і пярсцёнкаў на пальцах?

Я назваў тысячу васемсот шэкеляў. А ты зрабіў за паўгадзіны і за трыста. Ідыёт, каб я да цябе яшчэ каго накіраваў...»

Мулік не паспеў нічога сказаць у адказ, бо гудкі ўжо паласкалі яго гукапрымальнікі. Але народ у Муліка пачаў з'яўляцца. Тая золаталанцужная кліентка накіравала сваіх сяброў, а сябры — сваіх сяброў. Наогул, Мулік падцягнуў свае кошты да агульнапрынятых і кліентуру не страціў...

Эканаміст, як гаспадар нумара і становішча, прапанаваў увайсці, бо стол ужо перанакрылі.

— Сябры, прапаную выпіць за мой юбілей. Два дні таму мне споўнілася пяцьдзесят шэсць...

— Што гэта за юбілей? Лічба не круглая. Ты, як галоўны эканаміст, у лічбах жа павінен разбірацца.

— Па-першае, спадар галоўны інжынер, каб вы ведалі, ня добрая рэч — круглыя лікі. Круглыя даты на псіхіку ціснуць. І гэты ціск я перажыў, дзякаваць Богу, год таму. А па-другое і галоўнае, як казаў мой тата, *зіхроно ле-враха*¹, кожны год пасля Сарака — гэта юбілей.

Ад'юбілеілі эканаміста, потым інжынера і энергетыка. Іх дні нараджэння былі месяц таму... Зноў пачалі гутарыць. У гэты прыезд эканаміст казаў больш, чым у астатнія. Ён як быццам выгаворваўся на год наперад. Ці адгаворваў год мінулы? І наогул ён адчуваў сябе ў гэтай кампаніі, як у тым узросце, калі ўсё добра і бяздумна. І ён не ў шортах і красоўках, не ў майцы без рукавоў, а ў касцюме, пад гальштукам, у зручным кабінэце, а побач эканамісты і эканамісткі...

— Я катастрафічна не падобны да таго, якім уяўляюся сам сабе. Гэтая неадпаведнасць, сябры-калегі, раздражняе. З узростам усё болей і болей...

Энергетык, які прамаўчаў амаль увесь вечар, бо заўсёды быў сам у сабе з той пары, як пачаў мець справу з напружаннем, вадой, газам і іншымі рухавікамі прагрэсу, паглядзеў на

¹ Зіхроно ле-враха — бласлаўлена яго памяць (*ўрыт*).

поўную шклянку, выказаў сваю думку з нагоды рэплікі папярэдняга прамоўцы.

— Ацэнка твайго ўзросту са знешняга боку і ўнутранае самаадчуванне часта не супадаюць. І таму трэба паўтараць сабе: не глядзі так зацікаўлена на гэтую дзяўчыну. Яна ўсё адно лічыць цябе старым казлом. А таму пакуль перакінем і за тое, што мы яшчэ не стаміліся ад жыцця. І ні на што не забыліся, а таму сумленне нас не турбуе.

Тры былыя сядзелі на балконе. Ці то прыйшоў час цваразець, ці то падзьмуў вецер з мора — гэтай доўгай і шырокай прасторы, дзе пад гарызонтам некалькі гадзін таму сонца само сябе ўтапіла. Ці то накопленая за гады новага жыцця ўпэўненасць у сабе. Ці то зноў эканаміст з нечаканай думкай пра тое, што «алкагалізм добра лечыцца трыперам», але паколькі нам ні тое, ні другое не пагражае, то мы кульнем яшчэ па кілішку. Бо заўтра ад'езд.

Ад'езды і прыезды падводзяць рысу чагосьці ў жыцці. Больш выразна відаць мінулае, большага хочацца ад будучыні. Тры былыя выпілі за будучыню, за тое, што «груша не ляснулася на зямлю». У іх добрае мінулае! І сюжэт іх жыцця яшчэ распішацца новымі лістамі...

ЦІ ВАРТА КАЗАЦЬ?

Калі ён адразу згадзіўся з маёй просьбай, я зразумеў, што з гэтага нічога не атрымаецца: ён падткаваў неяк не па-мужчынску. Сядзелі ў яго ў кабінэце: ён — у сваім фатэлі за сталом, я збоку, на крэсле.

— Так, так, — ён зноў пацвердзіў. Я глядзеў у яго спачувальныя вочы.

— Зрабі мне ласку! — Я яго дужа прасіў, з пачуццямі чалавека, які ўсё ж спадзяецца на важнае для яго рашэнне.

Ён гукнуў сакратарку. Праз некалькі хвілін яна прынесла два кубкі кавы з пенкай. Я зноў у двух словах паўтарыў сваю просьбу. Усё здавалася зразумелым. Ён нават цішком пазягнуў, і позірк яго, здавалася, занепакоена накіраваўся ў нейкую далечыню.

Мне, вымушанаму пакінуць салідную пасаду, было цяжка ўладкавацца на іншую, больш ці менш падыходзячую працу. Я, быццам рыба на беразе, кідаўся туды-сюды, гатовы схапіцца за самы сціплы кавалак хлеба. Галоўнае — перачакаць кепскія часы. Але тыя, хто мог дапамагчы, трыумфавалі: нарэшце, яны ўбачылі мяне затурбаваным, пераможаным. Гэта страшна — пакутаваць праз непавагу з боку менавіта тых, хто не заслугоўвае добрых слоў.

Я разлічваў на тое, што ён, менавіта ён, дапаможа мне ўладкавацца на працу, хоць якую-небудзь, і такім чынам дасць мне магчымасць зноў дасягнуць духоўнай раўнавагі. Я меркаваў, што прыняць мяне кім-небудзь, уладкаваць будзе яму зусім не цяжка. У яго ж такая вялікая фірма і некалькі невялікіх, дзе, як правіла, заўсёды патрэбныя працаўнікі. У мяне была простая, мінімальнае, у рэшце рэшт, бяскрыўдная просьба.

Можа, я памыліўся, што папрасіў у яго выгоды толькі для сябе? І таму мая просьба была нерэальнай? Але ж бываюць

выключэнні, калі паважаны чалавек мае справу з, як яму здаецца, гэтакім жа чалавекам. А гэта ж я, а не яго браты, пазычыў яму калісьці энную суму, з дапамогай якой ён і раскруціўся.

Але хопіць, колькі пра гэта казаць можна. І ці варта?

ЗМАГАР

— Ты бачыш, што ад мяне засталася?

— Наадварот, цябе дадалася.

— Я не толькі пра форму, я — пра змест.

Мы сядзім у адкрытай кавярні, і ён цікуе прагным позіркам жанчын, што гуляюць у гэты пагусцелы вечар па ўзбярэжжы.

— Так, вока бачыць, а зуб... Як ты здольны спакойна жыць у гэтым сваім горадзе-курорце, калі навокал гэтулькі добра?

Гэта ён да мяне, і рукі яго з цяжкасцю бяруць высокую шклянку з півам. Я яго разумею, бо мы знаёмыя ўжо год трыццаць. Сябрамі і дружбакамі ніколі не былі, але часамі сустракаліся ў адных і тых жа кампаніях у хвіліны радасныя і, на жаль, жалобныя.

Ён старэйшы за мяне год на восем. Але сёння я гэтага не адчуваю, магчыма, таму, што мы не бачыліся год трынаццаць, і нашыя ўспаміны пра даўнія часы (а мы, натуральна, як людзі, што даўно не бачыліся, будзем у іх уладзе) сёння застылі на адных і тых жа падзеях. З той толькі розніцай, што ён быў унутры тых падзей, а я — пабочны, але не абыякавы назіральнік. Бо быў дужа малады, цела звінела ад моцы і лёгкасці. І, уздымаючыся ранкам, я быў захоплены толькі адной думкай: што ж у мяне сёння наперадзе такое добрае?

— У вас тут весела і спякотна... — Ён асцярожна вярнуў шклянку на стол. — Ты ж ведаеш, я быў змагаром. І нават тут, у Ізраілі, цэлыя два гады. Цудоўна прыжыўся, вельмі мне пашанцавала. Адзін стары паляк дапамог, выпадковы сустрэчны. Іўрыта яшчэ не было, звязваў нас ідыш. Дай Бог Гершлу да ста дваццаці. Ён мяне ўладкаваў на працу. І пазнаёміў з добрымі людзьмі. Гэты *сіпур*¹ пра ўжыванне можна расказаць доўга і прыемна. Мне, мужыку пад пяцьдзесят, пашанцавала. Я на-

¹ Сіпур — аповяд, гісторыя (*іўрыт*).

ват гуляў яшчэ ў футбол за школу, у якой, як ты здагадваешся, я быў, безумоўна, загадчыкам гаспадаркай.

Машына збіла мяне па дарозе на працу, я ехаў на ровары. Складалі доўга... Праз паўгода, прывязанага да ложка, уздымалі вертыкальна разам з ім, і цела мае ападала. Немагчыма было трываць боль у пазваночніку. Я, ведаеш, крычаў.

На ногі мяне ўсё ж паставілі. Дзякуй усім: І Богу, і лекарам, і сваякам. Але зрабіўся я зусім няўклюдны. Гэта я, змагар. Ты ж бачыў ранкам на моры: памятыя рукі і ногі, гармонікам стамлёны жывот. І з вады я выйшаў толькі з тваёй дапамогай.

Тады, перад выпіскай з бальніцы, страх, як кіла, катаваў мяне. Пачыналася новае жыццё, і я плакаў...

Ён зноў асцярожна ўзяў абедзвюма рукамі сваю шклянку з півам, зрабіў некалькі глыткаў і акуратна, павольна-павольна, вярнуў яе на стол.

— Як табе, Шурык, мой унук? Яму два гады, і ў яго ў роце кавалак каўбасы. А ты бачыў Макса, майго сына? Які ён вялізны і высокі. Ведаеш, чаму ён так выцягнуўся? У яго ў роце таксама заўжды быў кавалак каўбасы з нашага мясакамбіната. Ты ж разумееш, гэта была блатная сыравэнджаная каўбаса. Такой у краме не гандлявалі. А ён яе дужа любіў. Дай Бог маім дзецям здароўя, а каўбасы тут навалам.

Я ўсё чакаў, калі Зямка загаворыць пра іншае, пра той час, калі ён быў змагаром. Недарэмна ж яго блудлівы позірк выбірае з натоўпу, як ён сказаў, «дабро».

— Глядзі, яны спяшаюцца жыць, хочуць шчасця, лёгкасі і знаёмстваў. Ай, зараз усё спрасцілася: звоніш, да цябе прыязджаюць. Разлічваешся і атрымліваеш абслугоўванне. У тыя часы гэта быў цэлы спектакль. Білет, праўда, таксама каштаваў: рэстаран ці добра накрыты столік дома, падаруначкі, паездкі. Але гэта было прыемна рабіць. Ты быў рэжысёрам і з задавальненнем марнаваў пастановачныя. Каханне — гэта самая экстрэмальная сітуацыя. Ведаеш, колькі ў мяне было гэтай экстрымкі?

Усё. Ён раскалоўся. Я таксама добра ведаю, што каханне, з аднаго боку, дар, з іншага — хвароба. І як ён хварэў, я чуў. І чытаў. Тады была невялікая нататка ў мясцовай газеце пра антысавецкі лад жыцця і што паводле рашэння суда...

— Ты памятаеш Любу з паліклінікі? Медсястру, яна сядзела на прыёме з Дорай Львоўнай.

— Дора Львоўна была, здаецца, хірургам?

— Добрым, між іншым, хірургам, залатыя рукі. Я прыйшоў да яе на прыём. Ведаеш, праца цяжкая, нешта расцягнуў у сваім целе. Дора абмацала мяне, сказала, што давядзецца з тыдзень адпачнуць. І ўсё павінна мінуць. Думаеш, я слухаў Дору? Я паядаў вачыма Любу, а яна ўзнялася са свайго крэсла, прайшла за нечым да шафы, нічога там не знайшла і зноў села за стол і так паклала нагу на нагу, што я загінуў. Яна спытала ў Доры, які рэцэпт мне выпісаць. «Толькі спакой, ніякіх рэзкіх рухаў».

«Хворы, вы чулі, без рэзкіх рухаў». Люба здзекавалася... Не, ты памятаеш Любу?

— Люба была адной з найпрыгажэйшых жанчын горада. Ой, казалі, нягледзячы на гэта, строгіх нораваў.

— Дужа строгіх. Бо яе муж быў начальнікам КДБ.

— Што ты кажаш?

— Ты падумаў, напэўна: куды мне, маляру, цягацца з маёрам, начальнікам КДБ. Падумаў?

— Ну, уявіў сабе.

— Нічога ты не ўявіў. Па-першае, я тады някепска выглядаў, калі без залішняй сціпласці, а па-другое, па тых часах мы зараблялі добрыя бабкі. Цяжка працавалі, але мелі. А грошы — гэта надзьмутыя ветразі. З гэтым караблём даплынеш куды хочаш. Безумоўна, я не закідаў яе наяўнасцю. Тады гэта было не дужа прынята. Але элегантны падаруначны марафон, выпадковыя падвозкі на машыне, адны і тыя ж кампаніі, і ў Грузію мы паехалі...

Закажы мне некалькі глыткоў гарэлкі, грамаў пяцьдзесят. Бачыш, як рукі дрыжаць. Зараз трэба не разліць гэтую пару кропель. Цяжка, не ўдаецца мне пакуль. Рукі, як і вусны, многае памятаюць. У іх свая памяць. Дык вось, пра Грузію. Я зняў кватэру, наняў таксіста. Ён прыязджаў па першаму вызаву. Гаспадыня кватэры, жанчына дасведчаная, адразу вызначыла, што мы не муж і жонка. І дала некалькі тэлефонаў, калі мы захочам чаго-небудзь дэфіцытна-смачненькага. І яшчэ тэлефон гаспадара невялікай яхты, калі захочам пакатацца асобна, а не ў калектыве турыстаў. І я званіў, і мы каталіся, і быў свет цудоўным!

Ты мяркуеш, прырода гэтак проста над намі папрацавала? Прынесла ўсяго пакрыху і — кульгайце, людзі. Я вось ведаю, самае каштоўнае, што яна ўклала, гэта жывёлу, што жыве ў кожным чалавеку, тое біялагічнае стварэнне, што з'яўляецца менавіта падчас секса.

Не аматар я пераказваць падрабязнасці, але першыя дзён пяць-шэсць мы амаль не выходзілі з кватэры. Мы ашалелі.

Эх, выпіў бы я зараз, але больш нельга. Шурык, унучак, табе падабаецца тая дзяўчынка, таксама двухгодка? Ідзі акруці яе. Як табе мой унук? Між іншым, змагар гадуецца.

Свята душы і цела віравала тры тыдні. Вярнуліся мы рознымі рэйсамі. Я на дзень пазней. У аэрапорце сустрэкаў Менька, калега па працы, абароне і адпачынку. Ён быў на некалькі субот старэйшы за мяне і таму лічыў сябе разумнейшым. «Зямка, асцярожна, маёр нешта пранюхаў». Я і без Менькі ведаў, што курортны раман — маленькая мадэль жыцця. Прыгожа пачынаеш — і сысці прыгожа можна і патрэбна. Але не заўсёды так атрымліваецца. Пачуцці жывуць асобна, самі па сабе. Ты іх не бачыш, пакуты, каханне... Але вох як адчуваеш. І наогул, хіба ад добрага адмаўляюцца? Тым больш, што мы так падышлі адзін аднаму.

Карацей кажучы, адшукалі яны колькі сябровак, хто пераспаў са мной, і давялося дзяўчатам гэтым сказаць, што я — вы-

чварэнец, бо вымусіў іх... Невядома яшчэ, хто каго тады вымушаў. Яны наслухаліся дзесьці пра гэтыя магчымасці, прынялі іх і потым пра другое і чуць не хацелі.

Адным словам, за «антыграмадскі лад жыцця» — год кратаў і два пасялення. Соф'я Уласьеўна — савецкая ўлада — строга сачыла за маральным станам будаўніка камунізму.

Ведаеш, хто першым мяне наведаў? Ты ж разумны, пэўна, ведаеш, — Люба. Плакала, казала, што падасць на развод. Мы з ёй цэлы дзень згадвалі Грузію ў асобным пакоі. Купіў я час у начальніка турмы. І на выселкі яна таксама прыезджала. Да таго часу маёр атрымаў яшчэ адну зорачку, і іх накіроўвалі на працу за мяжу. Мы два дні з ёй развітваліся...

Было, было хораша, соладка...

Вось сяджу я на беразе мора ў тваім курортным горадзе і думаю раптам пра тое, чаму з усёй сваёй вельмі багатай біяграфіі Зямкі-змагара прыгадаў зараз менавіта Любу.

— Чаму?

— Бо за суседнім столікам сядзіць мужык, надзвычай падобны да таго гэбіста. І ўзрост, здаецца, падыходзіць. І позірк у яго пранізлівы, быццам прамень пражэктара на зоне.

— Хочаш, пайду даведаюся?

— Не варта. Германа Пятровіча, мужа Любы, я запомніў на ўсё жыццё. Вунь у яго пад ніжняй губой радзімка. І як яго з такой пазнакай накіроўвалі за мяжу? Не, ён не пазнаў. Ты ж бачыш, што ад мяне засталася. А наогул, ведаеш, колькі б ні наканавана было пражыць, нават у маім стане, усё адно гэтага мала...

Глыбінны свой пах выдыхала мора ў цемры, пераварочвалася ўсім цяжарам вады. Я глядзеў на Зямку і думаў пра тое, што ў жыцці не так шмат набярэцца дзён, якія можна было б назваць уласным жыццём. У яго іх было, здаецца, шмат.

— Шурык, ну, як дзяўчынка? Ты акруціў яе? Максік, ён, здаецца, хоча спаць. Падгані машыну, мы паедзем у гасцініцу.

ВІРАВАЛА РАДАСЦЬ

*Нашым бацькам,
што пакінулі нас яўрэямі*

З Філіпам мы не бачыліся амаль дзесяць год. Мы — гэта кампанія наша: Саша, зубны тэхнік, Макс, хірург, і мы з Лёўкам, два тэхнары. Сябруем год трыццаць. Апошнія дзесяць чацвёрка з нашай пяцёркі жыве тут. А Філіп усё заставаўся там. Ён, у адрозненне ад свайго таты, не быў чалавекам рашучым. Заўсёды доўга меркаваў, аналізаваў, быў занадта лагічны. А адвакат Яўген Філіпавіч Клімовіч зрабіў абразанне ў трыццаць год і перайшоў у іудаізм. Змяніць нацыянальнасць у пашпарце была тая яшчэ праблема. Напэўна, год пратупаў ён па міліцэйскіх інстанцыях, пакуль не прыбег аднойчы ўзрадаваны дахаты і паказаў сваёй Берце навутокі пашпарт: Яўген Філіпавіч Клімовіч, і ў пятай графе — яўрэй.

Яго цесць, што сядзеў за сталом, падпольны гарадскі разнік Шмуэль Каган, усміхаўся ў сіваю баряду.

Філіп нарадзіўся праз год. Быў спартыўным хлопцам і выступаў потым за межамі. Працаваў масажыстам у зборнай па веласіпедным спорце. Але гэта ўжо асобная гісторыя.

Год дваццаць таму пра клубы па інтарэсах гаворка яшчэ не вялася. Іх проста не было. Нашым клубам зрабілася гарадская лазня, па чацвяргах, з пяці да дзевяці вечара. Мы прыезджалі ўсёй кампаніяй, займалі дзве доўгія лавы, паўгадзіны ішло на прывядзенне навакольнай прасторы і парылкі ў належны санітарны стан, а потым... пачыналася асалода. Вымачаныя ў тазіках венікі і пазелянелая ад іх вада пачыналі дзейнічаць. Парылка, памыўка, калі ляжыш на лаве і цябе пераць венікам і мыюць мылам, і робяць «душ» з кіпеня, што валіцца з веніка, потым гарачы венік прыкладаюць да пятак і пояса... І мыюць гэтай зялёнай ад лістоў вадой, і масажыруюць. Усе навучыліся ў Філі. А

потым зноў парылка і халодны душ. А мехайе...¹ Піва, сёе-тое памацней. І гутаркі, гутаркі. Мы выходзілі з лазні ў цэмуру, сядалі ў машыны, уключалі адны і тыя ж касеты, і кожны думаў ужо пра наступны чацвер.

Потым аднойчы гутаркі змяніліся дзеяннямі. І вось ужо, дзякаваць Богу, мы тут, у Ізраілі. Усе, апроча Філіпа. Жывем, праўда, у розных гарадах — праз працу. Але як мінімум два-тры разы на год сустракаемся па чарзе то ў аднаго, то ў другога. А месяц таму нарэшце вярнуўся Філя. Натуральна, сабраліся. Я запрасіў усіх да сябе. Красавік яшчэ не лета, і зусім не горача. Зняў невялікую кавярню на беразе, запрасіў Юру-музыку. Калісьці ён на світанку нашай рэпатрыацыі занатоўваў пад матуліну дыктоўку словы песень на ідышы. А потым някепска раскруціўся, дарэчы.

Усё пачалося амаль ідылічна. Перад захадам вырвалася сонца з аблокаў, кінула апошні згасаючы прамень на мора, адлюстравалася ў вокнах гатэляў, папунсавела, папляскацэла і адышло ў ваду. А мора было нерухомым, ледзь заўважна ўздымалася і ападала, як быццам дыхала...

— Хлопцы, мы ў казцы! — Гэта Філя. Ён, натуральна, упершыню ў Эйлаце. — Я табе зайздросчу, — кажа Філя мне.

— Дык у чым справа, перасяляйся. Толькі ўлічы, што мявасцю і спёкай тут вее паўгода. Сонца проста засынае ў пачатку дня і прачынаецца толькі пад вечар, паспеўшы моцна надыхаць спёкай.

— Не, дзякуй, шаноўны. Яшчэ зарана, не агледзеўся ў цэнтры.

Мы сядзім на беразе, пасмоктаем піва і размаўляем. Але вось Юра кажа, што ён гатовы. Я прасіў яго зрабіць што-небудзь незвычайнае. Ён пытаўся, што менавіта, а я казаў: не ведаю. Мы амаль разам пачыналі жыццё і ўжо шмат год сябруем.

¹ А мехайе — кайф (ідыш).

І ўсё ж такі так! Нас пяцёра ў гэтай кавярні, больш нікога. Юра п'яе на ідыш. Мы, яшчэ цалкам цвярозыя, кладзем рукі на плечы адзін аднаму і танцуем. Мы танцуем так упершыню ў жыцці. Заўсёды гэта рабілі парамі і з дамамі, а сёння мужыкі за сорок, мы зрабілі гэта нечакана, не дамаўляючыся. Менавіта так. Напэўна, гены загаварылі. З гадамі заўважаеш, што набываеш у сваіх поглядах, у знешнасці, у паводзінах штосьці ад бацькі, дзеда, напэўна, ад іншых продкаў. І ўсё гэта паступова праяўляецца. Выткалі, напэўна, тканіну нашых лёсаў і паводзінаў там, наверху, куды сышлі ніткі ўчынкаў і спраў продкаў нашых і ўжо нашыя таксама.

Саша заўсёды лічыўся самым гаманлівым, ведаў шмат розных гісторый і показак. Яшчэ б, ён жа меў справу з ратамі. Зараз, між чаркай і вуснамі, застыў яго тост «за сустрэчу, за цудоўны вечар».

Пакуль Юра браў пару акордаў гэтай вядомай песні, мы і выпілі па першай. А паміж першай і другой перапынак невялікі. І расчулены Філіп, які не бачыў нас амаль дзесяць год і павернуты на пачуццях, што атрымаў за месяц, сказаў проста: «Мы сёння нап'емся». Тост прагучаў, і ўсе сцвярдзальна кіўнулі.

Надумаліся прыняць па трэцяй, «а потым антракт». Лёва калісьці быў музыкантам: скрыпач, кантрабасіст, гітарыст. Адзін час гэтым і карміўся, у вядомых, між іншым, складах. Але потым усё ж такі вярнуўся да інжынерства. І зрабіўся ў трыццаць два галоўным на вельмі буйным заводзе, нягледзячы на прозвішча Глюкман. Не, Лёўка — гэта галава.

— Я прапаную памянуць нашых бацькоў. Дзякуючы ім мы зрабіліся тымі, кім зрабіліся.

Нашыя бацькі былі старэйшымі за маці год на дзесяць. Гэта былі пасляваенныя шлюбы. Яны вярнуліся з фронту, дарослыя мужчыны, і ажаніліся з дзяўчатамі, што прыехалі з эвакуацыі. Многа і цяжка працавалі, а год пад пяцьдзсят пачалі збірацца па суботах і святах у *міньяне*, на кватэры ў «фатаграфшчыка»

Моні. Мой тата быў *a габе*, стараста, а чытаў Тору і трубіў у рог па святах дзядзька Лёва-бляхар, здравяка, тата Макса. У Макса залатыя рукі. Ён быў там хірургам найвышэйшай катэгорыі. І ростам, і сілай пайшоў у бацьку. Чэмпіён інстытута па вольнай барацьбе тры гады запар.

Бацькі выконвалі адвечную яўрэйскую мару: даць сваім дзецям больш, чым атрымалі самі. Яны былі традыцыйнымі яўрэямі: краўцамі і шаўцамі, печнікамі і кавалямі, інжынерамі і юрыстамі... Яны бачылі яўрэйскія сны, яўрэйскім жыццём жылі і паміралі яўрэйскай смерцю, дома, на сваім ложку... Калі мы з Лёўкам ад'язджалі вучыцца, тата прамовіў словы, сэнс і разуменне якіх дайшлі да мяне пазней, са сталеннем. «Ніхто не пачынаецца з нічога. Адзін Бог бясконцы. Кім жа ты пры Ім? Будзь сабой, і не больш. Усё было. Усё будзе. Не будзь першым і апошнім. Пастарайся не зрабіцца дурнем...» Тады яшчэ ўсе былі жывыя, і стаяў жнівень, сонца пякло, і вецер нёс пах скошанай травы...

Мы выпілі, усталі і абняліся. Саша заплакаў. Яго тата адышоў першым... Юра заспяваў «*Майн штэтэле Бэлц*»¹. Чаму мы плачам? Яшчэ не старыя, і жанчыны нас любяць. Можна, таму што ідыш і бацькі? І ў глыбіні душы мы ўсё адно ў дзяцінстве, у найлепшай пары. І бацькі гутараць з намі на *мамэ-лошн*? Добрыя людзі заўсёды дзеці. А мы, здаецца, някепскія.

Слёзы побач з весялосцю. Так зладжана яўрэйскае жыццё. Мы яем і танчым. І незразумелыя Машыко, гаспадару кавярні, словы нашых песень, незразумела, чаму мы плакалі, а цяпер радуемся жыццю.

Выйшлі пасмаліць. З мора ўжо дзьмуў вецер. Ён рагатаў у валасах і гладзіў тых, хто палысеў.

А Юра зладзіў сюрпрыз. Калі мы вярнуліся пад дах, там ужо былі жонкі, дзеці і... *раў* Мендэль. *Раў* гаворыць па-руску, хоць і

¹ Майн штэтэле Бэлц — маё мястэчка Бэлц (*ідыш*).

сабра¹. Ён маладзейшы за нас год на дзесяць, і яго мовне можна пазайдросціць. У яго кожнае слова на ідыш п'яе. Ужо шмат год Мендэль дапамагае «рускім» уладкавацца ў жыцці.

— *Вас махт а ід?* — пытаецца ён у мяне пасля таго, як пазнаёміўся з маімі сябрамі.

— *Іх дрэйзэх*². — А што, насамрэч даводзіцца круціцца, забяспечваць свой узровень жыцця. Але ён ужо не чуе майго адказа.

— Ай-я-яй! — заспяваў Мендэль і выйшаў у цэнтр, павёў рукамі і пачаў танчыць, запрашаць нас да сябе. І вось мы ўжо робім *а дрэйдл*³. Не, не ізраільцянамі, а яўрэямі адчуваем мы сябе цяпер. У нас *а ідышэ нешомэ*⁴. І з гадамі мы робімся ўсё больш яўрэістымі. Ідышкайт нашмат вышэйшы за ізраільства...

Юра заспяваў пра Яффо. І мы прыгадалі, як год дваццаць таму хтосьці калісьці — тыя часы! — прывёз з Ізраіля бабіну пад тыя яшчэ вялізныя, цяжкія магнітафоны, з песнямі на ідыш. Тут я даведаўся, што спевака звалі Давід Эшэт. Тады гэта было такое свята душы! Мы памяталі гэтую песню пра тэлефон, пра Сцяну Плача, пра будучае вяселле марака... Песні былі запісаны «пад аркестр», а не пад фартэпіяна, як на старых, набытых ва ўцанёнай краме пласцінках па дзесяць капеек за штуку. Дзесяць пласцінак на рубель, як і ўцанёны Сталін са сваёй прамовай на нейкім даваенным з'ездзе.

Гэта было даўно. А цяпер вось нап'яўсталы век падпоўз незаўважна. І мы на добрай паддачы. Нашыя паловы з дзецьмі, падзівіўшыся на нашыя танцы і харавыя спевы, з'ехалі. А раў Мендэль з намі. І п'е, як у Пурым⁵.

— Ай-яй-яй!

¹ Сабра — жыхар Ізраіля, бацькі якога рэпатрыянты (*іўрыт*).

² Іх дрэйзэх — кручуся (*ідыш*).

³ А дрэйдл — рух у танцы (*ідыш*).

⁴ А ідышэ нешомэ — яўрэйская душа (*ідыш*).

⁵ Пурым — свята, калі яўрэю дазваляецца напіцца (*удакл. аўтара*).

Ён зноў у цэнтры. Яго танец — быццам малітва-маналог душы, якая радуецца.

— Ай-яй-яй! — падхопліваем мы, і зноў кола, рукі на плячах адзін у аднаго.

— Ай-яй-яй! — пяе ў мікрафон Юра. І Машыка таксама з намі. Але ён цвярозы. І разумее толькі «Ай-яй-яй!» А мы на ўвесь голас пяем:

*Шабес зол зайн,
Мамес зол зайн,
Шолем зол зайн,
Шолем аф дэр ганцнер велт!¹*

Месяц — начное сонца — глядзеў, як віравала нашая радасць.

¹ Хай будзе субота,
Хай будуць матулі,
Хай будзе мір,
Мір ва ўсім свеце! (*ідыш*).

ЗЕМЛЯКИ

Письменнік Георгій Гігілевіч ехаў з прыватным візітам. Яго, цяжкага на пад’ём, як ён казаў, маючы на ўвазе і свае сто трыццаць кілаграмаў, амаль год упрэшвалі два былыя добрыя знаёмыя, што апынуліся ў Ізраілі. Не, «апынуліся» — гэта не тое слова. Яны, Міша Ганман і Міша Шыльман, прыехалі туды, і менавіта туды, мэтанакіравана. Хоць маглі, пры вялікім жаданні, апынуцца і за акіянам.

І вось, пражыўшы ў Ізраілі шмат гадоў, сябры надумаліся выклікаць Жору. Гэта там, для ўсіх, ён быў славутым письменнікам Георгіем Гігілевічам, а для двух Мішаў па-ранейшаму заставаўся Жорам-Юрам. Па-першае, таму што знакамітым Георгіем ён зрабіўся ўжо пасля іх ад’езду, а па-другое, таму што Міша Шыльман працаваў з Жорам яшчэ ў раёнцы, а Міша Ганман суседнічаў з будучым письменнікам праз два платы. Іх падзяляў дом і двор айца Міхаіла, святара мясцовага храма.

Пасябралі Мішы ўжо на заводзе, дзе адзін зрабіўся галоўным эканамістам, а другі — начальнікам цэха. Выклікалі менавіта Жору, а не каго-небудзь з завода, па адной простае прычыне. Міша Шыльман у апошні свой наезд на папярэдняе месца жыхарства (ха-ха, а калі скараціць, атрымаецца таксама ПМЖ) выпадкова сустрэў Жору ў трамваі. І потым яны добра пасядзелі ў адным рэстаране. Афіцыянтка ўважліва паглядзела на іх і так і спытала: «Вам паесці ці пасядзеццэ?» Гадзіны чатыры сядзелі. Шмат гутарылі. У асноўным Міша. Бо Жору забургане жыццё, не турпаездка, а менавіта жыццё як працэс, было амаль невядома. А тут лёс-прысуд знаёмых яму людзей, усё адкрытае, і можна нават памацаць словамі гэтыя шмат гадоў іншага жыцця ў іншай краіне.

Калі Міша вярнуўся дахаты і распавёў цёзку пра тое, як прабавіў час на ПМЖ і ў тым ліку пра пасядзелкі з Жорам, Міша Ганман пасля некаторай паўзы, у якую ён уключыў маленькую

«Макабі», адставіў пустую пляшку з піўнымі бурбалкамі на дне і сказаў: «А чаму б, цёзка, нам наогул не запрасіць сюды, можа, нават па матэрыял, нашага пісьменніка? За мяжой, як я зразумеў, ён яшчэ не быў. Дык няхай пачне з нас. Ізраіль — правільная краіна для пачынальнікаў падарожжаў. Як зразумееш яго, дык зразумееш і астатні свет. Скінемся з табой, магчымаасці, дзякаваць Богу, дазваляюць, на білет і ўсё астатняе, бо, я мяркую, ён хоць і вядомы, але часы цяпер не тыя, з былымі вялізнымі тыражамі і, адпаведна, бабкамі. А я памятаю, ён яшчэ тады расказваў, што за выдадзеную кнігу жыву з сям'ёй два гады, пакуль не выходзіла наступная».

«Так, можна падумаць, — адказаў другі Міша. — Тое, што грошай у яго зараз няшмат, гэта зразумела. Выгляд у яго выразна не мэтра. Хоць у ім і два метры. Буйны, адным словам, аўтар».

Мішавы гутаркі адбываліся ў адным з зйлацкіх гатэляў, куды Ганман з жонкай прыехалі адпачыць. А Міша Шыльман жыву у гэтым горадзе.

Пасля гэтых размоў мінула крыху болей за год. Сітуацыя вакол амаль сціхла. Можна было запрасіць госця, каб не рызыкаваць яго настроем. Доўга сазвоньваліся, потым паведамлілі дакладна, што там, у цэнтральных касах, яго чакае білет туды-назад.

І Жора, Георгій Гігілевіч, узняўся.

Паколькі Міша Ганман жыву у Ако, першыя шэсць дзён пісьменнік Гігілевіч прабавіў на верхняй палове Ізраіля. Ён выкачаўся ў снезе на Хермоне, атрымаў задавальненне больш, чым каб зрабіў гэта ў сябе дома. Хоць, напэўна, там ён сабе такога вальнадумства не дазволіў бы. А тут, у спякотным Ізраілі, як не пакуляцца ў снезе? Яны з Мішам аблазілі ўсю поўнач, а потым узышлі ў Іерусалім...

Позна ўвечары, вярнуўшыся ў Ако, Жора Гігілевіч паціснуў Мішу руку: «Дзякуй за ачышчэнне. Ніколі не думаў, што ў гэтым

горадзе з мяне штосьці выпарыцца і ўзамен штосьці ўпырхне. Напэўна, я яшчэ разбяруся і дам імя гэтым «штосьці»... А пакуль, ведаеш, нейкая лёгкасць, міласць у свядомасці і целе». Ён папрасіў прабачэння, адмовіўся ад «пасядзец» і выйшаў на балкон. Патрусіў дробны дождж. Заблішчалі пад ліхтарамі мокрыя лісты. Вецер нёс жалобны пах зімовага мора. Гігілевіч ведаў, што ўсё гэта ён потым не аднойчы прыгадае. І тады таксама, напэўна, зробіцца надзвычай добра і спакойна на душы, як зараз.

Адгуляўшы ў Мішы Ганмана, Гігілевіч паехаў уніз. На другую палову Ізраіля. За ім абяцала прыглядзец жанчына, таксама, як і Міша, «руская». Усё ж такі шэсць гадзін аўтобусам, у чужой краіне. «Безумоўна, можна было б і самалётам, але нам з Мішкам падумалася, што табе могуць спатрэбіцца і гэтая дарога, і гэтыя людзі ў аўтобусе і на стаянках. Табе ніхто не перашкодзіць. А вось жанчына-спадарожніца, яе зваць Соня, як ты заўважыў, мы толькі што з ёй пазнаёміліся, яна не дасць табе адчуць сябе чужым, без'языкім».

Калі праз гадзіну шляху Соня сказала, што пазнала яго, бачыла па НТВ, Георгій падумаў, што свет не такі ўжо і вялікі. Вось ён едзе праз пустыню па дарозе, што робіць петлі між гарамі, і ўся яго творчасць — там, дома, вельмі далёка адсюль. Але вось тут, у яўрэйскай краіне, жанчына Соня ведае, што ён, Георгій Гігілевіч, існуе, жыве і піша. Ён падумаў, што з тых некалькіх яго кніжак, што ляжалі ў торбе, можна было б падарыць гэтай жанчыне адну, але...

— Вы ведаеце, я б з задавальненнем падарыў Вам сваю кнігу, але пішу я па-беларуску.

— Я працавала настаўніцай беларускай мовы і літаратуры. Так, так, не глядзіце, быццам Вам нечакана зрабілі прыемна ў... пікантным месцы, ха-ха...

Абое спачатку заўсміхаліся, а потым пачалі рагатаць, азіраючыся па баках, ці не занадта гучна яны выказваюць свае пачуцці.

— Ведаеце, у яўрэяў заўсёды, нават калі яны вядуць сур'ёзныя гутаркі, прысутнічае гумар, інакш не выжыць. Так, я Соня Марголіна. Працавала настаўніцаў у Нясвіжы. Але гэта было... Шмат гадоў прайшло. Зараз еду да дачушкі. Яна жыве ў Эйлаце.

Гігілевіча хвалявалі складаныя пачуцці. Тут, у чужой краіне, так далёка ад хаты, ён гутарыў на роднай мове з жанчынай, што пакінула Беларусь дваццаць год таму, але гутарыла на яго мове так, як не ўсе ўмеюць гаманіць там, дома. А можа, гэта не чужая краіна? І гэтая Соня Марголіна, і астатнія пасажыры аўтобуса, такія розныя і зусім не падобныя ў сваёй большасці на мінскіх яўрэяў, яму таксама не чужыя? Проста ў зямлі павінен быць гаспадар. Бог аддаў гэты кавалак ім. А яны, як добрыя, шчаслівыя гаспадары, заўсёды радуюцца добрым гасцям, прымаюць з адкрытым сэрцам і душой. Ён амаль не бачыў за гэтыя дні пахмурных твараў, хоць жыць тут было не гэтак проста. Ён, Георгій Гігілевіч, гэта зразумеў ужо на другі дзень жыцця ў Ізраілі. Мішу пазванілі і казалі, што загінуў Глеб. Арабка ўзарвала сябе і загубіла чатырох салдат, у тым ліку і гэтага хлопчыка. Глеб быў сынам Мішавых дружбакоў. Жора таксама паехаў на пахаванне. І ён пазнаў маці гэтага хлопчыка. Яны вучыліся калісьці ў адной школе... Дык ці чужая гэтая зямля для яго? І гэтыя людзі, якім даручана быць салдатамі Бога? Ён дастаў з торбы кнігу і задумаўся, як жа лепей, правільней падпісаць, маючы на ўвазе і Беларусь, і Ізраіль, і гэтую жанчыну, якая гэтак цудоўна гутарыла па-беларуску? «Соні Марголінай, шчырай зямлячцы. Са шкадаваннем, што ўбачыліся ўпершыню толькі зараз. Ізраіль. 200.. год, зіма». Кніга называлася «Зямля заповітная»...

— Не стаміўся? — Міша клаў у багажнік машыны сумку гасця.

— Не паспеў. Побач была цудоўная жанчына, Соня Марголіна. Размаўлялі ўвесь час. Здавалася, што я нават і не ў Ізраілі.

Толькі карціны за акном былі біблейскія, ды некалькі салдатак у салоне аўтобуса. Нязвыкла для вачэй — дзяўчаты з ружжамі.

— Тут у нас шмат незвычайнага. Паехалі, а то дома зачкаліся.

Яны сядзелі на балконе і абедалі.

— Так, кватэра ў цябе добрая. І балкон вялікі, метраў дваццаць, напэўна?

— Дзесьці так.

— Мама робіць фаршыраванага шчупака?

— Тут няма суседа Самцэвіча, а таму няма каму лавіць шчупакоў. І наогул, мне здаецца, гэтая рыба тут не водзіцца. Ёсць шмат іншых рыб, і ёсць, як мама яго кліча, «драўляны» карп, бо ён не такі смачны, як быў там. Але яна і яго ператварае ў фаршыраванага «шчупака».

— Я таму і запытаўся. А наогул, гляджу, у вас гэтакі ж хатні лад, што быў і там. І нават рэчы знаёмыя.

— Фізічна мы, безумоўна, перабраліся цалкам, але духам яшчэ часткова там. І Соня Марголіна, напэўна, сказала б табе тое самае. Дзеці нашы ўжо поўныя ізраільцяне, хоць частку жыцця пражылі і там. А мы вось «старыя», мы часам і думаем па-беларуску. Не-не, і вырвецца слова з той мовы, незразумелае твайму суразмоўцу, але што дакладна перадае тваю думку на той момант.

Яны пасмоктвалі віскі і гутарылі, гутарылі... Для Мішы гэта была сапраўдная раскоша. Заціснуты працай і хатай, ён пакутаваў ад немагчымасці простых вечаровых гутарак і спрэчак. Сяброў не завёў, у гэтым узросце новыя сябры з'яўляюцца вельмі рэдка. Добрыя знаёмыя былі. Але свайго кола па разумовых інтарэсах і духоўнай блізкасці ў гэтым горадзе для яго не знайшлося. А хатнія гутаркі, як правіла, небагатыя. І круцяцца вакол некалькіх тэмаў: суседзі, саслужбоўцы, падаражэла, спякотна, скідкі ў суперы... І таму душа Мішы раскашавала і муркала, быццам котка.

— Слухай, для яўрэя ты занадта добра ведаеш пра белару-саў.

— Але ж я беларускі яўрэй. Мае продкі слухалі беларускія песні і гаварылі на гэтай мове. Сябравалі, працавалі разам. І прырода. Яна ж таксама ўплывае на думкі, лад жыцця, на памяць. Ты, можа, і не ведаеш, а тыя ж, каму не «баліць», не цікавяцца іншым жыццём. Калі ў Мінску разграмілі яўрэйскі тэатр, яўрэі пайшлі ў беларускі тэатр, а не ў рускі. Мне расказвалі, што ў Купалаўскім тэатры трэць залы бывала яўрэйскай. І ў антракце гэтая публіка гутарыла, мяшала ідыш з беларускай. А падчас майго апошняга прыезду да вас я быў у поўнай зале Купалаўскага тэатра адзіным яўрэем. Сёй-той паглядаў на мяне са здзіўленнем. І, дзіўна супала, п'еса была на яўрэйска-беларускую тэму. І рэжысёр быў беларусам, а мастак-пастаноўшчык яўрэем, здаецца, нават з Соніным прозвішчам. Ну, скажы, гэта што, таксама выпадкова ў перапляценні нашых жыццяў і лёсаў? І ведаеш, што нас яшчэ звязвае? Чысціня. Безумоўна, я не нацыяналіст. Але ў беларусах, у адрозненне ад рускіх, няма «басурманскай» крыві. Яна ж Белая, чыстая Русь. А ў той Русі, ператраханай татарскім ігам, азіятчынай і астатнімі — злосць і зайздрасць, буйства і нянавісць да іншых, непадобных. І таму там ніколі не будзе нармальнага, цывілізаванага жыцця для ўсіх. А ў тваёй краіне яно магчымае. Патрэбна толькі заставацца ці рабіцца самім сабой.

— Калі б мне сказалі, што ў Ізраілі са мной будуць гутарыць пра тое, што засмучае многіх у нас, ніколі б не паверыў.

— Хочаш, я скажу яшчэ штосьці «нацыяналістычнае»? Беларускія яўрэі адрозніваюцца ад яўрэяў з іншых месцаў і краін. Яны дабрэйшыя, інтэлігентнейшыя ў сваёй агульнай масе, больш раскрытыя для іншых. Аднойчы я быў на Мёртвым моры — дарэчы, заўтра рванем туды, — агледзеўся вакол, а людзей было вельмі шмат, і беспамылкова выбраў месца прызямлення. Маімі суседзямі аказаліся былыя працаўнікі аўтазавада, у сэнсе МАЗа. І мы

пачалі кантактаваць так, як быццам працягваем гутарыць дзесьці на Мінскім моры, у Ждановічах. Вось толькі спёка, спёка была ў той дзень. Лета ў нас доўгае, здаецца вечным і бязлітасным, як зіма ў Сібіры, толькі са зваротным знакам. А восень і вясна мінаюць імгненна, за нейкія некалькі тыдняў. Вось зіма, гэта калі толькі плюс дваццаць, дае затое адпачынак зроку і душы, што стаміліся ад блакітнай нябеснай прасторы і лютага сонца. Хоць там, на поўначы краіны, зіма невясёлая. Марозаў, праўда, няма, але сырасці больш, чым патрэбна...

Дзень дагарэў, і загучаў вечар. Яны паехалі паслухаць мора. Удзень яго не так чутно, як уначы. Міша адышоў на дзесятка метраў ад Жоры. Гігілевіч сядзеў у белым пластмасавым крэсле з адчуваннем поўнай адзіноты: ён быў адзін на адзін з морам і ноччу. Пражэктар слізгаў па заліве, прамень пагойдвалася на хвалях, то зазіраў у ілюмінатары яхт, што стаялі непадалёк, то адскокваў, зноў тапіўся ў густой цемры. З яе вырвалася адна з яхтаў і панесла ў мора свае вясёлыя агні.

Яны вярталіся з Мёртвага мора. Гутарылі пра тое, што краіна маленькая, а колькі ў ёй усяго рознага.

— Калі даведваешся пра Садом і Гамору і што гэта адбылося вось тут, калі тырчыш, як цвік у муры, у расоле Мёртвага мора, і прымаеш у ім самыя немагчымыя позы сваімі амаль паўтара цэнтнерамі, і бачыш поруч лёгкіх, вольных людзей, пачынаеш разумець Бога.

Гігілевіч глядзеў у акно машыны і працягваў думаць пра Бога. Верыць зрабілася модна там, у яго краіне. І расшпіляць кашулю, выстаўляць ланцужок з крыжыкам напаказ. Але ж хіба пра інтымнае, пра веру ў Яго, пра гэтую тонкую матэрыю, трэба крычаць?

Мішкаў голас вярнуў яго на шлях.

— Хараство краіны — у прапарцыянальнасці. Нашая краіна не абвясчае пра сваю прыгажосць гарласта. Няма ў нас востра-

канечных пікаў, што імкнуцца ў нябесныя вышыні. Няма і бяс-
кончых раўнінаў. Краса гутарыць тут шэптам. Яна вядзе цябе за
сабой, і ты плаўна пераходзіш ад невялікіх зялёных узгоркаў да
маленькай раўніны, а адтуль, уздымаючыся ўверх, але не ўска-
раскваючыся занадта высока, да адзінай, прыгожай гары, дзе ты
добра выкачаўся ў снезе. Самае суровае ў нас — гэта пустыні.
Праз адну з іх мы зараз праязджаем. Але ты бачыш, што нават яе
суровасць неяк змякчаецца па краях, дзе з пяска выраслі ўрадл-
івыя землі, і, значыць, тут ідзе нармальнае жыццё. Там, дзе з'яў-
ляюцца пасяленцы, з'яўляецца цывілізацыя. На зямлі Ізраіля няма
нічога ў лішку. І нічога ў недахопе. Зараз вось мы пад'едзем да
аднаго месца, і ты ўбачыш, што чалавек здольны зрабіць у пус-
тыні. Сто першы кіламетр.

— І ўсё гэта яго?

Яны выехалі са стаянкі на аўтастраду і паехалі далей, да-
дому, у Эйлат.

— Так, Жора, яго. І рэстаран, і змеі, і кракадзілы, і ослікі, і
куры, і... Карацей — ён гаспадар гэтага прытулку. Адночы
спыніўся сярод пустыні, на гэтым сто першым кіламетры, і за-
клаў тут жыццё. А цяпер усім прыемна. Як табе сам Шымон?

— Каларытная асоба, адчуваецца моцная натура. Адкуль
ты яго ведаеш?

— Я бываю ў яго па службовых справах. І тут, і там, у го-
радзе, дзе жывуць яго жонка і малодшыя дзеці. І куды ён пры-
язджае на суботу. Жонка ў Шымона верніца, пільнуецца тра-
дыцый. А ён пасярэдзіне, паміж сённяшнімі правіламі вядзення
бізнеса, што не заўжды адпавядаюць заповедзям, і ладам, за
якім сочыць яго жонка-амерыканка. У іх шмат дзяцей, амаль
усе падобныя да Шымона, героя-танкіста, дарэчы. Пра яго шмат
напісана. А сто першы кіламетр таму, што ў Сінайскай кампаніі
ён служыў у сто першай брыгадзе. Пра яго можна гаварыць і
гаварыць. Натура незвычайная, часамі такая супярэчлівая...

Яны сядзелі ў рэстаране і назіралі скрозь тоўстае шкло за жыццём падводнага царства. Няспешна атрымлівалі асалоду ад віртуальнага кантактавання з насельнікамі каралавых калоній, што размяшчаліся вакол рэстарана пад вадой. Атмасфера марскога дна ахутвала іх. Падводны пейзаж з таямнічымі насельнікамі супакойваў.

— Далі нырца, не дакранаючыся да вады, — Гігілевіч узяў чарку і працягнуў. — Час ідзе хутка, і людзі змяняюцца. Калі ты, Мішка, і змянешся, то, на шчасце, павольна. Мне падабаецца твая крыху абеларушчаная душа. Падабаецца, як ты глядзіш на жыццё і падзеі. Што ты не злуешся на людзей. Бо на людзей злавацца — марная справа, сябе толькі псаваць. І самае галоўнае, за што шаную: ты не адмаўляешся ад ідэалаў сваіх продкаў. Вернасць пакаленням мінулага, што сыходзяць непарыўным ланцужком у сіваю даўніну, — гэта вернасць сваёй традыцыі, вернасць Богу. Адмова — гэта здрада. Здраднікаў не шануюць. Магчыма таму праз вашых «зраднікаў» у тваёй краіны не заўжды той імідж, які яна заслугоўвае. А я напітаўся Ізраілем. І цяпер ён мой таксама. Буду адрываць дні з календара і млець па гэтых двух тыднях, што запоўнілі маё сэрца. Давай за нас! У кожнага свой лёс за плячыма, у кожнага сваё жыццё наперадзе. Але ёсць тое, што нас радніць: гэтая зямля. *Лехаім!*

Потым яны сядзелі на беразе. Ноч спаўзла з гор. Сонна набягала мора.

— Глядзіш на мора і пачынаеш правільна разумець адносіны рэчаў. Мінаюць злосць, незадаволенасць. Разумееш, наколькі ўсё ж такі слабы чалавек, які ён мізэрны перад волатам мора. Момант — і жыццё зруйнавана, свядомасць знікла. А вечнае мора ўсё гэтак жа будзе ці то задаваць свае пякельныя оргіі, ці то проста пускаць у азарце хвалі наперагонкі, ці, як зараз, пагойдвацца ў сне. Але яно не страціць свежасці, не стоміцца, не пастарэе. А я, Жора Гігілевіч, старэю. У мяне ўжо няма

часу, каб марыць. Я аддаю перавагу стварэнню. Але ў Іерусалім хачу ўзысці зноўку...

Маўчалі. Але мноствам думак было напоўнена гэтае маўчанне. Адзін вяртаўся заўтра дахаты, і частка апошніх ізраільскіх уражанняў «засоўвалася» на адну з палічак памяці, выцяснялася звыклымі клопатамі, ужо заўтрашнімі турботамі і клопатамі ў халодным зімовым Мінску.

Другі заставаўся дома. Таксама чакалі турботы, праца. І апошнія звесткі па радыё і тэлебачанні. І «дзякаваць Богу, што толькі паранены, а не загінуў. Трэба тэрмінова пазваніць у... Ці не зачাপіла каго-небудзь са сваякоў?»

Ранкам, ужо ў аэрапорце, Жора абняў Мішку і нечакана павільгатнеў вачыма. «Дзякуй, Міша. Цяпер я лепей ведаю, як трэба браць жыццё. Да пабачэння. Жывіце. І хай вам дапамагае Уладар Усяго!»

— З'ездзі ў Вязынку. Я люблю гэтае месца. Перадай прывітанне і паклон ад земляка з Зямлі заповітай...

Шумелі перакрыжаванні і вуліцы. Падзьмуў сыры вецер, і паліў працяглы дождж, што стамляў і наганяў сон. Быў студзень, і ізраільская зіма выліла яшчэ не ўсе свае дажджы. Над поўнымі хмарамі ляцеў самалёт. На зямлі скрозь Тэль-Авіў прапаўзала машына. Яны будуць у шляху адзін і той жа час. Толькі чым бліжэй да Эйлата, тым вышэй і сіней будзе неба над хатай Мішы Шыльмана. А горад Георгія Гігілёвіча будзе кашлаты ад снегу. І снег будзе валіцца і валіцца, густа і бязгучна.

Студзень, зіма, хаты.

НАЙЦЯЖЭЙ ЖЫЦЬ СЁННЯШНІМ ДНЁМ

Што, што магло быць агульнага паміж тым часам, калі ён адпачываў на Рыжскім узбярэжжы, і днём сённяшнім, калі ён прыехаў адпачываць на Чырвонае мора? Розныя часы, вялізная розніца ва ўзросце, пясок і сосны там, галька з пальмамі тут. Спякотныя дваццаць пяць там — і таксама спякотныя, але трыццаць пяць, тут. Ён лавіў у паветры, шукаў у кавярнях і барах, цікаваў набег хваляў на бераг і спрабаваў убачыць у тварах людзей штосьці невытлумачальнае, што звязвала стан яго душы ў дваццаць восем год і ў сённяшнія сорак восем. Ну што? Што? Сюжэт быў забыты, але засталася атмасфера...

Так і бадзяўся ён два дні, як быццам выбыў з жыцця, у чаканні, у спадзяванні на разгадку гэтага незразумелага адчування. Яна сцебанула з першай думкі новага ранку: Ганна!

Гэтай дзяўчыне было год семнаццаць. Вось ужо некалькі дзён яны снедаюць за адным сталом, усміхаюцца адзін аднаму падчас сустрэчаў, перакідваюцца некалькімі агульнымі сказамі і разыходзяцца. У кожнага свае інтэрасы ў гэтым невялічкім адпачынку. Шэсць дзён у Эйлаце, май месяц. Што ён пра яе ведае? З Кір'ят-Гата, у краіне два гады, добра гамоніць на іўрыце, і англійская мова вельмі добрая. Вось і ўсё, напэўна. Не, ён ведае яшчэ штосьці. Што? «Гэта патрабуе доказаў», — думае Ігар пра думку, што запала ў памяці. І ён спяшаецца да мора, пад навес, дзе на пластмасавым лежаку з кніжкай у руках ляжыць Ганна.

— У цябе тут не занята? — паказаў Ігар на вольны лежак.

— Не, калі ласка, вольна.

— Тады я застануся, добра?

— Безумоўна, безумоўна, мне весялей будзе. Я сёння адна, не паехала з усімі.

— І я вось таксама не паехаў.

Ён распрануўся, паклаў ручнік на ляжак, дастаў з сумкі газету, сеў. Раскрыў яе так, каб можна было разглядаць Ганну. У яе таксама была радзімка, амаль на тым жа месцы, на левай назе, вышэй калена. І складкі між пальцамі на руках і нагах былі дакладна такімі ж. І погляд, уважлівы і ўпарты. І наогул, яна была копіяй Лены.

— Мне здаецца, Аня, што тваю маму клікаюць Аленай, — прамовіў ён хвілін праз пяць, баючыся, што раптам не будзе мець рацыі.

— А адкуль Вы ведаеце? — здзівілася Ганна. Яна адклала кнігу і села насупраць Ігара.

— І яшчэ мне здаецца, што яна выкладчыца англійскай. Так?

— Так... так... — разгублена прамовіла Аня.

— І тваёй матулі год сорок пяць.

— Сорок чатыры. І ўсё ж такі — адкуль Вы ведаеце?

— Ты падобная да сваёй мамы, праўда? — працягваў ён, быццам не чуў яе пытання.

— Вельмі. Часам, калі матуля апранаецца па-маладзёжнаму, нас нават прымаюць за сясцёр. Яна добра выглядае, мая матуля. Але Вы, Ігар, не адказалі на маё пытанне.

— Я адкажу, толькі не зараз, добра? Хачу расслабіцца, я два дні быў не ў сабе, пакуль сёння ранкам не даведаўся прычыны. Ды і пляж — не надта падыходзячае месца для майго апавядання. Хочаш, мы сустрэнемся ўвечары і пасядзім у якой кавярні?

— Хачу, вельмі хачу!

«Божа, — думаў Ігар, седзячы насупраць Ганны, — вось дык як бывае, праз столькі год такая з’ява, такая сустрэча». Яго мінулае сядзіць зараз насупраць, п’е каву і слухае старую, старую ў яе вачах, мелодыю з фільма «Мужчына і жанчына», таксама старога ўжо фільма. І сядзяць вакол іх у гэтай кавярні, здаецца, адны французы. Французскі заезд у шыкоўную гасцініцу «Дан».

— Зараз мне здаецца, што гэты вечар ужо быў аднойчы. Шмат-шмат год таму. І ты сядзела насупраць мяне, мы гутарылі і слухалі музыку. І яна была таксама з Францыі...

— Але ж я не магла сядзець побач з Вамі даўно-даўно. Вашы «шмат год таму» — гэта калі я была маленькай, так?

— Не, цябе тады яшчэ і на свеце не было. Так, ты маеш рацыю, гэта не ты сядзела насупраць, гэта была... твая мама.

— Мама? — шырока расплюшчыла вочы Ганна.

— А што тут дзіўнага? Ёй было дваццаць чатыры гады, яна яшчэ не была замужам. А ведаеш, як мы пазнаёміліся? Дакладна гэтак жа, як з табой. Мы сядзелі ў сталоўцы за адным сталом. І было гэта ў Юрмале, у ліпені месяцы, у самы пік сезона, у адным надта добрым пансіянаце на прыпынку Дубулты.

— Юрмала... — працягнула Ганна. — Я вось не была там, але шмат чула.

— Ад каго?

— Ад розных людзей.

— А ад мамы?

— Не, ніводнага разу. Мама мне пра Юрмалу не расказвала.

— Я, напэўна, здагадваюся, чаму.

— Чаму?

— Здаецца, яна не хацела ўпускаць кагосьці ў той час.

— Вы сур'ёзна гэтак мяркуеце? Што ж гэта быў за час такі?

— Гэта быў час яе першага каханья...

— Адкуль Вы ведаеце пра яе каханне? Маме ж ужо было дваццаць чатыры — час, калі першае каханне даўным-даўно мінула.

— І ўсё ж такі першае каханне здарылася ў Юрмале. А чаму так позна? Напэўна, таму, што твая мама была мамчынай пястухай. Яна гадавалася без таты. І бабуля твая ўсё жыццё сваё прысвяціла ёй. Яна не пайшла другі раз замуж, хоць дзядуля пакінуў яе, калі тваёй маме было шэсць год. І ўсё дзяцінства, юнацтва, усе канікулы і адпачынкі яна бавіла з тваёй бабуляй.

Вось хіба што ў Артэк мама ездзіла адна, туды з бацькамі не бралі. А ў дарослым жыцці яна заўсёды меркавала, што лепей за матуліна сяброўства нічога не бывае. Але яна патрапіла ў Юрмалу, прыехала адна...

— І адразу закахалася?

— Не адразу. Яна ўсё гэтак жа меркавала, што ніхто яе не варты і што ёй будзе сумна з усімі, апроча мамы. Але справа адбывалася ў Юрмале. У паветры, у моры, у рэстаранах, на канцэртах і выставах — усюды панавала легкадумнасць — найвышэйшая мудрасць жыцця. Гэтае пачуццё захапляла ўсіх, бо адпачынак, бо лета, бо Юрмала і побач Рыга.

— Вы гэтак захоплена расказваеце пра той час, што я таксама пачынаю яго любіць. А што мама?

— Мама... — Ігар прыкрыў вочы, прыгадваючы іх першую прагулянку. — Мама сапраўды было сумна першыя дні. Але потым прагулянка па Ліелупе, гэта рака такая, яна цячэ ў Юрмале. Да цеплахода прычапілі баржу, пасадзілі аркестр, і ўсе танцавалі. Плавучая танцпляцоўка. Дзве гадзіны ўніз па рацэ і дзве назад. Там быў бар, можна было заказаць усялякія напоі, кактэйлі. Наогул, час бавіўся цікава. Твая матуля таксама танцавала. І кампанія склалася там, «два на два», як кажуць. Баржа наша прычаліла ў дванаццатай гадзіне ночы, і мы пайшлі на ўзбярэжжа. Безумоўна, таго, што выпілі, пакуль каталіся і танчылі, падалося мала, і я прынёс са свайго нумара дзве пляшкі шампанскага. Уяўляеш, ноч, пустынны пясчаны пляж, мора. Чатыры маладыя чалавекі, шампанскае, транзістар, настроены на Польшчу...

Раптам Ігар рэзка ўстаў, падышоў да музыкаў, паклаў перад клавішнікамі грошы і вярнуўся за столік.

«І гучала тады вось гэтая мелодыя», — сказаў па-руску хтосьці з музыкаў. І яна зайгралі дасэнаўскае «Индийское лето»... Ігар заплюшчыў вочы. Вось-вось, здавалася, пакоціцца сляза... Гэта было яго жыццё. Ён ведаў: тое, што было з ім,

было шмат разоў з другімі. І тое, што адбывалася з Ленай, таксама было. У свеце мала чаго новага. Але той вечар, ноч яны згадвалі ўвесь час, пакуль былі разам. Таму што нейкія таямніца і чарадзеіства былі ў тых перадранішніх гадзінах, калі яны ўдваіх, прыціснуўшыся адно да аднаго, ляжалі на пяску, а побач шапталіся хвалі, накатвалі на бераг і сыходзілі назад у мора, да карабля, што спаў на рэйдзе, да месяцовай сцяжынкі, што ўпіралася ў гэты далёкі карабэль.

— Так, тады з транзістара, настроенага на Польшчу, гучала гэтая вельмі папулярная ў тое лета песня Джо Дасэна, — павольна вымавіў Ігар.

— А Вы рамантык. Уяўляю, якім Вы былі ў тыя часы.

— Я быў маладзейшым, і побач са мной была твая матуля.

— Дык матуля закахалася ў Вас?

— А я ў яе. І гэта было натуральна. Таму што з нашай чацвёркі тыя двое ўжо стасаваліся некалькі год.

— Вось гэта навіна, вось гэта паварот, — здзіўлена прамармытала Ганна. — Прыехаць у Ізраіль, адпачываць на Чырвоным моры і пазнаёміцца з матуліным першым каханнем з Юрмалы, з мора Балтыйскага. Як у раманах, я вам скажу.

— У нас быў не раман, хоць у адпачынку звычайна заводзяць курортныя раманы. Але яны без працягу, як кажуць, не для тоўстых часопісаў. У нас збіралася ўсё капітальна, назаўсёды. З той ночы мы не развітваліся ні на хвіліну. Мы зразумелі, што ўсё жыццё да сустрэчы было чаканнем адзін аднаго. І вось, нарэшце, мы знайшліся. Пачаліся, нам так хацелася, найлепшыя нашыя гады.

— Ігар, хадземце да мора. Я хачу ўбачыць карабэль, у які ўпіраецца месяцовая сцяжынка.

— Добра, толькі ў мяне сумнеў і ў караблі, і ў месяцы сёння.

Яны гулялі басанож каля мяжы мора, што перавальвалася хвалямі. У адной руцэ ён нёс свае чаравікі, а ў другой — Ганніны. І яму было незразумела прыемна. Нешта з таго часу ўсялі-

лася ў душу і сэрца. Захацелася скінуць сур'ёзнасць, пацалаваць, узяць на рукі і несці яе...

А Аня думала пра маму. Яна чакае яе званка там, у Кір'ят-Гаце. І не ведае, што побач з яе дачкой — той Ігар. І ён таксама шлёпае басанож, закатаўшы штаны. А ўдалечыні, у моры, паміж Эйлатам і Акабай, стаіць вялізны чорны карабель. І бегае па моры прамень пражэктара з даха адной з гасцініц, а ў небе месяц ляжыць, задраўшы два свае рогі. Аня бярэ Ігара пад руку, прыціскаецца да яго і ўяўляе сабе маму дваццаць год таму, што ідзе, яна была ўпэўненая ў гэтым, дакладна гэтак жа, як яна зараз. Узнікла моцнае жаданне пацалаваць Ігара. І яна, абхапіўшы яго за шыю, пацалавала яго, разгубленага, у вусны.

— Гэта мама Вас пацалавала, — хутка прамовіла Аня. Яна села на пясок, паказала яму месца побач. І ён быў паслухмяным. Маўчалі, кожны думаў пра сваё.

— Многія людзі жывуць няправільна: то яны ў мінулым, то ў будучыні. Напэўна, найцяжэй жыць у сучаснасці, — перапыніў доўгае маўчанне Ігар.

— А сучаснасць жа — мост з мінулага ў будучыню, так, Ігар?

— Так. І я за трыумф жыцця імгненнага.

— А я яшчэ не ведаю, хоць мне зараз... вельмі-вельмі добра. І я хачу слухаць цябе. Раскажы мне яшчэ пра маму.

— Ты ведаеш, што значыць быць усе дваццаць чатыры гадзіны дваццаць дзён запар разам? Гэта ўжо вядома амаль усё аднаму пра аднаго, з самага дзяцінства да дня сённяшняга, гэта ўжо вывучана да найдрабнейшых... — Ігар замаўчаў, ён не хацеў казаць, што быў першым яе мужчынам і ім было так добра ў яе неўтаймаваным шале. Не, ні слова пра гэта. Ён прыгадаў сённяшнюю раніцу і працягнуў: — У цябе радзімка на левай назе дакладна там жа, дзе і ў мамы. Я памятаю.

— Скончыўся Ваш адпачынак, і вы раз'ехаліся. Гэтак было?

— Не зусім. Хоць спачатку раз'ехаліся па сваіх хатах. Але праз тыдзень спаткаліся, а праз месяц пабраліся шлюбам.

— Што? — ускочыла Аня. — Вы былі жанатыя з маёй мамай?

— Гэта быў найлепшы год у маім жыцці. — Ён таксама ўстаў і пайшоў наперад. Аня абагнала і спынілася перад ім, твар у твар.

— Вы былі жанатыя з маёй мамай? — паўтарыла яна, расцягваючы кожнае слова.

— Так, твая мама Лена была маёй жонкай. І мы былі шчаслівыя, бо трымалі радасць у сваіх руках.

— Нічога не разумею. А як жа я?

— А ты ад мамінага другога шлюба.

— Мама з татам не жывуць ужо пятнаццаць год. Не ведаю, чаму.

— Твая мама пайшла замуж вельмі хутка, мне на злосць. А я потым так і не ажаніўся.

— Але чаму, чаму вы разышліся? Я не разумею. Гэтак кахалі...

— Таму і разышліся, што кахалі моцна. Сёння тая прычынка падаецца мне гэткай дробязнай, амаль нябачнай. Ах, добра, не варта разварушваць. Жыццё зроблена. Большасць людзей гуляе з ім у азартную гульню, і з кожным паваротам кола лёсу хтосьці ўсё атрымлівае, а хтосьці страчвае... Хадзем у бар, вып'ем за тое, што мы сустрэліся, за тваю маму, за тое, што нас хтосьці кахае, што мы кахаем...

Ужо было дзве гадзіны ночы. Яны ішлі па набярэжнай. Невялікая п'янка спрабавала заблытаць думкі ў яго галаве. Але зйлацкі начны вецер праветрываў калідоры звлінаў, па якіх бадзяліся гэтыя думкі.

— Лена была мамчынай пястухай. Я баюся, што і ты выгадуешся такой.

— Дык зрабіся... маім татам, — сказала яна нечакана.

— Ты сур'эзна хочаш гэтага?

— Ты — тата, так, іншыя — не.

— Але ж мы знаёмыя ўсяго некалькі дзён.

— Але ж ты хакаеш маму, праўда?

— Як табе сказаць... — ён развёў рукамі, баючыся прызнацца ўслых, што нічога не змянілася, што ён гэтак жа хворы на тое каханне.

— А я палюблю мацінага мужа, чалавека, па якім і мама сохне.

— Не прыдумляй. Гэта выпітае віскі кажа.

— Не, я прыгадала, аднойчы матуля мне сказала, што шкадуе толькі пра адзін, адзін страчаны ў жыцці шанс. «Цябе тады яшчэ не было», — дадала яна. Мне здаецца, што гэта ты, Ігар, гэты шанс. Дакладна ты. Матуля мне яшчэ сказала, што ў Прыбалтыцы аднойчы было вельмі добрае надвор'е.

— Там было хораша. Але зараз іншыя часы. Жыццё не мае зваротнага маршрута...

Два дні, што засталіся, яны прабавілі разам. Калі аўтобус падыходзіў ужо да Кір'ят-Гата, Ігар дастаў з торбы касету і аддаў яе Ані.

— Перадасі маме, добра?

— Што тут?

— Музыка, добрая музыка. Калі хочаш, звані. Нумар запамніла?

— Абавязкова пазваню.

Яна пацалавала яго і выйшла з аўтобуса. А ён паехаў да хаты, у Тэль-Авіў.

Ужо некалькі дзён яго не пакідаў сум. Была нейкая засяроджанасць у душы і адзінота. Аднойчы ўночы зазваніў тэлефон.

— Дзякуй за Дасэна. І яшчэ ты можаш цешыцца тым, што я кахаю цябе і нічога не змянілася.

І яна паклала трубку. Насамрэч, не змянілася. Як і шмат год таму, нечакана званіла і гэтак жа нечакана абрывава гутарку.

Ён падняў трубку, націснуў на «зорачку» на панелі, набраў «42» і пачуў яе голас.

— Гэта я, прывітанне. Як Ганна?

— Яна трызніць табой. Расцерабіла маю душу і цэлымі днямі круціць тваю касету.

— А ты слухаеш?

— А я... плачу, замкнуўшыся ў сваім пакоі.

— Ты — і плачаш? Гэта на цябе непадобна.

— І дзе ж я была ўсе гэтыя гады, калі ўмею гэтак кахаць, — прашаптала Лена, прапусціўшы між вушэй словы Ігара.

Яны гутарылі да ранку. І гэтак было амаль кожны новы дзень. Але ніводнага разу не намякнулі адно аднаму пра спатканне. Здаецца, абое баяліся яго. Баяліся горкага паўтарэння таго, што не склалася. А можа, доля іх новага жыцця яшчэ блукала вакол? Шукала тую нечаканую, доўгачаканую пяшчоту і свежасць даўніх пачуццяў?

ДАРОГА ДАДОМУ

— І як там у вас, у Ізраілі?

Толік, мой былы сусед, глядзіць на мяне, як на чалавека з іншай планеты. Мы толькі што папарыліся ў яго лазні, зараз сядзім за накрытым сталом, выпіваем.

— Што табе сказаць? Жывем нармальна, думаем амаль па-ізраільску, спадзяемся на лепшыя часы.

— Дык за лепшыя часы!

Выпіваем, закусваем. Ежа хатняя, амаль вясковая, звычайная і крышку забытая.

— Шмат працуеш?

— Больш, чым тут. Інакш не выцягнуць на нармальнае жыццё.

— Што ты кажаш? У мяне, як, напэўна, у многіх, было такое адчуванне, што ты з'ехаў у іншы свет, дзе ўсё-ўсё па-іншаму — цікавей, сытней, весялей. І наогул, жыццё там, за бугром, уяўлялася нават не казачным, а зусім нерэальным.

— Не, амаль усё звычайнае. Манка з неба не сыплецца, у адрозненне ад тых дзён, калі Маісей вадзіў людзей па пустыні.

— А ў нас... — Толік махнуў рукой і зноўку наліў.

Я чамусьці прыгадаў, як ён расплакаўся, калі ў рэстаране адзначалі наш ад'езд, тады, дзесяць год таму. Ён выціраў слёзы, пра нешта думаў, потым махнуў рукой і выпіў гарэлкі, як толькі што. Сёння, мне здаецца, я разумею, што магло адбывацца ў яго душы тады. На вуліцы змяняліся людзі. У нашых прададзеных хатах з'явіўся новы народ. Ці зробяцца яны людзьмі, зразумелымі, звыклымі, якімі былі мы? Гэта турбавала нашых былых суседзяў. Нас яны добра ведалі і прызвычаліся. Так, Толік тады, пасля свайго тоста, расплакаўся. Мы гадаваліся разам, і ён зразумеў, напэўна, што кавалак яго жыцця адкалоўся. Як і майго. І гэта быў, хутчэй за ўсё, кавалак найлепшы, з дзяцінствам...

— А з тымі, хто ў вашых хатах, мы часам нават і не вітаем-ся. Чужынцы нейкія. А са старых суседзяў лічаныя засталіся. Паўміралі. Ад жыцця такога і ад гарэлкі.

Толік сам выглядаў хваравіта. Нінка, жонка яго, наадварот, была такой жа, як і раней, жвавай і гаспадарлівай, усё выстаўляла на стол закускі.

— Я ўжо і пенсію атрымліваю, інвалідную. А мне толькі пяць-дзесят два. Ты памятаеш нашых бацькоў?

— Ці памятаю я тату? Я ні на хвіліну не магу забыць той дзень, як яго не стала.

— І я свайго таксама. Дык вось, яны пачалі адпачываць, у сэнсе выйшлі на пенсію, калі ім было пад семдзесят. А я скукожыўся ў пяцьдзесят. Асяроддзе, у якім мы жывем, быт — гэта татальны гвалт над душой. Калі расказваць пра агульных знаёмых, якія адышлі, то разумееш, бачыш, якую нязручную мадэль жыцця стварылі людзі ў нас. У ёй балюча жыць найлепшым. Магчыма, таму Бог і бярэ іх да сябе раней за астатніх?

— Толік, але на нашай вуліцы я ўбачыў некалькі такіх хат, пра якія раней нават марыць не маглі.

— Прыезджыя. І грошы ў іх смярдзючыя. Але што я пра нашыя хваробы? Давай нальем і заглушым на час. А потым ты што-небудзь раскажаш пра сваё замежжа.

Пра што ж яму распавесці? Таксама ж шмат болю. Можна, пра тое, што народ ізраільскі амаль не ведае, што такое жыццё ўпарадкаванае, нармальнае. Скажаў жа Бог Ізраілю: «Я даю сэння вам бласлаўленне і праклён», гэта значыць ці тое, ці другое. Ці магчыма нармальнае жыццё між гэтымі крайнасцямі? Ці раскажаць пра вырадкаў, што ўзрывалі дзяцей? Напэўна, трэба. Ён паверыць мне. І таксама пракляне нашчадкаў Ісмаіла. У Толіка ж два ўнукі. І ён нармальны чалавек.

— Пейзаж майго жыцця выглядае так...

І я расказваю пра мора, якое бачу з акна сваёй хаты. Пра працу, якой аддаю гадзін дзесяць у дзень, а часам і больш. Пра

тое, што валюся ад стомы і гадзіны тры ачомваюся. І чакаю суботу. Бо яна — свята. Што некалькі разоў ужо быў за мяжой. Што калі, спускаючыся з трапа самалёта, чую іўрыт і бачу салдатаў і салдатак, супакойваюся. Што неяк перастаў кідацца. Можа, гэта і ўзрост. І цяпер спрабую ў радасці ламаць хлеб свой і з лёгкім сэрцам піць віно. Фінал чалавека перадвызначаны. Фінал, але не сам шлях. І таму я спрабую яшчэ ісці ў гару, а не з гары.

Я шмат яшчэ кажу. Толік з Нінкай, дачка іх з зяцем, слухаюць мяне, на нейкі час забываюць пра сваё жыццё.

Позна, цёмна. Раней тут гарэлі ліхтары. Цяпер — толькі каля ўз'езда на мост. Я падыходжу да свайго былой хаты. Колькі год там пражыта. Згадваю тату, сваякоў, я ранкам быў на іх магілах. Бягуць слёзы. Добра, што Толік не бачыць. Падумае яшчэ што-небудзь не тое. Ён чакае мяне ў хаце, стаіць каля брамы і курыць.

Зблыталіся сны. І быў я ў іх далёка адсюль.

І ў багатага, і ў жабрака з усіх шляхоў адзін жаданы — дадому. Не дай Бог без яго застацца. Мяне ён чакаў раніцай.

ЗИМОЙ У ЭЙЛАЦЕ

Звычайна ў паўднёвым горадзе пахне кветкамі, морам, рыбай, рынкам, нарэшце. У Эйлаце няма пахаў. Вакол старажытных горы і мора, тыя ж кветкі і пальмы, кавярні і рэстараны, але няма нейкага паўднёвага дурману, прывычнага па Крыму і Каўказе. Нават набярэжная, калі на ёй бывае ажыўлена, шумна, людна, нічым не пахне. І здаецца, гэтак жа ўсе спяшаюцца жыць, усе хочучь шчасця, лёгкасці, але ва ўсім нейкая пародыя на паўднёвае жыццё ў нашым, прывычным у тым жыцці, разуменні. І вёсялосць людзей здаецца ненатуральнай, і нават мора нейкае несапраўднае, занадта прылізанае і зручнае.

Нам было маркотна. Увечары навалілася туга. І Эйлат здаваўся нейкім занядбаным. Вось ужо пяць дзён мы жывем у гасцініцы на набярэжнай. «Паспелі» грошы, і мы вырашылі ўпершыню за апошнія шэсць гадоў прабавіць адпачынак разам. Добра пасяліліся, агледзелі і пабылі ва ўсіх традыцыйных для турыста месцах. Але заставаўся ў нас амаль тыдзень бесклапотнага жыцця, а падзецца ўжо няма куды.

Мы сябруем даўно. І добра ведаем адзін аднаго. Нас пазнаёміў Раман-цырульнік. Яшчэ галовы нашыя буянілі густым чорным покрывам і былі мы мадэлямі на цырульніцкім конкурсе. Я ў аднаго майстра, а Максім — у Румы. Перамог і зрабіўся мадэльерам Навум, стары па тых нашых паняццях, пяцідзсяцігадовы польскі яўрэй. На банкеце Навум прадставіў мяне — сваю мадэль — Раману. А той і звёў мяне з Максімам. Было гэта гадоў дваццаць таму. Мы з Максам толькі пасля школы, і ўжо студэнты. Так, час — рэч імклівая, а сяброў зашмат не бывае.

Такім чынам, нам не было куды падзецца. Толькі і размаўлялі. Пра сэнс жыцця, пра кароткачасовасць яго, зменлівасць... Вакол усё было, здаецца, весела і крыкліва, але нам рабілася

яшчэ маркотней. Заваліць бы ў рэстаран, у прыёмнае месца, з добрай музыкай і сапраўднымі жанчынамі, цікава размаўляць. І хай гэтыя жанчыны не твае і віно не такое добрае, але было б нейкі час бяздумна і радасна.

— А што, калі ўсё ж выйсці на набярэжную? І, можа нават, пасядзець рамантычна каля мора, калі няма тут рэстаранаў з музыкай.

Макс адварнуўся ад акна і чакальна глядзеў на мяне.

— Хадзем, а то туга і ў страўніку. Трэба пад'есці. Хоць у жываце добра будзе.

Захад залаціў ваду. Але нядоўга. Вось ужо і сонца схавалася ў мора. Прыцемкі завешвалі гарызонт сваімі фіранкамі. Спачатку міргнулі, а потым засвяціліся ліхтары на набярэжнай. Гандляры сувенірамі са сваіх будак, што апалавінілі шырыню прагулачнай трасы, ляніва разглядалі яшчэ рэдкі натоўп і чамусьці нічога не прапаноўвалі. Ці то бераглі свае галасы для больш позняга, да поўначы, гандлю, калі натоўп пашчылнее, ці то таму, што ўсе яны народ наняты, «на стаўцы».

— А ведаеш, ёсць падстава выпіць!

— Макс, даражэнькі, гэта справа такая, у сэнсе выпіць, што прычыны можна лёгка знайсці... пад нагамі. Вось хоць за тое, што... Каб «як святло гэтага ліхтара асвятляе дарогу тым, хто ідзе, так і святло нашай душы бесперашкодна даходзіла да сяброў!» А што, добры тост атрымаўся.

— Не, дружа. Я скажу такі тост, што ты, упэўнены, заёрзаеш на крэсле ад салодкіх успамінаў.

Мы адышлі ад «трасы» і далі нырца ў невялікі рэстаранчык.

Час быў яшчэ не позні, але, як ні дзіўна, народ ужо там быў. Пакуль селі, разгледзелі меню, зрабілі заказ, разабраліся, што народ вакол рускі, турысты, ці то з Расіі, ці то з іншай, блізкай да яе славянскай краіны. Таму што гаварылі яны, па-першае, па-руску, а па-другое, ужо ўступілі ў тую стадыю знаёмай па мінулым жыцці «разгарачанасці», калі ўжо ніхто не чуе і не слухае

чарговыя шматслоўныя здравіцы, сэнс якіх страчаны да моманта паглынання алкаголю.

— Так, з гарэлкай усё зразумела, — пачаў разважаць Макс. — Бывае яна халодная і цёплая, пад агурочак і размову, натуральная і «палёная», з наступствамі і без іх. Цікава, якую прыносяць нам.

— Я думаю, пад размову і, спадзяюся, без наступстваў. Давай не будзем больш заказваць. Спынімся на адной пляшцы.

— Не ведаю, дружа, не ведаю. Глядзі, як нашым суседзям добра. А мы ж таксама выгадаваліся там. І апрача гумара і лада жыцця вывезлі, ну, як бы гэта дакладней, мякчэй сказаць, не, не нейтаймаванасць, а ўменне і жаданне ў пітве гарэлкі.

Нашыя суседзі, пачуўшы, што і мы гаворым па-руску, прыўсталі, кіўком галавы прывіталі нас, як быццам знаёмых, і ўзнялі чаркі з гарэлкай. Я разліў сваю «Фінляндыю», і мы з Максам, прыўстаўшы, таксама кіўнулі, прыўзнялі і выпілі.

— Я так зразумеў, што мы выпілі за знаёмства?

— Правільна зразумеў, традыцыйны першы тост.

— А дзе ж тост, ад якога, як ты сказаў, я «заёрзаю»?

— Дружа, — Макс устаў і пачаў казаць урачыста, як на афіцыйным прыёме. — Яшчэ паўгадзіны таму ты казаў пра святло душы. А я хачу ўзняць гэтую чарку, як ты бачыш, з вялікім пачуццём, за электрычнасць! І за ваду, і за газ, карацей кажучы, за энерганосьбіты. Таму што сёння нашае з табой прафесійнае свята з таго жыцця. Як не бывае былых чэкістаў, так не бывае і былых энергетыкаў. З Днём энергетыка Вас, Дзмітрый Яфімавіч!

Ён успомніў, Макс успомніў! Я ж ужо забыўся. І адвык ад сумесных імя і імя па бацьку. Я сапраўды заёрзаў. Прыгадаў іншыя снежні, і нешта зварухнулася і заняла ў мяне на душы. Макс трыумфаваў, звысоку глядзеў на мяне: «Ну, які эфект!» Усміхаўся бясконца і іскрыўся вачыма.

— Дзякуй, даражэнькі. Вярнуў. Добрыя былі часы, зараз здалёку лепш бачна. У мяне аж заказытала на душы. А таму хачу, зноў хачу ўсё той жа тост: «За энергетыку!», за тое, што мы ў ёй былі не апошнімі людзьмі, калі нас звалі па імені і імені па бацьку. Са святам, Макс Маісеевіч! — І гарэлка пайшла па мне з рота ў глыбіню.

Кампанія за суседнім столікам была добра «пад чаркаю». Їм было да трыццаці, дзвюм жанчынам і кавалерам. Адзін з іх расказаў анекдот, і ўсе заўсміхаліся і засмяяліся. У самога апа-вядальніка была такая шырокая ўсмешка, што ледзь змяшчалася на твары.

— А жанчыны прыгожыя. Памятаеш, у нас былі такія ж. Не, у нас тады, безумоўна, былі лепшыя. Але гэтыя вельмі прыгожанькія. Ведаеш, дружа, у мяне часам бывае настальгія. Але не па лясах-бярозках, а па... прыбраных жанчынах, духах і позірках, вінах і каньяках, па ножках у боціках, дублёнках і футрачках, двухсэнсоўных жартах і позірках згодных. Па заўсёднай гатоўнасці. І наогул, рускія жанчыны, тыя, хто нарадзіўся і жыў там, гэта такі цуд! Вось ужо колькі гадоў, як тут, паездзіў па свеце, а вока цешыцца і аднекуль прыходзіць і ахоплівае мяне прадчуванне нечага незвычайнага, калі бачу і пазнаю рускую жанчыну.

— Максік, там жа засталася нашае папярэдняе жыццё, якое зрабілася гісторыяй. Там яшчэ ёсць сябры, дамы, там гарыць святло ў нашых былых кватэрах, звоняць тэлефоны, гандлююць крамы... Але гэта ўжо гісторыя. Дзякаваць Богу, што для нас яшчэ не старажытная. Што мы яшчэ ў тым узросце, калі жанчыны, як... голад — заўсёды есці хочацца. Ты бачыш, якія ў тых сябровак шчыра прагныя вочы?

— Такая запаліць позіркам і лёгка звядзе па шляхах распуснасці. — Макс наліў «Фінляндыі».

— Ну, пра распуснасць яшчэ можна паспрачацца. Адна мая знаёмая разважала інакш. «Яшчэ трэба падумаць, ці распус-

насць і грэх гэта. Нам з табой было вельмі добра! Я вяртаюся дахаты ў добрым гуморы! І гэта перадаецца ўсёй сям'і. Так што мой муж павінен дзякаваць табе за тваё «акучванне».

— Жанчыны — такая таямніца! Чым больш живу, тым яны больш загадкавыя. Давай вып'ем за тое, каб мы яшчэ доўга тужылі па жаночым харакстве і таямніцах, якія так прыемна раскрываць.

— Давай, Максік. І яшчэ за тое бурленне крыві, якое не ўляглося, і за сэрца, якое яшчэ не спазнала пакоры.

Кампанія з-за суседняга століка сыходзіла. Першымі ішлі мужчыны, за імі, напайпавярнуўшыся да нас, жанчыны. Мы прыўсталі, сумна ўсміхнуўшыся, паглядзелі ім услед, намагаючыся ўбачыць, ці прыгожыя ножкі...

— Я б зараз паслухаў блюз пра... лепшае жыццё. Няма, Макс, музыкі лепшай за блюз. Таму што гэта і колер, і настрой, і дзеянне, і просьба, і скарга...

— Гляджу, туга засела ў куце твайго сэрца. Не трэба, Дзіма-дружа. Хадзем у гасцініцу, там абяцаюць сёння аркестр і танцы. Можа, нашыя ногі яшчэ выпішучь які-небудзь твіст. У крайнім выпадку, танга. Хоць, здаецца, мы ў тым «традыцыйным» стане, які сярод інтэлігентных людзей прынята называць «глыбокай стомай». «Фінляндзя» была літровая...

Мы сядзелі тварам да мора. Сядзелі доўга і нерухома, паддаўшыся чароўнасці эйлацкай зімы, тужлівай і пяшчотнай. Чароўнасці хваляў, што злёгка перакатваліся. Нягледзячы на снежань, неба было бязвоблачнае, спакойнага блакітнага колеру, і зусім не было хмараў. Каля берага ціха. Толькі шоргат ад накату хваляў на пясок. Праляцела над вадой стайка рыб. За імі, як быццам старэйшая, выскачыла вялікая, сантыметраў з дваццаць рыбіна, праляцела метр і зноў увайшла ў ваду. Каля Акабы на рэйдзе караблі. Метрах у трыццаці ад нас натоўпам уваходзяць у мора ці то ёгісты, ці то пафігісты. У асноўным жанчы-

ны пазалочанага ўзросту. Шчабечуць гучна. Напэўна, усё ж пафігісты.

Мы не займаліся далёкімі ўспамінамі. Толькі крышачку ва-рушылі мінулы дзень, дакладней, яго ўчарашні вечар. Дзень жа быў тужлівы, а вось яго вечар... Калі раніцай кепска табе, значыць, увечары было цудоўна.

— А я, ужо пасля музыкі і танцаў, сустрэў адну з іх у калідоры.

— А дзе быў я?

— А ты, Дзіма, седзячы ў нумары, чакаў далейшага дакіслення, адправіўшы мяне ў бар. Яна ішла насустрач, і калі мы параўняліся, сказала: «Вы мне падабаецца. А я вам?» Крывой маланкай бліснула яе ўсмешка, заскакала на яе губе. «Так, — адказаў я. — Мне падабаюцца жанчыны, якім падабаюся я». Яна дастала з торбачкі люстэрачка, з выклікам падправіла памадай рот... Але быў я ў стане ўжо «вельмі глыбокай стомы». Цягнуць справу далей за флірт расхацелася. І я зазірнуў у яе прыжмураныя вочы, потым пацалаваў у шчочку, сказаў: «Дзякуй вам, дарагая» і пайшоў да цябе. Але пах, пах гэтай жанчыны не даваў мне заснуць вельмі доўга...

— Хочаш, «пахіст», я раскажу табе сёе-тое. Як я пражыў аднойчы месяц, яшчэ ў той краіне?

— Давай, — сказаў Макс, уладкоўваючыся зручней у крэсле.

І я расказаў яму пра тое, што ў каханні вельмі малую ролю іграюць розум, талент і падобнае. А галоўнае — зусім іншае, нешта такое, чаго ніяк не зразумееш. Што пляжныя раманы... Ненадоўга, кораценька. Такая маленькая мадэль жыцця. Можна прыгожа пачаць і можна прыгожа пайсці. Тое, што не атрымліваецца ў жыцці. Тое, чаго нам хочацца. Але часам... Я расказаў пра Машу... Расказваць мне было прыемна...

— І што, ты ёй яшчэ звоніш?

— Так, вось ужо пятнаццаць гадоў, раз на месяц, у адзін і той жа дзень, у адзін і той жа час. А ў нас сем'і... Адным словам, як заўсёды, пачатак шчаслівейшы за канец.

— І ніводнага разу не бачыліся за гэтыя гады?

— Тры разы, па месяцу. А таму, Максік, што жыццё — гэта рытуал, распісаны там, дзесьці наверху. І чамусьці не ўпісалі ў яго нас разам. Ты пра гэта хацеў спытаць?

— Так, у кожнага свая дамова з нябёсамі. — Макс устаў з крэсла, падышоў да вады. Ледзь заўважны ветрык моршчыў мора. — Улетку жыць тут, напэўна, неспакойна. Занадта гарачае сонца, свеціць ярка і грэе, грэе. Стома моцная ад гэтага адбываецца, і мазгі плаваюцца.

Ён сеў зноў у пляжнае крэсла, маўчаў, крыху гайдаўся ў рытме нейкіх сваіх думак.

Потым мы рушылі па набярэжнай, зайшлі ў піўны бар, настрой пачаў выпраўляцца. Пагулялі на зялёным полі більярда і калі з'явіліся зноў на набярэжнай, быў ужо рэдкі прыцемак. Зараз бы заваліць да каго-небудзь у госці, адтуль яшчэ куды-небудзь. Было б добра. Мы спыніліся, Макс дастаў запісную кніжку і пачаў перагортваць усё меню тэлефонаў.

— Ну і каму, куды?

— Яшчэ не ведаю, павінна ж быць нешта добрае ў камбінацыі некаторых з гэтых лічбаў. Дарэчы, колькі нам засталося? — Макс спытаў, працягваючы вышукваць са старонак прыёмнае.

— Засталося чаго?

— Быць тут, чаго ж яшчэ.

— Амаль тыдзень.

— Гэта вельмі доўга. Давай... з'едзем на поўнач. — Мы паглядзелі адзін на аднаго, нешта смелае было ў нашых вачах. — Мне ўспамінаецца часам з Таго жыцця, як добра было ісці пад тонкім, як пыл, дажджом, у ботах і плашчы, позняй восенню, дзесьці ў наваколлі Мінска. Мокрыя ствалы дрэў, нясмелы вецер у кронах, і пахне, як тады пахне ў лесе...

Я глядзеў на свайго сябра. Яму ўдалося застацца рамантыкам, верным сяброўству, верным самому сабе.

- А што мы будзем сённяя есці на ноч замест гарэлкі?
 - Што-небудзь лёгкае.
 - Тады як ты, Максік, паставішся да шампанскага?
 - Станоўча! Шампанскае робіць сумнага чалавека вясёлым, таму што ў бурбалках ёсць свая п'яная цікавасць...
- А раніцай мы паляцелі. На поўнач, у кібуц¹, у лес і дождж. Скончыўся для нас адзін настрой і пачаўся іншы.

¹ Кібуцы — камуны, створаныя яшчэ за 40 гадоў да заснавання дзяржавы Ізраіль. Прынцып іх дзейнасці — агульныя сродкі вытворчасці і роўнае размеркаванне даходаў (*удакл. аўтара*).

ЗДАРЫЛАСЯ НЕШТА НЕЗВЫЧАЙНАЕ

Гэтае пляжнае знаёмства было зусім звычайным. Я з дзецьмі корпаюся каля мора, каля самай вады будую з пяска вежы і каналы. Мае дзяўчаткі лепяць «будматэрыялы», я складваю іх... Мы купаемся, зноў будую і перабудоўваем...

Вакол зусім мала людзей. Можа, таму, што дзень будні. Крыху вышэй, пад грыбком, — яшчэ адна сям'я з Масквы. Яны прыехалі дні чатыры таму. А мы вось ужо дванаццаць дзён тут. І праз некалькі гадзін пакідаем гэты курорт. Самалёт на Іерусалім — у дзве гадзіны. Амаль два дні там, а потым дадому, у Маскву.

Яшчэ адна сям'я — пад другім грыбком. Але яны мясцовыя, размаўляюць на іўрыце. Так, мужчына з'явіўся нядаўна. Ён разаслаў сваю падсцілку ў цяньку, але сам уладкаваўся ў пластмасавым гнутым лежаку проста ў вадзе. Вось, мабыць, і ўвесь наш «пяточок». Ах, так. Яшчэ снуюць пляжныя працаўнікі. Яны пераносяць пластмасавыя лежакі, вызваляючы пляцоўку пад вячэрні канцэрт. Адзін з іх — ці то паляк, ці то з Прыбалтыкі. Гаворыць па-руску са спецыфічным акцэнтам. Ад яго і даведалася пра канцэрт. Шкада, з'язджаем, а так можна было б проста з нумара, з балкона, глядзець і слухаць.

Я прылягла на ляжак. Лаўлю апошняе маё зйлацкае сонца. Калі расплюшчваю вочы, бачу, як Ксенія, малодшанькая, падае каменьчыкі таму мужчыну ў вадзе, яны пра нешта размаўляюць, мужчына год сарака і мая двухгодка. Знайшлі нешта агульнае. Потым і старэйшая, Ганна, падключаецца да гэтай размовы. Значыць, гавораць па-руску. Але, здаецца, у дзяцей з'явіўся новы інтарэс, і яны пераклучыліся зноў на ваду і пясок.

Устаю і іду ў мора астудзіцца. Потым, страсаючы з цела салёныя кроплі, мінаю гэтага мужчыну, які так і ляжыць у вадзе.

— І як, Вера, вам Эйлат?

— Ну, дзяўчаты мае, здаецца, разбалбаталі ўсё.

— Эйлат прыгожы, толькі дарагі горад. А як вас зваць?

— Я — Аркадзь.

Ён спрабуе выслізнуць са свайго воднага лежбішча, але спачатку плюхаецца ў ваду і толькі потым устае.

— Так, Аркадзь. Прабачце, што так няспрытна прадставіўся.

— Усё нармальна. Мы ж на адпачынку, а не на свецкім прыёме. Дык вось, дарагі ў вас курорт. Я кажу ў вас, таму што вы, здаецца, — ізраільцянін?

— Я нават жыву ў гэтым горадзе.

— З кім ні знаёміліся тут, усе былі ці то з Нетаніі, ці то з Тэль-Авіва, адны былі з Хайфы. Вы першы — з Эйлата. Даўно тут?

— Дзесяць гадоў ужо. З самага пачатку. Так, а дарагі, гэта, калі не сакрэт, у колькі абыходзіцца ваш адпачынак?

— Дзесятка пайшла толькі так. Праўда, гасцініца пяць зорчак — тут, і ў сталіцы вашай таксама.

— Дзесятка — гэта чаго?

— Дзесяць тысяч долараў. Тата наш там, у Маскве, зарабляе, а мы вось марнуем...

— Ваш муж, пэўна, добра ўладкаваўся.

— Зараз — так. Але пачыналі мы чаўнакамі, з Турцыі вазілі барахло. А потым мне надакучыла. Ён жа пайшоў далей. Праўда, у Лёні добрыя адукацыі, цэлыя тры, адна з якіх — МГІМО, міжнародныя адносіны. Ён адкрыў фірму. Сёння вось вылецеў у Туніс, а праз пяць дзён паляцім у Германію. Там я яшчэ не была. Але як раз паспяваю вярнуцца ў Маскву, і паляцім удваіх.

— Добра жывяце. Вандруеце бесклапотна.

— Так, здаецца, някепска. А вы чым занятыя?

— Працую на гаспадара. Вось зараз — маленькі адпачынак. Праз пару дзён зноў запрагаюся. А пакуль лаўлю кайф вась тут.

— Так, тут добра. Можа, я прыеду восенню, каб паглядзець краіну лепш.

— Прыязджайце ў кастрычніку. Ужо не так спякотна. І яшчэ не ідуць дажджы там, у цэнтры краіны.

Слова за слова, мы разгаварыліся. І аказалася, што ён ведаў Віцю Правалінскага, і Валодзю Стрэльчанка, і яшчэ некалькіх агульных знаёмых мы знайшлі. Гэта ж трэба такому супасці: я — масквічка, ён — дзесяць гадоў назад жыў у тым жа горадзе, што і Віця. Зараз гэта ўжо іншая дзяржава, не Расія. І Віця ў яго падпрацоўваў, спяваў у праграмах, прадзюсерам якіх быў Аркадзь.

— Правалінскі можа мяне і не памятаць, дамовы я заключаў праз Стрэльчанку і плаціў яму, а ён ужо разлічваўся з астатнімі.

— Я яму пазваню, раскажу, што пазнаёмілася з вамі.

— Скажыце яму пра канцэрты ў Б. Ён, думаю, адразу ўспомніць.

— А што гэта былі за канцэрты?

— Гэта было, было... Даўно, але ўсё ж такі праўда і... някепска.

— Таямніца?

— Не. Але не ўсе, прабачце, абавязаныя ведаць.

Пра Віцю я б хацела даведацца. Бо ён чалавек не чужы. Сябар. Вельмі блізкі сябар... Ну, няхай сабе. Аркадзь даў мне нумар свайго тэлефона.

— Раптам спатрэбіцца, калі вы зберацеся прыехаць яшчэ раз. Паведамце. Мне будзе вельмі прыемна зноў з вамі ўбачыцца.

Шкада, што мы з ім пазнаёміліся толькі што. Дзесяць дзён я, можна сказаць, прасумавала. А так, думаю, было б весялей. Ён, адчуваецца, чалавек цікавы. І наогул.

— Бывайце, Аркадзь. У нас ужо зусім мала часу. Трэба яшчэ паспець скончыць гасцінічныя справы — і ў аэрапорт. Мне было прыемна з вамі пазнаёміцца. Я вам жадаю ўдачы.

— І я вам, Вера. Вельмі, вельмі рады, што пазнаёміліся. Усяго добрага.

Дзеці ўжо пайшлі наперад, а я азірнулася. Звычайна так робяць тады, калі хочучь запомніць тое месца, куды хочацца вярнуцца. Аркадзь махаў рукой, я ўсміхнулася яму і таксама памахала.

Пакуль прыляцелі, уладкаваліся і агледзеліся, дзень і падкаціў да вечара. Дзяўчаты мае стаміліся і амаль адразу пасля вячэры заснулі. А я, паглядзеўшы крыху тэлевізар, вырашыла пагуляць вакол гасцініцы. Але, здаецца, некаторыя не так зразумелі маю няспешную прагулку. І таму вырашыла вярнуцца ў нумар. Гадзіннік развёў сваімі рукамі-стрэлкамі на палове адзінаццатай. Ноч ужо бадзьялася па старажытным горадзе, гусцеючы з кожнай гадзінай. Спаць яшчэ не хацелася. Сумна і чамусьці тужліва. Той самы настрой, каб выпіць. Але з кім? Адной ніколі ў жыцці не даводзілася. І я... званю ў Эйлат.

— Аркадзь, гэта я, Вера. Напэўна, занадта позна? Тады прабачце.

— Не, не, што вы. Самы ізраільскі час для тэлефонных няспешных размоў. Раніцай і ўдзень — нейкія хуткія званкі, калі нават і ёсць часу поўна. А вось зараз — самы раз. Як даехалі, уладкаваліся?

— Нармальна, дзяўчаткі ўжо некалькі гадзін спяць. А я сумую. Захацелася, прабачце, выпіць. А адна не магу. У вас знойдзецца што-небудзь дома?

— Безумоўна, ёсць. Але як жа я складу вам кампанію? Ужо і нічога не лятае ў Іерусалім.

— Так, побач было б цікавей, але не. Дык мы давайце будзем выпіваць у кампаніі з... тэлефонам. Што ў вас у хаце ёсць?

— Пэўна, усё. А ў вас?

— А ў нашым бары ёсць... — я палезла ў бар-халадзільнік і выбрала віскі. — Ёсць віскі. Будзем піць?

— Будзем, зараз ужо дастаю. І шклянка вось ужо гатовая.

— Толькі дамова: не будзем хімічыць. І шклянку не пакідаць, не прапускаць. Добра? Я ўжо наліла грамаў пяцьдзесят.

— І ў мяне столькі ж. Прапаную тост за вас, за тое, што ўспомнілі.

— Дзякуй, Аркадзь. Вы — адзіны знаёмы ў Ізраілі, з кім я чамусьці магу так папросту кантактаваць. Хоць мы і знаёмыя ўсяго некалькі гадзін.

Я выпіла. Цеплыня пайшла па горле ўніз і спынілася. Трэба было прагнаць яе далей, і я прапанавала тост за нашае знаёмства.

— Ведаеце, Вера, часам так і бывае, дзіўна і ў той жа час нармальна. Варта пагаварыць гадзіну-другую, і такое адчуванне, што знаёмыя даўным-даўно. Нейкая роднасць душ. Нават здаецца, што ведаеш самыя прыхаваныя таямніцы другога, хоць на самай справе ўсё яшчэ толькі завязваецца.

— Праўда, толькі завязваецца, а я вось ужо і слухаю вас як старога, праверанага сябра. Нешта паміж намі пралягло.

— Напэўна, нашыя агульныя знаёмыя. Па-першае, гэта яны пабудаваці той мосцік, па якім мы зараз і ідзем адзін да аднаго. А па-другое, мне здаецца, што мы з вамі належым да таго тыпу людзей, у якіх ёсць узаемны рух насустрач адзін аднаму. Вера, хочаце яшчэ выпіць?

— Магчыма, яшчэ грамаў пяцьдзесят.

— Ну вось, зараз цяпло не толькі за акном, але і ўва мне.

— І мне, Аркаша, таксама цёпла і прыемна. Пачынае крыху круціцца ў галаве. Гэта нічога, што я назвала вас так?

— Усё нармальна. Сябры мяне так і клічуць. Ёсць наогул прапанова перайсці на «ты». Як?

— Згодная.

Калі час пераступіў мяжу новага дня, мы «прынялі» ўжо па чвэрці літра, і таму я, здаецца, занадта шчыра разгаварылася. Былі прыемны шум у галаве і лёгкасць у гутарцы. Я чамусьці

расказвала пра сябе ўсё. Ці то яго начны голас гэтаму спрыяў, спакойны і такі... хвалючы, што распранаў душу. І не толькі яе... Таму што незаўважна для сябе самой я аказалася амаль аголенай. Ці то мне самой даўно хацелася выгаварыцца, але не было перад кім. А тут вось — іерусалімскае ноч, дванаццаты паверх, крыху асветлены нумар, я ў вельмі вольнай, нязвычайнай для мяне позы, на падлозе, з прыціснутай да вуха тэлефоннай трубкай, побач — паўпустая пляшка віскі і шклянка, на дне якой я раскручваю чарговую порцыю саграваючай вадкасці.

Я гавару, разумеючы, што тое, пра што вядзецца размова, не для чужых людзей, гэта мае таямніцы, чыста жаночыя і проста чалавечыя. Але не магу спыніцца і, здаецца, выгаворваю ўсё-ўсё. Але мне чамусьці не сорамна. Можа, гэта яшчэ і таму, што да мяне нядаўна прыйшлі мае сорак гадоў. А гэтая лічба нясе ў сабе сэнс закончанасці, поўнай выпрабаванняў. І я — нібыта на споведзі. Дам справаздачу ў гэтым блізім да Бога горадзе і пайду далей, у іншыя дні, у іншыя мары, можа, і да іншых людзей.

Я зусім расслабленая, упаўзаю ў ложак з прыціснутай да вуха трубкай, паспяваю заўважыць, што на гадзінніку ўжо амаль тры. Пара развітвацца, а то, я адчуваю, магу не паспець. Паклала трубку і... правалілася. Мне сніцца сон, вельмі прыемны і доўгі.

Прачынаюся з цяжкасцю а восьмай. Крыху прывяла сябе ў парадак, накарміла дзяцей і адправіла іх да басейна. Сама залезла ў ванну з халоднай вадой і пачала ачомвацца. Чым больш цверазела, тым страшней мне рабілася ад маіх сказаў мінулай ноччу. Я адчувала сябе зусім распранутай, не ў тым плане, у якім знаходзілася ў ванне, а ў значна страшнейшым: мая душа была аголенай. Я пачала ўслых ляць сябе, ляскаць рукой па вадзе, выплёскаючы яе на падлогу.

Думка «а чорт з ім, дзе ён, дзе я, ён мяне ў Маскве не адшукае», прыйшла хвілін праз дваццаць пасля пачатку самакатаван-

ня. Апанулася і спусцілася ўніз. Я ішла да басейна. У вестыбюлі ўбачыла яго. Аркаша ішоў мне насустрач з букетам ружаў. Такія багатыя кветкі я бачыла толькі ў Юрмале, вельмі і вельмі даўно, у мае дзевятнаццаць гадоў. Я іх «атрымлівала» кожную раніцу. Гэта быў незвычайны час майго жыцця. Няўжо я і пра гэта яму расказала? О, Божа, як глыбока я капала!

Я забываюся пра апошнія паўгадзіны ў ванне. Бяру кветкі, цалую іх і прыціскаюся да Аркашы. Дзіўна. Мне так добра, спакойна, і як быццам мне не сорок гадоў. І адчуванні — як быццам упершыню, і цень досведа не падказвае, што будзе за чым, што настане за тым ці іншым словам ці рухам.

Я адліпаю ад Аркашы, і мы падымаемся ў нумар. Ружы ўпрыгожылі пакой. Я станаўлюся побач з імі, а Аркаша шчоўкае фотаапаратам.

— Гэта будзе дарагі для мяне здымак. Двойчы дарагі... Дзякуй табе, Эйлацкі знаёмы незнаёмы.

Мы бавім паўдня каля басейна. Мае дзяўчаткі не здзіўленыя ад ягонага з'яўлення і кантактуюць, як быцам і не было сутачнага перапынку. А пасля абедна ён водзіць нас па горадзе. І расказвае. Адразу адчуваецца, што ён любіць і гэты горад, і наогул, сваю новую краіну. Але час мінае. І зноў пара развітвацца, таму што яшчэ трэба дабірацца да Бен-Гурыёна.

— Я вас правяду. І палячу адтуль назад, у Эйлат.

Не ведаю, як з боку глядзеліся мы чацвёрта, з сумкамі і чамаданами, калі сядалі ў таксі, накіроўваючыся з Іерусаліма ў аэрапорт. І там, у Бен-Гурыёне, калі я з дзецьмі праходзіла ўсё неабходныя працэдуры, а Аркаша падцягваў наш багаж да кантролю. Мне здавалася, што так было ўжо, ці то заўсёды, ці то калісьці. І таму я не хвалявалася і ўспрымала ўсё цалкам нязмушана.

Развітанне мінула неяк хутка, амаль не заставалася часу, ужо абвясцілі пасадку.

У самалёце я прыгадала, што пацалавала яго і пацерлася носам аб яго шчаку. Потым паглядзела ў вочы і спытала: «Ты не скажаш, што гэта было?»

— Яшчэ не ведаю. Але было. І застанецца назаўсёды.

Я таксама не ведаю. Але ўвосень я прылячу сюды.

Раве самалёт, узлятаючы ў неба. Я раўці не магу, дзеці спалохаюцца. Але некалькі слязінак усё ж скатваюцца. Мне сумна і радасна. Здарылася нешта незвычайнае.

КАМП'ЮТЭРНЫЯ ГУЛЬНІ

Наперадзе была доўгая дарога. Каб быць больш-менш спакойным у роднай калісьці краіне, аддаўся для праверкі Галіне. Яна ўзяла з вены некалькі прабірак кровачкі і сказала, што вынікі кровапускання будуць гатовы пад канец тыдня.

Хацелася ведаць. На ўсялякі выпадак ужо пад вечар серады, працягнуўшы сваёй карткай-візіткай праз шчыліну камп'ютэра, прачытаў на экране, што вось-вось атрымаю патрэбную паперу. Следам пачуў, як задрукавала там, унутры камп'ютэра, машынка. І выпаўз ліст, увесь у літарак і лічбах. Адарваў ад рулона яшчэ чыстай паперы, схаванай ў глыбіні камп'ютэра. Вочы імгненна стрэлілі ў зорачку, што прытулілася за закрытай дужкай аднаго з радкоў. Унутры дужак былі дапушчальныя для здароўя лічбы. І наколькі ж перавышэнне? У дзесяць разоў!

Ну вось, збіраўся ў дарогу, за мяжу... Я адышоў да сцяны і прысеў на стул. Нада мной з плаката ўсміхалася белазубая сімпатычная жанчына, у якой са здароўем, безумоўна, было ўсё ў парадку, таму што яна... Якая мне справа да гэтай бабы, калі мой унутраны «бензін» кепскай якасці...

Ноч, і дзень, і зноў ноч тапіліся ў самых кепскіх думках. Дзе ж знайсціся добрым, калі перад вачыма зорачка з дужкай і лічба, такая бязглуздая ў маім яшчэ не зусім пераходным узросце.

Пятніца, раница; сумна-стомлены, асуджана заходжу ў кабінет да лекара Вісноўскага. Працягваю свой сумны ліст. Лекар уважліва вывучае лічбы. Потым «улазіць» у свой камп'ютэр, знаходзіць маю медыцынскую «справу», нешта шукае «мышшу», потым шчоўкае клавішамі і, нарэшце, углядаецца ў экран. Потым на «сумны» ліст. «Ну што ж, — думаю я, — чаму быць, таго не прамінуць...» І рыхтуюся выслухаць прысуд.

— Так, справы тут нядобрыя, — кажа Вісноўскі, углядаючыся ў ліст. Звоніць тэлефон, і лекар падымае трубку. «Так, я. Зараз заняты. Справа сур'ёзная. Перазвані пазней».

Ну, усё, душа мая разам са страхам танцуе дзікі танец. Страх ператанцоўвае. Эх, як мала зроблена. Але, відаць, не дадзена...

— Хачу сказаць, што...

— Усё роўна праўду, доктар. Хоць нешта яшчэ паспець.

— Дык вось, хачу сказаць, што, — і ён зноў паглядзеў у ліст, — што гэта запаленне вагіны.

У мяне заўсёды была жывая фантазія, і я пачаў уяўляць, дзе можа быць у мяне гэтая самая вагіна. А лекар працягваў:

— Мяркуючы па дадзеных, што тут надрукаваныя, гэтай вагіне трыццаць шэсць гадоў. А што, хоць і ёсць у вас розніца ва ўзросце, ты яшчэ, о-хо-хо, можаш з яе гаспадыняй...

І тут ён засмяяўся. Так гучна, што ў кабінет зазірнула рэгістратарка. Лекар замахаў рукой, усё добра, дапамога не патрэбна, і паспрабаваў давесці свой смех да ўсмешкі. Праз пару хвілін яму гэта ўдалося. Зрабіўшы некалькі частых уздыхаў, патрасаючы лістом, Вісноўскі спытаў: «Ну што, яшчэ не здагадаўся?»

Гэта быў не мой аналіз. У страху, які ахапіў мяне там, у паліклініцы, я і не звярнуў увагу на прозвішча, год нараджэння і іншыя выхадныя дадзеныя. Хто б мог так кепска падумаць пра камп'ютэр? Хто б мог падумаць, што ён можа так «пагуляць». Жанчына, якая заказала ў яго вынікі свайго аналіза, з нейкай прычыны іх не атрымала. І пайшла. І тут я са сваёй карткай. А нехта атрымаў мае здаровыя дадзеныя і, нарэшце, уздыхнуў з палёгкай.

— Раю вычакаць некалькі тыдняў і пазваніць. Тут усе каардынаты ёсць. Нагода такая незвычайная, хоць ёй, магчыма, спачатку будзе не дужа ёмка размаўляць. Але ты ж ведаеш сучасных жанчын. Яны вельмі хутка мяняюць погляды, асабліва, калі побач «вельмі цікавы нахаба».

Вісноўскі вярнуў ліст з «маімі» дадзенымі. І мы засмяяліся разам. І ўспомнілі анекдоты...

Лянівае ранішняе сонца прасейвалася праз гардзіну на падлогу. Пры гэтым няяркім сонцы, у цішыні, адаспаўшы гадзін дваццаць, радасна адчуваць, што ты жывеш, што ты здаровы і ўсё навокал для цябе. А таму загуляю заўтра з сябрамі там, у роднай калісьці краіне. На ўсю катушку загуляю.

ІРЫНА

Спачатку зазваніў тэлефон. З яго паліўся упэўнены, бесчырымонны жаночы голас:

— Вы дома? Вельмі добра. Я буду хвілін праз дваццаць.

І ўсё. Кароткія гудкі. Я падумаў, што нехта жартуе. Нікога ў гэтую познюю гадзіну я не чакаў. І таму зноў уткнуўся ў тэлевізар. У маім халасцяцкім жыцці трыццаціпяцігадовага мужчыны апошнім часам гэтая скрынка вельмі часта была кампаньёнам усе вечары і выхадныя. Ажаніцца неяк не выпадала. Хоць усё маё жыццё было адзначана надзеяй. У гэтым сэнсе я быў заўсёды вернікам. Бо ўсе ж мы, з года ў год, з дня ў дзень, не прызнаючыся сабе пра гэта ўслых, чакаем аднаго — шчаслівай любоўнай сустрэчы. Жывем надзеяй на гэтую сустрэчу. Але, на жаль, на свеце не так шмат шчаслівых сустрэч. І таму ўжо столькі гадоў у маім жыцці галоўнае — праца. Дахаты прыходжу позна, «прыводжу сябе ў парадак», некалькі званкоў знаёмым і... кнопкі тэлевізійнага пульта. Вось і сёння дзень быў напружаным, і цяпер я расслабляюся, гледзячы па тэлевізары на чужое каханне. За акном восень, Тэль-Авіўскі лістапад, я ў крэсле-качалцы гляджу на сімпатычную гераіню, думаючы пра тое, чаму ў кіно ўсе, каго належыць любіць па сюжэту, такія абаяльныя.

Ад гэтых думак мяне адрывае стук у дзверы. Спачатку не разумею, што стукаюцца да мяне. Потым прыгадваю, што яшчэ тыдзень таму назад сапсаваўся званок. Стук у дзверы ўсё больш настойлівы. Цікава, хто ж гэта да мяне. Гляджу ў вочка, але яго, відаць, закрылі далонню. Добра, адмыкаю. Жанчына год трыццаці, у руках сумачка і парасон, з якога сцякае вада, на нагах цёмныя туплі на абцасе і чорныя панчохі, таму яе крыху паўнаватыя ногі выглядаюць страйней.

— Што, дождж ідзе?

— Так, як бачыце, ідзе. Вы доўга яшчэ будзеце трымаць мяне тут, перад дзвярыма?

— А вы што, да мяне?

— Ну а да каго ж яшчэ. Я ж папярэдзіла, што буду хвілін праз дваццаць. Злавіла таксі, але ўсё адно змокла, пакуль дабіралася да вашага пад'езда. Калюжыны ў вас тут у двары.

— Ну, раз вы вымаклі праз мяне, то добра, заходзьце. Я, шчыра кажучы, падумаў, што хтосьці жартуе альбо проста памыліўся нумарам.

Яна ўпэўнена, як быццам не ў першы раз ужо, увайшла ў маю кватэру, зняла туплі, і я ўбачыў яе пальцы скрозь прыліплыя панчохі.

— А парасон аднясіце і павесьце ў ваннай, няхай вада сцячэ.

Пакуль я хадзіў з парасонам, яна паспела зняць мокрыя калготкі і цяпер трымаючы іх у адной руцэ, вышуквала вачамі, у што абуцца.

— Зараз дам, — прамармытаў я, у разгубленасці ад такой хуткай хады падзей. Дастаў з шафы ў пакоі новыя, пра запас, пантофлі і ўручыў ёй.

— Вы здагадлівы. Дзякуй. Пачакайце яшчэ некалькі хвілін, пакуль я прывяду іх у парадак, — яна прыўзняла руку з калготкамі і прашлёпала ў ванную.

Сказаць, што я быў у разгубленасці, значыць — нічога не сказаць. Я быў ашаломлены той натуральнасцю, з якой незнаёмая мне жанчына паводзіла сябе ў маёй кватэры. І калі яна праз некалькі хвілін увайшла ў салон, я стаяў усё ў той жа позе: рукі мае былі крыху разведзеныя, а на твары застыла пытанне: што ж будзе далей?

— Ну што ж, цяпер запрашайце сядца.

Яна села на канапу і жэстам «пасадзіла» мяне насупраць, у крэсла.

— Зрэшты, вы павінны здагадацца прапанаваць мне гарачую каву, для прафілактыкі. Ёсць у вас кава?

— Так, безумоўна. Вам якую, тую, што ў зернях, ці растваральную?

— Растваральную, так будзе хутчэй. Малоць мы будзем пазней.

— Н-да, — прамармытаў я, захоўваючы ўсё тое ж пачуццё рэзкага здзіўлення, і пайшоў на кухню.

— Мне пра вас шмат расказвалі, — сказала яна, зрабіўшы некалькі глыткоў кавы. — Але ўпершыню ўбачыла я вас толькі ўчора, у кінатэатры, і вырашыла пазнаёміцца.

— Такім чынам, вы вырашылі па-зна-ёміцца, — сказаў я, расцягваючы «пазнаёміцца», і, здаецца, пачаў уваходзіць у каліяну таго тону, не, не нахабнага, але крыху пагардлівага і бесцырымоннага.

— Не блюзнерце, вам гэта не да твару. Мяне зваць Ірына. Вы не жанаты, я не замужам. Так што ўсё натуральна.

— Натуральна тое, што вы навязваеце сябе мне?

— А хто сказаў, што я навязваюся? Я вам хутка спадабаюся. І вы будзеце ўдзячным за тое, што вас разгледзелі. У вас няма таго шыку, на які імгненна рэагуюць жанчыны. Да вас трэба прыгледзецца. А ў наш хуткаплынны час не ва ўсіх хапае гэтага самага часу. Вось і жывеце вы, добры чалавек, нікім не разгледжаны. Нікім, акрамя мяне.

— Па-вашаму атрымліваецца, што не мужчына разглядае, выбірае, а яго выбіраюць?

— Зараз так. Вы ўспомніце тых жанчын, што бывалі тут у вас. Думаеце, што ўгаварылі іх, таму што вельмі пастараліся? Не, яны выбралі вас і згадзіліся зусім з іншай прычыны.

— З якой жа?

— Жаночы сакрэт.

— Не жаночы сакрэт, а тыпова жаночая логіка. Многія жанчыны цвёрда ўпэўнены, што ім адусюль пагражае любоўная атака. І таму, груба кажучы, яны згодныя, але без боя не заўсёды здаюцца. Гэта ўсё даўно праверана.

— Вось вы які?

— Прабачце, вось такі.

— Што ж, мне зрабілася з вамі яшчэ цікавей.

— А мне цікава, хто ж гэта вам пра мяне расказаў?

— Няважна. Галоўнае, што праўду расказалі, што не расчаравалася я.

— О, вы занадта самаўпэўненыя.

— Ні кроплі. Прызнайцеся ж, я ўжо вам падабаюся. Вунь як вы паядаеце мае голыя ногі і думаеце пра тое, што жанчына ў такі позні час, у кватэры мужчыны... У вас ёсць які-небудзь плед ці коўдра? Дайце зараз жа сюды. Я закрою ногі.

Ну што ж, дастаю з шафы плед, мамін падарунак, і накрываю яе ногі. Потым выпроставаюся і хачу сесці на сваё месца, але яна жэстам паказвае, каб я размясціўся побач. Падпарадкоўваюся. У гэты момант мы абое глядзім у тэлевізар, дзе любоўная гісторыя падыходзіць да заканамернага фінала і экран на імгненне зацямяецца.

— У нас гэтага сёння не будзе. Не стройце планы. Лепш падсуньцеся бліжэй і пацалуйце мяне.

Гэтая жанчына пачынала мне падабацца. Не толькі таму, што цалавалася смачна. Мне падалося, што выбраная ёю метада выцякае з нашай мужчынскай псіхалогіі. Мы ведаем, напрыклад, што вунь тую жанчыну лаюць, называюць распусніцай, пералічваючы мора яе недахопаў. І вось нас ужо... цягне да гэтай жанчыны. Часам, каб спадабацца, аказваецца, лепш выпяліць свае недахопы. На іх адразу звернуць увагу, а потым ужо як здолееш павярнуць. Так мне думалася. Ці можна называць недахопамі ўсё тое, што зрабіла Ірына з моманту тэлефоннага званка, я не ведаю. Але, бясспрэчна, гэтая жанчына пачынала падабацца. Я, праўда, не паказваў гэтага, і нашы размовы працягваліся ў той жа, пачатай некалькі гадзін таму, манеры.

— Ну што ж, на сёння хопіць. Зараз вы выклічаце таксі і адправіце мяне дахаты. Ужо вельмі позна. І не кажыце больш ні слова. Паслязаўтра я чакаю вас у сябе.

Яна з'ехала. Даўно ўжо згас экран тэлевізара, а я сядзеў на канапе, на тым месцы, дзе яшчэ нядаўна сядзела яна. Мне здавалася, што канапа яшчэ захоўвае яе цяпло. І гэтае цяпло хвалявала.

Два дні паўзлі ледзь-ледзь. Нарэшце, я залятаю дахаты, прыводжу сябе, так сказаць, у парадак, складаю сёе-тое ў сумку, выходжу на вуліцу і еду на Фрыдман, да яе дома. Я ні пра што не думаю, не будую ніякіх планаў, не ведаю, чым і як скончыцца гэты вечар. Усе думы і думкі валодалі мной цэлыя два дні, з моманта нашага развітання. Зараз мая галава чыстая. Не, гэта мне здаецца, што ўсё так. Я думаю пра яе. Напрыклад, як яна будзе выглядаць сёння. У мінулы раз, шчыра кажучы, асабліва не прыглядаўся. Усё было нечакана і незвычайна. А вось сёння... Можа, расчаруюся нават.

У вітальні, абабітай вузкімі драўлянымі дошчачкамі, былі ўбудаваная шафа для адзення, ва ўсю сцяну палічкі з кнігамі і люстэрка. Пад палічкамі пуфік, на які я паклаў сваю сумку.

— Ты вельмі добры, дзякуй за кветкі. Разувацца? Ні ў якім разе. Ты такі элегантны, што ў шкарпэтках проста страціш лінію.

Значыць, ужо на «ты». Ну што ж, нармальна, на «ты». Зараз выпрастаюся, я ж спрабаваў зняць туплі, і разгляджу яе... Ці я ўжо быў закаханы, ці ўсё было на самай справе. Прыгожая. Зусім крышачку касметыкі, стройная, на шпільках, шэрая падоўжаная сукенка... І наогул, усё было на месцы. Яна, заўважыўшы, што я разглядаю яе, пачала прымаць стандартныя позы манекеншчыц, як бы кажучы: «Ну што ж, глядзі, ёсць што паказаць». Але не, нельга адразу паказваць свае пачуцці.

— Ну, як я?

Мне падалося, што сёння яе голас быў не такім смелым і свабодным, як у мінулы раз. Ён быў мякчэйшы і пяшчотнейшы. Як і ўвесь яе сённяшні воблік.

— Ты выглядаеш някепска, можна нават паспрабаваць за-
кахацца.

Яе вочы раскрыліся ўва ўсю шырыню і глыбіню. Потым за-
міргалі вейкі. Здаецца, яна можа зараз заплакаць. Але не. Вось
яна, крыху прыкусваючы ніжнюю вусначку, супакойвае сябе і
няспешна, расцягваючы словы, цэдзіць з чароўнага роціка: «А
ты нахаба, мой даражэнькі. Але ўсё адно, праходзь у пакой».

Усё было смачна. І шампанскае стаяла на асобным століку
ў вядзерцы з лёдам. Мы міла гаманілі ні пра што, і кожны імкнуў-
ся паказаць свае лепшыя бакі: эрудыцыю, увагу і іншае, што
выстаўляецца вонкі, калі патрэбна спадабацца. Была кава, по-
тым зноў шампанскае і цукеркі. І мы п'яnelі. Ноч сышла, але
ранак яшчэ не настаў, калі мы забыліся моцным сном.

Такім чынам, мы пачалі сустракацца штодня, то ў яе, то ў
мяне. А праз месяц мы зажылі разам, у мяне.

Новы год сустракалі ў кампаніі яе сяброў. Мяне ўважліва
вывучалі. Сяброўкі Ірыны шапталіся па кутах, кідаючы погляды
ў мой бок. Па-мойму, я ім падабаўся. Ва ўсялякім разе, Ірына
не пакідала мяне аднаго ні на хвіліну. З мужчынамі я хутка знай-
шоў агульную мову і ў хуткім часе мы перайшлі на «ты».

Потым выпадкова пачуў, як на кухні жанчыны разважалі
пра каханне. І кожная з іх хвалілася, што яе кахаюць. Ах, жаночае
самалюбства. Кожная хваліцца тым, што каханая, перад
другімі жанчынамі, каб абудзіць у іх пачуццё зайздрасці. А на
самай жа справе... Многае з кахання ўжо забылася, засталіся
прывязанасць, звычка, будні. І калі раптам падвернецца выпад-
дак, большасць з іх не задумваючыся кінуцца з галавой у новы
вір любоўнага прыцягнення. Жанчыны... Яны вясёлыя, кантакт-
ныя, часам, хоць і ўдваіх з мужчынам, але такія адзінокія, кіда-
юцца з адной крайнасці ў другую, кахаюць і ненавідзяць. Пры-
чым, часта гэтыя два пачуцці мяжуюць так блізка адзін з ад-
ным, што цяжка зразумець: чаго ж яна хоча, да чаго імкнецца,
гэтая заўсёды супярэчлівая Жанчына.

Так я думаў у тую навагоднюю ноч у чужой кватэры, зусім выпусціўшы з віду, што тая, з якой я жыву, таксама жанчына. Але тое, што тычыцца іншых, да цябе, да тваіх сваякоў не адносіцца. Ты дзесьці ўбаку, і ўсё, што адбываецца вакол з іншымі, з табой не адбудзецца. Так думаецца заўсёды.

А мы ж яшчэ маладыя сямейнікі. Праўда, не распісанья. Дык жа многія так жывуць, нараджаюць дзяцей.

Адпачынак мы прабавілі ў Эйлаце. І там аднойчы я падумаў, што ўсё ў нас неяк складна. Яшчэ не было ніводнай сваркі, лаянкі. На рэальнае жыццё ўсё ж гэта было не надта падобна. А можа, мы выключэнне? Можа, так падладжваемся адзін да аднаго, што ім, гэтым сваркам і лаянкам, не хочацца сяліцца разам з намі?

Я гарэў сваім каханнем да Ірыны занадта ярка і адкрыта. А гэтага ў адносінах з жанчынай, нават з тваёй уласнай жонкай, рабіць не варта. Трэба быць крыху халадней, крыху грубей. Таму што часам награмаджэнне вартасцяў у мужчыне наганяе на жанчыну нуду.

І я пачаў «змяняцца». Ужо дома ў нас адбылася размова, якую пачала яна.

— З табой нешта адбываецца. Ты не можаш мне сказаць — што?

— Мужнею, — паспрабаваў пажартаваць я. — А наогул, па-мойму, я такі ж.

— Ты такі ж і не, я сяго-таго не далічваюся ў табе.

— Цікава, цікава. Я быў у цябе ўвесь падлічаны? І колькі ж набіралася?

— Сто працэнтаў, роўна столькі, колькі патрэбна было.

— А зараз на колькі цягну?

— Дзевяноста два. І мне гэтага мала.

— Чым жа набіраліся гэтыя восем працэнтаў?

— Тваёй страсцю і тваімі словамі, любы. Ты зрабіўся сушэйшы, хоць...

Яна замаўчала, пра нешта падумала. Але мяне гэтае «хоць» вельмі зацікавіла. І я паўтарыў: «Хоць...»

— Хоць, магчыма, ты і маеш рацыю.

І я зноў зрабіўся ранейшым, даэйлацкім. Так мне здавалася. Я быў на сто працэнтаў.

Упершыню я адчуў нешта, калі, прыйшоўшы ў свой звычайны час дахаты, не застаў яе дома. Ніколі яшчэ такога не было. І праз дзве гадзіны яе тлумачэнні: «Адзначалі ў Галкі юбілей» мяне зусім не супакоілі, а наадварот. Я ведаў жыццё і ўсе гэтыя юбілей, дні нараджэння. Тут яна, здаецца, мяне недаацэньвала. Набралася б яшчэ працэнты тры. Але ёй жа трэба толькі сто. Ну што ж, «запушчаны чарвячок у садавіну». Трэба пачакаць яшчэ крыху.

«Крыху» пацягнула дзён на дзесяць, калі я зноў прыйшоў дахаты першым. Пачакаўшы крыху, набраў нумар тэлефона той кватэры. Так, на ўсялякі выпадак. На другім канцы трубка пачуў яе голас... На яе «алё, алё», я маўчаў. Потым паклаў трубку. Думкі, адна больш балючая за другую, калацілі мяне. Уяўленне малявала пачварныя малюнкi.

Дахаты яна прыйшла праз гадзіну, злосная і ўстрывожаная. І на маё «нешта здарылася?» адказала, крыху супакоіўшыся: «Дурны сход». Такім чынам, усё станавілася на свае месцы. Я зразумеў, што Ірына кіне мяне, мужчыну, у якім яна ўпэўнена, і які, такім чынам, ужо не здолее больш павысіць яе самакаштоўнасці. Практычна, нішто яе не стрымлівае: дзяцей няма, птушка афіцыйна неакальцаваная, адным словам, вольны чалавек. Яна закахалася ці зараз закахаецца ў кагосьці іншага, хто карыстаецца, магчыма, поспехам як у яе, так і ў іншых жанчын. Так бывае часта. А сёння ён не з'явіўся. Вось яна і не ў сабе. Яна раўнуе таго, дадумвае, напэўна, як і я гадзіну назад, магчымыя сітуацыі. Мне было балюча. Ірына, якая заўсёды адчувала перамены ўва мне, гэтым разам, натуральна, нічога не заўважыла.

Я позна прыйшоў з працы. Яе не было. І я паехаў на Фрыдман. Адкрыў сваім ключом кватэру і ўбачыў тое, што калісьці было для мяне: сервіраваны столік, шампанскае ў вядзерцы, яна ў шэрай сукенцы. Мільгнула думка, як усё традыцыйна... А з ім мы былі знаёмыя даўно, вучыліся разам яшчэ ў інстытуце... Яны ўбачылі мяне. Нямая сцэна і...

— Толькі не трэба скандала. Я сыходжу ад цябе да яго.

Пешкі крочачы дахаты, думаў пра тое, што ў жанчыны няма ідэалу мужчыны, які нагадваў бы мадону; і ўва ўсёй сутнасці жанчыны глыбока закладзены падман. Праляжаўшы ў ложку з расплюшчанымі вачыма да раніцы, я ўпэўніўся, што бываюць ночы, калі і снатворнае не дапамагае. Мой пульс не апускаўся ніжэй за сто замест звычайных шасцідзiesiąці двух. Я адчуваў сваё сэрца.

Свае рэчы яна забрала ўдзень, калі я быў на працы. Ключ ляжаў на стале, прыціснуўшы запіску ў некалькі слоў: «Я не для цябе, я, здаецца, кепская».

Я трымаў у руках куплены ў краме кавун і думаў пра тое, што вельмі цяжка ў жыцці распазнаць добры кавун і прыстойную жанчыну.

Некалькі разоў я званіў, але заўсёды трубку падымаў ён. Рабілася балюча, таму што ў душы заўсёды застаюцца сляды. Гэта ўспаміны. Яны асабліва пакутлівыя, калі ўспамінаецца што-небудзь шчаслівае.

Праз месяц яе не стала. Ірына загінула. Іх машына перавярнулася. Ён абышоўся пераломамі ног.

У ПОШУКАХ РАДЗІМЫ І ШЧАСЦЯ

Калі б за год да ад'езду мне казалі, што я паеду ў Ізраіль, паглядзеў бы на таго чалавека з вялікім здзіўленнем, можа, нават з абурэннем. У нашай сям'і нават размоў ніколі не было на гэтую тэму. Жылі родзічы за мяжою — і ў Амерыцы, і ў Ізраілі, але каб самім...

Але аднойчы мама прыйшла з рынку і сказала, што няма з кім нават пагаварыць. Не, людзей на рынку шмат, але яўрэяў — раз, два і ўсё... А яшчэ ж зусім нядаўна пра ўсе *майсы*¹ можна было даведацца толькі там, на рынку...

Прыехалі на выхадны сястра з мужам і пляменнікамі — адзін заканчваў школу, а другі — чацвёрты клас. За абедам швагер сказаў:

— Пара, пара падумаць пра дзяцей. Тут, здаецца, надыходзяць не лепшыя часы. Я ўжо з многімі размаўляў. Усе едуць. Трэба ехаць і нам.

Была вясна 1990 года. Ужо некалькі гадоў яўрэям дазволена было пакідаць краіну. Большасць ад'язджала ў Ізраіль...

Атрымалі выклік і мы. Летам падалі дакументы. У інстанцыях іх разглядалі паўгода. За гэты час старэйшы пляменнік скончыў школу з медалём і паступіў (без блату) у Мінскі медыцынскі інстытут.

У нас быў свой дом. І з нашага двара ўжо адправіліся за мяжу некалькі сем'яў. Чаму з нашага двара? Патлумачу. Людзям, што жылі ў шматпавярховых дамах, не было дзе складаваць свае пажыткі. Звычайна ўся маёмасць — мэбля, посуд, адзенне — складваліся ў вялікія скрыні даўжынёю два метры, метр у шырыню і метр у вышыню. Загрузка ішла некалькі дзён. Потым да нашага двара прыязджаў пагрузчык, скрыні грузілі ў машыны і везлі ў Брэст, Гродна, Вільню на мытню.

¹ Майсы — навіны, гісторыі (*ідыш*).

Мы купілі спісаны кантэйнер, заварылі ў ім дзіркі, паставілі замкі, пафарбавалі ў зялёны колер. У кантэйнеры з правага боку былі нашы з мамай рэчы, мэбля, піяніна. З левага — рэчы сястры і яе сям'і. Усё, што не ўлезла ў кантэйнер, раздалі суседзям. Да восені дзевяностага года дом прадалі за дваццаць пяць тысяч. Адзінаццаць тысяч мы аддалі за японскі тэлевізар. Амаль што ўсе астатнія грошы пайшлі на адпраўку багажу. Мы яшчэ паспелі адправіць усё, што хацелі. Праз некалькі дзён колькасць багажу абмежавалі, здаецца, да тоны на сям'ю. Дарэчы, сама скрыня важыла кілаграмаў дзвесце.

Пад'ехаў аўтакран, пагрузілі кантэйнер на машыну. Едзем у Гродна — два тыдні таму нам прызначылі чаргу на адпраўку на гэты дзень.

Уціхую даю «на лапу» брыгадзіру грузчыкаў дзве з паловай тысячы — такая тады была таксама — на тое, каб пры даглядзе, калі будуць даставаць і зноў заносіць у кантэйнер рэчы, не пабілі нічога. Мяне да багажу не падпускаюць, усё робяць самі грузчыкі. Дасталі некалькі пачак чаю. Нельга. Нельга — дык нельга...

Усё, дагляд закончаны, паперы падпісаны, грошы за афармленне заплачаны. Падышоў калега-энергетык з аднаго завода, прывёз электразварачны апарат і электрыка. Заварылі кантэйнер. Пагрузілі аўтакранам і павезлі да платформы. Маставы кран... Расцяжкамі кантэйнер прывязваюць да платформы. Практычна за кожны рух службовых плачу...

У тыя гады на ад'ездах нажылося шмат людзей — у дзяржаўнай форме, у спецвопратцы, гандлёвыя работнікі. Паўтаруся — палова кошту дома пайшла на адпраўку багажу.

Гэта было тады традыцыяй, і я ад яе не адышоў. Зняў залу ў рэстаране, запрасіў родзічаў, сяброў, калег па працы, суседзяў.

«Пагудзелі» няблага. Я даведаўся, які я добры спецыяліст (працаваў інжынерам-электрыкам), родзіч, а яшчэ — цудоўны сусед. Апошняе мела матэрыяльную базу: шмат з хатняга скарбу раздаў...

А на наступны дзень у двор закаціў «рафік», загрузіў я чамаданы, абгорнуты падушкамі тэлевізар, пацалаваў вушак дзвярэй, развітаўся з заплаканымі — мусіць, ад жалю да нас — суседзямі, выдаў мужчынам пару бутэлек гарэлкі, папрасіў, каб не ўспаміналі нас ліхам, пасадзіў заплаканую маму і сяброў у машыну і — бывай, дом родны, родная вуліца, завод. Я пражыў тут сорак два гады.

Цягнік «Масква — Варшава». Ноч. Зноў Гродна. Мытня. Трапіўся мытнік, што некалькі месяцаў назад прымаў мой кантэйнер. Ён мяне запомніў, а таму ў вагоне больш нікога не правяралі, толькі мяне. Вывернулі чамаданы, дасталі з падушак тэлевізар... Нічога забароненага. Тады асабісты дагляд. Стаю, упёршыся ў верхнюю паліцу, расставіўшы ногі. Аперацыя — вобыск. Ага, кашалёк. Дзе долары? Няма. Як няма?.. Ён чамусьці злосны. Але ставіць штамп. Кошт гэтай пячаткі — сорак пяць хвілін прыніжэння і нервовага напружання і ўсё жыццё, якое застаецца там...

Бывай, Беларусь! Прывітанне, Польшча, з хвілінным мытным аглядам і пажаданнем шчаслівай дарогі. Амаль да самай Варшавы быў заняты працай — зноў упакоўваў чамаданы...

У тыя часы не было прамых рэйсаў да Ізраіля. Пагадзіўшыся выпусціць яўрэяў з Савецкага Саюза, урад не здагадаўся забяспечыць вываз соцень тысяч людзей. Не захацеў «зарабіць» на перавозцы СССР, затое з задавальненнем зараблялі на гэтым Польшча, Венгрыя, Румынія, Аўстрыя, якія сталі часовымі пунктамі збору яўрэяў-эмігрантаў. Кожны палёт, харчаванне і пражыванне ў гатэлях аплочвала дзяржава Ізраіль. Было шмат валандэраў як з Ізраіля, так і з іншых краін, якія сустрэкалі эміг-

рантаў каля цягнікоў, самалётаў, у гатэлях. Гэта было вялікае перасяленне...

...У вестыбюлі гатэля польскі персанал і некалькі чалавек неславянскай знешнасці. Ізраільская служба бяспекі. Паміж сабой яны размаўляюць на іўрыце, якога я не ведаю. Гэтыя людзі раз-пораз выходзяць з гатэля, абыходзяць яго, аглядваюць. Штосьці вытыркаецца з іх шырокіх пінжакоў. Гэтым хлопцам гадоў па дваццаць пяць. Прыгожыя полькі вывучылі некалькі сказаў на іўрыце і перакідваюцца з ізраільцамі.

Жывём у гатэлі суткі, адзначаем дзень нараджэння сястры, потым на аўтобусах нас вязуць да аэрапорта. Гадзін восем вечара. Самалёт акружаны людзьмі з аўтаматамі напачатку. Зноў ізраільская служба бяспекі. Самалёт, як мы потым даведаліся, «ІЛ» — савецкай вытворчасці, але лётае з Польшчы.

Некалькі гадзін лёту. Думкі розныя, у асноўным, трывожныя: што чакае нас наперадзе, як пойдзе жыццё? Я, вядома, разумею, што праца па спецыяльнасці мне наўрад ці «свеціць». Буду працаваць сантэхнікам, і нечага гуляць у прынцыпы, нечага думаць, што хтосьці нечым мне абавязаны... Я сам пачынаю новае жыццё.

...Бен-Гурыён. Гэта аэрапорт, ён названы ў гонар першага прэм'ер-міністра Ізраіля, які ў канцы саракавых гадоў абвясціў стварэнне дзяржавы Ізраіль.

Пакуль атрымліваем дакументы, якія пацвярджаюць, што мы грамадзяне Ізраіля, пакуль атрымліваем грошы — часткова наяўнымі, а часткова чэкам, — мінае некалькі гадзін. Тут жа — бясплатны буфет, тэлефон: можна пазваніць родзічам ці знаёмым, што жывуць у Ізраілі. Усе мужчыны за гэты час заходзяць у адзін з кабінетаў, дзе двое хлопцаў па-руску без акцэнтнага цікавляцца, ці не заўважалі за сабой віжоў у СССР, можа, хтосьці супрацоўнічаў з КДБ. Не? Не ўспомнілі? Гэта нічога, раптам успомніце, вось візітная картка, пазваніце ў любы час...

Дзве гадзіны ночы 1 мая 1991 года. Мы, новыя грамадзяне Ізраіля, з японскім тэлевізарам і двума чамаданамі (астаннія рэчы прывязуць на працягу двух месяцаў, яны пайшлі багажным самалётам з Варшавы) садзімся ў вялікае таксі, і нас вязуць цераз усю краіну ў горад Эйлат, дзе ўжо семнаццаць гадоў жыве наш сябар Міша, Меер па-мясцоваму. Па тэлефоне ён нам увесь час даказваў, што для жыцця гэта самы лепшы горад, тут ёсць праца, няма арабаў, дзяржаўная граніца пачынаецца адразу за горадам. Іарданія, Егіпет, Саудаўская Аравія — усё на адным пятакчу. І таму Эйлат ніколі не будуць бамбіць.

Ну і што, калі спёка? Да гэтага прывыкаеш. Ды і шкодна ўвесь час знаходзіцца на сонцы. Затое мора самае лепшае ў свеце — Чырвонае мора.

Шафёр не ведаў рускай мовы, а мы не ведалі іўрыта. Гадзін пяць ехалі моўчкі, пазіраючы ў акно — у густую ізраільскую цемру. Пачало світаць каля шасці, а ў пачатку восьмай мы ўехалі ў горад. Дзень добры, Эйлат! Паказваем шафёру нумар тэлефона Мішы. Ён дазвоньваецца. Хвілін праз пятнаццаць пад'язджае на машыне наш сябар. Ён змяніўся: памужнеў, распаўнеў... Дзень добры, Меер! Наша машына коціць за Мееравай. А вось і віла. Мы выгружаем чамаданы, распісваемся ў нейкай паперчыне, таксі ад'язджае. Нас сустракае Рыўка, жонка нашага сябра, побач з ёю вялізны сабака. Ён уважліва пазірае на нас, потым адыходзіць убок: уваход дазволены.

Меер кудысьці знікае. А праз пару гадзін мы ўжо ўязджаем у кватэру, якую ён наняў для нас. Чатыры пакоі. Нас шасцёра. Тут мы з мамай пражывём месяц, а потым ужо самі ноймем новую кватэру ў гэтым жа двары.

Вось і пачалося новае жыццё.

За два тыдні я адкрыў рахунак у банку, паведаміў яго нумар у Міністэрства абсорбцыі. Цяпер і грошы будуць паступаць адразу на рахунак: спачатку (паўгода) дапамога на жыццё, потым да-

памога на наём кватэры і на набыццё электратавараў. Па курсу таго часу мы атрымалі недзе каля дзесяці тысяч долараў.

Аднойчы ранкам Міша адвёз мяне ў адну прыватную кампанію. Гэта было на пятнаццаты дзень новага жыцця. Гаспадара фірмы звалі Якаб, ён быў выхадзец з Сірыі, другі гаспадар — Давід — быў з Марока. Я яшчэ ні слова не ведаю на іўрыце, а курсы па вывучэнні мовы пачнуцца толькі праз паўтара месяца, — «гаворым» на пальцах...

...Раблю ўсё, што загадваюць. Спачатку, выпакцаўшыся фарбай, штосьці фарбую пульверызатарам, потым выгінаю нешта з бляхі на станку, падмятаю, падношу, падтрымліваю, прыбіраю... У чатыры гадзіны дня прыезджаю дамоў, мыюся і падаю на канапу. Есці не хочацца. Адпачываю пару гадзін. У той дзень на дварэ было толькі градусаў трыццаць пяць, май месяц. А да фізічнай працы я не надта прывучаны. Пасля тэхнікума, а потым пасля інстытута кіраваў...

Дні зліваюцца ў адзін доўгі, бясконцы дзень: праца, сон, праца, сон... Першая палучка — 900 шэкеляў за паўмесяца — гэта 420 долараў. Я быў задаволены. Гэта — пачатак збору грошай на набыццё кватэры. Я паабяцаў маме: там у нас быў свой дом, тут таксама будзе сваё жыллё, купім кватэру.

Часам прыходзілі думкі: навошта было кідаць нармальнае жыццё і лезці сюды, у пекла, дзе сорок пяць градусаў у цені? Вунь яно, мора, відаць з акна, але за паўгода я быў каля яго, можа, разы два-тры...

...Мінулае жыццё — там было шмат добрага... Ганю, ганю з галавы гэтыя думкі. Жыву па прынцыпу п'яніцы: напіцца і забыцца... Адно ў тым і розніца, што ў мяне толькі праца і сон... Ды яшчэ курсы, дзе вывучаю іўрыт. А тут яшчэ з'явілася магчымасць падзарабіць: мыць посуд у рэстаране. Да чатырох я на працы ў фірме, у шэсць іду ў рэстаран, дзе ўкалваю калі да гадзіны ночы, а калі — да шасці раніцы. У рэстаране бывае да

тысячы чалавек. А ў сем я павінен быць ужо на працы. У рэстаране я працаваў два-тры разы на тыдзень.

Тут я хачу зрабіць невялічкае адступленне.

Калі мы толькі прыехалі ў Ізраіль і пасяліліся ў Эйлаце, то вельмі хутка пачалі заўважаць, што хтосьці пакідае каля нашых дзвярэй посуд, калі-нікалі адзенне; заходзілі суседзі і прыносілі прадукты, дзе-што з мэблі: крэсла, стол, нават ложка. Увогуле ў Ізраілі прынята: калі табе не патрэбна нешта з адзення, то яно мыецца, прасуецца, складваецца ў мяшок і пакідаецца на накрыўцы бака для смецця. Часта там можна напаткаць добрыя новыя рэчы. Першыя гады ўся рабочая вопратка ў мяне была адтуль.

Але вернемся да маёй працы ў рэстаране. Там я сустрэўся з чалавекам, яго звалі Цві, ён польскі яўрэй, на той час ужо гадоў сорок жыву ў Ізраілі. У рэстаране Цві служыў загадчыкам гаспадаркі. Ён наймаў работнікаў, атрымліваў і выдаваў прадукты, пасля працы даваў нам, мыйшчыкам, пяць шэкеляў на таксі і яшчэ выдаваў нам... прадукты. Неафіцыйна, вядома. У дзве-тры гадзіны ночы гаспадар рэстарана спаў, а Цві заводзіў мяне ў кладоўку і казаў: «Вазьмі трошкі гэтага і гэтага, і гэтага таксама...» Я прыцягваў дамоў дзве ёмкія сумкі з садавінай, агароднінай, смажанымі курамі, селядцамі, пірожнымі, півам «Макабі», бутэлечкамі колы. Часам прыносіў віно і нават каньяк. Было столькі ежы, што мама аддавала частку сваім новым суседзям — вялікай сям'і з Адэсы. Калі я працаваў у рэстаране, мы куплялі толькі хлеб і малочныя прадукты. І гэта нам вельмі дапамагло.

Пражывшы ў Ізраілі год, мы ўзялі крэдыт ў банку і змаглі ўнесці чвэрць кошту кватэры. Рэстаранная эпапея працягвалася месяцаў сем. Я вельмі стаміўся за першы год свайго новага жыцця і ў рэшце рэшт пакінуў працу ў рэстаране. А рэстараннае піва «Макабі» я піў яшчэ месяцы чатыры, яно не псавалася, і скрынкі з ім стаялі ў мяне пад ложкам...

Як я ўжо казаў, праз год мы пачалі гаварыць пра набыццё кватэры. Хацелася новую. І вось аднойчы ў жніўні мы селі ў машыну швагра, які паспеў ужо купіць яе, заплаціўшы шэсцьдзсят працэнтаў, — перасяленцам да трох гадоў пражывання давалі саракапрацэнтную скідку на набыццё машыны, — і паехалі глядзець новыя дамы. Іх рыхтавалі да здачы. Тады ж мы і выбралі сабе кватэры: у трохпавярховым доме на два пад'езды, па шэсць кватэр у кожным. Мы з мамай выбралі другі паверх, балкон займае дваццаць квадратных метраў, перад домам — стаянка для машын, на першым паверсе ёсць кладоўка. Чатырохпакаёвая кватэра нам спадабалася. На той час гэта былі самыя дарагія кватэры, кошт — дзевяноста тры тысячы долараў. Узяўшы некалькі пазык з тэрмінам выплаты ў дваццаць восем гадоў (дажыць бы толькі!), даклаўшы сабраныя грошы, у сярэдзіне верасня ўнеслі плату, а сёмага лістапада раніцай пачалі засяляцца, Увогуле ўсе вялікія пралетарскія святы сталі нейкімі этапамі ў маім жыцці: першага мая прыехаў, сёмага лістапада засяліўся ў сваю кватэру.

Міне некалькі гадоў, і я памяню падлогу ў кватэры — пакладу керамічную плітку, а потым, праз пару гадоў, зраблю новую кухню. І ў гэтыя два рамонтны ўкладу дваццаць тысяч долараў. Укладу, не шкадуючы. Але часта ўспамінаю і зараз, што пасля набыцця кватэры ў кішэні ў мяне засталася толькі дзесяць шэкеляў і я быў у адчай...

Тры з паловай гады праляцелі як адзін дзень. Я вырашыў, што надышоў час пакланіцца родным магілам. У гэтай зямлі назаўсёды засталіся бацька, цётка, бабуля і дзядуля... Я вырашыў з'ездзіць у Талачын, на месца былога гета, дзе загінулі бабуля і амаль уся бацькава радня. Перад смерцю тата прасіў, каб Талачын я не забываў...

Я ўзяў адпачынак на тры тыдні, чым вельмі здзівіў гаспадару. У Ізраілі такія адпачынкi не бяруць, бяруць па тры, па пяць

дзён некалькі разоў на год, а каб адразу ўсё... Але я тады жыў яшчэ па савецкіх адпускных мерках, ды і шлях няблізкі — дзве з паловай тысячы вёрст.

Лячу ізраільскім самалётам кампаніі «Эль-Аль». Шыкоўны «боінг» з відэа, з шасцю радыёпраграмамі, з выпіўкай і ядою. Праз тры з паловай гадзіны я ўжо ў Мінску. Сябры чакаюць. Гадзіны паўтары ў зацемненай зале — і ўсе фармальнасці закончаны. Абдымаемся з сябрамі, глядзім адзін на аднаго. Тры з паловай гады... Выязджаў з Савецкага Саюза, прыехаў у Рэспубліку Беларусь.

Усе пытаюць, ці ёсць у тых, хто «там», настальгія. Мабыць, у некага ёсць. Увогуле кажуць, што ў яўрэяў настальгія большая, чым у рускіх. Прыкмячаў і такое: рускія жонкі яўрэйскіх мужоў часта кажуць: «Я ж не яўрэйка, каб мяне тачыла настальгія».

Не, я не пакутаваў, хоць я і яўрэй. Але калі-нікалі ўспаміналіся вёскі, куды ездзіў на сена і на бульбу, успаміналіся Мінск, Вільнюс, Каўнас, Нарач. Успамінаўся Купалаўскі тэатр, акцёры. Часта лавіў сябе на тым, што думаю і размаўляю па-беларуску. І ў лістах да сяброў часта старонку-другую «выдаю» на роднай мове. Але дзіўна, горад, у якім рос і жыў да самага ад'езду, не ўспамінаўся, успаміналіся толькі могількі, дзе даўно супакоіліся мае самыя блізкія людзі. Яны не ведаюць, што я ўжо грамадзянін іншай дзяржавы.

А час з сябрамі мінуў вельмі хутка. За размовамі, за застоллямі не заўважыў, як надышла пара вяртацца.

Да 1995 года ў Ізраілі набралася каля сямісот тысяч былых савецкіх яўрэяў. Не заўсёды іх інтарэсы былі абаронены. Пад той час я паспеў ужо набыць кватэру, а большасць эмігрантаў кватэры наймалі. Жылі цяжкавата, асабліва людзі пенсійнага ўзросту, хоць і атрымлівалі ад дзяржавы дапамогу на жыццё трыста долараў ды яшчэ сто пяцьдзесят на наём кватэры. Мы вырашылі стварыць сваю «рускую» партыю. Назвалі яе «*Ісраэль ба-Алія*» («Ізраіль на ўздыме»).

Партыйны вопыт у мяне меўся, некалі я быў сакратаром партарганізацыі вайсковай часці, потым, калі працаваў на заводзе, быў сакратаром партбюро цэха.

Што новага я зведаў да таго часу?

Калісьці будучы лаўрэат Нобелеўскай прэміі міру Іцхак Рабін быў адзіным з дзесяці маладых камандзіраў, хто пагадзіўся выканаць каманду лідэра краіны і лідэра сацыялістаў Бен-Гурыёна: расстраляць карабэль «Альталена». Адбылося гэта падчас заснавання дзяржавы. У падручніках гісторыі пра гэта не пісалі больш як сорок гадоў. Гэта была закрытая тэма. Бо на «Альталене» плылі яўрэі з Еўропы. Тады, у першыя месяцы стварэння дзяржавы, яны везлі з сабой шмат зброі для абароны Ізраіля. Лідэрам краіны гэта не спадабалася. Яны былі сацыялісты, і гаварылі, што гэтыя людзі са зброяй спрабавалі зрабіць дзяржаўны пераварот і скінуць ўрад Ізраіля. Звычайная прыдумка, каб расквітацца з людзьмі іншых поглядаў. Для сацыялістаў прыкладам быў Савецкі Саюз, дзе, як ім здавалася, будавалася лепшае ва ўсім свеце жыццё. І па сённяшні дзень у *кібуцах* жыццё ідзе «па камуне»: ты працуеш, атрымліваеш жыллё, харчаванне, адзенне, нават пуцёўку на падарожжа, калі ты захочаш. Але нічога асабістага не маеш. Як і калгасы, яны не прыносяць прыбытку, увесь час атрымлівалі і атрымліваюць вялікую дапамогу ад левых партый, калі тыя кіруюць краінай. Трэба сказаць, што некалькі соцень з тых першых сацыялістаў сталі гаспадарамі банкаў, заводаў, яны ўвайшлі ў лік палітыкаў, што кіруюць краінай, яны ж стварылі партыю Працы («Авода»).

Тыя ж, што плылі на «Альталене», былі супраць сацыялізму. Многія з іх адседзелі ў сталінскіх лагерах не адзін год, яны былі канкурэнтамі партыі «Авода», стварылі сваю партыю «Лікуд».

Але «Альталену» расстралялі...

Міне з той пары амаль пяцьдзесят гадоў, і малады хлопец падыдзе да прэм'ер-міністра Іцхака Рабіна і выстраліць у яго. Юнак

гэты, як і многія ў краіне, не хацеў, каб урад ішоў на вялікія тэрытарыяльныя ўступкі арабам...

То было забойства яўрэя яўрэем, што не адпавядала пастулатам іудаізму. Але некаторыя казалі: «Гэта яму плата за «Альталену»...

Пра «Альталену» я ўпершыню пачуў ад Леона. Ён якраз плыў на ёй і vyrатаваўся цудам. На сёння жывымі з тых людзей, што знаходзіліся тады на судне, засталася некалькі чалавек. Леону пад восемдзсят. У яго кватэры на сцяне вісіць фотаздымак «Альталены». У Леона за плячыма шмат гадоў сталінскіх лагераў. Вось з ім мы і стваралі аддзяленне новай партыі ў нашым горадзе. Лідэрам партыі стаў Натан Шчаранскі, былы дысідэнт. На выбарах шэсць чалавек ад нашай партыі ўвайшлі ў парламент, двое сталі міністрамі. Пра «сваю рускую» мову многія палітыкі ўспамінаюць даволі часта, хоць яны і нарадзіліся ў Ізраілі, але рускую мову зведалі з маленства ад бацькоў, бабуль і дзядуль...

Калі ў краіну (невялікую краіну) прыезджае амаль мільён чалавек, якія гавораць на рускай мове, і гэтая мова чутна на вуліцах, у аўтобусах і магазінах, у банках і на прадпрыемствах, на гэтай мове выходзіць газет і часопісаў болей, чым на іўрыце, адзін з каналаў радыё вяшчае дванаццаць гадзін у суткі, не кажучы пра тое, што тры расійскія каналы транслююцца па ўсёй тэрыторыі, — палітык разумее, што выбаршчык любіць, калі з ім размаўляюць на яго мове. Пажылыя палітыкі ўспамінаюць, а маладыя вывучаюць рускую мову. Папулярны нават такі жарт: колькі ж ты гадоў у Ізраілі, калі не ведаеш рускай...

Я не стаў штатным палітыкам, хоць удзельнічаў у з'ездах партыі, сустракаўся з лідэрамі дзяржавы. На святы — а гэтыя святы рэлігійныя, свецкае свята толькі адно — Дзень незалежнасці — я атрымліваю віншавальныя паштоўкі ад членаў парламента і некаторых рускамоўных мэраў гарадоў. Працую ўсё ў той жа кампаніі, кліенты даўно ведаюць мяне і часта просяць,

каб іх кандыцыянеры абслугоўваў менавіта я. Летам, калі бывае не меней як сорак у цені, мае хатнія кажучь: «Ты зусім сёння не працаваў». Гэта азначае, што я пайшоў на працу ў сем раніцы і вярнуўся ў сем вечара. Бывае, я працую «гадзіну», вяртаючыся ў восем вечара. Так, я ўсё гэтак жа, як і раней, «укалваю»... Хочацца жыць добра.

Я палюбіў гэты горад, дзе жыве пяцьдзесят тысяч чалавек і яшчэ столькі ж турыстаў бывае тут штодзень. Здаецца, у ім пяцізорных гатэляў-палацаў болей, чым усіх гатэляў у Беларусі. Калі-нікалі, гуляючы па набярэжнай, я сустракаю вельмі вядомых у свеце людзей, якіх раней бачыў толькі па тэлевізары. Вяртаючыся дамоў у дзве-тры гадзіны ночы па ярка асветленых вуліцах, — усё вясёлае жыццё пачынаецца ў дзесяць-адзінаццаць вечара, калі спадае спёка, — я іду ці еду спакойна. Тут ніхто не баіцца гуляць па горадзе ў любы час сутак.

Часам глядзіш на чалавека і думаеш: няўжо і ён яўрэй? Сюды занесла людзей з Сірыі, Марока, Егіпта, Лівіі, Ірака і Ірана, Грэцыі і Турцыі, Індыі, не кажучы пра нас, савецкіх, амерыканцаў, еўрапейцаў...

Тыя, хто прыехаў з арабскіх краін, у большасці шчырыя вернікі, хоць грахоў за імі вядзецца, як потым даведваешся, таксама нямала. Тыя, хто прыехаў з Амерыкі, — а гэта ў асноўным па-сіянісцку настроеная моладзь, — таксама вернікі. Яны прытрымліваюцца традыцый.

А савецкія, балгарскія, чэшскія яўрэі былі адарваны ад традыцый свайго народа. Хто-дзе падпольна вывучаў Тору і сваю мову. А прытрымлівацца святаў увогуле было нерэальна. Таму многія з іх цяпер са здзіўленнем даведваюцца пра тое, што выхадцам з краін Усходу вядома з маленства. Пажылыя людзі ўспамінаюць пра іудаізм часоў маленства, а моладзь усё гэта вывучае ў школе — гэта адзін з асноўных прадметаў. Для кагосьці гэта прадмет на ўсё жыццё, а для іншых — не. Я ведаю

такія сем'і, дзе пад уплывам сваіх дзяцей бацькі пачалі спачатку прытрымлівацца суботы, а потым паступова пачалі звяртацца да Бога. А ёсць і такія сем'і, якія жывуць так, як жылі ў Саюзе. І святы па звычцы адзначаюць савецкія, і кухня ў іх і ежа не змяніліся.

Але што характэрна — дзеці размаўляюць між сабою толькі на іўрыце, на іўрыце гавораць і з бацькамі, толькі калі-нікалі з бабулямі ды дзядулямі гавораць на рускай мове.

Адносіны да жыцця ў людзей тут складваюцца, як правіла, па традыцыях краіны, з якой яны прыехалі. Сярод усходняга люду больш за ўсё гандляроў і... футбалістаў. Шмат сярод іх гаспадароў невялічкіх майстэрняў і заводзікаў. Люд еўрапейскі гоніцца за ведамі. Адвакаты, дактары, тэлевізійнікі. Аднаму з самых багатых людзей каля трыццаці, ён ходзіць, як і большасць мужчын, у шортах і майцы. Гэты хлопец — камп'ютэршчык, здаецца, яго бацькі ці то з Польшчы, ці то з Германіі. Вядома, сярод выхадцаў з Усходу таксама ёсць і ўрачы, і адвакаты, і камп'ютэршчыкі, але ў працэнтных суадносінах іх нашмат меней. Цікава, што ў парламенце, напрыклад, выхадцаў з усходніх краін з кожнымі выбарамі становіцца ўсё больш.

У Ізраіль з былога Саюза прыехаў розны люд: акадэмікі, прафесары, народныя артысты, вядомыя літаратары, дзесяткі тысяч урачоў, настаўнікаў, інжынераў, рабочых. Усім, канечне, працу па спецыяльнасці знайсці не ўдаецца. Ну каму, напрыклад, патрэбен спецыяліст, які вывучае традыцыі народаў поўначы Расіі? А такіх спецыялістаў, правільней, накшталт такіх, дарэчы даволі добрых, прыехала нямала. Многія, вывучыўшы іўрыт, лёгка знайшлі працу па спецыяльнасці. Так, напрыклад, у большасці бальніц добрая палова ўрачоў гаворыць па-руску.

Але не ўсе змаглі адразу ўладкавацца па былой спецыяльнасці. Быў час, калі і прафесура падмятала вуліцы. Але людзі не адчайваліся, вывучалі мову, хадзілі на розныя курсы і зна-

ходзілі сябе... Галоўнае — не траціць надзеі, не ныць, а працаваць, працаваць...

Прасцей было рабочым, яны хутка ўладкоўваліся хто па спецыяльнасці, хто каля яе... Праз некалькі гадоў людзі куплялі машыны, кватэры, абжываліся. Спачатку машыны, а потым кватэры, бо на машыны заканчваўся тэрмін ільгот. Ды і ездзіць, пазнаваць краіну хацелася на сваім транспарце, хоць утрыманне машыны абыходзіцца дорага.

Ну а тыя, хто нў і быў усім незадаволены, хто не хацеў працаваць, а чакаў манны нябеснай, — такіх таксама шмат, — часцей за ўсё так і не ўладкаваліся нармальна. Той-сёй вярнуўся назад. Некаторыя пераехалі ў іншыя краіны. Але тыя, што засталіся, таксама не галадаюць. Калі не ўладкаваліся і да гэтага часу, атрымліваюць дапамогу на жыццё, на сціплае жыццё.

Напачатку было нязвыкла. Ляжыш на пляжы, спякота за сорок градусаў, а ўздоўж берага ідуць двое ці трое салдат у поўнай амуніцыі, з аўтаматамі. Ім, канечне, таксама гарача, але... служба. А недзе побач, за столікам кафэ, сядзяць іх калегі, таксама з аўтаматамі. Гэтыя хлопцы прыехалі на суткі да мора, вайсковую форму пакінулі ў гатэлі, а самі зараз п'юць «колу»... Армію ў Ізраілі любяць. Ты не зробіш кар'еру, калі не адслужыш. У арміі завязваецца дружба, якая потым працягваецца ўсё жыццё.

У Дзень незалежнасці тэлебачанне паказвае спісы тых, хто загінуў ва ўсіх войнах Ізраіля, пачынаючы з першых баёў за незалежнасць і заканчваючы тымі, хто загінуў, магчыма, учора. На дзве хвіліны замірае ўсё жыццё ў краіне. Людзі спыняюцца там, дзе іх застаў голас сірэны. Замірае транспарт на дарогах, вадзіцелі выходзяць з машын, прыслухоўваюцца...

Пажыўшы ў Ізраілі, я зразумеў, што, мабыць, ніводзін народ не жадае міру гэтак, як ізраільцыяне. Краіна маленькая. І калі ты

не знаёмы асабіста з кожным салдатам, то ты можаш ведаць яго настаўніка, калегу, сябра ці суседа.

Часта можаш забытацца, шчоўкаючы пультам тэлевізара: дзе гэта чарнобыльцы-ліквідатары ідуць да парламента: у Маскве, у Мінску?.. Не, будыніна надта знаёмая... Ды гэта ж Іерусалім, кнесэт. І чарнобыльцы-ліквідатары — жыхары Ізраіля на сваёй дэманстрацыі патрабуюць дапамогі ўрада. Разам з імі ў натоўпе некалькі «рускіх» дэпутатаў кнесэта. Канечне, члены ўрада маглі б сказаць: «Пры чым тут мы да Чарнобыля?» Але, на шчасце, такога не бывае. Канечне, хацелася б, каб дапамога была большай. Заўсёды хочацца большага, асабліва, калі бачыш дзетак, якіх прывезлі з Беларусі, Украіны, Расіі. Яны прыязджаюць бледныя, сумныя, збянтэжаныя. Дзеці часта жывуць у сем'ях ізраільцянаў ці ў спецыяльна створаных цэнтрах, дзе для іх прадугледжана ўсё неабходнае. Гэтыя дзеці хутка «схопліваюць» іўрыт, іх знаёмяць з мясцовым жыццём, і праз пару тыдняў яны ўжо не выдзяляюцца ў натоўпе. Іх не імкнуцца зрабіць яўрэямі, хоць, калі яны ідуць да Сцяны Плачу, хлопчыкі нацягваюць на галовы кіпы. І калі пачынаюцца святы, яны таксама не адчуваюць сябе ў гасцях, удзельнічаюць у святочных мерапрыемствах. Яны пазнаюць жыццё, трохі іншае за тое, да якога яны прывыклі, але таксама жыццё.

Ляцеў самалётам у Мінск. І ляцелі дзеці-чарнобыльцы: яны вярталіся дамоў. Яны былі вясёлыя. Мне здаецца, яны палюбілі маю краіну, запамнілі яе назаўсёды і будуць расказваць пра яе.

А я буду ўсё гэтак жа любіць іх радзіму. І думаць пра яе, і перажываць, і маліць Бога, каб жыла Беларусь!

2000 год

СТАРЫ КАЦ

Менахем быў самавітым чалавекам. Амаль двухметровы, шыракаплечы, заўжды з мяшком за плячамі, у якім заўсёды нешта боўталася, ён хадзіў па горадзе, быццам пасланец з іншых часоў. Як мінімум дваццатых-трыццатых гадоў. А на двары стаялі ўжо шасцідзесятыя таго ж стагоддзя дваццатага. Гэта быў адзіны ў горадзе пажылы яўрэй, у якога на выцягнутым жыццём старэчым твары жыла амаль цалкам белая барада. Заўжды ў руху, шырокімі крокамі ён нёс свой мех, у якім быў... тавар. Таварам маглі аказацца скура, тканіны, петлі для дзвярэй і вокнаў і шмат розных каштоўных, дакладней, неабходных рэчаў, якія ніяк нельга было купіць у краме. Час усеагульнага дэфіцыту шчыльна накрыў жылую прастору, дзе жылі Кацы, Івановы, Пятровы і Сідаравы.

Менахем, безумоўна, рызыкаваў. У мяшку было тое, што «кепска ляжала» ў дзяржаўных атэлье, на фабрыках, у майстэрнях... І калі б яго спыніла міліцыя... Сваім пастаўшчыкам Кац прысягнуў, што ніколі, ні пры якіх абставінах не выдасць іх. На ўсялякі выпадак, цьху-цьху, *недогідах*¹, ён прыдумаў легенду, якая павінна была ўратаваць яго, калі б, яшчэ раз барані Божа, яго ўсё ж арыштавалі. Але ў тыя гады з вялікім мехам за плячыма хадзіў не толькі яўрэй Кац, хадзілі і іншыя людзі. Гэта была зручная тара для таго часу. У мяшку насілі хлеб для сябе і скаціны, іншыя прадукты, перацягвалі маёмасць... «У кожнага свая ноша», — любіў паўтараць Менахем Кац у адказ на рос-

¹ Недогідах — барані Божа (*ідыш*).

пыты цікаўных знаёмых. У гэтым адказе былі і рэальнае жыццё, і біблейская мудрасць.

Але аднойчы Каца ўзялі. І ён суткі адсядзеў у міліцыі. Да яго аднесліся на дзіва пачціва: усё ж такі стары чалавек, мудры. Ды яшчэ, нягледзячы на ўзрост, гаварыў па-руску без акцэнта. Адкупіўся Менахем. Даў каму трэба і выйшаў са сваім незаактаваным таварам. Аднёс мех дахаты, пераапрунуўся і накіраваўся ў адну краму. Вычакаў момант, калі пакупнікоў не было, зайшоў у кабінет да Фейгіна і даў яму ў мызу. Падчас водкupu ў міліцыі ён атрымаў і інфармацыю. З той пары Каца больш не закладалі.

Каму Менахем аддаваў свой тавар? Шаўцам у будках — яны «трымалі патэнт» на рамонт абутку; краўцам, якія цішком шылі па хатах; слесарам і сталярам, якія падпрацоўвалі халтурамі... Часамі ён сядзеў у цягнік і адвозіў тавар у іншыя гарады старым кліентам.

Тое, чым займаўся Кац, безумоўна, было незаконным. Але рознымі незаконнымі промысламі займалася як мінімум трэць краіны. Дэфіцыт спараджае новыя рухі ў эканоміцы. Для Каца гэта быў кавалак хлеба. Пенсію ён у дзяржавы не зарабіў, а карміцца трэба было. Ды яшчэ дапамагаць дзецям і ўнукам. Ён быў кругласутачным яўрэем, бачыў яўрэйскія сны і таму меў вялікую *мішлоху*.

Не, ён не быў усеагульным улюбёнцам. Асабліва гэта праўлялася ў сезон цялятак. «*Махн а келбл*» — зрабіць цялятка, — казалі ранкам у нядзельку некалькі яўрэяў. Выходзілі на кірмаш і чакалі, калі вясковыя мужыкі прывязуць цялятак на продаж. Прывозілі трох-чатырох, торг праходзіў няспешна, пакупнікі збівалі кошт і везлі цялятак дахаты на тых жа падводах. А далей скура ішла Шымону ў нарыхтоўчую кантору, галава, ногі, вантробы і ладная частка мяса — на той жа кірмаш. А частка цяляці заставалася ў хаце. І яна абыходзілася амаль задарма.

Але калі прывозілі ўсяго адно-два цяляці, канкурэнцыя ўзра-стала. І тады кожны працаваў на сябе. Жывёліна ў рэшце рэшт даставалася даражэй. І мясная аперацыя рабілася не такой выгаднай.

Кац таксама таргаваў цялятак і найчасцей перамагаў, вык-лікаючы недабразычлівыя пажаданні на свой адрас. Хаім-ма-ляр аднойчы сказаў, што яўрэям нядобра сварыцца. Тады, на-рэшце, заключылі канвенцыю і дамовіліся. Завіталі да Хаі ў «Блакітны Дунай» — так называлася пафарбаваная ў блакіт-ны колер забягалаўка каля ўвахода на кірмаш, — выпілі па сто грамаў з прычэпам, у сэнсе, гарэлку і куваль піва, і разышліся. Цяпер былі ўсталяваны чарга і парадак. Часамі чаргой мянялі-ся, калі ў кагосьці планавалася вяселле ці іншае свята.

На кожным з нас стаіць невядомая пячатка, што вызначае ўсю хаду нашага жыцця. Яшчэ нядаўна Менахем казаў: «Што я раблю? Бяру ў жыцця кавалачак...» А некалькі дзён таму ён адчуў, што, здаецца, кавалачак свой выбраў цалкам. Стары Кац сабраў дзяцей і Роху і сказаў: «Здаецца, я сыходжу...» І ён па-даўся да Валеры Былая і выбраў сабе камень, чорны, вышы-нёй два метры. На наступны дзень Валера прывёз камень у двор да Кацаў і прыступіў да працы.

Менахем ведаў, што паводле яўрэйскіх законаў нельга выбіваць партрэт на магільным камені. Але ён жыў там, дзе змяшалася многае і, на жаль, змянілася не зусім у той бок. І ён дастаў фотаздымак, дзе быў яшчэ не такі стары і дзе яшчэ ба-рада чорная. Сядзеў на крэсле і назіраў за Валерам. Праз дзень ён сам на сябе паглядзеў і прызнаў, што майстар добра выка-наў заданне. З каменя на яго пазіраў Менахем Кац, загадкавая ўсмешка якога казалі: а што, я жыў! І былі выбіты дата яго нараджэння і рысачка пасля яе...

— Ты, Валера, пастаў яго потым добра. І каб ні вецер, ні землятрус, ні хуліганы яго не ссунулі.

Потым ён пайшоў і выбраў сабе месца. Загнаў калкі і абнёс дротам. Зазірнуў на кірмаш, абышоў сваіх забеспячэнцаў і пакупнікоў, узяў у Хаі ў «Блакiтным Дунаі» сто грамаў з прычэпам... Дома дастаў з куфра новы талес¹, куплены ў заезджага равiна яшчэ год таму, паказаў Росе, у што яго апрануць потым, і выйшаў у двор. Доўга глядзеў на свой помнік і гайдаўся ў малiтве. «Дэр мэнч трахт, унд дэр Гот махт» — «Чалавек мяркуе, а Бог робіць»...

Яго душа вярнулася на неба ранкам.

¹ Талес — малiтоўнае пакрывала (*iдыш*).

ЛЕЙБЕЛЕ, АЙЦЕЦ МІХАІЛ І ІНШЫЯ

Лейбеле Гутман выпіў паўшклянкі гарэлкі, адшчыкнуў трэць плаўленага сырка «Волна» і, дажоўваючы яго, палез па лесвіцы наверх. Айцец Міхаіл перахрысціў яго спіну і вярнуўся ў царкву. Ён быў задаволены. Нарэшце ён ажывіць свой храм. Ад апошняга фарбавання мінула роўна пяць год, і фарба выгарэла. Яшчэ гады два таму. Чамусьці занадта хутка ў гэты раз. Розныя прычыны прыходзілі ў галаву айцу Міхаілу: і надвор'е ў гэтую пяцігодку было не такое лагоднае, і якасць працы, і сама фарба, магчыма, не такая, каб надоўга.

Гэтым разам ён пайшоў наймаць маляроў да Макса Фогеля, брыгадзіра, як казалі ў горадзе, найлепшай малярнай брыгады. Дамовіліся надзіва хутка. Брыгадзір Фогель сказаў, што ён, айцец Міхаіл, звярнуўся на правільны адрас. Яны — ён і яго маляры — дзякуюць за давер. Айцец Міхаіл амаль не таргавалася. Разумеў, што праца сур'ёзная і небяспечная.

Паўтараметровы Лейб Гутман, празваны за свой дзіцячы рост Лейбеле, прыйшоў наступнай раніцай у храм Божы. На ўваходзе ён зняў сваю шапку-аэрадром і сказаў бацюшку, што яму і Фімку Фрэйдкіну даручана выканаць увесь аб'ём працы. І яны гатовыя пачаць. «Тады, сын мой, — звыкла вымавіў айцец Міхаіл, — вунь там, звонку, у хлевушку, фарбы, вяроўкі і лесвіцы. А калі яшчэ штосьці спатрэбіцца, з Божай дапамогай, мы вырашым праблемы». Ён дастаў з-пад расы, з кішэні штаноў, ключ і перадаў яго Лейбеле. Той падзякаваў святару і кароценькімі крокамі патупаў з храма.

І чаму ён насіў свой «аэрадром» на галаве? Кепка ж рабіла яго яшчэ меншым, прысямляла. За сваё адзенне і абутак, што купляліся ў «Дзіцячым міры», ён са спіны наогул быў падобны да трынаццацігадовага падлетка. Але варта было развярнуць яго, як узроставае задубеласць Лёўкінага твару выдавала амаль сорок мужчынскіх год. Лёўкам клікалі яго толькі бацька, гарадскі

разнік Ёйсэф, і жонка Блюмка, такая ж маленькая, як і ён. Таму і Блюмка, а не Блюма.

З'явіўся і Фімка. Пасля начнога загула з дзяўчатамі ён працягваў спаць на хаду і неахвотна пацягнуўся за Лейбеле ў хлевушок. З якім задавальненнем ён бы заснуў на гэтай старой раскладушцы тут, у цішыні царкоўнага двара, гэтай майскай раницай...

— Ты, хлопча, я ж таксама быў у тваім узросце, табе колькі зараз? Дваццаць два? Семнаццаць год таму, гэта было пасля вайны, я працаваў, як чорт, бо хацеў есці. Не смачна есці, а проста есці. І таму праца для мяне з той пары — гэта як закон. Добра, Фімка, даю табе гадзіну. Паспі, пакуль я разбяруся з вяроўкамі, лесвіцамі і фарбамі.

Фімка імгненна зваліўся на раскладушку і праваліўся ў сонную яму. Яму ўявіліся Нінка і Вера, з якімі ён сышоў з танцаў. Ах, якая была ноч...

* * *

Тры дні ў іх заняла падрыхтоўка. Вяроўкі, падвязкі, страхоўкі. Праверылі, зацягнулі і ўмацавалі лесвіцы. І цяпер вось палезлі на саракаметровую вышыню да галоўнай цыбуліны гэтага Увакрасенскага сабора. Міне год пятнаццаць — і ўсё, што ім трэба пафарбаваць у розныя колеры, абкладуць меднымі лістамі і будуць усе цыбулінкі выглядаць аднолькава. А пакуль на двары май сямідзесятых. Лейбеле і Фімка на самай вышыні, горад відаць з усіх бакоў — і старая, і новая яго частка, што за ракой. Трэба яшчэ пафарбаваць у цагляныя і белыя колеры кладку самога сабора, як напісана ўнізе, на таблічцы, «помніка архітэктуры другой паловы XIX стагоддзя». Карацей, сто год таму яго пабудавалі.

* * *

— Ведаеце, Іосіф Ісаакавіч, а фарбуюць храм мой гэтым разам вашыя, з брыгады Фогеля.

Ёйсэф Якілевіч удзень працаваў у атэлье модаў, а па вечарах дома, неафіцыйна. І айцец Міхаіл шыў у яго ўжо шмат гадоў. І матухна Ганна таксама.

— Ну, і як яны там працуюць?

— З ранку да вечара, і, здаецца, якасна. Як і вы, шаноўны Іосіф Ісаакавіч.

На гэты раз шылі касцюм. Фігура ў айца Міхаіла не зусім стандартная. І нягледзячы на тое, што ўсе меркі ўжо даўно запісаны на сценцы, на шпалерах, побач з вялікім раскройным сталом, Ёйсэф усё ж абмераў сваім метрам дужую паставу служкі культу. І кожны раз глядзеў на сценку.

— У вас тая ж фігура, айцец Міхаіл. І як вы здолелі гэтак захавацца?

— Малітвамі, шаноўны Іосіф Ісаакавіч, малітвамі.

Ёйсэф расклаў прынесены чорны адрэз, памераў яго.

— А як справы ў Вашых дзетак, айцец Міхаіл?

— Дзякаваць Богу. Сынok плавае, дачка штосьці вынаходзіць у сваіх лабараторыях.

Сын, Глеб, быў капітанам дальняга плавання, а дачка Соф'я — навуковым супрацоўнікам, ужо кандыдатам навук. Айцец Міхаіл ганарыўся дзецьмі. І зусім не шкадаваў пра іх мірскія прафесіі. Галоўнае — у Бога верылі, і Бог так накіраваў іх лёсы.

— Дарэчы, Іосіф Ісаакавіч, Глебка прыязджае ў адпачынак праз месяц. Вы не адмовіцеся сшыць яму грамадзянскую тройку?

— Безумоўна, безумоўна. У вас тут застаецца на шапку, айцец Міхаіл. Будзем шыць?

— Іосіф Ісаакавіч, вы можаце ўявіць сабе мяне ў шапцы? Я ж капелюшоў не нашу. Добра, праз тыдзень. Не, нічога не трэ-

ба, дзякуй вам, шануюны, і да пабачэння. Калі прымерка? Добра, праз тыдзень.

І ён пайшоў. Да Лейбы Шыльмана.

* * *

Уваскрасенскі сабор, помнік архітэктуры. Унутры айцец Міхаіл хрысціць немаўлятка, якога бабуля, аглядаючыся па баках, прынесла ў царкву. А маладыя бацькі, стоячы на аўтобусным прыпынку, робяць выгляд, што яны тут ні пры чым і наогул нічога не ведаюць. Але праз некалькі дзён усё робіцца вядомым. Таму што царкоўныя кнігі рэгулярна праглядае інструктар аддзела прапаганды гаркама партыі.

«Прыгожая, бы золата...» — пяе Лейбеле. Яму ж да лямпачкі ўсё, што творыцца ўнутры. Бо ў яго ў душы свой Бог. І тата ў яго Ёйсэф-разнік, а мама — Сорэ-разнічыха...

* * *

— Шануюны Леў Рыгоравіч! Вы цудоўны майстар. Я зусім не адчуваю, што ў мяне на нагах зробленыя Вамі чаравікі. Вялікі Вам дзякуй. Мне здаецца, што вы недабіраеце з мяне за сваю працу.

— Айцец Міхаіл, часам словы даражэйшыя за грошы. А паколькі я атрымліваю ад Вас і тое, і другое, то будзем лічыць, што ўсё добра. Прайдзіцеся яшчэ раз...

Лейба Шыльман трымаў патэнт. І паколькі быў вельмі добрым шаўцом, то на жыццё яму хапала. Абуваў ён і гарадское начальства, і простых кліентаў, якія прыходзілі да яго па рэкамендацыях. Нікога не цікавіла, адкуль ён бярэ сыравіну, у сэнсе, скуру. Афіцыйна ён набываў у «Каапрамонце» рэшткі, якімі можна было толькі рамантаваць абутак. А шыць... Проста ў забеспячэннях у яго стрыечны брат, таксама шавец, у тым жа «Каапрамонце».

— Леў Рыгоравіч, а музыкант Эдзі Рознер не Ваш сваяк? Вы такія падобныя.

— Не, айцец Міхаіл, на жаль. Але я пра ногі ведаю не менш, чымсьці ён пра сваю трубу. Асабліва, кх-кх, пра жаночыя...

— Леў Рыгоравіч, не блюзнерце.

Яны сядзелі за маленькім столікам у куточку, у прыбудове да дома, якую Лейба прыстасаваў пад сваю майстэрню. У дзверы, якія злучалі абедзьве часткі хаты, зайшла Іда, жонка Лейбы. На падносіку яна несла графінчык і дзве чарачкі на высокіх ножках.

— Трэба, як кажуць, замачыць, айцец Міхаіл. Інакш хутка падзяруцца. Хоць гэта вельмі нават някепска: калі рвецца абутак, ёсць *парнаса*¹.

— З задавальненнем, Леў Рыгоравіч. Напэўна, пэйсахоўка?

— Вось, засталася пасля свята.

Яны выпілі. Айцец Міхаіл пачмокаў вуснамі, атрымліваючы асалоду ад смаку хатняга віна. Лейба адразу ж наліў па другой.

— Так, смачна, смачна, Леў Рыгоравіч. Дзякуй, дзякуй за ўсё: і за абутак, і за пэйсахоўку. — Ён паклаў у партфель загорнутыя ў газету новыя чаравікі. Узняўся з-за століка і, развітаўшыся словамі «*Зайт мір гэзунт*²», выйшаў на вуліцу.

Ён ведаў ідыш. Хай не так добра, як Лейба Шыльман ці Ёйсэф Якілёвіч, але разумеў гэтую мову і нават у цалкам яўрэйскай кампаніі не адчуваў сябе чужым.

* * *

— Фімка, скажы, толькі шчыра, у горадзе яшчэ засталіся дзеўкі, якія б з табой не спазналіся? Прыехалі на практыку, кажаш? Медычкі? Ну, медычкі — гэта самае тое. Што ты п'еш з

¹ Парнаса — заробак (*ідыш*).

² Зайт мір гэзунт — бывайце здаровы (*ідыш*).

імі? Каньяк? Правільна робіш. Ніколі не пі «Сонцадар». Кажуць, гэтым віном дзесьці трукцяць жукоў на дрэвах. Ты глядзеў з зямлі на гэтыя цыбуліны? Добра ўжо глядзяцца. Вось зробім яшчэ кладку ў колерах, а там застанецца толькі папрацаваць Томам Сойерам — пафарбаваць плот вакол. Нешта бацюшка прасіў завітаць да яго сёння ўвечары. Ну, наперад...

— І з песняй! — апярэдзіў Фімка Лейбеле і заспяваў: — «Я смотрю ей вслед, ничего в ней нет. А я всё гляжу, глаз не отвожу...»

Унізе турысты, задраўшы галовы, вылупліваліся на двух акрабатаў, прывязаных вяроўкай, якія пераносілі па нахіленых кроквах вёдры з фарбай. Нават экскурсавод замаўчаў. Людзей на дадзены момант цікавіў не экскурсійны аб'ект — помнік архітэктуры, — а тое, што на ім выраблялі акрабаты.

— Ну што, дзеці мае, — айцец Міхаіл распасцёр рукі, — з Божай дапамогай яшчэ тыдзень-два, і ўсё будзе зроблена. Ёсць якія-небудзь просьбы, пытанні?

— Не, бацюшка, — Лейбеле камячыў у руках свой «аэрадром», Фімка глядзеў на дзверы. Ён, як заўсёды, напярэдадні вечара і ночы, спяшаўся. — Матэрыялы ёсць, праца, як Вы адзначылі, рухаецца з Яго дапамогай, — і Лейбеле паглядзеў уверх.

— Тут мне прынеслі пару пляшак. Хачу падзяліцца, калі не пагарджаеце. Якасная, я вам скажу, вадкасць, і без болю раніцай. Хатняя вытворчасць, разумееце. Рабілі для сябе, у сэнсе, для мяне, з чыстага зерня паводле народнай тэхналогіі. І маселка таксама хатняе. Вы спачатку крыху яго, а потым з пляшачкі.

Лейбеле сам маленькі, а кішэні яго штаноў глыбокія. Толькі ледзь-ледзь рыльца пляшкі вызірае. А Фімка нёс укручаны ў газету паўлітровы слоік з маслам.

— І куды — у пельменную?

— Наогул, мяне ўжо чакаюць, — Фімка паглядзеў на гадзіннік, некалькі хвілін падумаў пра нешта, прыгладзіў шавялюру і рашу-

ча вымавіў: — Хадзем, можа, я такога яшчэ не піў. У жыцці ўсё трэба пакаштаваць.

— Правільнае рашэнне, хлопча. Усё роўна ўсіх жанчын не ўгаворыш.

* * *

Царква была запоўнена людзьмі пад завязку. І звонку таксама тоўпіліся людзі, у асноўным мужчыны. Жанчыны былі ўнутры. Цешча сакратара райкама партыі, жанчына высокая, у цёмнай хустцы, стаяла перад айцом Міхаілам і звысоку пазірала на астатніх верніц. Безумоўна, зяць будзе незадаволены, калі дазнаецца, дзе яна прабавіла гэтыя некалькі перадвячэрніх гадзін.

Айцец Міхаіл, прыбраны з нагоды давядзення царквы да Боскага стану ў святочнае адзенне, з вышыні свайго амаль двухметровага росту пазіраў на вернікаў і радаваўся душэўна, што сабралася столькі людзей. Нават Соф'я, цешча гэтага сакратара, прышла глынуць «опіуму для народа». Але ёй, грэшніцы, патрэбна глытаць і глытаць. Ён прыгадаў, як шмат год таму, перад вайной, выцягнуў яе з бардака на Берагавой. І доўга потым адкладаў вянчанне з добрым чалавекам, інжынерам Выдрыным.

А вось па-сапраўднаму святая жанчына — Таццяна. Выгадала сама, паставіла на ногі сваіх дзяцей і двух прыёмных. А вось... Айцец Міхаіл ведаў амаль усіх сваіх вернікаў. Нагул, іх было не так і шмат. Не тое што ў гады яго юнацтва. Амаль усе яны прыйшлі сёння. «Багародзіца, дзева, радуйся», — заспяваў дыякан Андрэй... Са званіцы плыў над горадам звон.

* * *

— Фімка, ты чуеш, якое мы свята зладзілі? — Праз акно пельменнай яны ўзіраліся на храм, прыбраны і свежы, як семнаццацігадовая дзяўчына.

Айцец Міхаіл даў ім па дзвесце рублёў у знак падзякі, чаявья, так бы мовіць.

— Няма на што паскардзіцца, Фімка. Добра працу зрабілі, цяпер можна і адзначыць. Жадаю табе, каб усё!

Яны пілі каньяк. І, у адрозненне ад астатніх, якія трымалі свае «Сонцадары» і «Агдамы» пад сталом, пляшкі не хавалі. Вера, прыбіральшчыца-афіцыянтка, шанавала людзей, якія п'юць добрыя напоі. Так, гэтых маляроў яна ведала. Добрыя людзі, мінімум траяк заўжды пакідалі. Не тое што астатнія, клятыя п'янюгі. Што з іх возьмеш? Пустыя пляшкі, і то не з усіх. Зносяць, гады.

— Схадзіць, хлопчыкі? Дык я хутка... — Яна скінула белы фартух і кінулася ў гастраном. Там без чаргі: «Нінка, давай хутчэй, кліенты чакаюць», — схапіла пляшку каньяка.

— Дзякуй, хлопчыкі. — Вось, рэшты засталася цэлыя чатыры рублі. І капейкі. Дзённы заробак.

— А тая бацюшкава самагонка была не горшая. Лёгка гэтак пілася.

— Натуральны прадукт, Фіма. Давай, каб грошы былі і гідраўліка не адмаўляла. Як там, сезон зніжак на каханне яшчэ не настаў?

— Лейбеле, хавёр, навошта табе чакаць бабіна лета? Я табе зараз бясплатна зладжу. Хадзем.

Ён дапіў каньяк і, задаволены, што вось-вось апынецца ў сваёй стыхіі, пацягнуў Лейбеле з пельменнай.

— Фімка, безумоўна, табе дзякуй, але мне нешта захацелася да бацькоў. Ведаеш, шанцаванне: нарадзіцца ў сваіх бацькоў і паспець іх нечым усцешыць. Вось аднясу чаявья, як раз іх двухмесячная пенсія.

І ён падаўся, маленькі, з «аэрадромам» на галаве. Зліўся з натоўпам, што крочыў з царквы. І ў яго, і ў тых людзей з натоўпу быў добры настрой.

Айцец Міхаіл замкнуў храм, перахрысціўся і выйшаў за браму.

Фіма, які пакуль не вырашыў, куды падацца, убачыў святара і падышоў да яго.

— Дзякаваць Богу, айцец Міхаіл. Вось, скончылі працу, адзначылі. Добра.

— Існа добра. Дзякуй, сын мой. — І ён пайшоў уніз па вуліцы, да сваёй хаты. Сын Глеб прыехаў, трэба было адзначыць яго прыезд.

— *Зол алц зайн гут*, — сказаў Фімка. — Хай усё будзе добра. І падаўся ўверх па вуліцы.

ЛЁНЯ ЖАЛАБІНСКІ

Мама Лёні Жалабінскага, Дзідра Рабертаўна, была рыжанкай з сям'і багатых, даваенных рыжскіх домаўласнікаў. У шасцідзiesiąтыя гады мінулага стагоддзя пра гэта, праўда, ведалі толькі блізкія сваякі. Нічога, апроча знешнасці і манераў, не выдавала ў ёй былую багацейку.

Лёню перадаліся манеры і некаторыя рысы дагледжанага твару Дзідры Рабертаўны. Але падобны Лёня быў усё ж такі на бацьку, Абрама Львовіча Жалабінскага, матэматыка.

Натуральна, Лёню аддалі ў музычную школу, бо ў яго былі адпаведныя схільнасці і наогул як дзіцёнка з прыстойнай латышска-яўрэйскай сям'і. Прымушаць яго не было патрэбы — Лёня хацеў вучыцца музыцы. Яго пакой быў абклеены афішамі аркестра Райманда Паўлса, партрэтамі маэстра за фартэпіяна і першым радам саксафаністаў, дзе на тэнары іграў дзядзька Яніс, мамін брат.

Лёня, безумоўна, вучыўся на піяніста. Дома стаяла нямецкае піяніна «Арыён», высокае, старое, цяжкае. Падчас рамонту кватэры яго перасоўвалі чатыры чалавекі.

Усе ведалі, каго пераймае Лёня, калі ён пацірае рукі перад тым, як прабегчыся пальцамі па клавішах. А калі дзядзька Яніс браў пляменніка на рэпетыцыі аркестра, шчасце Лёні было бязмежным.

У чатырнаццаць год Лёня паступіў у музычнае вучылішчы. Але гэта было ўжо не ў Рызе. Іх сям'я пераехала ў іншы горад, дзе Абраму Львовічу прапанавалі кафедру ў політэхнічным. Лёнеў тата быў ужо кандыдатам навук.

З другога курса Лёню адлічылі за... непаспяховасць. Не, іграў ён добра, але — не тое. У тыя гады вучылішча давала класічную музычную адукацыю. Эстрадных аддзяленняў яшчэ не было.

Тата ўладкаваў Лёню ў палітэхнікум, на энергафак. Дзідра Рабертаўна вельмі турбавалася, хоць і змірылася з тым, што яе сын зробіцца чалавекам тэхнікі. Але Лёня... Пасля першага

ж дня заняткаў ён прыйшоў на рэпетыцыю інстытуцкага аркестра і прапанаваў свае паслугі. Браніслаў Канстанцінавіч Гембіцкі, які іграў джаз яшчэ ў даваенных польскіх аркестрах, слухаў Лёню і ўсміхаўся. Цяпер ён ведаў: многае давядзецца перарабляць у рэпертуары, але затое якая музыка загучыць...

Як вучыўся Лёня ў тэхнічнай установе, як здаваў курсавыя праекты і экзамены, заставалася незразумелым. Ён не мог зрабіцца тэхнаром, бо быў чыстым музыкантам. Калі ён сядаў за фано і пачынаў іграць... Першы рад падчас канцэртаў аркестра заўжды займалі дзяўчаты з музвучылішча. Яны бралі яго ў канцы канцэрта ў кола і адводзілі да сябе ў інтэрнат. Дахаты Лёня вяртаўся пад ранак, пад строгія погляды Дзідры Рабертаўны і ўсмешкі Абрама Львовіча.

Размеркаванне пагражала электрастанцыяй на вялікай і магутнай рацэ вельмі далёка ад дому. Што робіць Лёня? Дыпломны праект гатовы, але Лёня не ідзе абараняцца. Атрымлівае даведку, што праслуханы курс і падрыхтаваны праект на тэму «Электразабеспячэнне гарадскога пасёлка». А далей усё адбываецца вокамгненна. Ён паступае піяністам у ансамбль да маладой спявачкі, якая робіцца ўсё больш папулярнай. Робіць шыкоўныя аранжыроўкі песень, аб'язджае ўсю краіну і з'яўляецца аднойчы ў Рыгу на гастролі. Спявачка зрабілася вельмі славутай і спявала шмат песень маэстра. Рыжскага эстраднага аркестра ўжо не было, а дзядзька Яніс іграў у адным з рэстаранаў. Дзякуючы дзядзьку, Лёню Жалабінскага маэстра пазнаў. І сказаў, што ён тады, даўно, чамусьці падумаў, што гэты хлопчык з кароткай стрыжкай, у строгім касцюме пад гальштукам, мусіць зрабіцца джазістам.

Днямі быў канцэрт Маэстра. Напрыканцы вечара, калі на сцэну выйшлі ўсе ўдзельнікі, элегантны, нешматслоўны Маэстра сказаў, што ў спявачкі цудоўныя, моцныя музыкі. Лёня Жалабінскі ўсё гэтак жа, як у дзяцінстве, з захапленнем глядзеў на свайго куміра. І паціснуў працягнутую яму руку.

БАНДЫТ ФРЫДМАН

Гэтага бандыта Фрыдмана прывёў дахаты тата. Не, гэта не матуля яго гэтак назвала. Так яго клікалі амаль усе яўрэі нашага горада, якія калі-небудзь бачылі яго ці чулі пра яго. Справа ў тым, што больш за палову свайго жыцця гэты Фрыдман прабавіў у турме — «прасаваў нары». Калі да гэтай «больш ад паловы» дадаць яшчэ семнаццаць, то якраз атрымаецца трыццаць пяць яго год.

Ці часта ў тую эпоху вы чулі пра яўрэя, які, хай сабе ў некалькі заходаў, змарнаваў за кратамі столькі год? Дык нашыя яўрэі ў шасцідзiesiąтыя гады таксама не чулі пра такіх. І спачатку ўзнік сумнеў: а ці яўрэй ён наогул? Але рэб Мейшке з лазні, які парыў і мыў некаторых кліентаў за той яшчэ рубель, пацвердзіў, што Фрыдман — яўрэй.

Чалавек, які столькі год «адпачываў на курорце», быў, безумоўна, бандытам. Так вырашылі і зацвердзілі мудрыя яўрэйскія галовы. Толькі вось чаму ён выбраў менавіта наш горад? Ні ў аднаго з гарадскіх Фрыдманаў ён не лічыўся сваяком. Ды і нашы Фрыдманы былі ўсе дробныя, а гэты — сапраўдны волат, ростам пад два метры, шыракагруды, з невялікім пузікам і вялізнымі «кулакамі-забойцамі», як адзначыла прыёмшчыца посуду баба Броня.

Але яго твар быў тыпова яўрэйскім, як у гарадскіх Фрыдманаў. Нос, вочы, вусны, валасы крычалі пра гэта. З усяго чалавечага неяўрэйскімі былі яго гутаркі, яго жаргон, напэўна, думкі, ежа і звычкі. І што можна было чакаць ад гэтага «гоя Фрыдмана», які сядзеў за бойку? Калі яўрэі і сядзелі тады, то толькі праз свае галовы, а не кулакі. Забаліць такому нармальнаму яўрэю галава, і шарыкі ўжо круцяцца зусім не па-савецку, а праз некаторы час яго звозяць на зону за «эканамічныя злачынствы». І гэта было ўсім зразумела. А бандыт Фрыдман выбіваўся з гэтай каляіны. І ўсё ж такі ён быў свой, хай сабе выскачка, але які ўжо

ёсць. На самой справе мала хто ведаў тэрміны яго адсідак і дакладную прычыну. У асноўным хадзілі звычайныя плёткі, якія добра стасаваліся з яго асобай і таварыствам, што складалася з гоёў і гоек.

Але часам нешта ў ім прачыналася. І тады ён падыходзіў да майго таты, глядзеў, як тата працуе, потым звяртаўся да яго і тырчаў побач да той пары, пакуль яго не звалі штосьці паднесці. Працаваў ён грузчыкам — а кім яшчэ? У яго «універсітэтах» не рыхтавалі людзей прэстыжных прафесій. А моц была. Потым ён вяртаўся і зноўку круціўся каля бацькоўскага станка.

Што яны пасябравалі, сцвярджаць не магу, але памалу кантактавалі. І тата ўжо сёе-тое ведаў пра яго жыццё, а ён — пра наша. І калі аднойчы Фрыдман напросіўся да нас у госці, тата адказаў згодай, тым больш што і сам збіраўся запрасіць яго.

Найперш Саша — так яго, аказваецца, клікалі — абышоў нашу хату, усе пяць пакоеў, не лічачы кухні. І гэты абход з аглядам заняў хвілін дзесяць. Вадзіў дзядзьку-бандыта па хаце я, тады трынаццацігадовы падшпак. Ён паглядзеў на партрэты на сценах, кнігі ў маім пакоі.

— А хто ў вас іграе на піяніна? Што, на скрыпцы таксама здольны? А я вось — ні на чым.

— Ну, спяваць вы павінны, — запярэчыў я.

— Спяваць-спяваю, але якія мае песні, — чамусьці і з чагосьці ўздыхнуў Фрыдман.

— Ведаеце, дзядзька Саша, а мой тата дужа добра пяе. Ён у *міньяне* нашым — *хазан*.

— А што такое *міньян* і хто такі *хазан*?

— *Міньян* — гэта там, дзе моляцца яўрэі, — адказаў я ўпэўнена. — І там спяваюць. А тата — саліст, *хазан*.

— Праўда? — здзіўлена падціснуў вусны Фрыдман. — А адкуль ты ўсё гэта ведаеш? Ты там быў?

— Я не быў, але ўсе яўрэі ведаюць, што такое *міньян* і *хазан*...

— А я вось не ведаю... Не, напэўна, я таксама ведаў, але забыўся. Даўно ўсё было, — вымавіў ён пасля невялікай паўзы. Адчувалася, што ён спрабуе нешта ўзгадаць ці ўявіць.

Потым быў абед, хоць правільней было б назваць яго вячэрай. Але паколькі за сталом сядзеў госць, то гэта ўсё ж такі быў абед. Мама заўжды «давала абед», калі хтосьці прыходзіў да нас у госці.

Елі смачна, няспешна, з вішнёвай хатняй наліўкай з цёмна-зялёнага графіна. Фрыдман хваліў маму і пытаўся, як што называецца. Здаецца, яму было добра. Гэты вечар, быццам шпаркі прамень кішэннага ліхтарыка, раптоўна асвятліў моманты яго дзяцінства ў бабулі, у мястэчку на беразе адразу дзвюх рэчак. Ён узгадаў сябе маленькага і высокіх, дужых бацьку і дзядулю, што сядзелі ў лодцы. А потым ад печкі выплыла яго мама з *цымесам* на талерцы. Фрыдман сядзеў, заплюшчыўшы вочы, малюнкі яго даваеннага дзяцінства паўсталі ў памяці наборам чорна-белых фотаздымкаў. І Саша заплакаў.

— Эх, Саша, Саша, — прамовіў бацька і падсеў на крэсла побач з Фрыдманам. Хочаш, прыходзь да нас часцей.

І тут тата заспяваў:

Сирота я и калека,
Мне семнадцать лет.
Я прошу у человека:
Дайте мне совет.
Где мне можно приютиться
Или Богу помолиться,
Все равно не мил мне белый свет.

У таты пасля вайны нікога не засталася. І ён вельмі любіў маму і мяне з сястрой. Я ведаў гэтую песню на памяць, бо гэта была песня пра яго і другіх яўрэяў, што перажылі вайну. Татаў голас дрыжаў.

Мой отец в бою жестоком
Жизнь свою отдал.
Немец из винтовки в гетто
Маму расстрелял.
А сестра была в неволе,
Я был ранен в чистом поле,
И глаза свои я потерял...
Купите, койфт же, койфт же папиросн...

Тата таксама заплакаў, і мама пачала іх абодвух супакойваць. Фрыдман пайшоў праз паўгадзіны. Больш я яго не бачыў. Казалі, што ў тую ноч яго забілі ў бойцы, калі ён стукнуў з развароту за «жыда», кінутага нейкім мужыком. А можа, гэтую смерць прыдумалі нашыя яўрэі, каб неяк спісаць грахі яго не-яўрэйскага жыцця.

* * *

Я жыву ў іншай краіне. Сяджу на беразе мора і згадваю падзеі трыццацігадовай даўніны, бо гляджу на «бандыта Фрыдмана» вось ужо цэлую гадзіну. Я не магу памыляцца, гэта дакладна ён. Яму, мусіць, год шэсцьдзесят пяць. Прырода не здольная ствараць такіх дваінікоў.

Вось ён выходзіць з вады і ідзе проста да мяне. І я звяртаюся да яго:

— Скажыце, Фрыдман, цяпер вы ведаеце, што такое *міньян*? А *хазан*?

Я бачу здзіўленне ў яго вачах, бровы, што ўздымаюцца. Ён хапаецца рукамі за галаву, глядзіць на мяне і кажа:

— Мне здаецца, цябе клічуць... — і вымаўляе маё імя.

Увечары мама давала абед. Яна таксама адразу пазнала «бандыта». Гэта быў абед ужо ў іншай краіне, і на месцы галавы сям'і сядзеў я.

З амерыканцам Фрыдманам прыйшлі яго амерыканская жонка і амерыканскі ўнук, а ён расказваў ім пра тое, што ў мяне быў тата, які змяніў усё яго жыццё.

...У тую ноч ён сабраў чамадан і з'ехаў у Маскву, дзе жыла яго адзінокая цётка. З ёй праз год ён зваліў у Штаты, дзе ўжо даўно жыў цётчын брат, гэта значыць яго дзядзька.

А потым усё было добра...

Жонка-амерыканка села за піяніна і зайграла «Купіце папіросы». І Фрыдман спяваў па-руску і на ідышы праз слёзы:

Купите, койфт жа, койфт жа папіросн...

Покупайте, ради Бога,

Сигареты, спички тоже,

Этим вы спасете сироту...

У сэрца моцная памяць.

ГАРПУША

Віця Гарпаў працаваў слесарам, хаця быў прафесіянальным музыкантам. Пятнаццаць гадоў таму назад ён скончыў музычнае вучылішча, але адразу быў прызваны ў армію, дзе, зразумела, трапіў у аркестр. Ну, а пазней, пасля службы, прабыўшы цывільным некалькі месяцаў і зразумеўшы, што працаваць у музычнай школе з яго спецыяльнасцю не вельмі грашавіта і клопатна, пайшоў зноў на поўнае дзяржаўнае забеспячэнне — на звыштэрміновую службу ў свой жа аркестр.

Ужо тады, к трыццаці гадам, ён быў моцным дзябёлым чалавекам, з вялікімі акулерамі на завостраным, крыху кірпатым носе, з вялікім таўстагубым ротам, гледзячы на які прафесіянал падумаў бы, што чалавек іграе на басе ці на барытоне. Але Віця Гарпаў іграў на кларнеце, і гэта зусім не пасавала да ягонай фігуры.

Ён быў добрым, як большасць мажных людзей, нікому ў жыцці не зрабіў дрэннага. Можа таму хтосьці аднойчы і назваў яго Гарпушам, пакінуўшы навечна замест прозвішча гэту ласкавую мянушку.

Вечарамі Гарпуша пераапранаўся і іграў на танцах у гарадскім парку альбо ў якім-небудзь клубе. Ён быў добрым музыкантам. Іграў яшчэ на саксафоне, трубе, баян таксама быў паслухмяны ў ягоных руках. І наогул Гарпуша быў патрэбным у любым аркестры. У тыя яго гады на танцах ігралі вялікім саставам, не тое, што зараз, чатыры-пяць чалавек. І музыка была класічна-танцавальнай. Гучалі багатыя, часам проста шыкоўныя мелодыі. Прыемна было нават проста пасядзець і толькі паслухаць. Але з'явіліся «дротавыя» музыканты, і Гарпуша ў вольны час пераключыўся на вяселлі. Гэта было нават выгадней, чым на танцах, але цяжка. І Віця пачаў стамляцца: служба, вечны пошук халтуры, потым сама ігра. Ён звольніўся з арміі і ўладкаваўся на завод

кіраўніком духаваго аркестра. Стаўка кіраўніка невялікая, і таму Гарпушу залічылі слесарам чацвёртага разрада.

Вось так ён і жыў: лічыўся слесарам, кіраваў аркестрам, хадзіў на халтуры і заставаўся... халастым. А гадоў ужо набегла пад сорок.

Жаніўся Гарпуша выпадкова. Калі згарэў яго дамок, ён наняў пакой у жанчыны з двума дзецьмі, ды так і прыжыўся, а, можа, і «прыжылі» яго. Па-ранейшаму ён апраўдваў сваё імя Гарпуша, быў мяккім, добрым, прыстойным чалавекам. І гэта адразу ацаніла яго жонка.

Гарпушу таксама было добра: ціха, спакойна, сытна. Дзеці зусім ужо дарослыя, старэйшы жончын сын служыў у арміі, малодшы вучыўся ў шостым класе. Усё ў ягоным, Гарпушыным жыцці, стабілізавалася.

На заводзе да абеду ён працаваў ужо ў цаху — так вырашыў новы начальнік, каб не гаварылі, што ў яго ў табелі «мёртвыя» душы, — выконваў усякую пасільную работу, а пасля займаўся аркестрам або хадзіў на «жмура» — Віця Гарпуша пачаў іграць на пахаваннях. Яго аркестр жартам называлі «ансамбль халодных ногі», але Гарпуша не крыўдзіўся, а ўсё болей уцягваўся ў гэтую справу. Вось чаму, калі хто-небудзь паміраў, па музыку ішлі да Гарпушы. Ён спагадліва ўздыхаў, казаў «так, вядома, мы не спознімся, разумею» і апускаў спачувальна свае вочы ў акулерах уніз. Пасля адпрошваўся ў начальніка і ехаў збіраць свой ансамбль.

Пахаванні сталі яго другой работай. Гарпуша хадзіў з кларнетам і выводзіў высокія жалобныя ноты на фоне нізкіх гукаў свайго невялікага, у сем-восем чалавек, аркестра.

Вярнуўшыся з могілак, музыканты дзялілі грошы і разыходзіліся да наступнай халтуры. Гарпуша складаваў інструмент у кладоўку, потым гуляў у бильярд у клубе і вяртаўся дадому ўсё такім жа ўраўнаважаным, спакойным. Яго сэрца не ўспрымала жалобных, ды, напэўна, і радасных эмоцый таксама.

Калі пачыналіся сельскагаспадарчыя работы, яго, зразуме-ла, як не спецыяліста, а збоку-прыпёку, першым заносілі ў спіс ад'язджаючых. І ён быў задаволены, бо тут ішла зарплата, там кармілі дармова. І нават сёе-тое прыплачвалі. Перад ад'ездам ён падыходзіў да начальніка і выпрошваў напратат боты і целагрэй-ку. «А то, — казаў, — застуджуся...» Ну, а пасля калгаса ўсё было па-ранейшаму.

Зусім нядаўна ў Гарпушы зноў былі пахаванні. Ён хутка сабраў свой аркестр і ў вызначаны час быў ля патрэбнага дома. Усё было, як звычайна, толькі хаваць будучь, казалі, хлопчыка дванаццаці гадоў. Калі паміралі дзеці, Гарпуша адчуваў за сабой нейкую віну. І таму не вельмі падабалася «працаваць» у гэтыя дні. Але халтура ёсць халтура. І заглушыўшы ў сабе раз-губленасць, ён узмахваў рукой, і ўсё працягвалася, як заўсёды. Так, мусіць, будзе і сёння. Ён прывычна скамандаваў, аркестр заіграў і толькі, калі паехалі ўжо, ён падняў вочы, агледзеўся. Усё было звычайна, як заўсёды. Незвычайным было тое, што маці, якая хавала свайго сына, была... Ленка.

Пачалі прабівацца ўспаміны. І яны раптам устрывожылі яго застыўшую душу.

...Тады ў маладосці, заканчваючы ў другім горадзе вучылі-шча, ён іграў на саксабарытоне ў гарадскім парку. Мажны, у аку-лярах, пры гальштуку і інструменце, ён добра «глядзеўся» з пля-цоўкі. І танцоры, асабліва дзяўчаты, заглядаліся на гэтага музы-канта, што сядзеў у першым радзе. А аднойчы, калі ў іх быў перапынак і танцавалі пад пласцінкі, яго на «дамскі» танец зап-расіла сімпатычная дзяўчына, год на пяць маладзейшая за яго. Так пачалася дружба Віці Гарпава з Ленай. Яна была ху-дзенькая, сярэдняга росту і побач з ім выглядала дзяўчынкай-падлеткам. Кажуць, маленькіх жанчын вабяць вялікія мужчы-ны. Тут было гэтаму пацвярджэнне. Ну, а дружба была незвы-чайная: ён глядзеў на малую зверху і лічыў, што ў Ленкі сімпа-тыя да яго проста як да музыканта. Заўсёды вакол хлопцаў,

што ігралі ў аркестры, круціліся нейкія дзяўчаты, на якіх з зайздасцю глядзелі іх сяброўкі. Але ў Леначкі ўсё было сур'ёзна. Толькі Гарпаў не разумеў гэтага і не заўважаў. У сваіх пачуццях ён разрабраўся пазней, калі ўжо Гарпушам сустрэў замужнюю Ленку і тая прызналася, што любіла яго тады, у маладосці, любіла першым каханнем.

Але змяніць што-небудзь было ўжо немагчыма. У Лены нарадзілася дзіця, а ён, Гарпуша, быў не такім смелым і актыўным, каб звесці чужую жонку. І вось цяпер гэта смерць яе дзіцяці... Ён быў гатоў скрозь зямлю праваліцца ад сораму і ад усведамлення таго, што за машынай ішла Лена, а ён камандаваў «халоднымі нагамі». Стала невыносна горка, балюча... Гэта ж мог быць яго, Гарпава, сын... Ён апусціў кларнет, зняў капялюш і пайшоў крыху спераду свайго аркестра. Музыканты здзіўлена перагледваліся паміж сабой, не разумеючы, што адбываецца з Гарпушам.

Яны яшчэ больш здзівіліся, калі на заводзе, склаўшы інструмент у кладоўку, ён адмовіўся ад сваёй долі.

Калі ўсе разышліся, Гарпуша зачыніўся ў музыканцкай і пачаў глядзець на кароткія ад абламаных пазногцяў пальцы з нязменнымі чорнымі паўдужкамі. Калісьці гэта былі пальцы сапраўднага музыканта.

Ён працягваў успамінаць мінулае і ўсё больш разумеў, што лепшае ў яго было там, у вучылішчы, лепшае было з Ленкай. Жыццё пасля вучобы здавалася адной вялікай халтурай, мітуснёй. Дзеля чаго? Грошы? Яму іх прыносіла чужое гора, да якога ён быў абьякавы.

Ад усіх думак, ад сённяшняй сустрэчы Гарпушу стала так незвычайна цяжка, незразумела. І ён упершыню адчуў сваё сэрца...

Раніцай Віця Гарпаў зайшоў у заўком і аддаў ключы ад кладоўкі і музыканцкай. Ён нічога не сказаў. Зайшоў, паклаў ключы на стол і выйшаў.

СЛОВЫ

Нігерыйцы смажылі селядзец. Смурод абдымаў пад'езд. Да гэтага паху немагчыма было прызвычаіцца. Дом быў стары, амаль увесь здаваўся ў найм, і абурацца ніхто не адважваўся.

Сёма прыгадаў, што ў старыя гады — дакладней, у яго маладыя гады, — у інстытуцкім інтэрнаце яны таксама харчаваліся дзіўнавата на чыйсьці погляд: елі часам боршч з батонам, намазаным варэннем, найчасцей слівовым. У Віцькавых бацькоў у вёсцы быў слівовы сад. Але каб смажыць ці варыць селядзец?.. Наколькі яны былі адважнымі ў выбары ежы, але да такога нават іх маладая думка не дабягала.

Сёння Сёма чакаў у госці жанчыну. Ён хваляваўся, уяўляў, як зойдзе Бэла ў яго двухпакаёвы куратнік, прыбраны напярэдадні з прыкладаннем усяго яго невялікага ўмення. Ён быў зусім па іншай справе — някепскі інжынер на мінулай радзіме, паважаны. Заўсёды казалі, што калі Каган узяўся, то ўсё будзе тып-топ. Зараз ён, праўда, сядзеў на дапамозе, узрост яго мясцовым босам не падабаўся. Так, зусім не тып-топ сёння. І як завесці жанчыну ў пад'езд, у які ўвайсці немагчыма нават яму, амаль прызвычаенаму за два гады мясцовага жыцця да розных пахаў?

Ён пазваніў. Ніхто не падыходзіў да дзвярэй, хоць сквірчэнне селядца на патэльні было чутно добра. Сёма грукнуў некалькі разоў у дзверы і мацюкнуўся па-руску. Нігерыйцы баяліся паліцэйскай аблавы, яны жылі ў краіне нелегальна, але калі пачулі знаёмы нават ім рускі мат, дзверы адчынілі. Голы па пояс, з магутнымі біцэпсамі негр з усмешкай на ўвесь белазубы рот глядзеў на Сёму. «Ах, гад. Ты яшчэ смяешся, — падумаў Сёма. — Тут жанчыну не прывесці, а табе весела?» І Сёма замыкаў.

Англійскай ён не ведаў, з нігерыйскай знаёмы таксама не быў. Іўрыт пяцідзсяціпяцігадовага мужыка мала падыходзіў для свецкай гутаркі. Але ён раптам адсунуў гэтага амбала, адкуль

толькі моц узялася, і ўварваўся на кухню. Выключыў газ і загаварыў спакойна — так, як казаў аднойчы перад бойкай у інтэрнаце, калі трэба было збіць канкурэнта яго любоўнай эпапеі.

— Ты, які нядаўна з дрэва, калі будзеш яшчэ смажыць свой драны селядзец, то... — А што «то», Сёма не мог зараз прыдумаць: негр быў у два разы маладзейшы і разоў у дзесяць мацнейшы ад яго, і ён згадаў замкнёныя дзверы, і думка з'явілася найсвяжэйшая: — Дык вось, сялёдачнік, я зараз выклічу *міштара*¹.

— *Ноў міштара, ноў міштара*, — замармытаў нігерыец, які зрабіўся ніжэйшым.

— Баішся, гад! — і Сёма зноўку мацюкнуўся магутным рускім матам. — *Ноў селядзец! Фарштэйст*²?

— Ноў міштара, ноў, — мармытаў і круціўся па кватэры нігерыец. Потым ён схпіў вядро з анучай, наліў у вадку чагосьці духмянага і пачаў мыць лесвічную клетку, зверху ўніз. Сёму гэтая ідэя спадабалася. На развітанне ён паказаў сялёдачніку кулак і вярнуўся дахаты.

Калі праз гадзіну Бэла ўваходзіла ў пад'езд, нігерыец як раз распырскваў парфуму каля Сёмавых дзвярэй.

¹ Міштара — паліцыя (*іўрыт*).

² Фарштэйст? — Разумееш? (*ідыш*).

ІДЫЁТКА

Яша Львовіч адслужыў тэрміновую ў муззводзе і паступіў не ў музвучлішча, а ў політэхнічны. Па просьбе бацькоў. Матывацыя была простая: па-першае, інжынер — гэта прафесія, па-другое, найлепшыя ў свеце саксафаністы амаль ніколі не мелі спецыяльнай адукацыі.

Да пэўнага моманта ніхто ў новым асяроддзі студэнта Львовіча не ведаў пра яго сувязі з музыкай. Момант настаў на адным з дзён нараджэння, калі Яшу спадабалася Тома, а ён, доўгі, хударлявы, з выразным яўрэйскім тварам, быў ёй абьякавы. Красуня Тома і нязграба Яша Львовіч кантраставалі адно з адным.

«У хмызах» кватэры, дзе адзначалася дата, знайшоўся кларнет. Папрасіўшы дазволу ў гаспадара, Яша нечакана для ўсіх напоўніў кватэру жывой музыкай: прабегся па клапанах і заштукаваў «Маленький цветок». Госці здзіўлена вылупіліся на Яшу, а потым запляскалі ў ладкі. Для ўсіх здзейснілася адкрыццё: Львовіч, аказваецца, музыка!

Кіраўнік інстытуцкага аркестра даведаўся пра гэта на наступны дзень. І Яша згадзіўся. Тым больш што была абяцана стыпендыя.

Яша з інструментам — гэта іншы чалавек. І калі ён проста крочыць з саксам у футарале, і калі іграе, выходзіць на сола.

Музыка яго змяняе. Ён робіцца элегантным прафесіяналам, уздымае часам вочы ад пульты з нотамі і глядзіць у залу, туды, дзе сядзіць Тома. Яна, дарэчы, усё часцей з'яўляецца побач з ім. Але Яша працягвае іграць і ў такія моманты не звяртае на Тому ўвагі. Трохгадовая служба ў муззводзе між дарослых дзецюкоў-звыштэрміноўшчыкаў, з байкамі, жартамі, падколкамі, — гэта школа жыцця. Яша чакаў, калі Тома сама загаворыць з ім, а пакуль, натуральна, знаёміўся з іншымі дзяўчатамі. Але дзіўная рэч атрымлівалася: спаткаўшыся з Яшам усяго

некалькі разоў, усе спасылаліся на адсутнасць часу і пераставалі нават падыходзіць да яго. Яша пачаў часцей зазіраць у люстэрка. Нейкіх раптоўных зменаў ён у сабе не заўважаў. І гардэроб быў нармальным. Ён губляўся ў здагадках і рабіўся ўсё больш прыгнечаным. Апошняй, хто з ім сустракаўся ўжо месяц, была Лена з паралельнай групы. Але сёння яна пазваніла з хаты і сказала, што захварэла. Ён купіў звычайны ў такіх выпадках набор цукерак і садавіны і накіраваўся да яе дахаты. На Лене не было твару. Дакладней, твар быў, але на ім...

— Хто? — у Яшу абудзіліся мужчынскі пачатак і пачуццё помсты.

— Дурніца твая, ідыётка.

— Якая дурніца? Нічога не разумею.

— Якая-якая! Томка!

— Томка? Па-першае, яна не мая. Я з ёю ніводнага разу нават не размаўляў. А па-другое, чаму?

— Таму. Улялюскалася яна. Як мяркуеш, чаму ад цябе адхіснуліся дзяўчаты?

— Думаю, але прыдумаць не магу.

— Гэта ўсё яна. Падыходзіць і кажа: адыдзі ад яго альбо будзеш хадзіць з набітай мызай. Рэжым ізаляцыі табе ўсталявала. Я паслала яе далёка. Але ўчора падышлі два мардаварты, а астатняе ты бачыш. Я цяпер некалькі дзён буду ачомвацца. — І яна заплакала.

— Даруй мне, Лена. Я нічога не ведаў.

Адкуль толькі ў яго адвага ўзялася? Ён зацягнуў Томку ў нейкі пад'езд і надаваў ёй па мызе.

— Што, прыемна?

— Пры-ем-на, — хліпаючы і выціраючы кулакамі слёзы, выла Тома.

— Ідыётка!

— Ты гэтак мяркуеш? — і яна захліпала гучней.

— Я гэта ведаю.

* * *

З гэтай «ідыёткай» Яша Львовіч жыве зараз у Ізраілі. Яна зладзіла яму сапраўднае яўрэйскае жыццё. Іх старэйшы сын зрабіўся равінам. А Яша свой саксафон у суботу не чапае. Але на схіле суботы ён іграе для Тома «Маленький цветок» вось ужо дваццаць шэсць год.

СКНАРА

Такіх скнараў яшчэ свет не бачыў. І галоўнае, каму ён шкадуе? Сабе. Жонка дала Мішу на абед два яйкі, лусту чорнага хлеба і паўлітра малака ў шклянным слоіку. Дык ён аблупіў і з'еў толькі адно яйка, колькі хвілін глядзеў на другое, сказаў: «А гэта я пакіну на заўтра», выпіў малако, памыў слоік пад кранам і разам з яйкам паклаў у палатняную торбу. На торбе было павольску напісана «Тыгоднік ілюстраваны...», а назва гэтага выдання, тыгодніка, ужо даўно, праз даўніну торбы, выцерлася і змылася.

Селі забіваць казла. У бытоўцы-распраналцы стаяў доўгі стол і быў толькі адзін набор даміно. Таму гулялі «на высадку».

Публіка была слясарна-бляхарская. Я, Арон і Міша, які Маісей па пашпарце, бляхары. Васька, Толік і Сярога — сантэхнікі. «Высадзілі» мяне з Мішам. Арон з Васем селі на нашыя месцы. Іх дуэт быў наймацнейшым у нашым калектыве. Таму мы далёка і не адсоўваліся ад стала.

— Не трэба мне марапоцаць мазгі, — гэта Васька да Арона.

— *Поц-монтаг*, трэба было дупліцца, — Арон да Васі.

Усім усё было зразумела. Калектыў змешаны, рускі слоўнікавы запас павялічаны за кошт ідыш.

— Не, ты праўда з дуба зваліўся, — і Васька ўстаў з-за стала. Іх «высадзілі» гэтым разам на дзіва хутка.

Чамусьці гуляць расхацелася ўсім. Загаварылі «за жыццё».

— Вось ты, Міша, зусім жа не пажраў, а малатком стукаць яшчэ пяць гадзін. — Гэта зноўку Васька. Ён наогул ніколі не змаўкае. Любка, яго жонка, так і кажа: «Калі б ты, Васечка, знямеў, табе б цаны не было». І правільна кажа. Здаровы, п'е няшмат, заробак і нават халтурныя — усё ў хату. А хата — бы лялька. Усё даведзена да патрэбнага орднунга. Ваську падабалася нямецкае слова «орднунг». Пра тое, што яно перакла-

даецца як «парадак», ён даведаўся некалькі год таму, калі яму як раз стукнуў трыццатнік.

— А ты, Вась, за мяне не турбуйся. Дай Бог, каб у свае пяцьдзесят пяць ты рабіў тое ж, што і я.

Міша меў рацыю. Ён, у адрозненне ад іншых, у свае гады казаў яшчэ пра гарэлку і бабаў, а не пра хваробы. І любімы тост яго ў рэдкіх, праўда, паддачах, у якіх ён удзельнічаў, быў: «Каб буй стаяў і лодкі плылі». А самае галоўнае, у яго было добра з галавой. Яна не круцілася, калі даводзілася працаваць на вышыні, манціраваць паветраводы і канструкцыі. У яго і халтур хапала дзякуючы вышыні. Там, дзе ніхто не адважваўся, згадвалі пра Мішку з «Чырвонага металіста». І як бы рызыкаўна ні было, Мішка ніколі не браў сабе напарніка. Ён любіў атрымліваць увесь ганарар сам.

Аднойчы ён адзін пафарбаваў касцёл, што побач з паліклінікай. Гэта на вышыні трыццаць метраў. Медсёстры і лекары цяляткі дзень назіралі за ім з вокнаў, але так і не дачакаліся падзення і пералому.

Ён быў сквапны. Казаў, што карысна хадзіць. Таму і не карыстаецца аўтобусам. Выходзіў з хаты на гадзіну раней. Добра — улетку. А ўзімку, падчас маразоў і галалёду?

Калі пасля атрымання грошай усе скідаліся і ішлі то ў забягалаўку, то ў нечы гараж, Міша казаў, што якраз гэтых грошай яму не хапае для... І нешта прыдумляў. Гэтак ён «аддаляўся» ад калектыву. Але часам яго, «аддаленага», калектыў «набліжаў». Міша быў сквапны і... багаты. Правераным людзям даваў пазыку, пад працэнты, натуральна. Я купляў «Жыгулі» і пазычыў дзве тысячы на чатыры месяцы. Таму ў адзін з вечароў быў у яго ў хаце.

— Ну, бачыш, жыву лепей, чым добра. Ведаеш, колькі ў мяне грошай? — Ён задаволена ўсміхнуўся. — Столькі, колькі заслугуюваю.

А праз некалькі хвілін, сцішыўшы голас, дадаў:

— У мяне ёсць сто тысяч. У простага рабацягі Маісея ёсць сённяя заробленыя сто тысяч. А твае «Жыгулі» каштуюць шэсць тысяч. Зразумела? Гэтак ёсць шанец зрабіцца ўласнікам аўтапарку. А яшчэ... Хадзем.

Мы ўскараскаліся па лесвіцы на гарышча.

— Бачыш два чамаданы? Яны цалкам запоўненыя аблігацыямі. Ты малады, не падпісвайся на займы. Заем — гэта калі ў цябе адбіраюць частку заробку, кшталту пазычаюць. На пяць, дзесяць год і болей. Але прыходзіць тэрмін, і не вяртаюць. Таму што які-небудзь трактарыст-калгаснік, які працуе за палку ў табелі, у сэнсе за працадзень, а не за грошы, «просіць», ты разумееш, менавіта ён «просіць», каб у сувязі з напружанасцю ў свеце адцягнулі выплаты па аблігацыях на больш позні тэрмін. І кіраўніцтва, «ідучы насустрач працоўным», так і не вяртае пазыкі. І тады публіка за пляшку, за дзесяць рублёў, развітваецца з аблігацыямі, каб хоць нешта атрымаць з гэтых паперак. І тут я, Маісей Лібанаў, скупляю, скупляю іх. Рызыкую, натуральна. Але хто ў наш час не рызыкуе? Часам проста падымаю з зямлі, качаюцца ж пад нагамі. А на мінулым тыдні іх пачалі ўсё ж па-га-шаць. Дачакаўся я. — Ён задаволена хмыкнуў. — Колькі, мяркуеш, я атрымаю з гэтага гешэфта? Безумоўна, не ведаеш. Я атрымаю, праўда, не адразу, тысяч дзевяноста. Вось так, любы Максік. Хадзем, напішаш распіску, што атрымаў ад мяне грошыкі.

Чаму Міша раскрыў мне сваё багацце, я не зразумеў. Натуральна, балабоніць я нікому не збіраўся. Але падумалася мне: гэта ж колькі адмоваў ад нармальнага, з нашага пункту гледжання, жыцця, было ў Мішы! Гэта ж колькі задавальненняў ён не атрымаў! А можа, яму патрэбна было толькі адно гэтае пацукцё: «У мяне ўсё ёсць, і я шмат магу, у адрозненне ад іх». Так, ён мог, але не рабіў. А мы штосьці рабілі, хоць не заўсёды маглі. Тады нашыя магчымасці вельмі адставалі ад нашых жаданняў.

— Псаваць паветра, Вася, здольныя ўсе, а вось... — Міша паглядзеў вакол, потым праз акно. — А вось ускараскацца на трубу старой кацельні не кожнаму дадзена.

— Ты хочаш сказаць, што здолеш ускараскацца на гэтую ржавую, гнілую трубу па ржавых дужках?

Гэта Толік, ён самы малады, толькі пасля арміі.

— Я-то так, а вы слабакі, баіцеся пуп зламаць, на яйцы слабыя.

Бытоўка захвалявалася. Безумоўна, ніхто не збіраўся лезці на трубу. Яна ўжо тры гады была ў аварыйным стане. І праз непатрэбнасць — кацельня ўсё адно не працавала, пару атрымлівалі з гарадской цеплацэнтралі — ніхто не збіраўся яе рамантаваць. А знесці не ведалі як: вакол цэхі, і заваліць яе не ўяўлялі магчымым. Махнула начальства рукой. Да пары да часу.

— Ты палезеш? Яна ж там і сям свеціцца дзіркамі?

— Чаму б і не, Арэле?

— *Мішыгінер!* І колькі ты хочаш за гэтую халтуру? — запытаўся Арон ужо па-руску.

— Я? — Міша паглядзеў на ўсіх. — Скінецеся па чацьвертаку, а яшчэ... — ён задумаўся на імгненне, — а яшчэ скрыня піва.

Сто дваццаць пяць рублёў і скрыня піва — гэта месячны заробак. Але адступаць не дазваляў гонар. Усе згадзіліся, праўда, грошы толькі заўтра, з палучкі. Калі ён, натуральна, уздымецца і спусціцца.

— Тады заўтра і залезу.

Рэшту дня гаварылі толькі пра трубу і Мішу.

Надвор'е стаяла пахмурнае, бы цвярозы алкаголік. Але дажджу не было. А цяпло знікла яшчэ месяц таму. Адным словам, пейзаж панылы, кастрычнік месяц.

Час да абеда ляжаў нерухома. Жыццё праходзіла бы ў напайтрызненні. Але ў дванаццаць гадзін, як звычайна, за браму

¹ Мішыгінер — вар'ят (*ідыш*).

выехала некалькі легкавушак. Начальства раз'ехалася на хатняе харчаванне.

Завадскі двор каля былой кацельні быў закіданы кавалкамі жалеза, дошак, камянямі, пабітымі скрынямі. Хамаваты ветрык круціў шматкамі квітанцый і накладных. Міша выйшаў з бляхарскай, упэўніўся, што назіральнікі на месцы, пад складскім навесам, і, бы котка, пераскокваючы па буграх заводскага сметніка, наблізіўся да трубы. Труба сумавала, ёй было зябка без дыму.

Ён падскочыў — першая дужка была на вышыні двух метраў, ухапіўся-падцягнуўся і... пайшоў уверх, шпарка-шпарка, толькі рукі мільгалі, адрываючыся ад адной дужкі і імгненна хапаючыся за другую. Не мінула і пяці хвілін, як ён, стоячы на мастку, што абдымаў трубу зверху, на вышыні трыццаці метраў, памахаў усім рукой, такі маленькі знізу, нягледзячы на свае метр восемдзсят. Потым паглядзеў вакол і, аддыхаўшыся, палез уніз.

Зваротны шлях пагражаў непрыемнасцямі. Некалькі разоў дужкі адламваліся і толькі цуд утрымліваў Мішу на трубе. Але «цуд» складаўся з досведу, таму хвілін праз дзсяць Міша зноўку скакаў па купінах заводскага сметніка. Ён увайшоў у распраналку, дастаў з кішэні курткі стограмовую пляшачку каньяку, адкаркаваў яе і выпіў няспешна, смакуючы кожны глыток.

— Ну вось, рэальнасць, як звыкла, забівае мару.

— А ты, Толік, марыў, што Міша за так злазіць на трубу? Ён, гэты скнара са скнараў? — І Арон махнуў рукой. — Што, на вакзал, у буфет, па стограмовічу?

Яны праводзілі вачыма таксі, на якім Міша вёз дахаты скрыню піва, і падаліся ўніз па праспекце, да вакзала.

Вакзал патануў у паху гару, спешцы і быспрытульнай тузе. Яны ўвайшлі ў буфет. У ім смярдзела потам і ржавым селядцом. У куце, каля акна, што выглядала на перон, стаяў... Міша,

абAPERшыся на стол. Ён глядзеў на дзверы. Драўляная скрыня з півам упіралася ў ножкі стала.

— Паглядзі на яго, — сказаў Арон, і ўсе рушылі на прывітальны заклік Мішавай рукі. Міша зморшчыў лоб, «запусціў» некалькі думак. Ён нешта прыкідваў і разлічваў. Потым... даў Толіку шэсць рублёў. Той злётаў у гастронам і прынёс дзве паўлітроўкі «Маскоўскай» і вярнуў Мішу дваццаць шэсць капеек рэшты. Люба, буфетчыца, прынесла хлеб, палку нарэзанай аматарскай каўбасы, салёных гуркоў, раскрытую бляшанку бычкоў ў тамаце і пару плаўленых сыркоў «Дружба».

Дзень мінаў. А восьмай гадзіне Міша паклаў у свой палатняны «Тыгоднік...» дзве пляшкі піва, што засталіся, і са словамі «Прайшла любоў, завялі памідоры» прапанаваў скінуцца па дзевяноста капеек, каб разлічыцца з Любай. Гэта з улікам таго, што пляшкі з-пад піва ён, так і быць, пакідае буфетчыцы... За сталом зрабілася ціха-ціха. Кампанія, развяўшы раты, пачала круціць шыямі, глядзець адзін на аднаго. Раскатурхаў усіх таварняк, які пачаў грукатаць па першым пуці, у трох метрах ад буфета.

Палезлі ў кішэні...

ЯСЕНІН

Ніхто не памятаў яго сапраўднага імені і прозвішча. Усе ведалі яго па мянушцы — Ясенін. Зусім непадобны да вядомага паэта, маленькі плюгавенькі дзецючок, у якім, здавалася, ледзьве цеплілася жыццё, ён быў гарадской славукасцю ўжо год пятнаццаць.

Пачалася гэтая вядомасць яшчэ ў школьныя гады, калі маладая памяць лёгка паглынала ў сябе цудоўныя вершы. Быў усплеск цікавасці да творчасці Ясеніна. Ён тычыўся ў асноўным любоўнай лірыкі. А ў дзевятым класе таго пасляваеннага дзесяцігоддзя таксама ўлюбляліся. І ясенінскія радкі чыталі на перапынках і пасля заняткаў.

Адбылося так і ў жыцці сімпатычнага хлопчыка Жэні Сядлова: першае каханне, Ясенін і... выдатная памяць. Вершы запаміналіся адразу, ён іх цудоўна чытаў, і заўжды гэта былі тыя самыя радкі, што адпавядалі моманту. Так шмат лягло іх у яго памяці. Ён цешыўся, калі хто-небудзь прасіў: «Пачытай, Жэнька!» Каго менавіта пачытаць, не давалі, бо ўсе ведалі: Жэня Сядлоў — гэта Ясенін.

Пасля школы, калі ён уладкаваўся слесарам на аўтарамонтны, амаль год да арміі выступаў у заводскай самадзейнасці. А вярнуўшыся са службы, раптам чамусьці пачаў саромецца вершаў і чытаў толькі для сябе, а часам па просьбе застольнай кампаніі. Напэўна, тады, у адной з кампаній, калі падпіты Жэня выліваў душу ясенінскімі вершамі, хтосьці і назваў яго ўпершыню Ясеніным. У гарадскіх забягалаўках і буфетах, куды ён зазіраў выпіць піва, яго гукалі, давалі ў куваль з півам гарэлкі, казалі, хто з журбой, а хто з пагардай, як быццам набываючы яго: «Давай, Ясенін!» І ён чытаў, сумленна адпрацоўваючы частунак. Тыя, хто ўпершыню апынаўся побач з ім, дзівіліся, уражваліся цудоўнай дыкцыяй, невычэрпнай колькасцю вершаў, той позай, якую ён прафесійна выбіраў. Ясенін співаўся... Яго

трыбунай зрабіліся гарадскія вуліцы, дзе ён ужо і не па просьбах, а па ўласнаму жаданню, у п'яным угары, нечакана спыняўся і, пужаючы мінчукоў, гарланіў вершы. Толькі ад мінулага чытання амаль нічога ўжо не заставалася. Словы заглытваліся, узнікалі вялікія паўзы. Потым ішоў адчайны, пагрозны ўзмах рукой у чыйсьці незразумелы бок і... разгубленасць. Ён усё не мог змірыцца з тым, што зрабіўся зусім іншым, што мала памятаў, што ў яго няма сталай працы. Піліць дровы па найму і таптацца каля мэблевай крамы на кірмашы ў вечным пошуку грошай — вось цяпер яго лёс.

Ясеніну было трыццаць, калі жонка з сынам выселілі яго, а потым размяняліся і з'ехалі ў іншы горад. Туляючыся па кватэрах сваіх сабутэльнікаў, ён спаўзаў усё бліжэй да самага края. Але ў горадзе па-ранейшаму быў чутны яго голас. Праўда, гэта ўжо былі не вершы, а нейкія спляценні песень з лозунгамі. Гучныя цытаты з газет раптоўна заканчваліся словамі «а чудоў-ненькая мая, добранькая Аленка», звернутымі да адной з жанчын у аўтобусе альбо на вуліцы. Жанчыны спалохана адхіналіся, баяліся, што хтосьці падумае, што яны знаёмыя Ясеніна. Да яго ўжо ставіліся па-рознаму. Тыя, хто ведаў Ясеніна даўно, спачувальна ўздыхалі, вінавата адварочваліся і як мага хутчэй сыходзілі; некаторыя захоплена ўсміхаліся: «Во дае!» Гэта былі прыезджыя.

Міліцыя Ясеніна ўжо не забірала. Аднойчы накіравалі на лячэнне, а потым усё пайшло па-старому. У большасці ён выклікаў агіду. Маленькі, пашарпаны, з пастаянным фінгалам пад вокам, з вялікім скрыўлёным ротам на твары, зарослым густой шэрай шчацінай. У нейкім доўгім шырокім паліто, у якое можна было загарнуць яго самога разы тры...

Апошнім часам Ясенін зрабіўся штатным наведвальнікам гарадскога сметніка. Гэта здарылася пасля таго, як ён пасяліўся ў Ленкі, жанчыны такой жа, як і ён, што апусцілася, натуральна, без сям'і, але са сваёй вартай жалю, запушчанай хатай.

Збоку гэтыя людзі былі падобныя да стаі варон. Варта было з’явіцца смеццявозу, як натоўп кіраваўся да наступнай порцыі смецця. І былі ў гэтым натоўпе людзі не такія замызганыя, як Ясенін з Ленкай. Дзесьці палова жыхароў гэтага смуроду між навіслага дыму хадзіла ў спецадзённі. Гэтыя людзі даўно зразумелі, што сметнік — добрая кармушка. Быў негалосны падзел: хто збіраў паперу, хто анучы і косці, а хто і бляшанкі з пляшкамі. Гэта лічылася найбольш выгодным. І таму за пляшкі здараліся бойкі.

Бульдазерыст Пеця зграбаў смецце ў глыбокі роў толькі пасля таго, як кожны забіраў належны прыбытак. Людзі плацілі Пецю за гэтую ласку.

У халодныя дні людзі сметніка набывалі ў складчыну скрыню віна, чакалі новыя «паступленні» і ўсмоктвалі таннае пладова-выгоднае ў свае галодныя жываты. Пад вечар, вагаючыся ад аднаго бока абочыны да другога, яны на самаробных вазках цягнулі да сябе рэшткі чыйгосьці ўпарадкаванага жыцця. Ранкам усё гэтае смецце ператваралася ў грошы. Такія, як Ясенін і Ленка, адразу іх прапівалі, а тыя, у спецадзённі, куплялі праз некалькі год машыны і іншыя дарагія рэчы. Сметнік па-рознаму распараджаўся людзьмі.

Ясенін са сваёй сужыцелькай напіваліся ў зюсю. Часамі яны былі ўжо не ў стане хадзіць і паўзлі дахаты, білі адзін аднаго за глыток віна, а потым, як прасыпаліся, апухлыя і сіношныя, кідаліся ў пошуках апахмелкі. Чорт чорта пазнаў і на пачостку пазваў.

Ён зрабіўся слабым. І ў бойках з Ленкай часта атрымліваў. Яго твар быў падобны да старой гнілой бульбіны. Ён рабіўся вільготным ад слёз і сліны, чырвоным ад крыві, калі кашчавы кулак Лены ў які раз знаходзіў вусны і нос Ясеніна. Ён бываў зусім бездапаможным. Але між людзей усё ж выгукваў нейкія радкі папулярных песень. Вершаў даўно ўжо не было. Яны ўта-

піліся ў вялізнай колькасці віна і самагонкі, якую Ясенін прапусціў праз свой арганізм.

А сметнік працягваў жыць сваім звыклым сталым жыццём. Людзі-вароны накідваліся на кучы смецця, цягнулі да сябе тое, на чым кожны з іх спецыялізаваўся. Ужо два дні, як Ясенін сышоў ад Ленкі. Але ён па-ранейшаму побач. Возік яго напаўняецца пляшкамі, ён спрытна, апярэджваючы ўсіх астатніх, дастае іх са смецця. Сёння Ясенін цвярозы і ўжо некалькі дзён не п'е. Ён вырашыў пачаць новае жыццё. Яму ж толькі сорок год, а днямі нейкі хлапчук-першакласнік назваў яго... дзядулем. Гэта было так нечакана, што Ясенін, хоць і з апахмелкі, уздрыгнуў. Ён адразу ўявіў сабе свайго дзядулю, прыгорбленага, сівога, які ледзь цягне ногі, прыгадаў сябе ў той год, калі бачыў дзядулю ў апошні раз. Яму зрабілася страшна. «Няўжо жыццё мінула? — мільганула пытанне ў затуманеным мозгу. — Хто я цяпер на самай справе?» І раптам як быццам яго выцялі зверху, сціснулі, зрабілі маленькім дзіцёнкам. Чыстым, прыбраным, светлым, такім, якім быў калісьці Ясенін. І як быццам ён болей не жыве і не было сучаснага Ясеніна. Увесь час толькі хлопчык Жэня Сядлоў стаяў у яго перад вачыма...

Ясенін цвярозы. Яго возік робіцца ўсё паўнейшым: патрэбныя грошы — спачатку апрануцца. Удар ззаду кідае яго на прагнітую зямлю. Ён марудна ўздываецца, паварочваецца і... зноўку валіцца. Ленка нагой, абутай у замызганы салдацкі бот, штурхае яго ў живот, назад. І ўжо не дае ўзняцца. Б'е злосна, раз'юшана, як быццам гэта яе апошні шанс, апошняя магчымасць выжыць. Яна не чуе енка Ясеніна, яго слоў: «За што? Я... цяпер жыць хачу...» Ленка топча яго, усміхаецца, калі бачыць кроў, што пайшла горлам. Нейкі шалёны танец на чалавеку...

Людзі падбеглі позна. Ясенін быў занадта слабы для жыцця. Лёталі вароны над сметнікам, і праз ціхі стогн натоўп пачуў апошнія словы: «Жизнь моя, иль ты приснилась мне?..»

А СЁННЯ ЦЯЖКА...

Учора я спаткаў Аграновіча. І не здзівіўся. На эйлацкі бераг самалёты і аўтобусы прывозяць хоць раз у жыцці кожнага жыхара краіны. І каго заўгодна можна сустрэць на ўзбярэжжы ці ў вадзе. Людзі, якіх калісьці бачыў толькі па тэлевізары, мінаюць цябе ці праплываюць побач. Свет звузіўся, думаеш ты. І амаль абыякава пазіраеш на мінулую ці сучасную славу тасць.

Дык вось, я спаткаў Аграновіча. Не, не пісьменніка, а нашага лекара Аграновіча, вуха-горла-нос. Я ж яго адразу пазнаў. Хто ў горадзе не ведаў лекара? Нават калі ты не быў яго пацыентам, то ўсё адно чуў пра яго. Горад тысяч на сто пяцьдзесят, і Аграновіч у ім — велічыня. Ён ужо шмат год загадваў аддзяленнем у гарадскім шпіталі. І гэта ва ўмовах канкурэнцыі з боку дзвюх жонак вялікіх гарадскіх чыноўнікаў.

Дарэчы, пра загадчыкаў аддзяленнямі. Тэрапіяй кіраваў доктар Зархаў Абрам Майсеевіч, у яго яшчэ было хобі — ён крыху шыў. І нават вельмі модна. Эдзік, яго сын, хадзіў як піжон. Галоўным траўматолагам быў Карасёў Зіновій Мендзялеевіч. Вачамі кіравала Міна Міхайлаўна Беваз, а нервамі — Бярозава Ніна Аркадзьеўна. І ўролаг самы галоўны — Яфім Максавіч. А загадчыкам гарэдраўаддзела быў Цімашэнка Панцеляймон Фёдаравіч, сын былога партызана. Яго бацьку калісьці ўратавала Ніна Аркадзьеўна Бярозава. І калі Панцеляймон вылез наверх, ён расставіў кадры ў сваёй епархіі так, як расставіў.

Аграновіча я пазнаў, а ён у мяне ўглядаўся. Потым назваў наш горад, і я сказаў, што я адтуль і мы знаёмыя. Што ён мяне лячыў. Тры тыдні я ў яго адлежваўся, памятаю, набраў кілаграмы два вагі і розных уражанняў пра перабітыя насы, якія ён даводзіў да ладу, пра былых глухіх, якія ўсё яшчэ крычалі, калі гутарылі, і пра тых, хто «размаўляў» ручкай і паперай. Іх горла было яшчэ чымсьці занятае. Часам у горлах засядалі прадукты, «кавалак у горла», наадварот, улазіў. Тады Аркадзь Ната-

навіч выходзіў з аперацыйнай і аддаваў перапалоханым сваякам той самы ком, што стаяў упоперак горла. Праз дзень пацыент, што ледзьве не аддаў канцы, азіраючыся па баках, заходзіў у кабінет Аграновіча і з удзячнасцю пакідаў каньяк і цукеркі. Ласункі найчасцей даставаліся сяброўкам-канкурэнткам. Яны ўсё ж такі зрабіліся яго сяброўкамі, блізкімі сяброўкамі...

А каньяк... У канцы тыдня яны замыкаліся з Яфімам-уролагам, таму таксама аддзячвалі каньяком, і выходзілі, калі было ўжо вельмі цёмна, у надзвычай добрым гуморы, і не асабліва добрым стане цела. Ігар, таксіст, ужо гадзіну стаяў там на прыколе і чакаў. Спачатку яго ўратаваў калісьці Аграновіч, а потым так склалася, што да яго здароўя прыклаў рукі і скальпель Яфіма Максавіча.

Аграновіч згадаў мяне. Мы ж штодня сустракаліся па дарозе на працу, а потым некаторы час — у трэнажорнай зале. Аркадзь Натанавіч трымаў сябе ў форме. У яго была маладая жонка, год на дваццаць маладзей, ужо другая. А ў першай засталіся два яго дзіцяці, якіх ён ставіў на ногі. Дачка была на пяць год маладзей за цяперашнюю жонку і вучылася ў добрым інстытуце. А сына ён уладкаваў у вайсковае вучылішча, той з дзяцінства марыў зрабіцца лётчыкам. З новай жонкай, Ірынай, ён завёў зноў дачку. Ёй было два гадочки, а Ірыне — дваццаць пяць. І яе тата быў сакратаром гаркома партыі. Дужа крывіўся, між іншым, спачатку. Але праз год-два змірыўся і нават паляпваў Натанавіча па плячы. Быў ён на тры гады старэйшы за зяця. А Ірына, наколькі я ведаў і бачыў, на мужа малілася. Мы з ёй, дарэчы, вучыліся ў адным класе. А тата яе прымаў мяне ў партыю, у КПСС. Што было, тое было. Нашыя шляхі з Аграновічам у тагачасным жыцці, такім чынам, перасякаліся не аднойчы. Так, а яшчэ я ў яго першай жонкі шыў адзенне. Яна была цудоўнай краўчыхай. Колькі нявестаў і жаніхоў апранула...

Усе гэтыя сувязі-перапляценні выплываюць у мяне зараз, на наступны дзень. Бо ўчора ў гатэлі Аграновіч прадставіў мяне ўсёй

сваёй *мішпосе*: старэйшай дачцэ з зяцем і ўнукам, сыну з нявесткай і маладому свайму сямейству з жонкі і двух дзяцей. Ірка мяне пазнала, безумоўна.

Потым нечакана з'явіўся Яфім, уролаг Яфім Максавіч. Мы з ім жылі на адной вуліцы і, безумоўна, былі знаёмыя.

Цяжка. Спыніліся пад раніцу. Ну, яны нядаўна з былога Саюза. Будуць штосьці пераздаваць, каб заняцца звычайнай справай. Дык вось, яны ўсё гэтак жа трэніраваныя спадаром Каньяком, а я за столькі год тут зусім страціў кваліфікацыю.

Учора я сустрэў Аграновіча. А сёння цяжка...

ЗАЛАТЫ ІНТАРЭС

Муся, жонка Навума, зацяжарыла ўвесну. І хоць дзяцей Шварцам хапала нават па ізраільскіх мерках, але гэтым разам адбывалася ў іх усё ж нешта больш радаснае. Што менавіта, яны пакуль самі не ведалі. Хоць Муся і не адразу пасвятлела з твару, калі падумала пра свае далёка за сорок — узрост, калі жанчыны як бы і не павінны ўжо нараджаць. Навум жа жартам тлумачыў усё проста — *панчэр*, пракол.

Бог не скупіўся Шварцам на ўдачу. Дарослыя сыны-блізняты, як убачылі мамін жывот, вырашылі паскорыць свае шлюбы. Яны ўжо даўно сустракаліся з мясцовымі дзяўчатамі і вяселлі адгулялі хутка. Былі сыны Навума годнымі дзецюкамі: пад два метры, шырокія ў плечах, вясёлыя, хітрыя і ў ложку паказалі сябе добрымі дубаснікамі. Пайшлі яны, ім на доўгія гады, у свайго дзеда, каваля Вольфа, хай зямля яму будзе пухам!

Навум быў задаволены шлюбам. Яшчэ б! Гэтыя нечаканыя вяселле за вяселлем яму нічога не каштавалі. А нявесткі, гэтыя даўганогія бамбізачкі, падарылі яму і Мусі на некалькі год наперад і новыя рэчы, і посуд, і яшчэ сёе-тое. Праўда, даслачныя лёсам сваты — дзіўна, як у іх выгадаваліся такія бамбізкі — чамусьці падаліся Навуму маленькімі, бы в'етнамцы. Але затое былі гэтыя «в'етнамцы» на добрых пасадах. Цяпер сваякамі Навума Шварца былі «паляк» — адвакат Аўраам Вілюжны, і «немец» — банкір Гершэнзон Макс. І жонкі іх, сваці Навума, як ні дзіўна, працавалі, трымалі зубныя кабінеты. Вось у такія *мішпохі* ўвёў лёс Мусю і Навума.

Сваты яго шанавалі. А як жа інакш: такія хлопцы, не наркаманы, не разбэшчаныя, пісьменныя, не тое што некаторыя мясцовыя. А прасунуць сваіх зяцёў яны здолеюць. І з'явцяца ў іх унукі-волаты, не роўня некаторым задыханым заморкам.

Навум камбінаваў у думках: бацькі на тое і бацькі, каб калі-небудзь пакіравацца ў апошні шлях, пакінуўшы ўсю спадчыну

спадкаемцам. Значыць, рана ці позна ўсё будзе належаць Шварцам: і вілы, і кватэры, і добрыя грошы, і становішча. Паставяць на ногі браты, безумоўна, і сваю сястру, і таго, хто павінен нарадзіцца... Яму часам нават ніякавата рабілася — дзіва што, такія магчымасці! У галаву яму толькі не прыходзіла, што і сам ён калі-небудзь адыдзе. Шчаслівыя ці зайздроснікі не ўяўляюць сябе ў смерці.

Вох, зараз бы нараджаць і нараджаць, залаты інтарэс. Можна было б... Ад таго, што «можна было б», дух захоплівала. Але Муся на многіх ужо няздатная, вось разродзіцца, дасць Бог, чацвёртым — і ўсё. Значыць, трэба... шукаць ёй замену. Спачатку Навум прыйшоў у жах ад такой думкі. Вось смеху будзе: скажучь, на старасці зусім ашалеў. Але галава працягвала працаваць. Дзяцей ад маладух ён будзе падкідваць Мусі, а той толькі і застанецца прыкідвацца зноў пузатай.

Калі Навум усё патлумачыў Мусі, у дэталях і падрабязнасцях, яна ці то засмяялася, ці то заплакала. Муся падумала крыху і ўляпіла Навуму па аплявусе — спачатку з аднаго боку, а потым з другога. «Яшчэ раз такое прыдумаеш, яйцы табе выражу», — пачуў Навум ціхую праўду.

Такім чынам, радасць Навума, яго залаты інтарэс, былі няпоўнымі. І ўсё ж такі ён не надта знійкавеў. Штосьці планавай, не здаваўся, але маўчаў да пары да часу, які з ранку да вечара бавіў на вахце ў банку Гершэнзона.

ПАЗЫКА

— А гэта ты мне пра што?

— Ну, гаворкі-гаворкамі, а ты як хочаш. Але рухай мазгамі, варушы імі...

Валера паставіў шклянку. Яны пілі гарэлачку тут, на беразе мора, крыху ўбаку ад будкі ўратавальнікаў. Адчувалі сябе не зусім утульна гэтым вечарам, мужчыны з сівізной на вісках, побач з кавяранькай, дзе маладыя хлопцы і дзяўчаты модна крыўляліся і перакрыквалі адзін аднаго, лізалі марожанае, пілі сокі, хто седзячы за столікамі, а хто стоячы.

— Чуеш, Валера, а цану ён табе называў? І калі разлік?

— Ад цаны да аплаты дарога, *хавер*, можа быць доўгай. Але ў дадзеным выпадку трэба плаціць адразу.

Сава хацеў вярнуць свае грошы. Праз дурноту, а дакладней, праз сваю даверлівасць, тры гады таму ён даў Віцьку ў пазыку пяць тысяч «зялёных», тэрмінам на год, «для адкрыцця бізнеса». І нават не ўзяў распіскі. І вось ужо два гады той кажа, што грошай няма, што пагарэў ён. Калі з'явіцца — аддасць. А пяць тысяч «зялёных» — гэта сума. І Саву яны патрэбныя цяпер, час купляць кватэру.

— А наогул, Сава, як ты мог паверыць чалавеку, якога бачыў на свай жонцы?

— Калі тое было? Я яшчэ і жанаты не быў. Паверыў, не паверыў... У яго тут ужо і ўнук гадуецца.

— Калі між мужыкамі ўстае баба, гэта кепска, даўно ці нядаўна. Запомні. Дык вось, ёсць пара варыянтаў, адносна недарагіх: палова сумы — яго можна забіць, трэць — збіць. Вось што мне казалі.

— Ты што, Валера? Забіваць жа нявыгадна, я ж прыплаціць павінен, а мой пятак зляжа ў магілу таксама.

— Тады збіць, вытрасці з яго душу і грошы. Не падаваць жа ў суд і дзесяць год атрымліваць па сто шэкеляў у месяц.

— Твая праўда...

— Давай па апошняй, а то засядзеліся.

Сава атрымаў тры з паловай тысячы праз тыдзень. І быў задаволены. Віцькаў твар нагадваў халадзец. А Валера колькі тыдняў хадзіў з перавязанай рукой.

ЛЫСЯК

— Грыша, што ты з сабой зрабіў? Цяпер ніводная баба на цябе не паглядзіць. Навошта мне такі муж, на якога ніхто не глядзіць? Навошта ты зрабіў тое, што (табе на доўгія гады) рабіў твой дзед? У яго, зразумела, выйсця не было, галава была пакрыта рэдкім мохам, і ён яе галіў. Грыша, дзе твая шавялюра? Навошта ў цябе сіне-белы чэрэп? Што за выбрыкі? Я пытаюся, бо вельмі хачу ведаць.

Міла паставіла рукі ў бокі, пачакала ўсяго некалькі секунд, у якія, безумоўна, не памясціўся б Грышаў адказ, працягнула свой маналог:

— Цяпер усе будуць казаць: «Гэты босы на галаву прыдурак — яе муж?» Альбо: «Яна, пэўна, вар'ятка, калі живе з гэтым лысяком». І працягнуць яшчэ горш: «Чорт чорта пазнаў і на пачостку пазваў». Грыша, я не хачу быць чортам, я хачу быць Мілай Парандзюк з Чарновіц.

Яна заўсёды ставіла націск на другі склад, калі казалася пра той горад, з якога «вырвалася» сюды. І яшчэ, калі хвалявалася, часта замест «е» вымаўляла «э». Гэты чарнавіцкі акцэнт разам з нейкім нязвыклым для сённяшняй саракагадовай жанчыны местачковым крыўляннем, ды яшчэ з сумессю іўрыт-ідыш-рускай мовы, якая ўтварылася за дзесяць год жыцця ў Ізраілі, рабілі Мілу падобнай да старой адэсіткі шасцідзiesiąтых гадоў.

— Дык вось, я выпытваю ў майго мужа, Грышы Парандзюка: навошта ты гэта зрабіў? Мы ж выязджаем на некалькі дзён у Эйлат. Там будзе шмат сонца, яно будзе біць у тваю спаганеную качарэжку. Там усе будуць прыгожа гуляць. А я што ж, буду сядзець у нумары паміж табой і тваёй скрыняй піва? Парандзюк, адказвай!

Калі Міла казалася «Парандзюк», гэта значыла, што альбо яна зараз пачне плакаць над сваёй горкай доляй, альбо пойдзе ў краму і купіць што-небудзь зусім непатрэбнае. Грыша аддаваў пера-

вагу першаму. І таму паставіў крэсла перад самымі дзвярыма, уссеўся сваімі ста кілаграмамі і шырока расставіў ногі. Ссунуць гэты «помнік» Міле ніколі не ўдавалася.

— Мілёк, — гэта заўсёды, калі яна была, як курок на ўзводзе. — Мілёк, я працоўны чалавек, мне сорок пяць. Я стамляюся на сваім заводзіку, ты ж ведаеш пра капіталістычную эксплуатацыю. І мне ўжо хочацца пасля працы проста адпачываць. Ты разумееш, што я маю на ўвазе.

— Парандзюк, ты апошнім часам зрабіўся сапраўдным вялякам. Качаешся на канапе, смочаш гэтае агіднае піва, а потым усю ноч цягаешся ў прыбіральню. Калі б ты гэта рабіў не заўважна. Дык ты ж чапляешся за мяне, калі выпаўзаеш з-пад коўдры. Ты ідзеш, атрымліваеш асалоду ад развітання з былым півам, потым, бы самазвал, узняўшы свой зад, упаўзаеш у наш ложак і ляпаешся ўсёй сотняй на бедны матрац. А я? Бэдная я, ні хоць асалоды ад папісяць, ні ад бэднага матраца.

Яна, нарэшце, заплакала. Грыша вызваліў да іншых часоў пляцоўку перад дзвярыма, паставіў крэсла на месца і, пасунуўшыся бокам сваім мэтрам дзевяноста да жонкі, паклаў свае рукі на яе тое, што ніжэй паясніцы. І, як тая драўляная цацка, дзе дзядуля з бабуляй злучаны дзвюма планачкамі і здзяйсняюць абавязковыя сумесныя рухі, Грыша з Мілай накіраваліся ў спальню.

Ужо потым, супакоіўшыся, паклаўшы галаву на мужавы грудзі, Міла запыталася:

— Эдзікі таксама едуць?

— Амаль увесь *міфаль*¹ едзе. Гаспадар расшчодрыўся. Сам таксама захацеў у Эйлэт. Безумоўна, і Эдзікі.

Грыша хацеў перавярнуцца на бачок, ужо быў зрабіў спробу зняць галаву жонкі з сябе, але Міла яго апярэдзіла. Яна кулаком стукнула яго па жываце і скамандавала: «Ляжаць». Ён войкнуў і падпарадкаваўся.

¹ Міфаль — прадпрыемства, майстэрня (*іўрыт*).

«Эдзікаў» — Эдзіка Франка з жонкай Вольгай — Міла чамусьці недалюблівала. Хоць выгляду не паказвала. Сам-насам з Грышам яна асуджала іх, перамывала косткі то Эдзіку, то Вользе. Галоўнае, што ёй было незразумела: «Што ён у ёй знайшоў? Здыхля, ні сракі, нейкія пухірыкі замест цыцак, сукенка на ёй, як быццам яе і не здымалі з вешалкі ў шафе, вісела сабе там і вісіць тут. Але падчапіла такога хлопца, такога хлопца...»

У гэтай счэпцы ўжо былі і два дзіцяці, і шэсць гадоў жыцця ў Ізраілі. Франкі былі на некалькі гадоў маладзейшыя за Парандзюкоў. Яны не тое каб сябравалі сем'ямі, але падтрымлівалі кантакты. Таму што, па-першае, мужы працавалі разам і, па-другое, абедзве сям'і жылі ў адным доме.

— Грыша, мне ўсё ж хочацца ведаць, навошта ты з сябе так паздзекаваўся. Я маю поўнае права ведаць.

Грыша, які ўжо быў вырашыў, што працэс выздараўлення завяршыўся, узяў галаву жонкі ў свае рукі, зняў яе з сябе, паклаў на падушку, потым спусціў ногі з ложка і, чаканячы кожнае слова так, што пачуў бы любы, хто знаходзіўся ў гэты момант у кватэры, сказаў, як адрэзаў:

— Хоць месяцы два ты не будзеш цягаць мяне па сваяках, вывозіць у Тэль-Авіў на драны *шук*¹, і наогул я хачу адпачыць.

— Добра, Грышачка, адпачывай, адпачывай. Пасмоктвай свае пляшкі. Толькі будзеш у супер сам хадзіць. Я больш не піванос.

Яна ўстала, накінула халат і пайшла па сваіх кухонных справах. Трэба было пакінуць ежу дзецям на гэтыя некалькі дзён і сёе-тое сабраць у дарогу. Будзільнік Міла ўжо завяла на пяць раніцы.

¹ Шук — базар, рынак (*іўрыт*).

Здаецца, Эйлат быў такім жа легкадумным. Не ўвесь год, а тая яго частка, дзе размясціліся гасцініцы. І дзе ў «Спорце» рассялілі гэтыя два аўтобусы з Кір'ят-Гата. «Рускіх» было пары чатыры. Яны хутка згрупіраваліся і накіраваліся да мора. Астатняя публіка аглядзелася, вывучыла лобі і буфет з яго найпрасцейшым наборам напояў і закусак і абкружыла басейн.

Была другая палова дня, і сонца не ленавалася. Грыша, у ахвоту налашчывшы сваім целам зялёныя воды Чырвонага мора, пасунуў свой ляжак у негусты цень навеса-грыбка і з аса-лодай выцягнуўся на ручніку, пакладзеным Мілай на белы пластмасавы ляжак. Было добра. Вось толькі белы капялюшык, начэплены Мілай на яго голы чэрап, сям-там падціскаў. Але даводзілася трываць. «Гэх, прыгажосць, — казаў сам сабе Грыша. — Ні працы, ні сваякоў, ні крамаў. Спакой: жыві і радуйся». Ён, не гледзячы, памацаў рукой у торбе, выцягнуў пляшку з півам, сеў, чпокнуў бляшаным коркам, і прахалодная асалода пацякла ў нетры яго цела.

А Міла мазалася крэмам. Потым без слоў падышла да Грышы, выціснула частку крэма яму на руку і павярнулася спінай. Грыша, адной рукой трымаючы пляшку з півам, другой расціраў крэм на спіне жонкі.

— Грыша, адкладзі наканец сваю пляшку і прыкладзіся ручкамі як след.

Ён глынуў яшчэ некалькі разоў і прыстроіў пустую пляшку да аднаго месца, што выпіналася з плавак. Эдзікі, што назіралі за гэтай сцэнай, выбухнулі смехам. Міла рэзка павярнулася, паглядзела спачатку на суседзяў, што рагаталі, потым на Грышу і таксама заквахтала.

— Вох, ты ведаеш толькі пра адзін канец. Здаецца, на вайшай фабрыцы зусім высушваюць мазгі.

Грыша, задаволены атрыманым эфектам, злёгка ляснуў жонку ніжэй пояса і пацягнуў яе ў мора.

— Хадзем, Міл, купацца.

...Увечары, пасля вячэры, Эдзікі і Парандзюкі накіраваліся на прагулянку. Грыша з Мілай былі ў Эйлаце ўжо ў чацвёрты раз, і таму гуляне пад Грышавым кіраўніцтвам прывяло іх праз паўгадзіны ў яхт-паб. Заказалі піва, нават Міле.

— Пэўна, я сёння прыкладуся да піўка. І на маю долю таксама, Грышачка.

Прывнеслі шэсць вялікіх куфляў, арэшкі і маленькія абаранкі. Грыша ўжо перакуліў паўтара куфлі, пакуль астатнія падышлі да сярэдзіны першага. Зайгралі музыкі, там, унутры, каля стойкі. Частка публікі адарвалася ад піва, выйшла на пляцоўку і пачала дрыгацца.

Парандзюкі і Франкі сядзелі звонку, на невялікім узвышэнні. Злева быў заліў, дзе на якары пагойдвалася тузіны тры невялікіх яхтаў і катэраў. Справа, між насцілам, на якім стаялі столікі, і ўнутранай часткай паба, прагульвалася публіка.

— Што, *хаверым*¹, добра, а? — Грыша адставіў пусты куфаль убок, падцягнуў трэці да сябе. — Гуляе ветрык, хвалі калышуцца, і мы вольныя такія. Добра. Атрымлівай асалоду, хаверым.

Яны праседзелі яшчэ з гадзіну, паўтарыўшы заказ. Грыша разлічыўся, даў традыцыйныя чайавыя, і яны пацягнуліся ў гасцініцу. Чым менш заставалася ісці, тым хутчэйшым рабіўся Грышаў крок. У гасцініцу ён уварваўся. Піва скатвалася і ўпіралася ў ніз жывата. Ён уляцеў у туалет і са стогнам асалоды апёк унітаз, над якім нахіліўся, адной рукой трымаючыся за сценку.

— А калі б гасцініца была не так блізка? — спачувальна спытала Міла.

— Давялося б паліць кветкі на якой-небудзь клумбе.

¹ Хаверым — сябры (*іўрыт*).

— Бедныя кветкі, яны загінулі б ад твайго кіпеню.
Грыша выклікаў ліфт, і яны ўзняліся на свой трэці паверх.

* * *

Апошні дзень у Эйлаце. Заўтра раніцай ужо ад'езд. Усе размясціліся на лежаках вакол басейна.

— Грыша, як твая галоўка, не баліць?

— Амаль не, я ж трэніраваны.

Яго босы чэрап быў схаваны пад капялюшыкам і нічым сябе з-пад яго не выдаваў. Толькі Міла і ведала цяпер пра яго існаванне і турбавалася, каб Грыша не перагрэўся.

— Спадарства, спадарства! А цяпер мы правядзем яшчэ адзін конкурс.

Масавік-забаўнік, хлопец у шортах і майцы навыпуск, спыніўся побач з Франкамі і Парандзюкамі:

— Пераможцы гэтага спаборніцтва атрымаюць вельмі добры прыз. Мне патрабуюцца дзве сямейныя пары. Вось вы, калі ласка.

Грыша паглядзеў на Мілу. Тая паціснула плячыма: маўляў, не ведаю, ісці ці застацца на лежаку. А Франкі ўжо ўсталі. Міла падумала: чым яны горшыя за гэтых Эдзікаў?

— Хадзем, Парандзюк, ты ж чуў, прыз вельмі добры. Чаму ён павінен дастацца Франкам?

— А ты ведаеш, што трэба будзе рабіць?

— Адкуль? Але мяркую, што калі што-небудзь падняць ці адсунуць, то ты гэта з лёгкасцю зробіш. Хадзем, хадзем.

— Зацягнеш ты мяне куды-небудзь не туды.

— Спадарства, вось дзве сямейныя пары. Зараз мы паглядзім, як гэтыя дзве цудоўныя пані кахаюць сваіх мужоў.

— Міл, а Міл, мне здаецца, не давядзецца нічога падымаць. А табе, магчыма, давядзецца распрануцца.

— Што ты плявузгаеш, Грыш, тут жа поўна людзей. А калі ўсё ж так, то ў адрозненне ад гэтай здыхлі мне ёсць што паказаць.

— Такім чынам, спадарства, вось выходзяць два мае памочнікі. Конкурс — на час. Пяць хвілін. Зараз на мужчын апра-нуць шчыльныя акуляры, у такіх звычайна купаюцца ў моры. Па камандзе мужчыны падставяць галовы маім памочнікам, тыя ажыццявяць пэўныя дзеянні, а любыя жонкі павінны будуць прывесці ў парадак тое, што падасца ім ненармальным у іх мужах. Такім чынам, падрыхтаваліся? Раз, два, тры... пачалі!

Памочнікі ўзялі каструлі, што стаялі побач, сцягнулі з Парандзюка і Франка капялюшыкі і перакінулі ім на галовы змесціва. У каструлях быў... растоплены шакалад.

— Грыша, да плячэй ты зараз, як негр. І, здаецца, мне трэба зрабіць з цябе белага чалавека. Грышачка, я гэта зраблю з табой. Салодкі ты мой. Я зараз абліжу тваю качарэжачку дарагую.

І яна пачала лізаць. Там, дзе праходзіў яе язык, заставалася светлая палоска. Адна, другая, трэцяя... Усё ваколбасейнавае насельніцтва ўстала з лежакоў і зайшлося рогатам. З'явіўся чалавек з кінакамерай. Ён здымаў у асноўным Парандзюкоў. Бо Вольга, якая таксама паспрабавала аблізваць Эдзіка, вельмі хутка спыніла гэтую справу. Разам з шакаладам у рот лезлі і валасы. Мурзатыя Франкі назіралі за Парандзюкамі і таксама смяяліся. А Міла вылізвала ўжо ў Грышы за вушамі, адцягвала іх, каб было зручней і, галоўнае, найхутчэй наблізіцца да прыза. Народ падаваў розныя парады, падказваў, дзе яшчэ відаць шакалад.

— Стоп! — скамандаваў забавнік. І нечакана дадаў па-руску: «А то вас праўда ад вушэй не адарвеш». І адразу ж пераклаў гэтую фразу. Народ зноў выбухнуў рогатам. Перад ім, народам, стаялі Грыша з амаль чыстай галавой і ўся ў шакаладзе Міла.

— Спадарства, спонсар гэтага конкурса — фірма «Эліт», вытворца шакаладу і іншых ласункаў. Зараз прадстаўнік фірмы ўручыць прыз гэтай цудоўнай сям'і...

— Шаноўная сям'я... — прадстаўнік зрабіў паўзу і паглядзеў на Грышу.

— Сям'я Парандзюк, — прадыктаваў Грыша.

— Шаноўная сям'я Парандзюк! Наша славутая фірма прапануе вам у зручны час выправіцца на тры дні ў замежнае падарожжа. Адзін з гатэляў Турцыі чакае вас. Вялікі дзякуй.

І ён ўручыў Грышу канверт. Усе запляскалі ў ладкі, і прадстаўнік фірмы таксама. Парандзюк усміхаўся, Міла павісла ў яго на шыі і пэцкала сваімі пацалункамі яго сімпатычную «качарэжачку».

Калі мінуў усплеск весялосці і публіка зноўку залягла вакол басейна, да Парандзюкоў падышоў той жа прадстаўнік фірмы і прапанаваў... падпісаць кантракт.

— Спадарства, наш кінааператар і я хочам выкарыстаць знятыя кадры для рэкламы. Мяркую, што прапанаваная сума задаволіць вашу сям'ю і вы здолееце яшчэ шмат разоў прыязджаць у Эйлат на адпачынак. У крайнім выпадку, зрабіць некалькі буйных пакупак. Калі вы згодныя, то падпішам праз два дні ў офісе нашай фірмы.

Парандзюкі глядзелі адно на аднаго недаўменнымі вачыма. Але паступова сэнс сказанага пачаў даходзіць да іх, і першай уключылася Міла:

— Згодныя мы. Сям'я Парандзюк будзе супрацоўнічаць з вашым калектывам.

* * *

Міла лётала па нумары і думала, што ж яна павінна зрабіць, пакуль Грыша ў душы змывае шакалад. Тое, што яна павінна

нешта здзейсніць, было зразумела, як два на два. Але што?.. Так, сапраўды!

У пакой яны ўвайшлі разам: Грыша з душа і Міла... з півам. Цэлая скрыня ўпіралася ў яе жывот і хіліла Мілу да падлогі.

— Нішто сабе! Я ж цяпер да вечара не выйду з нумара.

— Ну і добра, Грышачка. Ці часта мы бываем разам цэлы дзень? Толькі ўрыўкамі. А зараз толькі ўдваіх і ўсё што хочаш робім. А...

— Ты сапраўдная Парандзючка, Мілка, — Грыша адной рукой гладзіў прыціснутую да яго грудзей галаву жонкі, а ў другой трымаў ужо адкаркаваную пляшку «Карлсберга».

— Добры горад Эйлат. Праўда, Грыша? А твой лысяк яшчэ лепшы. — І яна некалькі разоў лізнула яго босую галаву.

БАСІН

— І Ашкелон ваш, і Кір'ят-Гат — такая глуш, такая глуш, — тужліва сказаў Басін, перакідваючы ў сябе чарговую, трэцюю чарку белага «Кяглевіча».

Не, ён не быў нецвярозы, ён быў сумны. Днямі яму споўнілася сорок пяць год, а сёння ён зноў спазнаў фіяска.

— Разумееш, Максім, — няспешна працягваў Лёня Басін, — кожная мяркуе, што яна красуня, недурная, пшчотная і ласкавая. І кожная кажа, што ёй усё тыя ж трыццаць пяць. А зазірнеш у пашпарт, там усе сорок з гакам. Усё. Годзе. Завяршаю ўсе гэтыя знаёмствы-شناёмствы.

Ён падчапіў у слоіку салёны агурочак і гучна хрумкнуў. Абодва сядзелі на кухні ў Максіма і закусвалі чарговую Лёневу няўдачу.

Максім, сябар Басіна з дзяцінства, які падстроіў яму гэтае знаёмства, шкадаваў, што даверыўся мясцовай цырульніцы: «Яна такая сімпатычная, сціплая і майстрыха, вось яе тэлефончык...» Ён гэтулькі разоў заракаўся ўмешвацца ў такія справы. Дык жа сябар, добры мужык, гіне. Гі-не.

— І што, зусім-зусім кепская?

— Я, безумоўна, не прыгажун, хоць у маладосці за мной шмат дзяўчат пабегала, ты ж памятаеш. Я так і кажу па тэлефоне: быў някепскі, дадайце год пятнаццаць-дваццаць, трычатыры кілаграмы, мінус частку валасянога покрыва, плюс жаданне мець жонку і сваіх дзяцей, мінус цешча ў адным са мной горадзе, і яшчэ шмат-шмат плюсаў. Здаецца, усё зразумела.

— І што, зляталіся матылькі?

— Не надта шмат, але пасля маёй аб'явы ў газеце — два тры званкі штодня. Слухай, Максім, адкуль у Ізраілі столькі развядзёнак і маці-адзіночак? Яўрэйкі ж!

— Краіна маленькая, няма дзе растварыцца. Саюз жа быў вялікі. Хай сабе на ўвесь Мінск якая тысяча яўрээк-развядзёнак. Дык і горад жа быў пад два мільёны.

— Праўда, праўда, — прамармытаў Лёня.

— І ўвесь гэты дэсант прыязмліўся між Беэр-Шэвай і Хай-фай, — працягваў Максім. — Дадай яшчэ дэсантніц з Кіева і Чарнаўцоў, з Бугульмы і Таганрога...

— Досыць. У мяне па геаграфіі заўсёды былі пяцёркі. І па матэматыцы таксама.

— Таму склалася, Басін, вялізнае войска, — скончыў свой адказ Максім.

— Шкада мне яго, гэтае войска, — ціха сказаў Лёня. — Яму наканаваныя не толькі перамогі.

— Жыццё, спадар Басін, такі аддала загад.

— Гэх, што такое жыццё, Максім? Адно і тое ж: праца, хата, піва, дзяўчаты ў хвіліны журбы...

— Жыццё, Басін, — вялікая праца, але і шчасце. Першую частку майго пастулата тут, у Ізраілі, ты выконваеш у свайго *балабайта*¹. Што тычыцца другога, то ўладкавацца складаней. Ёсць у мяне адна знаёмая...

— Не-е-е, — зарыкаў Лёня. — Не-е-е, не хачу, не хачу!

— Ты што, упершыню знаёмішся? Купіш не купіш, а пагандлявацца можна, — Максім развёў рукамі, бы стары мес-тачковы яўрэй; сёе-тое, здаецца, у нас у крыві, незалежна ад таго, дзе мы нарадзіліся: ва Умані ці ў Маскве.

— Ведаеш, сябра Максім, яна палезла цалавацца адразу пасля ежы. Наталіла голад, набралася моцы — і наперад.

— А што ў гэтым кепскага? Можна, яна цябе, мужыка, чакала год. І ўсё ў ёй засумавала і замлела. А тут ты, Лёня Басін, дзяцюк хоць куды і яшчэ пры сіле. І таксама разамлелы ад ежы. І ўзрост у яе самы жаночы-жаночы, калі ўсё пішчыць і трэцца.

¹ Балабайт — гаспадар (*іўрыт*).

Вось, мабыць, з гэтай галадухі яна, ламаючы сябе, і прыціснулася да цябе. Кожнаму ж шчасця хочацца.

— Хацець не шкодна. Толькі я прызвычаіўся ўсё сам захопліваць.

— Захо-о-опнік, — з'едліва працягнуў Максім. — І дзе ж твае трафеі?

— Можа, дзесьці і бегаюць, — прамыкаў Лёня. — Давай лепш яшчэ па чарцы.

— Яшчэ па адной-другой мы кульнём, але ты ад гутаркі не ўцякай.

Яны кульнулі па сто. Агурочак, перчык, каўбаска...

— Ты зразумей, Басін, без кампрамісаў нельга. Нешта недаглядзець, ад нечага адварнуцца...

— Дык кракадзіліха жа была, разумееш, кра-ка-дзі-ліха, — застагнаў Лёня. — Жыўцом магла схрупаць. Ледзьве ўцёк, сказаў, што праз гадзіну аўтобус, а наступны толькі ранкам.

— Ну, гэты раз кракадзіліха, а можа, наступны раз будзе козачка. Трэба шукаць. — Максім устаў з-за стала і прынёс паперку з нумарам тэлефона.

— Добра ўжо, давай. Як зваць нашу козачку? Прыгожае імя — Ілана, гэта па-нашаму, здаецца, Алена, га?

— Вось ёй і пазвоніш ужо ад свайго імя. Я бачыў яе фота. Што трэба. Хутка адпачынак, вось і запросіш.

— Гэх, сябра Максім, спыніцца б ужо і прыязмліцца.

— Усё будзе добра, Басін, не засмучайся, выпішыся ў аўтобусе, я цябе зараз падвязу да *таханы*¹.

— І ўсё ж такі такая глуш, такая глуш, — і Ашкелон твой, і той жа Кір'ят-Гат, — прамовіў Лёня, падымаючыся ў аўтобус і развітваючыся з Максімам.

Аўтобус вёз яго ў пляжны Эйлат.

¹ Тахана — аўтастанцыя, прыпынак (*іўрыт*).

ВЫРАТАВАЛЬНІК І ДОКТАР

— На вашых вачах, Дзіма, адбываецца гульня, фінал якой, я перакананы, адбудзецца найпазней сённа ўвечары ці ўночы.

— Вы пра што, Доктар?

Абрам Львовіч, па прозвішчы Доктар, калісьці там, у Саюзе, працаваў на славутым курорце масавіком-забаўнікам, ці прасцей — «два прытупы, тры прыхлопы». Была такая абавязковая пасада ў кожным санаторыі, доме адпачынку, на турбазе. Але паколькі прозвішча ў яго было простае, а імя «складанае», то і ўсё сваё тагачаснае жыццё ён лічыўся доктарам. І нават тут падчас кантактаў з людзьмі ён застаўся Доктарам. Жыццё змяняецца, а звычкі — не.

— Я пра тое, Дзімачка, — Дзімачку было дваццаць сем, а Доктару ж было шэсцьдзесят з гакам, — пра тое, што гэты выратавальнік з бліскучай галавой зараз вырабляе.

Доктар меў на ўвазе не разумовыя здольнасці выратавальніка, а тое, што яго галава сапраўды блішчала, як пятка немаўляці. Ці таму што мора ўсё змыла за гады працы выратавальнікам, ці то чужыя падушкі адпаліравалі.

— Вось глядзіце, буду «перакладаць». Зараз на сваёй пласкадоннай лодцы ён катае дзіцёнка, мама якога назірае з берага. Назірае за абодвума. І за дзіцёнка спакойная. Бачыце, позірк у яе лянiвы, разняволены... Цяпер выратавальнік павiнен вярнуць дзіцёнка мамусі і пачнецца монаспектакль.

І сапраўды, бліскучы выратавальнік павеславаў да берага, вынес малога, пасадзіў яго на ляжак, вярнуўся на сваю лодку-дошку. Пагуляў у паветры вяслom, потым мышцамі і, магутна заграбаючы, кінуўся ў мора. Яго загарэлае, мускулістае цела пералівалася ўсімі мелодыямі моцы. Было прыгожа. І жанчына, дзіцёнак якой яшчэ нядаўна трымаўся за моцную нагу ўратавальніка на той самай лодцы, таксама глядзела на гэты жывы

малюнак. Позірк у яе быў такі ж разняволены, але шал ужо пачынаў свой забег у яе вачах.

Выратавальнік тым часам адплыў метраў на дваццаць пяць і...

— Паказальнае выступленне, Дзімачка. Глядзіце ўважліва, думайце і... вучыцеся.

Доктар зняў з шыі бінокль, перадаў яго свайму суразмоўцу. І сам прыстасаваў далоні казырком да вачэй, таксама пачаў назіраць за тым, што вось-вось мусіла пачацца непадалёк ад берага.

Спачатку выратавальнік памахаў рукамі, прадэманстраваў некалькі культурысцкіх поз і «салдацікам» скочыў у мора.

— Гэта не ўсё, Дзіма. Нешта яшчэ будзе, павінна быць.

І як быццам у пацвярджэнне слоў Доктара, ззяючы ад вады і сонца бліскучагаловы выратавальнік паплыў, магутна заграбаючы дужымі рукамі. А следам за ім паплыла... лодка. Ён паварочваў улева — і лодка за ім, ён направа — і яна туды ж. Чорт забяры, зноў было прыгожа. Уратавальнік рабіў петлі ў моры, як заяц, а яго верная лодка, бы прывязаная, імкнулася за ім.

Дзіма, які ўжо сёе-тое бачыў у жыцці, павярнуўся да Доктара і разявіў рот, каб задаць пытанне, але той апярэдзіў яго:

— Дзімачка, я ж Вам казаў, што пачынаецца спектакль. Як у тэатры. Перадаў Вам бінокль, каб Вы маглі ўсё бачыць. Той, хто на беразе, гледзячы ўдалячынь, бачыць толькі плыўца і лодку. І гэта, безумоўна, уражвае. А ў бінокль бачная яшчэ і вяроўка. Прывязаная да нагі, яна, быццам суфлёр у тэатры, падказвае лодцы, што рабіць, куды плыць. А плыць трэба да берага. Зараз ён сядзе на пясок побач з лежаком той пані з дзіцёнкам, прыме прыгожую позу, загаловаць пра сённяшні вечар. І хоць зноў падскочылі кошты на каханне і пшчоты, здаецца, крэдыт для гэтага лысага адкрыты.

Доктар забраў у Дзімы бінокль, засунуў яго ў торбу, адварнуўся, загаварыў з доктарам навук Росіным.

А ўратавальнік паўтарыў усё, пра што нядаўна казаў Доктар.

...Ён, аказваецца, жыве ў суседнім пад'ездзе. Вось ён вы-
водзіць са сваёй машыны тую, ранішняю, пані і вядзе ў хату.
Усё гэта ўвечары бачыць Дзіма з акна сваёй кватэры. І думае,
што Доктар сказаў бы, напэўна, так: «Антракт скончыўся. Па-
чынаюцца фінальныя сцэны».

СЛАБАК

Трэба было, у рэшце рэшт, пачынаць сваю справу. Лёнік злётаў за мяжу, на сваю былую радзіму, паездзіў сюды-туды у цяперашняй радзіме і пачаў дзейнічаць. Будучыя кампаньёны прыязна абдымаліся, паляпвалі па спіне, але Лёнік разумеў, што гэтыя абдымкі — самадзейнасць на сцэне. Інстынкт самазахавання і багатая практыка бацькоў і яго ўласная падказвалі: тут патрэбна гарэлка.

Падаўся ён у «Далікатэсы». Цыцкастая прадаўшчыца беспамылкова вызначыла патрэбы кліента і выставіла на прылавак перад Лёнікам батарэю пляшак, падобных да снарадаў: танна і шмат. Адгадала яна і тое, каму дастанецца гэты пачастунак. Канькі і віскі такім — гэта проста смешна: піць будуць усё адно шклянкамі, а яшчэ скажуць, што пахне клапамамі і самагонкай.

Пачалі ў кавярні, калі Віктар, уладальнік пасрэдніцкай канторы, кульнуў першы фужэр градуснай атруты. Па тым, як ён, здрыгануўшыся цела, пачаў закусваць, Лёнік усвядоміў, што справы пойдучь. Але чамусьці пасля першых тостаў сёй-той з запрошаных спалохаўся і паціху ўцёк дахаты. Засталіся лідэры і ён, Лёнік. Драматызм сітуацыі не даходзіў да яго мазгоў: адзін супраць траіх. Ён даверліва сеў насупраць волатаў — заправіў будучага бізнесу. Бяда навісла над ім, як прусак пад столлю. Піў шмат, каб не пакрыўдзіць запрошаных. Ратаваць сваё кволае здароўе вырашыў безнадзейна позна. Каб не выклікаць падзрэненняў у намеры ўцячы, выйшаў у туалет. Паспеў у апошні момант, яму яшчэ хапіла моцы растапырыцца над ракавінай. У галаве чамусьці пракручваўся фільм пра звяроў Афрыкі: рыкалі львы, слон трубіў, штосьці свістала і гікала.

Тройца занепакоілася. Накіраваліся на незразумелы шум з жаночай прыбіральні. І не памыліліся: убачылі Лёніка на падлозе, над ім жанчыну год сарака, у поўным росквіце. Лёнік быў падоб-

ны да юнака-пераростка, якога толькі што экстэрнам вучылі на мужчыну. Знясілены, ён засынаў, і жанчына ляскала яго па шчоках, каб падымаўся і ішоў дахаты да мамы і таты.

Прыгледзеўшыся працверазелымі вачыма да букета колераў на кашулі Лёніка, лідэры пазналі салат аліўе, якім закусвалі гарэлачку. Гэты малюнак не мог скончыцца інакш, чымсьці вулканічным эфектам... Ноч усе чацвёра прабавілі ў бальніцы. Выйшлі адтуль ранкам. Лідэры вырашылі, што з Лёнікам у іх нічога не атрымаецца. Які бізнес? Слабак. Лепей не звязвацца.

СУПАДЗЕННІ

— Вы кажаце: выпадак, супадзенне. Як хочаце. Толькі здаецца мне, хоць большасць з нас матэрыялісты і жывём мы ў эпоху розных тэхнічных цудаў; ёсць у прыроды незразумелыя, невытлумачальныя заканамернасці, сувязі паміж падзеямі. Іх заўважаеш потым, як быццам выпадкова. І гэтая выпадковасць здаецца чымсьці незвычайным, нечаканым. Проста мінуў час, падзеі здзейсніліся, думкі ачысціліся ад другаснага і выплылі здалёк пацвярджэннем нейкай заканамернасці здзейсненага. Хочаце прыклад?

Якаў Майсеевіч паглядзеў у люстэрка задняга віду, упэўніўся, што за спіной пуста і, гледзячы ўперад на дарогу, працягнуў свой расказ выпадковаму спадарожніку, мужчыне год пяцідзесяці, таксама «рускаму».

— Вазьму падзеі агульнавядомыя. Можа, памятаеце, як аднойчы ўлетку многіх аглушыла паведамленне пра смерць Джо Дасэна. Так нечакана, проста не верылася. Спеваку было крыху больш за сорок гадоў, самая, здавалася б, моц. Але... сардэчны прыступ — і скончаны ўсе рахункі.

А незадоўга да гэтага адышоў Высоцкі... Якая сувязь? Здавалася б, ніякай. Але вось што аказваецца: практычна адзін узрост, адзін і той жа «спосаб» пагібелі, ад справаў сардэчных. Абодва ў апошнія гады былі звязаны з Францыяй, у абодвух — расійскія карані. У Высоцкага, безумоўна, глыбейшыя, але і другі, Дасэн, быў падобны да хлопца з Малдаванкі, дзе, магчыма, жыў яго адэскі дзед. Далей. Абодва ў гэты час былі на вяршыні славы. Я не крытык і не буду раскладаць па палічках іх творчасць. Але тое, што іх слава была вялікай, — гэта зразумела.

— Наогул, сапраўды многае ў іх неяк супала. Хаця зараз, пасля Вашага апавядання, я згадваю і гібель многіх іншых артыстаў...

— Вось, дарэчы, Міронаў і Папанаў. Абодва працавалі ў адным тэатры, і, хоць былі рознага ўзросту, агульнага ў іх было вельмі шмат, калі пазгадваць. Адышлі практычна адзін за другім. А зусім нядаўна: два сыны вядомых бацькоў, акцёра і кінарэжысёра, акцёры Яроменка і Растоцкі, адышлі літаральна праз год пасля смерці сваіх бацькоў.

Выпадак? А колькі такіх супадзенняў у жыцці невядомых, маленькіх людзей. Падзеяў, на жаль, таксама жалобных, што засталіся толькі ў памяці сваякоў.

Ці вось гісторыя з садам, яшчэ з таго, савецкага жыцця. Пасля таго як на нашай вуліцы адышла старая аграномка, новыя гаспадары яе хаты, якую прадалі спадкаемцы, заўважылі, што сад з кожным годам гібее ўсё болей і болей. Ні падкормка, ні паліўка — нічога не дапамагала. І тады гады праз тры сад высеклі. А там было дрэваў трыццаць, на якіх тым летам амаль не засталася лістоў.

Навошта я гэта расказваю? А вось навошта, — Якаў Майсеевіч зацягнуўся некалькі разоў цыгарэтай і працягнуў: — Мінулай ноччу я прымроў сон. Сяджу я за рулём сваёй «субару», побач са мной сімпатычная жанчына. Наогул гэта нядзіўна, я ж зараз нежанаты, магу бавіць час з кім захачу. Але не гэта галоўнае. Ужо еду дахаты. І вось мая спадарожніца просіць спыніцца. «Навошта?» — пытаюся. «Нешта мне млосна, — кажа яна. — Я пагуляю, глыну паветра. Ехаць засталася нядоўга. Пакуль ты машыну загоніш на стаянку, я падыду». Добра, думаю, можа, загайдала яе. Хай пагуляе. Яна выйшла, я паехаў. А метраў праз пяцьдзесят адчуваю: водзіць маю машыну з боку ў бок. Спыняюся, выходжу і бачу, што ў левага пярэдняга кола адарвалася гума, шырынёй так на паўкола, і распласталася на дарозе, а другая палова — цалюткая. Як быццам спецыяльна хто пастараўся. Тут і сяброўка падбегла, пачала вохкаць, а потым раптам заплакала. Супакойваю яе, кажу: паставім новае

кола і паедзем. Яна спрабуе штосьці растлумачыць, а слёзы ўсё больш душаць яе.

І тут я прачнуўся. Ад слёз яе, напэўна. Цыферблат майго гадзінніка паказваў палову чацвёртай ночы. Пакруціўся з паўгадзінкі і зноў заснуў. І прачнуўся ўжо ад званка. Навіна была ашаламляльнай: дачка майго школьнага настаўніка паведамяла, што гадзіну таму памёр яе бацька... Аўтаматычна, неасэнсавана я паклаў трубку. Яшчэ два дні таму мы гаманілі з ім па тэлефоне, ён жартаваў, смяяўся...

Ведаеце, што адчувае чалавек у такія моманты, што ашаламляюць сваёй нечаканасцю? Не ведаеце? Тады Вы шчаслівы. А я ведаю. Я адчуваю сябе нікчэмнасцю у гэтым жыцці. Я няздатны нешта змяніць. І цалкам магчыма, што гэта мае апошнія думкі, што... Неўміручымі мы здаемса сабе толькі ў дзяцінстве. Год у трыццаць ужо ўсё на сваіх месцах. Ты пачаў страчваць сваякоў, супрацоўнікаў, пачаў бываць на могілках, і гэта прывучае да думкі, што ты ўжо стаіш у чарзе, адзінай чарзе на зямлі, хаця так хочацца, каб яна не рухалася...

Гадзіннік паказваў пяць ранку. Спаць я ўжо быў няздольны. Сядзеў, узгадваў майго настаўніка, чалавека надзвычай цікавага, які пражыў шмат гадоў, мудрага, вясёлага, высокага і — у свае семдзесят пяць — зграбнага. Мне ўсё ніяк не думалася пра яго ў мінулым часе. Ёсць людзі... цяжка ўявіць сабе, што іх ужо не будзе побач.

Пазней я даведаўся, што ў яго быў ацёк лёгкага, што памёр ён на куштэцы ў прыёмным пакоі бальніцы ў чаканні дапамогі і, натуральна, без думак пра хуткі канец. У гадзіну ночы яму зрабілася кепска, а ў палове чацвёртай ён сышоў у вечнасць.

Дык навошта я гэта раскажваю і якая сувязь ва ўсім гэтым? Раніцай я яе таксама не бачыў. А вось цяпер сам згадаў, што машына, што прыснілася мне, спынілася каля хаты, дзе жыў мой настаўнік...

Настала паўза, доўгая. Якаў Майсеевіч запаліў наступную цыгарэту, зрабіў некалькі частых зацяжак і яшчэ ўважлівей пачаў углядацца ў дарогу. Незлічоную колькасць разоў праехаў ён па ёй і ведаў гэтую шэрую стужку на памяць. Але боязь чагосьці нечаканага раптам перасмыкнула яго, і, заціснуўшы ў вуснах цыгарэту, ён абедзвюма рукамі ўчапіўся ў руль. «Выпадкі» ў яго памяці былі зараз толькі сумныя. А наперадзе яшчэ некалькі гадзін шляху.

ПЛАН

Была магчымасць абдурыць аднаго чалавека. Сядзелі яны і дзівіліся, чаму раней да гэтага не даўмеліся. Грыша ўставаў з крэсла, хадзіў з кута ў кут, прыгаворваў: «Ён жа, той, вельмі хоча зарабіць, чуеце?»

— Ага, мне пакажы таго, хто б не хацеў, — злаваўся Мішка, спрабуючы поркнуць відэльцам непаслухмяны марынаваны грыб з «рускай» крамы.

— Сціхні! Хай кажа, — Валера зноўку разліў па чарках. Гэта яго літроўку зараз распівалі.

Грыша паважна ўладкаваўся за сталом насупраць іх, узяў са слоіка салёны агурок, адкусіў з хрумстам, памаўчаў у чаканні ўвагі. У яго вачах паблісквалі іскрынкі хітрасці, амаль як у замужняй жанчыны, якая заглядзелася на сімпатычнага і зможнага дзецюка.

— Мужыкі, — ён дахрупаў свой агурок. — Слухайце, Мішка і ты, Валера: вы калі-небудзь сустракалі галоднага, якому не падабаецца каўбаса? З чыстага мяса, ды яшчэ з якімі прыправамі?

— Перастань жартаваць, — закашляўся Валера, удавіўшыся слінай.

— Гэты фраер, — Грыша казаў пра таго чалавека, — з інтэлігенцыі, такі далікатны. Вось мы яго і возьмем на гэтай слабасці. Падчэпім на кручок патрыятызму, ідэйнасці, ён і не здолее нам запырэчыць. Ён падумае, што калі ўжо такія мызы загаварылі высокім тонам, пакультурнелі, то яму грэх не ўкласці грошы, тым больш што абяцаны прыбытак. А мы як раз і зробім тут, як казаў адзін былы прэзідэнт, «загагуліну» і ссыплем усё ў свае кішэні.

— Але ж ён потым можа падаць у суд?

— Не, Міхал, не падасць. Ён выканае сваю ролю без крыўды. Мы яму пакінем радасць службыць радзіме, а сабе — ганебную слодыч пабагацець на ёй...

Яны дамовіліся пра план і яшчэ паспелі на баскетбол па тэлевізары.

Час быў пачынаць новую камбінацыю. Ад той афёры з адкрыццём начнога клуба, для падрыхтоўкі персанала якога яна з гэтага ж «персанала» някепска атрымала, Анэта вытрымала амаль гадавую паўзу, вырашыла заняцца сватаўствам. З рэкламай праблем не было. І першы вечар-прэзентацыя прайшоў добра.

Не, народ у нас даверлівы, хоць ужо і неаднаразова падмануты. Будучыя жаніхі і нявесты распісалі чэкі і пачалі чакаць абяцаных палавінак і сумесных экскурсій з танцамі.

Месяц мінае, другі... Пяшчотны калісьці голас Анэты пастальнеў. «Вы мяркуеце, так лёгка паквапіцца на вашыя шасцідзесяцігадовыя ногі і грудзі таго ж узросту? Пачакайце, ваш анёл яшчэ не прыязмліўся».

«Віцёк, я дам табе тэлефон адной дзяўчыны. Прабаў з ёй час. Застанешся задаволены». «Мар'я Барысаўна, Вы ў Вашыя сорок год, хоць і займаецеся ўжо тут хірургіяй, здаецца, не ўсведамляеце, што адшукаць Вашу палову не так і проста. Вам жа слесар-турыст не падыдзе. А іншых для Вас пакулы няма».

— Але ж Вы абяцалі, Анэта...

— Маша, не крыўдуйце, я пра Вас буду памятаць.

— Мне не патрэбна Ваша памяць. Вярніце грошы і забудземся адна пра адну.

— Якія грошы? Яны ўжо даўно пайшлі на прадстаўнічыя выдаткі.

— Гэта несумленна, Анэта. Вярніце. Для мяне гэта вялікія грошы.

У трубцы засмяяліся.

Напэўна, на гэты раз быў перабор. Бо нават у асяроддзі такіх, як яна, аферыстаў, такі падман лічыўся занадта грубым. Ніхто не здзівіўся, калі аднойчы збітая Анэта патрапіла ў бальніцу. Праз некалькі тыдняў яе выпісалі. Цяпер Анэта ўвесь час глядзела на

неба. І правая рука ў яе пачала сохнуць. Людзі казалі, што лекары зрабілі ўсё, што маглі...

А Мар'я Барысаўна перавялася ў іншы горад. Працуе таксама ў бальніцы, хірургам. Збіраецца пабрацца шлюбам са сваім новым калегам. І жахі ёй не назаляюць за тую ноч, калі Анэта ляжала на сталі ў аперацыйнай...

ГРЫГАРАН

Калі нарадзілася дачка, Лявону Ашотавічу было шэсцьдзесят два гады. Людміле, маці дзіцяці, споўнілася дваццаць восем.

Баявая сяброўка Лявона Ашотавіча, Маша, жонка і маці двух яго дарослых сыноў, тады яшчэ не ведала пра папаўненне сямейства яе мужа. Яна даведалася выпадкова, праз некалькі гадоў, калі ўбачыла ў парку, недалёка ад іх дома, дзяўчынку год чатырох, вельмі падобную да маладога Лявона ў тыя ваенныя гады. Дзяўчынка гуляла з мамай, а Лявон сыходзіў бакавой аляяй.

І Маша пра ўсё здагадалася... Яна не ладзіла скандала дома. Дзяўчынка ні ў чым не вінаватая. Тая жанчына таксама. А Лявон... Апошнія сем гадоў яны жылі не разам, а пад адным дахам. Спаў ён, у асноўным, у сваім пакоі-кабінеце, а калі сыходзіў куды-небудзь, то замыкаў яго на ключ. «Якім ён быў, такім ён і застаўся», — падумала Маша ў чарговы раз.

А быў Лявон Ашотавіч... бабнікам. Усё жыццё. І калі ў маладыя гады, калі і Маша была маладая, прыгожая, спраўная, Грыгаран толькі глядзеў услед іншым жанчынам, то з гадамі...

Для таго каб зрабіцца бабнікам, у яго меліся, як кажуць, усе прадпасылкі. Ну, па-першае, ён быў калісьці акцёрам аднаго з маскоўскіх тэатраў. Да вайны гэта было. У вайну ён партызаніў. Там, у атрадзе, і пазнаёміўся з медсястрой Машай, будучай сваёй жонкай. Пасля вайны ён быў... акушэрам і рабіў дома падпольныя абарты. Маша яму дапамагала. Жанчыны казалі, што ў яго залатыя рукі. З дапамогай гэтых рук ён спазнаў многа найтанчэйшых жаночых таямніц.

Нечаканае захапленне маляваннем зрабіла з яго... мастака. Ён маляваў сам і вучыў іншых гэтай справе. Апошнія трыццаць гадоў ён і заставаўся толькі мастаком.

Дык хіба такое «спалучэнне» і вынікаючыя з гэтага ўменне і вопыт не прывядуць да Машынага «якім ён быў, такім ён і застаўся» ?

Некалькі гадоў таму ён ёй так і сказаў: «Ісціна прыгажэй, чым фальшывае каханне». Узяў адпачынак і з'ехаў у Маскву да брата. Вярнуўся праз тыдзень. І ўвесь час прападаў на заводзе, у сваім аддзеле эстэтыкі. А потым стаў зноў вяртацца своечасова. Сядаў за стол і пісаў... гумарыстычныя апавяданні. Іх друкавалі нават у Маскве. «Значыць, пісаў я някепска», — думаў Грыгаран пра сябе. А перад вачыма — гэты «гумарны» штуршок, нечаканы з любога боку, як ні глядзі, дала яму Люда, рэдактар іх шматтыражкі. Раней ён неяк не звяртаў на яе ўвагі. Але аднойчы ўгледзеўся сваім позірмак мастака і... У яго гады так закахацца ў маладзенькую жанчыну, як казалі б, «у дачку сваю».

Аднойчы, на нарадзе ў дырэктара, яны сядзелі побач. Да гэтага больш за месяц Лявон і Люда сустракаліся амаль штодзённа ў яе кабінеце і падоўгу гаварылі. І зараз раптам нахлынула на іх столькі пачуццяў, што прызналіся адзін аднаму проста тут, у кабінеце дырэктара. Яна першая напісала запіску. «Вось я і рашылася, і пішу, як кахаю цябе!» А ён напісаў: «Дзякуй, любая. Ты — найлепшае ў маім жыцці!»

Усё, мяжа была пяройдзена. Сумненні, што тачылі яго апошнія дні і ночы, зніклі. Ён забыўся пра тое, колькі яму гадоў. Ён больш нічога не хацеў ведаць апрача таго, што ў яго жыццё прыйшла Люда. І ён напісаў ёй яшчэ адну запіску: «Напэўна, анёлы праклалі дарогу майго лёсу да цябе».

У той дзень Лявон упершыню быў у Люды дома, у яе новай кватэры. Два месяцы мінула з таго часу, як яна ўсялілася, і Лявон, гаспадарскім вокам агледзеўшы жылло, сказаў: «Заўтра пачну абсталёўваць». Праз пару тыдняў кватэра змянілася. З'явіліся шафкі, дэкаратыўныя перагародкі. Ён прынёс два сваіх малюнкi і павесіў іх на сцяне. Малюнкi былі з маўклівай

таямніцай, задуменныя і празрыстыя. Вось тады Лявон і сказаў: «У нас цяпер нармальнае гняздо». Ён абняў Люду за плечы, яна адчула ціхае, цёплае трапятанне.

— Я пражыў ужо шмат, — сказаў Грыгаран сваім хрыпатым голасам, — і таму мне хочацца называць цябе маёй дзяўчынкай. Але мне, шчыра кажучы, неяк няёмка вымаўляць гэтыя мілыя словы. Не ведаю, чаму. Я прыдумаў ведаеш што?

— Не ведаю. Але, напэўна, ты зараз скажаш?

— На адной з моваў гэта гучыць як «*майн мейдэле*». Вельмі пшчотна гучыць, праўда? Прыгожа і ласкава. Я буду клікаць цябе так, добра?

— Мне знаёма гэтая мова, — ціха адказала Люда.

— Адкуль? — здзівіўся Грыгаран.

— Гэта мова маёй мамы.

— Твая мама яўрэйка?

— Так. А што, табе не падабаецца? Гэта кепска? — спалохана затрапяталася Люда.

— Не, наадварот, гэта вельмі, вельмі добра, — сказаў Лявон і загадкава ўсміхнуўся.

— А *мейдэле*, між іншым, мяне называў мой дзядуля даўным-даўно, у дзяцінстве. Мы тады ездзілі на лета да яго ў мястэчка. Жылі ў вялікай драўлянай хаце без перагародак, ложка стаялі па кутах. А ў двары расло шмат дрэваў. Яблыні, грушы, слівы... Якія смачныя былі клубніцы ў бабулі! Ведаеш, мыплылі туды на параходзе гадзін дзесяць. Прычалывалі да прыстаняў, потым плылі далей. Мільгалі агні вёсачак, што сыходзілі ўгору, сігналілі адзін другому параходы, а я была маленькай, і мама ўвесь час трымала мяне за руку. А тата прыносіў з буфета сітро, якое я любіла піць проста з бутэлькі. Мы прыплывалі гадзіны ў тры ночы. Дзед чакаў на прыстані, а бабуля дома, каля накрытага стала. І быў там такі смачны-смачны хлеб, які называўся «калач». Божа, як даўно гэта было, — сказала сумна Люда.

— Ты мяркуеш, што гэта было даўно? Дзякаваць Богу, твае дзядуля з бабуляй жывыя, тут, непадалёк ад цябе. І ты іх часта бачыш. У цябе ёсць мама і тата. Гэта ж шчасце, калі ўсе жывыя, калі цябе яшчэ клічуць дзіцёнкам. А ты яшчэ доўга будзеш заставацца ім, *майн лібэ мейдэле*.

— Ты адкуль ведаеш гэтыя словы?

Лявон збянтэжыўся, а потым сказаў, што ад суседзяў, якія ў дзяцінстве жылі побач.

Адзіноцтва бывае часам такім невыносным... Пасля развода з Жэнем Люда замкнулася. Нікуды не хадзіла, ні з кім не сустракалася. Усе кантакты былі толькі на працы, у яе шматтыражцы. Прыходзілі людзі з цэхаў, прыносілі нататкі, размаўлялі. Пра другое замужжа яна не хацела думаць. «Хопіць, — казала яна сабе. — А-пяк-лася!»

Яны пражылі разам усяго толькі год. Усё пачыналася добра і прыгожа. Бардаўскія песні, вершы, якія яны пісалі адзін аднаму, сняданкі ў ложак. Яны жылі святочна. Але святы, на жаль, надакучваюць таксама і заканчваюцца, а да будняў іх узвышаныя душы не былі гатовыя. І сямейная лодка разбілася зусім не аб быт. Абодва пакахалі... сябе ў каханні, каханне аднаго да другога аказалася слабейшым. Хутчэй за ўсё, гэта было напаўкаханне. Развод прайшоў ціха. Потым яны доўга перазваньваліся і... сустракаліся. Ён гаварыў, што гэта рок, што яна ракавая жанчына. А Люда нічога не казала, а працягвала любавання ім, і ёй усё гэтак жа балела душа. Было балюча жыць. «Значыць, сыходзіць будзе лёгка...» — падумала яна ў адну з хвілін адчаю.

Але аднойчы ў рэдакцыю зайшоў Грыгаран... Тады Люда сказала сабе: «Не, хопіць, я не хачу прасіць прабачэння за тое, што жыву, а хачу жыць!» У гэты ж дзень яна пазваніла Жэню і сказала, што ўсе кантакты спыняюцца, яна просіць больш яе не турбаваць.

Калі б ёй сказалі, што міне зусім крыху часу і яна закахаецца ў Грыгарана, яна б усміхнулася яхідна і пакруціла б пальцам каля скроні. Але ў жыцця свае правілы. Штодзённыя шматгадзінныя размовы «давялі» яе да таго, што яна першая прызналася яму. І калі б ужо зараз Лявон спытаў у яе: «Хочаш, адно без аднаго, без пакутаў?», яна б адразу адказала: «Не, не трэба!», таму што яна ўжо жыла з душой, напоўненай ім. Сумненні пра яго ўзрост адпалі пасля таго, як ён пачаў бываць у яе дома. Ён быў такі пяшчотны, з такім чутым сэрцам, якое адчувала рэшткі старога яе болю, і таму ні пра што не распытваў, а толькі гаварыў, гаварыў пра тое, што кахае яе больш, чым усё, што яго акружае.

А сам ён думаў пра тое, што душа чалавека не паддаецца старэнню. Што думкі пра Люду, адчуванне яе ў кожнай хвіліне жыцця, у сабе — ёсць тое, што займае час ад сустрэчы да сустрэчы. У ягона шэсцьдзесят і яе дваццаць шэсць іх узрушвалі аднолькавыя страсці.

Калі Люда сказала, што ў іх будзе дзіцё, Лявон спачатку сеў у крэсла і прамовіў толькі два словы: «Гэта цудоўна!» Потым устаў, закруціў Люду па пакоі, спяваючы: «Я зноў тата, я ўсё ж тата!» Не, Лявон вар'яцеў. Ён гатовы быў на вачах ўсяго горада несці яе ў невядомую краіну, дзе жыўць толькі шчаслівыя людзі. Яму здавалася, што ўся зямля ахоплена каханнем, ніхто не пакутуе, не забівае, не хварэе... Грыгаран быў шчаслівы надзвычай. Ён кахаў, кахаў так упершыню ў жыцці, усёй сваёй прасветленай душой.

Дзяўчынка прыйшла ў іх жыццё ўвосень. Збоку здавалася, што гэта тата прыйшоў забіраць сваю дачку і ўнучку з радзільні. Але гэта быў Лявон. Так, тата, толькі маленькай Ганначкі. Медсястра атрымала «свае» цукеркі і шампанскае, а Грыгаран — маленькі скрутак, які ціха пасопваў. Ён ведаў, што з гэтага часу жыццё яго напаўняецца яшчэ адным сэнсам і

вялікай адказнасцю перад гэтымі дзвюма жанчынамі, Людай і Ганначкай. Ён ціха прамовіў: «У добры час, кожнаму з нас да ста дваццаці!»

У доме Люды з'явілася шмат новых рэчаў, дзіцячых і Грыгранаўскіх. Калі ён прыходзіў, то апранаў на галаву круглы капялюшык. Такія яшчэ носяць у Грузіі. І на пытанні жартаваў: «Каб галава не замярзала».

А пакуль Ганначка гадуецца, робіцца падобнай да Лявона і называе яго татам.

Калі ёй споўнілася сем год і пара было ісці ў школу, Люда, прыціснуўшыся да Лявона, заплакала і сказала, што ўсё іх сямейства падало дакументы на выезд.

— Я кідаюся, як загнаная, між табой і бацькамі. Я адчуваю над намі нейкую наканаванасць, — слёзы душылі яе і не давалі гаварыць.

— Я так баяўся гэтага дня, так баяўся — далей бездань.

Грыгаран цалаваў Люду ў салёныя вочы і таксама плакаў. Ён баяўся, што гэтыя апошнія тыдні да іх ад'езду будуць і яго апошнімі тыднямі і што больш ён сваіх дзяўчынак не ўбачыць. Потым ён супакоіўся.

— Ты павінна ехаць дзеля нашай дачкі, дзеля тваёй будучыні.

— Пра што ты кажаш, якая мая будучыня?

— *Майн мейдэле*, у цябе ёсць і сучаснае, і будучыня. Не спрачайся, калі ласка. Увесь боль ад таго, што здарылася, я беру на сябе.

Ён сядзеў у крэсле, каля яго ног, на падлозе, прыціснуўшыся сядзелі Люда і Ганначка. А за акном ліў моцны дождж і шалёў вецер.

Жыццё пачыналася як быццам нанова. Яны жылі разам, лічы тры сям'і, у адной кватэры. І Люда прыгадвала асобную кватэру там і Лявона, які нешта прыладжвае. Яна пісала яму пра тое, што ў яго ёсць чалавек, які моліцца за яго. Гэта яна. «Тут, у

Ізраілі, дарога да Бога бліжэй». Яна пісала, што кахае яго зараз больш, чым калі яны былі разам.

Грыгаранаўскія лісты прыходзілі штотыдня. Люда іх ведала на памяць, таму што гэтыя былі працягі прызнанняў і... горыч. «Калі ты з'ехала, жыццё пачало пакідаць мяне...»

Люда плакала і пісала пра тое, што нават яго лісты не пераконваюць у тым, што яго няма побач, што ён так далёка. «Я мела шчасце дакранацца да цябе, — пісала яму Люда. — Ты мой цёплы астравок у тваім вечна летнім Эйлаце. Перасылаю праз знаёмых малюнак «Дарога да цябе».

Малюнак быў і сонечны, з грэбнем пясчанага бархана і россыпамі зорак, што хаваліся ў асляпляльнай прасторы і бясконцасці, і поўны чорных зорак, якія зліваліся з ценем. А тоненькі, зыбкі край хвалі пераходзіў каля гарызонта ў невыразныя абрысы літары «Л».

Ганначка пайшла ў школу. Іўрыт, як і ўсім дзецям, ёй даўся лёгка. Люда з бацькамі хадзіла ва *ульпан*¹ і падпрацоўвала прыборкамі ў прыватнай краме. Найлепш за ўсіх адчувалі сябе бабуля з дзядулем, хоць адрывацца ад каранёў найскладаней у гэтым узросце. Ішло звычайнае жыццё першага алімаўскага года.

Люда атрымала чарговы ліст. Лявон пісаў, што падаў дакументы на выезд. «Я вяртаюся да сябе». Апошнія словы былі незразумелыя. Напэўна «да цябе», — падумала Люда. Але не, Грыгаран вяртаўся менавіта да сябе, Льва Абрамавіча Гліка, якім ён быў ад нараджэння да партызанскага атрада. Ён едзіў у Маскву, браў дакументы брата і свае метрыкі, якія захаваліся там, хадзіў у дзесяткі арганізацый і даказваў, што ён усё ж Глік, хоць большую частку жыцця быў Грыгаранам. Акрамя блізкіх маскоўскіх сваякоў і Машы ніхто не ведаў пра яго паходжанне. Нават сыны.

¹ Ульпан — у дадзеным выпадку ўстанова, дзе вывучаюць іўрыт (*удакл. аўтара*).

Развітанне Грыгарана з сям'ёй было спакойным. Вечар напярэдадні ад'езду прабавілі ўчатырох, без нявестак і ўнукаў. Вячэралі, упершыню за многія гады, разам. І размаўлялі. Лявон прасіў прабачэння ў Машы і сыноў за тое, што вось так, нелагічна, заканчвае сваё жыццё. Што, напэўна, прынес ім і фізічны боль. «І жыццё жорсткае, і любоў бывае жорсткая...» — працытаваў кагосьці Грыгаран. «Трымайцеся мамы, а ты, Маша, беражы дзяцей нашых».

Пяць гадзін ад Бен-Гурыёна да Эйлата Лявон не адрываючыся глядзеў на Люду і Ганначку. Гаварылі мала, гладзілі рукі адно аднаму і церліся шчокамі. Таксіст здзіўлена пазіраў у люстэрка.

Праз месяц Лявон купіў трохпакаёвую кватэру на Людзіна імя. Там, у Расіі, ён прадаў амаль усе свае малюнкi, і атрымала-ся прыстойная сума. Яны зноў зажылі разам, у «адным гняздзе». На сцяне ў салоне віселі два малюнкi: «Дарога да цябе» і новы, які Лявон напісаў ужо тут. Ён называўся «Успамін»... Свой «грузінскі» капялюшык Лявон насіў ужо пастаянна. І хадзіў па суботах у сінагогу. Калі Ганначцы споўнілася дванаццаць, зладзілі *батміцву*¹.

А яшчэ праз год яго не стала...

Прыляталі Маша і сыны. Абедзве жанчыны трымаліся поруч. І дзеці таксама былі разам.

А яшчэ праз два гады яны вярнуліся назаўсёды: Маша, яе сыны са сваімі сем'ямі. Яны мелі права, таму што былі найбліжэйшымі сваякамі Льва Абрамавіча Гліка.

Амаль год жылі ў Люды. Яна ж была іх... сваячкай. Гэтае сваяцтва падтрымлівалася ўвесь час. Так прасіў Лявон у Люды і ў лістах да Машы незадоўга да свайго сыходу.

А самы апошні малюнак Грыгарана называўся «Не дарэмна».

¹ Батміцва — пачатак сталення дзяўчына (*іўрыт*).

УСМЕШКА КАПІТАНА

Патрульны карабель разразаў хвалі ў двухстах метрах ад берага. Яго радары спыніліся ад замілавання, назіраючы, як унізе дзесьці тысяча чалавек здзяйсняла чарговы заплыў Акаба—Эйлат, пра які заўтра напішуць газеты, што прыйдуць у захапленне ад «дзвюх з паловай тысяч удзельнікаў».

Зелянелі каптурыкі найслабейшых, з упрыгожаных лодак суправаджэння падгиквалі наймацнейшым. Усё гэта набліжалася да пляжа, дзе з біноклем у руках, голы да пояса, стаяў высокі грудаста-жыватасты мужчына. Часам ён уздымаў руку з опыкай, накіроўваў свой позірк туды, дзе яшчэ біла канечнасцямі ў вадзе большасць заплывшчыкаў, а тым, хто ўжо хапаў берагавое паветра, апусціўшы бінокль, ён адказваў, што не ведае, дзе выдаюць...

Да самога заплыва ён меў ускосныя адносіны: калісьці яго хлопчыкі праплывалі за трэніроўку большую адлегласць. Але навошта вярэдзіць душу, калі вакол легкадумна распластаныя целы на ляжанках, не надта спякотнае кастрычніцкае сонца, яшчэ цёплае мора, а сам ён ужо шматкроць трапляў у кадры зацугляных фотаапаратамі зялёнашапачных хранікёраў. Ён пераканаўся, што больш нічога цікавага не прадбачыцца, узяў з лежака сваю сумку і накіраваўся ў той бок пляжа, дзе пад навесам на зялёнай траўцы і за драўлянымі сталамі кучкаваліся такія ж, як ён, «рускія».

— Жора, заходзь, — гукнуў яго знаёмы голас. Гэта быў Элік, калега па мінулым жыцці. Яшчэ нядаўна яны сябравалі сем'ямі, часта бывалі адзін ў аднаго. А апошнім часам, на жаль, кантактавалі толькі па тэлефоне.

— Ну, бачыў, што робіцца? — Элік глынуў піва з пасудзіны-аднаразоўкі.

— Плывуць, — паціснуў плячыма Жора.

— А вось аркестра няма. І сакратара гаркома няма, і...

— І піянераў няма, — яхідна працягнуў з'едлівым тонам Жора.

— Піва хочаш? — пераклучыўся Элік. І, не дачакаўшыся згоды Жоры, былы славуты трэнер Эльдар Сарэнштэйн накіраваўся да стойкі бара. Праз хвіліну ён вярнуўся з дзвюма пеністымі ёмістасцямі.

— Дзякуй, Сарэнштэйн, — выпіўшы да канца першую паўлітроўку і кіўнуўшы галавой, адрэагаваў на пачастунак Жора.

— Будзь здаровы, Крыгерс, — глынуў са сваёй пасудзіны Элік і падсунуў другую, яшчэ поўную, сябру.

Пагутарылі пра жонак і дзяцей, крыху пра працу, хвілін пятаццаць абмяркоўвалі новыя манеты, якія купіў Крыгерс для калекцыі.

Да гэтага часу спустошылася і другая паўлітроўка, а душу Крыгерса ўсё адно катавала невядомая такая смага. Не, піць не хацелася, але гэта ўсё адно была смага да... вады.

— Пайду паплаваю, — Жора распрануўся і няспешна, прыдушваючы сваім цэнтнерам драўляны насціл, спусціўся да вады. Незразумелая смага вылілася ў тое, што ён надумаўся здзейсніць... антызаплыў: з Эйлата ў Акабу.

Спачатку заплыў за буйкі, натуральна, не адрэагаваў на воклічы з уратавальнай вышкі. Крыгерс проста іх не чуў. Бо ён працаваў, сам сабе даваў каманды. Зараз у ім адначасова былі Крыгерс-трэнер і Крыгерс-плывец. Метраў праз пяцьсот ён перавярнуўся на спіну, вырашыў адпачнуць. Галава была пустая. Вочы ўзіраліся ў блакітнае неба, але, здаецца, нічога не заўважалі. Раскатурхала яго з гэтага пустажыцця хваля ад цеплахода, што плыў побач з ім. І Крыгерс паплыў далей, пад здзіўлена-ўстрывожана-захопленыя погляды людзей на палубе. З'явілася тое вядомае другое дыханне. І Крыгерс «прайшоўся» спачатку брасам, а потым паплыў спакойна. Ён песціў мора сваім магутным целам, а мора лашчыла яго.

У хуткім часе Жору вылавілі. Уся працэдура заняла гадзіны дзве. Яго акцэнт, пах піва, плаўкі запэўнілі памежнікаў, што ён

не шпіён і не перабежчык. Але праца праводзілася: звязваліся з зямлёй, гэта значыць з берагам, штосьці запісвалі. І выпусцілі ў ваду, як кіта, што патрапіў на сушу.

Рукі і ногі Крыгерса запрацавалі зараз, як у спартсмена перад самым фінішам. Тарпедай імчаў ён да берага. І думкі ў яго галаве беглі зараз наперагонкі. Самая ўпартая з іх была пра суму штрафа. Але даганяла яе іншая: «А раптам не?» Дужа загадкава ўсміхаўся чамусьці капітан на тым вартавым катэры...

У ТУРМЕ

Я ў краіне ўжо чатырнаццаць год. І вось патрапіў. Але не шкадую пра тое, што зрабіў. А ў Саюзе быў у «санаторыі» два разы. Хвароба не самая страшная: дапамагаў некаторым пазба-віцца ад кашалькоў. Упершыню папаўся даволі позна, мне было трыццаць восем. Падвяла любоў да прыгажосці. Гэта была шы-коўная пані, высокая, з пастаўленымі на свае месцы ножкамі і попкай, а позірк, а позірк які... Сумачку я ўскрыў, справа про-стая, забраў што патрэбна. Мне б знікнуць, дык не, крыху ад-ступіў і цешыўся з яе, быццам нейкі юнак са скулкамі. А ёй пат-рэбна было плаціць за нейкую французскую парфуму, тады яшчэ быў дэфіцыт на гэтую ваткасць. Чаргу падціскала. Яна разгалас-ілася, як апошняя кірмашная гандлярка, яе чароўны раток вы-рабляў са словамі такое, што нават гандляркі, што шмат чаго чулі, гэтыя дзяўчаткі-худобкі, засаромеліся. І раптам яна вылуп-ілася на мяне, на мае метр пяцьдзесят шэсць у чаравіках, нар-мальны яўрэйскі *шнобель* між карых вачэй, і пайшла... А я, што той трусік перад удавам, стаю сабе і ўсё. Што напала на мяне, якая моц прыклеіла да драўлянай падлогі нейкага раймага? Ад-ным словам, тут і муж яе з'явіўся, звычайны калгаснік, але ў добрым касцюме і пад два метры.

Калі б не Фраерман Грыша, адвакат, я адпачываў бы год пяць, а так — паўтара гады і пятнаццаць тысяч рублікаў яму за пас-лугі. Праўда, ён таксама даў каму трэба, як жа без гэтага. Але пятнаццаць тысяч — гэта былі грошы.

Мяне ў «санаторыі» чамусьці шанавалі. І начальства — яно любіла мае анекдоты, і калегі, што лячыліся часам на нарах побач. У майстэрні я прышываў да целагрэек кішэні. Ну, я пра-фесійна ўсё прымацоўваў: а раптам нарвуся на адну з іх ад-нойчы?

Адбыў я гэтыя паўтара гады там, вяртаюся дахаты, і Софа мая кажа: «Ісаак, табе сорок год, пара атрымліваць прафесію».

Калі я прыносіў сотні і тысячы раней, ніхто і не заікаўся пра мой непрафесіяналізм. А зараз на табе. Што за свет пайшоў? Але пагутарыў я з Сёмкам Элькіндам і пачаў вучыцца на цырульніка. Саракагадовы мужчына вучыцца ў хлопца год дваццаці пяці, але ўжо майстра-мадэльера, што так, то так. А справа пайшла. Мае прыстасаваныя пальцы так джыгалі нажніцамі і грабеньчыкам, што сам Сёмка цешыўся. Нашыя крэслы стаялі побач. І яшчэ, я ж мужык ужо, заўсёды пад гальштучкам, у светлай кашульцы, халацік-пінжачок найсвяжэйшы, я прычасаны. А моладзь, усе гэтыя Сёмкі, Боркі і Андрэйкі, з грывамі-падзюлямі на вачах, у нясвежых кашулях з-пад пінжакоў... Адным словам, пайшоў кліент да мяне. Нават дахаты пачалі прыходзіць. Куток у салоне я пераабсталяваў. Софачка мая на сёмым небе, дзеці трывала на зямлі, пры ўсялякіх электроніках і замежных адзеннях. І вось у свае сорок пяць дапусціў я дзве памылкі. Першая: навучыўся дамскім прычоскам, прычым займаўся гэтым толькі ў хаце. Ах, якім жанчынам круціў я галовы! Софачка запісвала кліентак па тэлефоне на тыдзень наперад. Мы працвіталі. І вось тут хтосьці капнуў. Я нават здагадваюся, хто. З нашай цырульні. Прыйшоў фінінспектар, як раз тады я працаваў над галоўкай пастаяннай кліенткі. І Грыша Фраерман нічога не здолеў зрабіць, і мужы некаторых кліентак. Часы былі такія. З'ехаў я зноў у «санаторый», цяпер ужо на пяць зім і вёснаў.

А другая памылка... Хоць як палічыць, справа ж была прыемнай. Адным словам, падчас нашага росквіту заклалі мы з Софачкай, як аказалася потым, нашу дзяўчынку. Раней было тры хлопчыкі, і вось падчас «лячэння» майго нарадзілася Іначка. І праз яе, дачушку-чушку, я апынуўся тут.

А ў другім «санаторый», дарэчы, мне было амаль нармальна. Калі б яшчэ свабода... А так я стрыг, прыдумляў прычоскі начальніцкім жонкам у іх дома. Сустракаў з імі Новы год і Кастрычніцкую рэвалюцыю. Софачка да мяне прыязджала.

Усе з'язджалі, і мы махнулі сюды. Нават у цырульні не працавалі яўрэі, і наогул яны ўжо амаль нідзе не працавалі. Усе былі ад'язджанты. Потым, як і ўсе, на паях купілі кватэру з Іначкай і яе сямействам. Аднойчы не стала маёй Софачкі, хай зямля ёй будзе пухам...

І застаўся я адзін пры сям'і маёй дачушкі, назіраў за іх жыццём збоку, але не ўмешваўся. Часам маё сэрца так крывёю аблівалася, што, напэўна, Софачка там, на нябёсах, гледзячы на мяне, пралівалася дажджом-слязамі. Мне было шкада ўнукаў, іх, дзякаваць Богу, у мяне ад Іначкі двое. Зяць чамусьці з кожным годам рабіўся ўсё больш і больш лютым. Ён біў маю Іначку, а тая, святая душа, трывала. І не ішла ў паліцыю: а як жа без мужа потым?

І вось абедзем мы аднойчы, зноў з энкам і лаянкай, і ўздымае мой зяцёк свой кулак у чарговы раз, а я... хапаю са стала нож і ўтыкаю яму ў пуза, разразаю, бы рыбу, і вывальваецца ўсё вонкі...

Яго выратавалі. І навошта ў іх гэта атрымалася? Медыцына... А я вось тут. Мне семдзесят чатыры гады, і на добрага адваката грошай, на жаль, няма. А грамадскі, далі мне тут, дык ён і ёсць грамадскі, хлопец, і па-руску не гаворыць... А мая дачушка-чушка на баку свайго мужа. Інакш ён, абвясціў гэты бугай, з ёй развядзецца. Вось і думай пасля гэтага пра дзяцей. Але нічога, я не баюся, хоць гады мае крутыя. Софачка была б на маім баку. Можа, яна ўсё бачыць і папросіць Яго за мяне?

* * *

Шмулік Мізрахі, *сабра* з рускімі каранямі і вялікімі грашыма, нічога не сказаў Ісааку. Праз дзень, адсядзеўшы тыдзень, выйшаў на свабоду пад заклад. Ён наняў добрага адваката, раскажаў бацькам пра новага знаёмага. Тыя таксама заварушыліся.

Амаль праз год, на свой дзень нараджэння, у семдзсят пяць, Ісаак Гурэвіч выйшаў на свабоду. Яго сустракалі ўнукі, Шмулік з бацькамі, адвакат Берлін. Паводдаль стаяла дачушка-чушка.

Розныя паперы Ісаак падпісваў Берліну яшчэ ў турме. І цяпер яго адвезлі да мора, у хостэль, у асобны пакой.

Час ад часу Ісаак, між іншым, пакрыху стрыжэ...

АМАЛЬ КАЗКА

Доктар навук Росін казаў пра тое, што ў наш час пра казачныя падзеі жыцця можна толькі марыць.

— І наогул, — працягваў ён, — па-мойму, зараз у нашым стане прысутнічаюць толькі мінулае і думы. Мінулага вельмі-вельмі шмат, і дум больш чым дастаткова. І ў штосьці казачнае проста не верыцца.

— Не, доктар, — запярэчыў яму Валодзя, — бывае, яшчэ як бывае. Вось мая гісторыя. Яна з класічным канцом, як у добрай літаратуры, дзе герой альбо жэніцца, альбо канае. Я, як бачыце, живу.

Ажаніцца мне трэба было даўным-даўно. Колькі знаёміўся-перазнаёміўся — цяжка палічыць. Але не склалася. Збывалася прадказанне цыганкі ў адзін з даўніх навагодніх вечароў. У вакзальным тлуме, сумна кінуўшы на мяне вокам, яна папрасіла прабачэння за тое, што не можа мне паабяцаць усё добрае, сказала, што я альбо зусім не ажанюся, альбо ажанюся надта позна. Але што такое «надта позна»? Спачатку я меркаваў, што гэта трыццаць. Потым прыйшлі трыццаць пяць. А ў сорок тры я ўжо падумаў, што «надта позна» мінула і настала «ніколі». І я... хадзіў у блуд — горад жа курортны — і... чытаў газеты. Шлюбныя абвесткі. Так жа створаны чалавек, што спадзяецца, калі нават ужо і няма на што спадзявацца.

Такім чынам, я чытаў абвесткі і часам званіў. Двойчы да мяне нават прыязджалі. Але... Усё пачыналася спачатку: канец тыдня, некалькі газет, тэлефоны. Паўгода таму я зноў пазваніў. Вельмі ўжо падалося мне, падыходзячая партыя. І напісана проста. Я і зараз на памяць памятаю тую абвестку: «Спадарыня, 39. Сярэдняй камплекцыі, рост 165 см. Лекарка. Была замужам, дзяцей няма, пакуль живу з бацькамі. Можа, адгукнецца мужчына, які не спалохаецца, што я ў Краіне нядаўна і наперадзе яшчэ шмат цяжкасцяў. Хацелася б, каб ён быў не ніжэй-

шы за мяне ростам, энергічны, здольны прымаць самастойныя рашэнні. Тэлефон такі. Лена».

Я адгукнуўся. І мы прагутарылі гадзіны чатыры, да дзвюх ночы. У яе быў незвычайны голас. У ім адчувалася столькі цяпла і хатняй утульнасці. Ён поўнасцю запаўняў тэлефонную трубку. Мне здавалася, што калісьці я ўжо чуў яго. Але не, не. Мы не маглі быць знаёмыя: мы ж жылі ў розных канцах вялізнай краіны. Гэта пасля некалькіх гадзін гутаркі здавалася, што мы старыя знаёмыя. Перад маімі вачыма нават стаяла ўжо жанчына, якая мне падабалася. Я яе намаляваў па... голасе. А тое, што падабалася, дык гэта нядзіўна. Усе бакі маёй душы былі раскрыты ў чаканні кахання.

Праз тры дні я пазваніў зноў. А праз гадзіну гутаркі даведаўся, што яна спаткала Яго, і ў іх «поўнае супадзенне поглядаў на жыццё і на месца кожнага ў ім»: «Не крыўдуй, калі ласка. Я да цябе не паспела дацяць. Ты ў Афрыцы, а ён аказаўся побач. Звані, калі ласка, часам, усё роўна звані. Я люблю твае званкі...»

Цікава, калі яна паспела іх палюбіць? Толькі двойчы гутарылі, праўда, набралася гадзін сем.

Не было крыўдна. Мы ж не бачыліся. Маглі проста і не спадабацца адно аднаму падчас сустрэчы. Колькі разоў ужо такое было, не ўпершыню.

А жыццё бегла, крочыла, валаклося. Мінула эйлацкая зіма, калі горад трэсла і пагойдвала. Я ніводнага разу не званіў Лене. Навошта? У лютым, дзесьці ў другой палове, аказаўся ў Тэль-Авіве. І сядзеў на адным сходзе, даволі нецікавым. І раптам захацелася мне... выпіць. Не, не ўпіцца. Грамаў сто пяцьдзесят, разагнаць журбу ды нуду, раскісліцца. А паколькі піць аднаму не вельмі прыемна, то я і звярнуўся да свайго суседа злева: «Я вось захацеў выпіць ад гэтай цягамоціны. Як Вы наконт таго, каб у перапынку далучыцца да мяне? Тут ёсць буфет і ў ім усё, што трэба». Ён пагадзіўся адразу, закваска ж у нас была адна, яшчэ тая, саюзаўская.

Гарэлачка пайшла добра. І пасля сходу мы дадалі яшчэ і яшчэ... «Ну што, — меркаваў я, — да Эйлата пяць начных гадзін. Адасплюся, прыйду ў сябе. А ён жыве тут, дома, так бы мовіць. Можа, пабурчыць жонка крыху. Дарэчы, што гэта ён расказвае пра сваю жонку? А, з Навасібірску. Ажаніўся, значыць, ужо тут. Даўно? Колькі месяцаў таму. Віншую, жадаю...» І ён пачаў мне расказваць пра сваю жонку. А я — задаваць пытанні. Ён расказвае, я пытаюся. А потым мне захацелася расказаць пра Лену. Але ўзніклі б пытанні. А навошта мне ўсё гэта патрэбна, думаў я, падпёршы галаву рукой і гледзячы на свайго выпадковага сабутэльніка нецвярозымі вачыма. Я ж толькі два разы званіў, хоць голас памятаю і чую нават зараз. Такі «смачны» голас.

Развіталіся як сябры. Свой тэлефон я яму не даў, а яго ўзяў. Не ведаю нават, навошта. Усё адно ж не пазваню. А чыста механічна ўзяў. Давалі — узяў.

— А дзе ж твая казка, Валодзя? — запытаўся Росін. — Усё, як у жыцці. І тое, што ты напіўся з яе мужам, такое таксама бывае. Я ўжо неяк казаў пра супадзенні, пра заканамерныя «выпадковасці».

— А казка ў тым, шаноўны доктар, што яны не былі распісаны. Ведаеце, нашыя алімаўскія камбінацыі. Гэта па-першае. А па-другое, зараз у нас ужо канец красавіка. І мы з вамі ва ўсю купаемся. І пляж наш называецца «рускім», бо нас, адтуль, тут багата. А ў адну з сакавіцкіх субот мяне тут адшукала... Лена. Яна памятала пра гэтае месца, я ёй расказваў. Дык вось, яна прыезджала сюды чатыры суботы запар. І менавіта ў чацвёртую адшукала. Ёй захацелася самой, без усялякіх даведак, знайсці мяне. Яго вялікасць выпадак. Фаталістка. Мы ж і не бачыліся ніводнага разу, а вось «намацала» за месяц.

— Што? — амаль закрычаў доктар Росін. — Твая Лена — гэта тая Лена?

Валодзя засмяяўся. Лена, у вільготным купальніку, глядзела на Валодзю і Росіна. Яна добра паплавала, цэлых паўгадзіны. «І з чаго гэта ён так смяецца?» — падумала яна пра мужа.

ЗАМУЖ ХОЧАЦЦА

Добра, калі не трэба ўставаць у пяць гадзін ранку, гарбаціцца цэлы дзень, а потым яшчэ дзесьці дапрацоўваць, вяртацца позна дахаты, валіцца ў ложка і адразу засынаць.

Добра дажыць да часоў, каб няспешна прыйсці на пляж, распрануцца, патырчаць у вадзе непадалёку ад берага, прызямліцца за драўлянымі столікамі і...

— Не, Дора Рыгораўна, ён Вам не пара. Вы з Адэсы, — з трапятаннем вымавіла Міра Львоўна, — а ён... з нейкага Бранску.

Яна не вымаўляла «р». Таму прагучала па-жалезнаму тупа — «Блянску».

— Але... — паспрабавала штосьці ўставіць Дора Рыгораўна, поўная грудастая жанчына шасцідзесяці чатырох год. Сапраўды з Адэсы, лекарка.

— І не думайце пра яго. Вось Барыс — і кватэра ёсць, і стары «фолдзік», — мелася на ўвазе марка машыны, — і супел побач.

Міра Львоўна казалася яшчэ штосьці. Дора Рыгораўна сядзела, слухала краем вуха і думала пра тое, што Міхаіл Маісеевіч — усё ж выбітны мужчына, хоць і лысы. А можа, таму і выбітны, што блішчыць? Кашляе ўвесь час? Дык напаліўся ж, напэўна, за ўсё жыццё. Затое як танцуе і паказвае фокусы на рэдкіх вечарах адпачынку ў іх «шасцідзсятніку»! Так Дора Рыгораўна называла іх клуб пенсіянераў «60+».

Яна ніводнага разу не была замужам. І тут, на гэтай гарачай зямлі, у гэтым паветры, што патыхала спёкай, дзе з усімі адбываецца чорт ведае што, незалежна ад узросту, ёй так захацелася замуж, што аж не ставала цярдзіваці. Яна ўваходзіла ў «штат» усіх «рускіх» пасядзелак і сходаў, бывала ў суперах у гадзіны, калі там найчасцей закупляліся «рускія». І вось, нарэшце, Міхаіл Маісеевіч...

Дора Рыгораўна ўздыхнула ад сваіх думак, чым... супакоіла суразмоўніцу.

Міры Львоўне здавалася, што яшчэ крыху-крыху і... Ёй таксама хацелася замуж. Гэтай жанчыне было шэсцьдзесят, год назад яна страціла мужа. І ёй таксама падабаўся Міхаіл Маісеевіч. Здавалася, што шансы ў яе ёсць. Яна нават аднойчы пабыла на яго здымнай кватэры. А тое, што яму за семдзесят, дык гэта тут, у Ізраілі... Яна прыгадала газету з рэкламай.

А за суседнім столікам у гэты час сядзелі чацвёрэ мужчын. Двое гулялі ў шахматы, а двое «хварэлі». Адзін з «хварэльшчыкаў», Міхаіл Маісеевіч, паглядаў то на дошку, то на мора, дзе вытыркалася з вады галава Тамары Абрамаўны. Вось ужо чатыры дні яны жылі разам.

СЕЛІН

Яхта была трохпалубная, белая-белая. Ну, проста асляпляльна белая. Яна стаяла на рэйдзе ў Эйлаце ўжо некалькі дзён, выклікаючы захапленне сваёй грацыёзнасцю і дызайнам. На мноства пытанняў, што ўзніклі ў жыхароў горада пасля гэтага шыкоўнага з'яўлення, ніхто не мог адказаць. Газетчыкі, якія падплывалі на лодках да яхты, не былі дапушчаны да трапа. Капітан, высокі, дагледжаны пяцідзесяцігадовы англічанін, на ўсе пытанні адказваў, што гэта прыватная ўласнасць і ён просіць спадароў-газетчыкаў пакінуць давераны яму карабель у спакоі.

Калі няма ніякай інфармацыі, яе прыдумляюць. У адной з гарадскіх газет вакол фотаздымка яхты быў тэкст, у якім чытачам паведамлялі, што напэўна (слова «напэўна» было набрана буйным шрыфтам) гэта яхта якога-небудзь новаспечанага мільянера. Таму што «старыя» мільянеры рэдка дэманструюць сваё багацце. А гэтая яхта цягнула мільёнаў на дваццаць долараў.

Пакуль у горадзе гадалі і задавалі адзін аднаму пытанні пра гэтае з'яўленне ў Эйлаце, на самой яхце працягвалася жыццё. Няспешнае, крыху лянівае. Каманда, якая складалася з чатырох высокіх, атлетычна складзеных англічан і іх капітана, рабіла незаўважна сваю працу, пастаянна падтрымлівала яхту ў элегантным і працоўным стане. У любую хвіліну карабель быў гатовы накіравацца ў мора. Ён быў аснашчаны самым сучасным марскім абсталяваннем, уключаючы навейшыя камп'ютэры. Яхце быў толькі год. Яе гаспадар сам прымаў удзел у праекціраванні сваёй, як ён казаў, «радасці». Таму што яшчэ да таго, як ён зрабіўся багатым, быў доктарам тэхнічных навук, прафесарам, нягледзячы на свае трыццаць пяць гадоў. Ён быў таленавітым першапачаткова. І калі насталі «новыя часы», пра якія з цягам часу напішуць шмат раманаў, як толькі падзеі ўлягуцца, ён кінуў кафедру, дзе быў загадчыкам, і заняўся бізнесам. І дамогся поспеху, нягледзячы на ўсялякія перашкоды.

Зараз яму было пад сорак пяць, і ён уваходзіў у дваццатку самых багатых людзей яго краіны. Справы вяліся ў некалькіх краінах. Як правіла, палову года ён жыве ў Расіі, а другую — у Італіі. Як і большасць новых багатых людзей, ён быў жанаты другі раз. Двое дзяцей ад першага разам з маці жылі ў Аўстрыі, у купленым ім доме на імя дзяцей. Двойчы на год абодва яго сыны прыляталі ў Італію, і ён бавіў з імі тыдзень часу. Больш ён сабе дазволіць не мог, хоць вельмі хацелася.

Цяперашняй яго жонцы, Таццяне, споўнілася дваццаць во сем год. І ў іх рос трохгадовы сын Міхаіл, названы ў гонар бацькі Таццяны, які пакінуў гэты цудоўны свет пяць гадоў таму. Зараз самога гаспадара на яхце не было. Учора ён вылецеў у Германію. На судне засталіся Таццяна з Мішкам, нянька, саракагадовая Маша, якая ў свой час скончыла інстытут замежных моў, і Нікала, мастак, з якім Андрэй Касонаў, гаспадар яхты, пазнаёміўся ў Венецыі, у адной з галерэй, роўна год таму. Яны пасябравалі, гэты ўдачлівы бізнесмен і вядомы мастак Мікалай Селін, Нікала, як клікалі яго італьянскія калегі. Селін вось ужо амаль два гады жыве ў Італіі. У былым Савецкім Саюзе за гэты час быў двойчы, па месяцу, у маці.

Яшчэ ў інстытуце працы Селіна заўважылі не толькі наведвальнікі выстаў, але і спецыялісты. Малюнкi вылучаліся своеасаблівым мысленнем у трактоўцы сюжэтаў. Потым ён захапіўся кніжнай ілюстрацыяй. І там стараўся не толькі перадаць літаратурны вобраз. Яго ілюстрацыі маглі існаваць самастойна, паза тэкстам, жыць уласным жыццём. Тады працы былі адзначаны і ўсемагчымымі дыпламамі, і залатым медалём за мяжой. Але слава, сапраўдная слава, прыйшла крыху пазней. Яго яркі талент майстра раскрыўся ў жывапісе. Ён атрымаў Дзяржаўную прэмію, медалі і дыпламы за мяжой. Зрабіўся дарагім мастаком. Але малюнкi раскупаліся. Шмат іх было ў прыватных калекцыях, у галерэях і ў музеях па ўсім свеце.

Яны былі аднагодкамі, Касонаў і Селін. Абодва былі адукаванья і інтэлігентныя. Мелі шмат падобнага, агульнага ў поглядах, і таму ўзаемаадносіны складаліся проста, без натугі.

Селін быў вольным мастаком і не толькі ў сэнсе творчым, але і ў сямейным. У яго былі дзве сяброўкі, жанчыны крыху за трыццаць, адна італьянка, а другая з Расіі. Абедзве кахалі яго, і ён кахаў абедзвюх. Вось так і жылі, ён тварыў, а яны ўпрыгожвалі яго жыццё і спрыялі творчасці.

Некалькі тыдняў таму Андрэй прапанаваў Нікала марское падарожжа ў вузкім коле. Безумоўна, калі хоча, можа ўзяць з сабой яшчэ каго-небудзь. Але Селін сказаў, што паплыве адзін. Папрасіў толькі, каб выдзелілі каюту вышэй. Ён хацеў бачыць не толькі мора, але і неба. У апошні час неба ўсё часцей рабілася фонам, на якім разгортваліся падзеі на яго малюнках.

Андрэй адразу палюбіў творчасць Нікала за захапляючы калейдаскоп метафар, алегорый, сімвалаў і вобразаў. За тое, што ў працэсе працы Нікала рабіў тое, што выплывала ў яго падсвядомасці — сон, мара, фантазія, жаданні. І ўсё гэта было працята ўнутраным усведамленнем свайго часу. І ў тым, як вёў свой бізнес Касонаў, і ў творчасці Селіна было, як ні дзіўна, шмат агульнага. Можа, і гэта таксама зблізіла, пасябрала два гэтыя таленты.

Чарговы дзень прайшоў у сваім крузе. Паветра было ўжо напоенае цемрай, што ціха гусцела. Шумная, ярка асветленая набярэжная цягнулася метрах у трохстах ад яхты. Лютаўскі вечар хутка праглынуў кароткі дзень, і там, на набярэжнай, пачыналася начное жыццё. Тут жа, між вечных хваляў і цемры, жыццё чарговага дня таксама сыходзіла ў вечнасць. На сярэдняй палубе сядзелі і маўчалі Таццяна і Селін. Таццяна ўстала з крэсла, падышла да борта і, гледзячы ў бок горада, а потым павярнуўшыся да Селіна, сказала: «Мы ўжо тры дні ў Эйлаце і ні разу не спускаліся на зямлю. Ты што-небудзь ведаеш пра гэты горад?»

— Я быў тут некалькі гадоў назад, два дні.

— Ты быў у Ізраілі?

— Так. Падарожнічаў па гэтай краіне, пражыў некалькі месяцаў.

Селін устаў, падышоў да борта, але ўглядаўся не ў бок горада, а ў мора, у неба, сколатае зоркамі.

— Ты звярнула ўвагу, які тут месяц?

— Які?

— Ён не завушнічай чапляецца за неба, а ляжыць у глыбокай калысцы, ахінуты таямніцамі нябеснага быцця.

— Таямніцы не толькі на небе. Здаецца, і ў цябе поўна таямніцаў. Ты скрытны, заўсёды маўклівы, унікаеш распытаў. І ўсё ж ты аказаўся некалькі гадоў таму ў Ізраілі...

— Нічога дзіўнага. Я — мастак, і мне важна было наведаць гэтую краіну. Сябры, калегі. Яны прыязмліліся тут год дзесяць таму. І таксама клікалі. Ды і...

— Што «ды і...»?

— Мой дзед, Абрам Селішчэр...

— Твой дзед Селішчэр? — Здзіўленне застыла на твары Таццяны. І нейкая радасць. Але здзіўлення было больш.

— Так, мой дзед, Абрам Селішчэр, быў мудрым яўрэем. Дваццацігадовым хлопцам, высокім, вялізным, ён спыніўся на беразе вялікай ракі на ноч разам з іншымі плятагонамі. У тыя часы шмат леса сплаўлялі па рэках. Уверсе, на беразе, размясцілася вялікая вёска. Жыла там прыгожая дзяўчына Аня Гарнастаева, Ганна Іванаўна. І была далей справа маладая, якая праз вялікія цяжкасці (яўрэі не любілі змяшэнняў, змяшаныя шлюбы былі вельмі рэдкія), праз два гады ўсё ж скончылася вяселлем.

Мой бацька, Ізраіль Селішчэр, у далейшым Ігар Селін, ажаніўся з Зосяй Паланойскай. Ад іх шчаслівага шлюбу сорок пяць гадоў назад з'явіўся я, Мікалай Ігаравіч Селін. Дык вось, мой дзед заўсёды заставаўся яўрэем. І сына, нягледзячы на тое,

што жонка была руская, назваў Ізраілем. Дзед вельмі любіў мяне, і калі мы заставаліся адныя, часта расказваў мне пра гэтую зямлю. «Ні ад каго больш ты пра гэта не даведаешся, — паўтараў заўсёды дзед. — У гэтай краіне (ён меў на ўвазе СССР) Ізраіль — вялікі сакрэт, яго як быццам не існуе. Але тое, што я расказваю, можа, табе спатрэбіцца ў жыцці».

Дзед быў мудры. Мяне гэтыя гісторыі, калі я ўжо зрабіўся мастаком, прымушалі шмат разважаць, а калі думаеш, то і прыдумляецца.

— Але на тых тваіх малюнках, што я бачыла, няма ніякіх знакаў і прыметаў яўрэйства. Затое амаль на кожнай то блізка, то ўдалечыні праглядаецца касцёл.

— Гэта мамін уплыў, яна каталічка, нарадзілася ў Польшчы, у сям'і шчырых вернікаў. І з мамай я ўсё ж бавіў больш часу, чым з дзедам. А яўрэйства майго бацькі праглядалася толькі на яго твары і больш ні ў чым. І калі бабуля дапамагала дзеду захоўваць традыцыі яго продкаў, навучыўшыся многаму з яўрэйства, «*ідышкайта*», як яна казалася, то ў доме маіх бацькоў запраўляла мама.

— І як на гэта глядзеў дзед?

— Я ж казаў табе, дзед быў мудрым яўрэем. Для яго га-лоўным быў парадак і спакой у хаце сына, і каб унук выгадаваўся годным чалавекам. І дзед не спрабаваў штосьці змяніць у парадку ў нашай хаце. Некалькі разоў у нашых размовах ён казаў мне: «Ты малады, у гэтым свеце павінна нешта змяніцца. Ты зробішся свабодным. Наведай тады Ізраіль. Зразумееш яшчэ некалькі ісцін». Дзеда не стала дзесяць гадоў таму. Бабуля прычытала, увесь час паўтарала «*майн балабос, майн балабос...*» «*Майн балабос*» — гэта на ідыш, а па-беларуску — «мой гаспадар». Агароджу і помнік дзеду прыдумаў я. Здаецца, мне ўдалося выразіць штосьці з жыцця майго дзеда. Агароджа была двухмесная. Таму што бабуля абвясціла ўсім сваякам, што яе месца побач з мужам. Яна пражы-

ла яшчэ два гады і сышла да дзеда ў тым жа ўзросце, што і ён, у восемдзесят чатыры.

Дзед з бабуляй засталі пачатак маёй славытасці. Безумоўна, ганарыліся і радаваліся кожнаму майму поспеху. Мне здаецца, нават больш, чым мае бацькі. Яны глядзелі адзін на аднаго, усміхаліся той нейкай таямніцы іх доўгага і мудрага кахання і казалі, што я павінен усё ж ажаніцца з вартай прыгожай дзяўчынай. На жаль, яны не дажылі, як і мой бацька, якога не стала тры гады таму. Ён сышоў маладым, далёка не дажыўшы да ўзросту сваіх бацькоў. І вось тады я вырашыў, што мне пара наведаць Ізраіль. Дзед аказаўся празарліўцам. Краіны нашай, той краіны СССР, не стала. Большасць зрабіліся людзьмі вольнымі. З усёй сям'і застаўся я адзін, у кім яшчэ была частка яўрэйскай крыві. І я прыляцеў на радзіму продкаў майго дзеда.

— І як яна табе падалася?

— Яна падалася мне рознай. Я шмат не разумеў, многае падалося мне супярэчлівым, ненатуральным. І ў той жа час мне было тут добра. Але ўсе мае ўражанні і перажыванні таго часу — тэма асобнай размовы. Я, здаецца, стаміўся ад успамінаў майго дзяцінства, якія так і не адпускаюць да гэтай хвіліны. Цягне да слёз, таму што занадта хутка мінаюць нашыя гады. Але ў тваёй кампаніі гэтага рабіць не хачу. Зараз бы выпілі віна ў паўпустым якім-небудзь бары на беразе.

— Так мы і зробім. Абмежаваная нашая прастора мне крыху надакучыла. Джэймс, — яна звярнулася да марака, які стаяў на вахце, — скажы, што мы спускаемся ў горад праз чвэрць гадзіны.

Ужо на беразе, ступаючы са шлюпкі на зямлю, яна сказала маракам, якія вярталіся на яхту, што ўзяла тэлефон і перад тым, як вяртацца, пазвоніць.

— Куды ж нам ісці?

— Зараз агледжуся, пачакай. Ага, вось ён, разводны мост. Хадзем, там, за ім, раней было шмат бараў і кавярняў.

Яны ўліліся ў натоўп нічым не занятай публікі, якая ў гэтую паўночную гадзіну цешыла сябе бесклапотным гулянням, сядзеннем у адкрытых кавярнях, дзе маладзенькія афіцыянты падносілі марожанае і кактэйлі, піва і віно. А гандляры ўсялякімі бразготкамі, выстаўішы свой тавар на складных століках, лянiва глядзелі ўслед публіцы, што гуляла і так і не кінула вокам на гэтыя столікі.

У «Трох малпах» крыўляліся на сцэне дзве англічанкі. На іх былі нейкія лахманы. Як і на трох дротавых музыках, што віхляліся ў такт сваёй музыцы. Нікала называў музыку, якая залежала ад электрычнасці, дротавай, як і музыкаў, што ігралі гэтую музыку. «Малпы» былі забіты маладой публікай пад завязку. Але сядзець тут ім і так не хацелася. Занадта шумна, агульшальна пасля спакою на яхце. Праз сотню метраў іх запрасіла джаз-кавярня. Там было амаль пуста. Піяніст, барадаты, год пад сорок мужчына, у белай кашулі і чорнай жылетцы, іграў няспешную джазавую кампазіцыю.

— Гэта нам падыходзіць, — сказаў Нікала.

Яны ўвайшлі ў кавярню, падняліся на балкончык і селі за столік. Добра быў бачны піяніст, яго твар і рукі, праглядаліся шумная ад натоўпу набярэжная, пальмы, што гайдаліся пад ветрам, частка бурлівага мора і кавалак агнёў блізкай Акабы.

— Так, гэта нам падыходзіць, — паўтарыла Таццяна.

Яны заказалі пляшачку віна.

— Давай вып'ем за цябе, Таццяна. Ты такая маладая і прыгожая. Хоць знешняя прыгажосць — паняцце паверхнаснае, халоднае, што мінае. Унутраны бляск — шарм. Але твая прыгажосць, на шчасце, не халодная, яна жывучая, а шарм заважвае. І ў табе ўсё гэта так нязмушана, так натуральна. І не глупая, даруй мне, баба ты таксама. Касонаў разумее не толькі ў бізнесе.

— Ён разумее, таму што ў яго такі сябар, вялікі мастак.

— Я не вялікі, я яшчэ жыву. Раблю тое, што прызначана мне. А калі ў гэтым яшчэ і шанцуе, то на большае не хачу спадзявацца. А таму, за цябе, Таццяна, за тваю прыгажосць і розум.

Ён выпіў віно, падставіў руку пад шчаку і стаў услухоўвацца ў ігру піяніста.

Таццяна глядзела на Селіна і адзначала пра сябе, што Нікала зусім не падобны на стэрэатып сучаснага мастака, патлатага, нехайнага, дзікабародага. Ён быў акуратна падстрыжаны, і барада была акуратная. Элегантна, дорага апрануты, у светлыя штаны і цёмны світэр з нейкім гербам ці эмблемай. Ён быў знешне спакойны і ўпэўнены, але ў глыбока пасаджаных блакітных вачах адчуваліся боль і сум. Ці то ад мінулага, ці то ад яшчэ будучага, што амаль рэальна адчувалася. Хоць хто ведае наперад, што чакае цябе на той нябеснай кухні. Строгі там крэдытор.

— У тых, хто іграе джаз, павінны быць трэніраваныя мазгі. — Нікала павярнуўся тварам да Таццяны, даліў віна ў яе келіх, напоўніў свой. — І наогул, джаз многаму вучыць. Усміхацца прыгожа, сябраваць, размаўляць... Наогул, як ты заўважыла, я маўчун. І люблю адзіноту. Але апошнім часам мяне цягне да размоў. Мне як быццам хочацца адгаварыць сваё. Давай зараз вып'ем за тых, хто ўжо ніколі не здолее ні выпіць, ні кахаць, ні суцешыць, і яшчэ шмат «ні» і «не». Яны таксама ляпілі кожнага з нас. Памянём...

Гэтым разам абое выпілі да дна.

— Адночы я пакінуў горад, у якім пражыў вельмі шмат гадоў, і перабраўся ў сталіцу. Гэта натуральны працэс для чалавека, які хоча нечага дамагчыся ў мастацтве. Вялікае жыццё і вялікія магчымасці, як правіла, сканцэнтраваны ў сталіцах. Жанчына, якой я прапанаваў паехаць са мной, адмовілася ад падарожжа ў новы для яе свет. І я разумеў гэта. Свет яе натхнення знаходзіўся там, у лясах, палях, што ляжалі вакол нашага горада, у яе знаёмых і

сябрах, якіх было ў нас шмат, у мове, роднай з дзяцінства. Яна была паэтка, вельмі таленавітая, якую шмат публікавалі.

Осень в сине-бордовом,
Жёлто-лилово-кленовом.
Цветов и ветра дрожь.
Прелый запах листьев
Усохше-загнивших.
С вечера и до утра
Окно — картина ожидания.
В небе — застывший крик,
Во времени — остановленный миг.

Альбо вось яшчэ:

Из немых подземных тайников,
Где холод, и темнота,
и прежних жизней приведенья,
Ползёт, наплывает зима.

Мы любіліся прыгожа, мастак і паэтка, але не выстаўляліся напаказ. Напаказ была творчасць кожнага. Я з'ехаў, а яна спілася. Старая-старая гісторыя. Пачуццё віны праследуе мяне ўвесь час. Але казалі, што з'явіліся тады нейкія іншыя абставіны, яны сталіся прычынай яе цягі да ўсяго, што гарыць... Я атрымаў дзесьці гады праз два ліст ад яе. Запомніў. «Пра цябе ўсплываюць думкі, як пра чалавека, без якога наш горад апусцеў. Не забывайся пра нас і беражы сябе. Сёння — Восьмага сакавіка. Я, Таня Клёнава, лячу ў бездань».

— І што з ёй зараз? Ты ведаеш?

— Крыху. Яна на дне, на самым дне. Водзіць кампаніі з нейкімі падазронымі асобамі, твар яе, раней адухоўлены, заўсёды памяты і пазначаны сінякамі. У адзін з маіх наездаў дахаты, да мамы, мы сустрэліся. Яна плакала і смяялася, але неяк не да месца. І ўвогуле, стала цалкам дэградаванай асобай. Але іскры таленту часам яшчэ праяўляліся чудоўнымі вершамі. Яе сяброўка, якая

спрабавала ўсе гады выцягнуць Таню з гэтага балота, даслала мне тоўсты часопіс, у якім была падборка Таніных вершаў. Яе рэдка, але ўсё яшчэ друкавалі, таму што таленавітая.

Разлучіцца — это бросить тяжёлый камень в озеро,
Уйти и не услышать, как всхлипнет первая волна
На жёлтом берегу.

Разлучіцца — это даже не проснуться,
Когда ночь поднесёт к лицу луну
Чтобы рассмотреть в темноте
бессонные глаза страданий.

Разлучіцца — это не умереть,
А поздно понять:
У любви «вчера» не бывает.

— Яна мудрая, а не проста таленавітая, Таня Клёнава.

— Была, была... І ўсё было... — прамармытаў кудысьці, ні да каго, Селін.

Усё прайшло, мінула,
Як і не было.
У капцах паснула,
Зеллем зарасло.

— Гэта па-беларуску. Янка Купала.

— Дык ты, Нікала, з тых мясцін?

— З тых, бласлаўёных. Але ўжо дзве гадзіны ночы. Нам, пэўна, час?

— Так, я зараз пазваню, каб за намі прыслалі шлюпку.

Яна званіла, а Селін паклікаў афіцыянта і разлічыўся.

— Дарэчы, «шкель» — гэта дробная манета шумерскага паходжання. Яму больш за тры тысячы год. Вось бачыш, Таццяна, якімі старымі грашыма тут робяць жыццё.

Ён працаваў рэшту ночы і амаль увесь ранак. Паснедаў, падняўся ў каюту, лёг на ложка і імгненна заснуў.

Дзень ад яго ўцёк. Селін праспаў дзесяць гадзін. І быў ужо вечар, і час вячэры, і завяршаліся яшчэ адны суткі іх стаянкі ў Эйлаце.

На верхняй палубе яны зноў удваіх, Таццяна і Нікала, назіралі загадкавае, паўднёвае біблейскае неба, зоркі, што падалі, і ўыход месяца.

— Мне снілася ўночы Фінікія, што тэрасамі спускаецца да мора, і людзі ў пурпуровым адзенні.

— Нядзіўна. Той свет, што гэтымі днямі вакол нас, Свет, што прасціраецца над Часам, нараджае і незвычайныя сны, і незвычайныя параўнанні, і думкі, што часам супярэчаць звыклым рэаліям.

— Што ты маеш на ўвазе, Нікала?

— Стварэнне і існаванне гэтай дзяржавы, дзяржавы Ізраіля сённяшняга.

— Яно што, кепскае?

— Не, яно не такое кепскае, але крыху неправільнае.

— Няправільная дзяржава?

— Так, уяві сабе. Яна стваралася на ўзор Савецкага Саюза.

— А Савецкі Саюз праіснаваў амаль семдзсят год. Гэтая ж існуе пяцьдзсят з нечым і ў хуткім часе...

— Не ведаю, наколькі хутка, але тое, што сабры, гэта тыя, хто нарадзіўся ўжо тут, у Ізраілі, пачынаюць рэвізаваць агульнапрынятыя тут стандарты, шкалу каштоўнасцяў, сведчыць пра зараджэнне канфлікту. А канфлікт — разбуральны.

— Канфлікт?

— Так, канфлікт. З'яўляецца новае пакаленне людзей з раскрытымі вольнымі вачыма і жаха тое, што бачыць і думае. Падчас мінулага прыезду я пазнаёміўся тут з адным гісторыкам. Гэта быў чалавек сталага ўзросту. Дзіўныя супадзенні бываюць у

жыцці: ён аказаўся родам з тых мясцінаў, адкуль паходзіць мой дзед. І калі дзед жыццё пражыў у Саюзе, то мой новы знаёмы з шаснаццаці гадоў на гэтай зямлі. Мы шмат размаўлялі. Пра жыццё, пра неба, пра Бога, пра Ізраіль. Мінула два гады. Я ўспамінаў тое, што расказваў даўно мой дзед, потым гэты гісторык, і сам пра сёе-тое думаў. І прыйшоў да таго, да чаго прыйшоў.

— Да няправільнай дзяржавы?

— Не, я б сказаў па-іншаму: да краіны, што заблукала. Ня-добра ўмешвацца ў чужыя справы. Але я і не буду гэтым зай-мацца. Я буду проста думаць і ўспамінаць. Заснавальнікі гэтай краіны вельмі спяшаліся парваць з тым светам, дзе яны жылі і былі яўрэйскімі сацыялістамі, якіх пераследала царская Расія. У іх было два шляхі: змагацца там, альбо бегчы сюды. Прыбеглі сюды, бо пасля 1905 года Расіі нічога наперадзе не свяціла. Але выглядаць уцекачамі з краіны, дзе іх не прызналі — гэта адно. Быць адраджальнікамі старажытнай краіны, спад-каемцамі Давіда і Саламона — гэта іншае. І з чаго ж яны па-чалі? Усюды і заўсёды, народ, які прыходзіў на новыя землі, сцвярджаў сваю мову і свае культурныя каштоўнасці. Але тут быў адзіны, найбольш бязглузды выпадак, калі будуючы краі-ну, адначасова страчвалі сваю мову і сваю гісторыю, і ўсё гэта па ўласным жаданні, адмаўляючыся ад свайго духоўнага і гіста-рычнага багацця ў імя ўсеагульнай дзяржавы яўрэяў. Але яўрэі — гэта не адзін народ. А група розных народаў, якія адносяц-ца да адной сусветнай рэлігіі. У кнізе быцця апісваецца, як Іцхак выпраўляе свайго сына Якава да Лавана, у Месапатамію: «І Бог Усемагутны хай блаславіць цябе, і расплодзіць цябе і па-множыць, каб зрабіўся ты сонмам народаў». А потым сам Якаў, перад смерцю бласлаўляючы Іосіфа, пацвярджае: «Бог Усема-гутны з'явіўся да мяне ў Лузе, у зямлі Ханаанскай, і блаславіў мяне. І сказаў мне: Вось я распладжу цябе і памножу цябе і зраблю цябе сходам народаў».

Так і атрымалася ў сапраўднасці. Але яшчэ да гэтага, тысячагоддзі таму, склаўся іўрыт. Ён быў мовай пастухоў і земляробаў, далёкіх ад якіх-небудзь, як казалі б цяпер, тэхналогій. І калі патрэбна было пабудаваць Храм, яны запрасілі фінікіянаў. Трэба было мець магутнейшую зброю, яна была ў філістымлянаў. Але ў чым былі геніяльныя тыя пастухі і земляробы, дык гэта ў духоўнасці, у асэнсаванні Адзінага Бога і спасціжэнні ідэалаў маральнага быцця чалавека і законнага, справядлівага лада грамадства.

Але пачалося пранікненне ў больш заземленыя сферы дзейнасці. Давялося перайсці на іншыя мовы: арамейскую, грэчаскую, арабскую, потым еўрапейскія і, нарэшце, стварылі новую мову — ідыш. Кажучы сучаснай мовай, іўрыт — маленькі камп'ютэр, а ідыш — вялікі. У іўрыта адсутнічаюць сувязі з іншымі мовамі, ён закаркаваны, ізаляваны, гэта значыць, выклікае адчуванне правінцыйнасці. Недарэмна ж сярод лаўрэатаў Нобелеўскай прэміі няма тых, хто зрабіў свае працы ў Ізраілі, ці размаўляў б толькі на іўрыце. А «мазгі» ж тут былі і ёсць. Затое амаль трэць ад усіх лаўрэатаў прэміі Нобеля размаўляла і размаўляе на ідышы. Дык вось, вялікі камп'ютэр, ідыш, лёгка звязвае сябе з інфармацыяй іншых камп'ютэраў. Але заснавальнікі сучаснага Ізраіля вырашылі стварыць свайго яўрэя і для гэтага махнулі на некалькі тысячагоддзяў... назад, адным скачком вярнуліся ў старажытную, злёгка падноўленую мову толькі з той прычыны, што іўрыт, мова рэлігіі, аб'ядноўваў усе яўрэйскія народы, а з іншага боку — абразаў усе сувязі з *галутам*. Вох, як гэта было важна для стваральнікаў.

— Чаму так важна?

— Таму, што яны былі амаль бальшавікамі. «Разбурым стары свет і пабудуем новы». Ці можна нешта пабудаваць без падмурка? Ці магу я што-небудзь намаляваць, не апрацаваўшы халста? А падмуркам маглі быць толькі ідыш і культура, і навук, што існавалі на гэтай мове. Таму што яўрэйскія народы, што

жылі тут, у Палесціне, у Паўночнай Афрыцы, у Іспаніі, і размаўлялі на іўрыце, не стваралі сваёй дзяржавы. Яна ім была непатрэбная. Яе стварылі рускія, палякі, румыны. Я маю на ўвазе яўрэі гэтых краін. І вось табе яшчэ парадокс: тыя, хто падышоў потым да гэтай агульнай хаты, ад свайго не адмовіліся. А той, хто ствараў гэтую хату, свой уласны цень ідыш, мову бацькоў і продкаў, пачаў гнаць так апантана па-бальшавіцку, што на ім зрабілася небяспечна размаўляць — маглі проста пабіць. Гэтую мову абвясцілі мовай рабоў. Ідыёты, зусім забыліся, на якой мове размаўлялі яўрэі-рабы ў тым жа Егіпце. Гэтую краіну сёння дзярэ столькі супярэчнасцяў, што староннему чалавеку незразумела: разумныя яўрэі і б'юцца за нешта паміж сабой. А ідыш... Ведаеш, гэтая мова супрацьстаіць напору рэлігійнага фанатызму, гэта назіраецца якраз зараз. І супрацьстаіць з той прычыны, што ў гэтай мове і свядомасці народнай шмат гумару і самаіроніі. Тут у самых «непарушных» ісцінах сумняваюцца. Гэтая мова магла б зрабіцца уратавальным кругам для дзяржавы.

— Але паслухай, Нікала. Мы ж бачым, якая гэта дзяржава сёння, магутная, паважаная.

— Тацяна, ты не звярнула ўвагі на тое, што іўрыту дапамагае англійская? Давялося, як у старажытныя часы, пакланіцца іншым мовам. Ёсць тэорыя, яна існуе ўжо гадоў восемдзесят ці сто, але так выразна апісвае ўсё, што адбываецца ў гэтай краіне сёння. Група, палітычная альбо культурная, стварае дзяржаву. Атрымалася. Узнікае пытанне: адкрытая гэта дзяржава, у якую можна прыехаць, ці закрытая. Калі закрытая — дзяржава гіне. У адкрытай, рана ці позна, новае насельніцтва пачынае ціснуць на, так бы мовіць, патрыцыяў-заснавальнікаў. І вось, корпаючыся, дабіраючыся да першапрычын, аднойчы зададуць пытанне: навошта забілі ідыш? Навошта знішчылі цывілізацыю, тыя вялізныя магчымасці, якія свет гэтай мовы нёс у сабе? І тады ў сукупнасці з іншымі супярэчнасцямі, што

раздзіраюць гэтую частку планеты, адбудзецца выбух. І невядома, якімі будуць яго наступствы.

— Зараз у табе гаворыць твой дзядуля?

— І ён, і мае сябры, што жывуць зараз тут, і...

— Але твае сябры, я ўпэўненая, гэтай мовы таксама не ведаюць.

— Не ведаюць, на жаль, у сваёй большасці. Але яны прадукт той культуры, бабуляў і дзядулеў, татаў і мамаў. Прычым не той прадукт, што хутка псуецца. Гэтага «насельніцтва» тут ужо баяцца, бо ў ім той вялікі камп'ютэр, а не мясцовы, маленькі. Усё. Годзе. Закрыем тэму. Бо я, на шчасце, мастак. Мне не да твару займацца такімі дыскусіямі. Тым больш у краіне, у якой ты госьць. Непатрэбна мне гэта.

— Хто ведае, што патрэбна, а што не. Вось патрэбнае нам зараз віно ці не?

— Патрэбнае, Таня, патрэбнае. Раскіслімся. Я зараз схаджу ў бар, прынясу.

— Сядзі. Тут людзям плацяць за прынос, за прыгожы прынос. Мы вып'ем шампанскага ўсё ж такі за гэты народ, каб яны паміж сабой дамовіліся. І жылі разумна, ціха, заможнелі. А мы часам будзем заплываць сюды. І з мясцовага космаса атрымаць блаславенне. Бо тут Ён найбліжэй да нас.

Касонаў трымаў для сябе толькі «Савецкае Шампанскае». Але не тое, безумоўна, якім гандлююць у крамах, а менавіта з крымскіх sklepaў, якое часам і не было савецкім, праз даўнасьць год свайго нараджэння.

— Я мушу яшчэ папрацаваць.. Гэтая краіна ўсё ж такі не дае мне спакою. Я павінен неяк выразіцца. А таму, сыходжу. Гэты вечар на рэйдзе, мадам, без мяне.

Ён працаваў хутка. Новыя сімвалы і вобразы, да якіх ён да гэтай пары ніяк і ніколі не дакранаўся, клаліся на палатно яго памяці, з учарашняга дня і сённяшняга, з мінулага яго прыезду. І была яшчэ на палатне будучыня, якой ён яе сабе ўяўляў.

Субота, як кажуць тут, шабат. Шабат, шабаш, шабашка... Нават па-руску, калі вось так меркаваць, то час адпачываць і зладзіць што-небудзь не штодзённае. Хоць «штодзённае» — гэта ўсё адносна. Вось Таццяна на сваёй яхце, жыццё размеранае, спакойнае, зладжанае — звычайнае, нармальнае, звычайнае. Будні. Вунь той хлопец з дзяўчынай, што кружляюць на сваім маленькім кацеры ўжо хвілін пятнаццаць вакол яе яхты, як быццам чакаюць запрашэння Таццяны. Для іх узняцца на гэтую снежна-белую красуню было б зусім не штодзённым. Магчыма, гэта было б нават маленькім чудам. Але не дачакаюцца. Пакруцяцца яшчэ крыху і здымуцца, пайдуць міма, як і тыя яхтакі для прагулянак з пасажырамі.

Сумна. Трэба што-небудзь прыдумаць. Можа спусціцца на бераг і проста паляжаць на пясочку? І Мішка пагуляе ля мора, а не на моры. Так, сапраўды. Здаецца, і Нікала вольны.

Усе пасажыры яхты: нянька з Мішкам, Таццяна і Селін, і матрос Джэймс, ішлі ўздоўж берага, выбіралі месца.

— Спынімся тут, — ціха, як быццам баючыся спалохаць штосьці, прашаптаў Селін. І сеў на пясок, углядаючыся, то ў мора, то, азіраючыся, на бераг. Таццяна аглядзелася і зразумела, чаму яны спыніліся менавіта тут. Цяжарная жанчына, напэўна, месяцы на шостым-сёмым, загарала ў адных трусіках, вузкіх, якія хавалі толькі маленькую часцінку яе цела. У яе быў цудоўны адухоўлены твар, прыгожыя ногі, прыгожыя грудзі і вельмі прыгожы жывот. І ўвесь гэты малюнак, поза, у якой яна ляжала на пяску, былі такія нечаканыя, і такія пяшчотныя. Душэўнае святло, якое выпраменьвала гэтая жанчына год трыццаці, так узрушылі Таццяну, што яна знямела ад захаплення. Мінула некалькі хвілін, яна ачомалася і апусцілася на пясок поруч з Селінам ціха, каб пачуў толькі ён, сказала: «Як толькі пазвоніць Касонаў, я яму ўсё раскажу. І паклічу. А ты потым намалюеш мяне з такім жыватом».

— Я зраблю ўсё так, як ты захочаш. Шкада, што няёмка ўвесь час глядзець на яе. Усё разам: яна, мора, пясок, поза — гэта такі шэдэўр прыроды, які толькі розумам сам не прыдумаеш. Мяне зачапіла за сэрца. І зараз яно трапечацца і ад болю, і ад захаплення. Я нават баюся ісці ў мора, каб, чорт пабірай, са мной нічога не зрабілася.

— Ты ляж, а Джэймс раскрые парасон. Паспрабуй супакоіцца. Дай сваю руку. Ну вось, я буду яе гладзіць, і табе зробіцца лепей. Сапраўды, хараство — гэта сіла. І... крыніца пакутаў.

— А здароўе — скарб, часам незарузмела дзе закапаны. Але мне лепш. А вось ужо і добра. Я, здаецца, ранейшы, толькі галава запоўненая той жанчынай. Але гэта, дзякаваць Богу, нармальна. Хтосьці аднойчы сказаў, што паміж нараджэннем і смерцю свет затрымаўся. Яны такія блізкія, гэтыя два дзеянні аднаго спектакля...

Лянівае жыццё, якое заўсёды выбіраецца на марское ўзбярэжжа, пратрымала іх яшчэ некалькі гадзін. Пакаштавалі марожанага ў «Вердзі», паслухалі гітарыста. Знаёмая музыка, з так званых «вечназялёных». Час быў «дадому», на яхту. Апошні дзень і вечар у Эйлаце. Раніцай Селін мусіў паляцець у Венецыю, сустрэць маму. Яна ўпершыню выбіралася да яго, і наогул, упершыню за мяжу. Нікала хацеў скончыць малюнак і падарыць яго Таццяне.

Прыцемкі даўно праглынулі гэты няспешны дзень. Ноч наплывала з-за гор і з мора, акружаючы сабой Эйлат і Акабу, што заблішчалі агнямі. Было нешта кранальна-самотнае ў яе пахах.

Нікала, апрануты ў белы касцюм і белую кашулю, з барвым гальштукам-хусткай на шыі, выйшаў на палубу, трымаючы ў руках малюнак, загорнуты ў паперу.

— Гэта мой падарунак табе. Разгорнеш, калі мяне тут не будзе. — Ён працягнуў Таццяне плён двухтыднёвай працы.

— Дзякуй, любы Нікала. Ты такі шчодры. І прыгожы.

— Табе дзякуй, любая Таня, і твайму Андрэю. Аказваецца, мне гэтае падарожжа было патрэбна. Мая душа ў чымсьці супакоілася.

— А ў мяне наадварот, столькі пытанняў, столькі незразумелага раптам.

— У цябе яшчэ поўна часу, каб паспець на іх адказаць.

— Нікала! Што за змрочныя ноткі ў голасе тваім? Ты тале-навіты, удачлівы, прыгожы і разумны. Ты славуты, ты, даруй мне, геній ужо ў гэтым жыцці.

— Магчыма, ёсць часцінка праўды ў тваіх словах. Хоць, што такое жыццё? Слодыч? Выпрабаванні? Абавязак перад людзьмі і Богам? Ні тое, ні другое...

— Вой, вой, я не хачу гэтых гутарак. Я чамусьці хачу выпіць. Ты не хочаш?

— Здаецца, таксама хачу.

Пілі моўчкі. Чырвонае віно. Без тостаў, нібыта жадалі ўпіцца. Касой плямай ляжала на палубе месячнае святло, вецер трапятаў сцягам на мачце. «Пейзаж» на століку складалі дзве пустыя пляшкі, два напалову поўныя келіхі, каробка цукерак, амаль поўная, і кветкі ў прыклеенай да століка вазе. Таццяна іх дастала і раскідала хаатычна вакол пустых пляшак.

— Усё, здаецца, так і ёсць. Лёс стаў пасярод дарогі, — ціха вымавіў Селін. Ён усё яшчэ быў цвярозы, а хацелася забыцца.

— Я сама зараз прынясу яшчэ. Ты сядзі.

— Не, лепей я. На ногі зараз буду мацнейшы. Ты, здаецца, ужо на мяжы.

Пляшка ўжо была амаль пустая. Думкі не чапляліся. Добра было сядзець і маўчаць удваіх. Ляцела зорка ў цемры, і было позна-позна. Ноч шаптала «засніце». І яны заснулі, седзячы на палубе, прытуліўшыся адзін да аднаго.

Ён паляцеў ранкам. Спачатку да Тэль-Авіва, а адтуль ужо ў Рым. Праз дзень сустрэў маму і павёз яе ў Венецыю. Ні з кім, апрача яе, два наступныя тыдні амаль не кантактаваў. Яны гулялі ўдваіх па горадзе, сядзелі ў кавярні, і ён увесь час расказваў пра тое, чым займаўся ў апошнія гады, дзе быў, што было, здаецца, правільным за гэты час, а што проста здавалася непатрэбным, і наогул глупствам. Ім было добра ўдваіх. Здаецца, гэта было тое другое імгненне ў іх жыцці, пасля ягонага нараджэння, калі яны былі так цесна звязанымі адзін з другім.

Мама паехала, і ён вяртаўся да свайго жыцця мастака, працуючы ў майстэрні, але жывучы ўжо толькі з Лаурай. Іна не пакрыўдзілася. Хіба магла яна на яго за што-небудзь крыўдзіцца. Селін быў такі вялікі і меў права рабіць так, як рабіў.

Яны зняліся з якара ў той жа дзень, пасля паўдня. Таццяна сядзела ў каюце і глядзела на малюнак. Гэта была споведзь Селіна. Пра самога сябе, пра час, у якім ён жыў, пра ўсведамленне свайго месца ў жыцці. Душэўнае хваляванне, якое адчуваў Нікала, перадавалася і ёй. У цэнтры кампазіцыі быў партрэт. Таццяна ўпершыню бачыла сябе на малюнку і таму доўга «вывучала» твар і вочы, якія былі шырока раскрытымі і глядзелі ва ўпор. На галаве быў капялюшык, на палях якога з аднаго боку сядзеў Мішка, а з другога Андрэй. А на версе капялюшыка, у сіне-зялёным колеры мора, плыла асляпляльна белая яхта. Галава Таццяны вырастала з-за скал, у глыбіні якіх на светлым фоне былі адлюстраваныя, магчыма, дзядуля Селіна, высокі, дужы, прыгожы мужчына, які цягнуў на сваёй спіне пад гару дрэва, сярод галінак якога праглядаліся твары, у тым ліку і самога Нікала, маленькага хлопчыка. Яшчэ быў там піяніст, які чамусьці глядзеў не на клавшы, а ўверх, нібыта лавіў свае імправізацыі з паветра. Адна яго рука была выцягнутая да неба, а другая ўпіралася ў раяль. Між пальмаў, на траве, ляжала цяжарная жанчына. Яе погляд быў накіраваны на Таццяну, рукі падтрымлівалі

жывот, а ногі ўпіраліся ў вялізарны камень перад амаль чорнай безданню.

У верхнім правым куце кампазіцыі, на цёмным фоне, на ложку размясціўся месяц, абкружаны зоркамі. Злева, з-за аблокаў, асвятляючы шчаку Таццяны, вырывалася сонца. Яно свяціла і на ніжні левы кут, дзе была адлюстраваная Сцяна плача. Селін стаяў недалёка ад яе, у белым адзенні, і над яго галавой вісеў пыталынік.

Увесь час, пакуль плылі дадому, Таццяна ўглядалася ў малюнак і знаходзіла ўсё новае, не заўважаныя ў мінулыя дні, алегорыі, трактоўкі тых ці іншых падзеяў, пра якія ўзгадвалася і думалася зараз. Малюнак называўся «Тыя дні жыцця».

Дома, у Рыме, Таццяна расказала Андрэю пра тое, як яны падарожнічалі.

— Ты засталася задаволенай?

— Так, мне было добра. І Мішка пасвяжэў ад марскога паветра. Нікала падарыў мне малюнак. Ён шмат працаваў. Там, на яхце, засталіся яшчэ частка яго рэчаў, фарбы, іншыя прычындады. Трэба будзе адвезці.

Касонаў глядзеў на малюнак. Ён выпраменьваў чароўную таямнічасць, музыку і ціхую радасць. І адначасова, яго спужала тая чорная яма, за каменем, у які ўпіралася нагамі цяжарная жанчына.

— Мы заўтра ж паедзем да Нікала.

— Нешта здарылася? Чаму так спешна?

— Мне здаецца, што яму цяжка.

Нікала вельмі ўзрадаваўся Андрэю. Яны абняліся, паляскалі адзін аднаго па плячы, і выйшлі на балкон, пакінуўшы Таццяну з Лаурай у майстэрні.

— З табой усё добра, Коля?

— Добра, добра, Касонаў. Мне лёгка. Я сёння быў на споведзі, і святар напісаў мне бласлаўненне на паштоўцы з адлюс-

траваннем святога Марка, апекуна Венецыі і Генуі. А таму ўсё будзе добра.

— Ну вось і цудоўна. За гэта трэба выпіць.

Яны доўга сядзелі за сталом. Пілі, закусвалі, спявалі песні. Потым Нікала паказваў новыя працы, якія ніхто, акрамя Лауры, яшчэ не бачыў. Малюнкi называліся «Я ўсё жыццё чакаў цябе», «У мінулым і сённяшнім», «На памяць пра сябе»...

Нешта адчувала душа Касонава, але не магла выказаць, каб ён зразумеў ясна гэтае «нешта». Ён выпіў яшчэ сто грамаў каньяку, развітаўся, пакінуўшы Таццяну на некалькі дзён у Нікала. Унізе, каля машыны, дзе кіроўца ўжо раскрыў дзверы, яны абняліся, застылі ў гэтых абдымках на некалькі хвілін.

— Я люблю вас: і цябе, і Таню, і Мішку. Вы мае найлепшыя сябры. Ну, шчасліва. Асцярожна ў дарозе. — Селін павярнуўся, не аглядаючыся, падняўся па прыступках дома, зайшоў унутр і лёг спаць.

Таццяна пазваніла Андрэю ў другой палове наступнага дня.

— Колі не стала. Яго панесла хваля. Прысылай самалёт. Адвезем яго на радзіму. Я ўжо званіла яго маме. І тамтэйшым сябрам. Яны будуць з ёй увесь час. Як гэта ўсё жахліва...

Касонаў паклаў трубку. Маўчанне доўжылася не больш за хвіліну. А потым ён закрычаў, бегаў па кабінце, сціскаючы галаву рукамі. Прыбег сакратар, падаў вады. Андрэй выпіў, сеў на канапу і заплакаў...

Нікала, Лаура і Таццяна сядзелі пад парасонам, размаўлялі, смяяліся. Дзень выдаўся цудоўны, сонечны, бліскучы. Было лёгка на душы і на сэрцы. Спачатку купаліся Таня з Лаурай. Потым яны выйшлі на бераг, мокрыя, высокія, прыгожыя. І Нікала паду-

маў пра сябе: «Які цуд, гэтыя дзве жанчыны. Яны прыгожыя, ад іх не хочацца адводзіць позірк. Як добра, што ёсць такое ў маім жыцці». Пасмяяліся, выпілі халоднага соку, і ён пайшоў у мора. Адплыў метраў на пятнаццаць. Раптоўны боль працяў левую руку і зачапіўся за сэрца. А потым ціха абняў сваім туманам і зацягнуў свядомасць. І прыйшоў бацька, такі, як у дзяцінстве, паклікаў. Ён хацеў спачатку адмахнуцца ад яго рукой. Памяць яшчэ быццам ў апошні раз падказвала: нядобра, калі кліча цябе насельнік нябёсаў. Але бацька паклікаў зноў. Голас быў ласкавы, пяшчотны, якога ён не чуў шмат гадоў... І ён шчаслівы, ужо ўпершыню бесклапотны, пайшоў насустрач яму... А далей настала вечнасць.

Яго адпяваў той жа святар, што напісаў блаславенне два дні таму.

СУСТРЭЧА НОВАГА ГОДА Ў ЭЙЛАЦЕ

Тры дні таму яму споўнілася трыццаць тры. Някепскі ўзрост, як ні паглядзі з усіх бакоў. Да саліднага ўзросту яшчэ далёка, і пад гару ісці ды ісці. А ззаду някепскі час з віхурамі пачуццяў і здзейсненых жаданняў, лёгкага настрою, калі ўсё здаецца простым, цудоўным, наперадзе амаль усё жыццё.

Яго дзень нараджэння прыходзіў у дні пераднавагодняй мітусні, калі час спешна з'ядае апошнюю сотню гадзін чарговага года і ў людзей з'яўляюцца новыя жаданні, яўныя і таемныя.

Гэтым разам сваё «таемнае» жаданне ён вырашыў здзейсніць. Тым больш, што ёсць прамы самалёт Франкфурт — Эйлат. Ён уцякаў з прахалоднай Еўропы ў цёплы Ізраіль, каб сустрэць звыкла снежны Новы год у вечна летнім Эйлаце.

«Боінг», вырваўшыся з начнога паўднёвага неба, зрабіў круг над горадам, апусціўся на бетонную паласу і пакаціўся ўздоўж аўтастрады. Потым развярнуўся і падруліў да будынка аэравакзала. Сярод пасажыраў, якія спускаліся па трапу, ён, Эдвард Самуэль, здаецца, быў адзіным не немцам. Прайшоўшы мытны кантроль, выкаціў свой чамадан на цесную стаянку, сеў у таксі і назваў гатэль, дзе яму быў забраніраваны нумар. Эдвард Самуэль, які ўпершыню ступіў на зямлю сваіх гістарычных продкаў, углядаўся ў горад, што блішчаў агнямі, перачытваў назвы гасцініц, дзівіўся колькасці людзей, якіх, нягледзячы на познюю гадзіну, было шмат.

Ехалі нядоўга. Вадзіцель быў паслужлівы. Дастаў з багажніка чамадан і за пяцідоларавую банкноту адказаў па-руску: «Большое спасибо». Здзіўленне слізганула па твары госьця.

Час бег, пачаўся адлік апошняга дня мінаючага года. Стоячы каля акна ў сваім нумары, ён раптам падумаў пра тое, што гэта яго «таемнае» жаданне было вельмі-вельмі даўнім. І, напэўна, таму ён зараз у стане прыемнасці і лёгкага трыумфавання.

Былі раніца, сонца, вецер, мясцовы люд у куртках і пінжаках, шматлікія турысты ў шортах і майках. Для еўрапейца дваццаць два градусы — гэта нармальнае лета. Для разгарачаных ліпеньскімі сарака і вышэй эйлатцаў, безумоўна, гэта зіма. Пахадзіўшы па горадзе, ён вярнуўся ў гасцініцу. Трэба было выбраць рэстаран, дзе ён прабавіць сённяшняю ноч. У гасцініцы іх было чатыры: адзін вялікі і тры меншых. Рэклама абяцала цуды ва ўсіх чатырох. Ён выбраў невялікую ўтульную залу, заплаціў дзвесце долараў і вярнуўся ў нумар. Трэба было адпачнуць. Цыферблат — сведка мінулых учынкаў — паказваў ужо чатыры гадзіны. Так што самы час пасляабедзеннага сну. Ён засынаў, і на твары з'явіўся выраз любімага ўспаміну — бесклапотнага салодкага дзяцінства. І навагодняй ёлкі ў бацькі на працы. А потым прысніліся снег, завіруха і зімовая жанчына ў футры і боціках.

Цемра за акном зусім загусцела. У небе гарэлі і зрываліся зоркі, а ў пакоі ляжаў жаўтаваты месяцовы след. Спачатку быў страх, што праспаў ўсё на свеце. Але, паглядзеўшы на гадзіннік, ён з палёгкай уздыхнуў: да Новага года яшчэ заставалася гадзіны паўтары.

У залу спусціўся ў адзінаццаць, у стане, блізкім да шчасця — была поўная раўнавага розуму і сэрца. Зала была поўная. Яе ўпрыгожвалі гірлянды з галінак і шароў, працягнутых пад столлю, рознакаляровыя агні, што веерам уцякалі ад сцяны да цэнтра залы, а ім насустрач ляталі блікі асветленага пражэктарам люстранага шара, што круціўся. А яшчэ быў пах прыгожых жанчын...

Метрдатэль падвёў яго да століка ў глыбіні залы. Толькі адна вольная пляма казалася, што ён павінен сесці менавіта тут. Столік быў на шасцярых, і здавалася, што менавіта яго тут і чакалі. Усе ўздыхнулі з палёгкай, асабліва суседка справа. Яна была бяспарнай, а зараз за столікам як раз аказаўся поўны камплект: тры пары. Пазнаёміліся. Яны таксама былі з Германіі. «Можа,

нават з таго ж самалёта», — падумаў ён. Суседку клікалі Лорэн, і было ёй гады дваццаць тры. Адчувалася, што немцы ў зале ўжо з гадзіну. Адна пляшка «Абсалюта» ўжо была пустая, другая літроўка распачатая. Выпілі за прыемнае знаёмства. Пасля наступнага, яго тоста: «За тое, каб усё было добра!», Лорэн на імгненне прыціснула сваю нагу да яго нагі, дзёрзка паглядзела і выпіла чарговую чарку гарэлкі. І ён падумаў, што ўсё складваецца нармальна: Новы год, кампанія, прыемная маладая жанчына з намёкамі, што ідуць далёка, утульная атмасфера і добрая еўрапейская музыка. Дарэчы, пара запрасіць Лорэн танцаваць.

На танцавальнай пляцоўцы таўклося пар дзесяць. Але ўвагу прыцягвалі малады прыгожы негр год дваццаці двух са сваёй белай партнёркай пад пяцьдзесят. Па-першае, сваёй рознакаляровасцю, па-другое, розніцай ва ўзросце, што адразу прымушала пра сёе-тое падумаць. Хоць каму якая справа да нечага асабістага жыцця альбо густаў. Асабліва зараз, у гэтую ноч, у гэтым цёплым горадзе, што схіляе да кахання і захапленняў. Але яны, апрача ўсяго іншага, добра танцавалі, прыгожа, «плаўна», як казалі калісьці адна яго добра знаёмая.

У яго і ў Лорэн таксама някепска атрымлівалася. Потым станцавалі другі танец, а на трэцім, адчуваючы, што Лорэн добра з ім і яна зусім разняволена, ён вырашыў успомніць сябе танцавальнага, гэтак год дзесяці назад. Аркестр зайграў нешта рок-н-рольнае, і ён павёў Лорэн у цэнтр пляцоўкі. Там, то прыціскаючы яе, то «адкідваючы» ад сябе, але так і не адпускаючы, фантазіруючы і прыгадваючы нейкія напам'яты па, яны паступова выціснулі ўсіх, акрамя негра з партнёркай. Але аркестр паскорыў тэмп і негр не вытрымаў, сышоў, падтрымліваючы пад руку сваю пераспелую сяброўку, што віхлялася ад стомы. А яны зусім разышліся. Лорэн ужо і «прапаўзала» ў яго між ног, і ўскоквала на яго бядро, прысядала, а ён пераскокваў цераз яе... Гэта быў маленькі танцавальны спектакль. І калі музыкі скончылі, пад апладысменты амаль усёй залы Лорэн пры-

ціснулася ўсім цэлам да яго і ён атрымаў узнагароду ад яе вуснаў... «Што ж, — падумаў ён пра сябе, — малайчына. Ператанцаваў негра, смачныя вусны Лорэн. А вунь ужо і шампанскае панеслі афіцыянты. Значыць, вось-вось запаветная поўнач, трэба будзе падумаць пра што-небудзь прыемнае і што-небудзь добрае загадаць». Родны столік сустрэў іх захоплены. Мужчыны ўсталі, паціскалі яму руку, а ў жаночых бліскучых ад гарэлкі і пачуццяў, што нахлынулі, вачах можна было прачытаць: «Ты быў на вышыні. Цікава, а...» Лорэн свяцілася і не адпускала яго руку.

А навагодняя ноч перасякла сваю мяжу. Роўна ў дванаццаць захлопалі коркі ад шампанскага і вясёлы выгляд поўных пузырыстых келіхаў прымусіў усіх устаць і пачаць віншаваць адзін аднаго.

І тут, другі раз за гэтыя суткі ў Ізраілі, пытанне застыла ў яго на твары. «*Лабас вакарас*, Эдзі» — «Добры вечар, Эдзі». Жанчына з келіхам шампанскага ў руках аднекуль ведала, што ён разумее па-літоўску. Ведала і яго імя. Яна прыціснула свой келіх да яго келіха і ціха сказала па-руску: «Ты амаль не змяніўся, і вусы табе да твару». І Эдзік Самуэль пазнаў яе. «Алдона, гэта ты! — прамовіў ён сцвярдзальна. — Давай, хутчэй вып'ем і загадаем».

— Хадзем са мной, я хоць на хвілінку звяду цябе ад тваёй немкі. Скажы ёй што-небудзь.

— Гэта не мая немка, хоць з ёй добра.

Ён растлумачыў усім за столікам, што сустрэў сваячку і ненадоўга пакіне іх.

Яны выйшлі на вуліцу, у небе разрываўся і гаслі агні феерверкаў. Гучалі віншаванні на англійскай і французскай, рускай і іўрыце.

— Шчасця табе ў Новым годзе, Эдзік.

— Ачу! Дзякуй! І табе, Дона, таксама.

— Я цябе пазнала са спіны, калі ты рокэнроліў. Але вось вялізныя вусы мяне спачатку збянтэжылі: ты ці не ты? І маладая немка такая блізкая з табой.

— Я з ёй пазнаёміўся толькі гадзіну таму.

— А збоку здаецца, што вы блізкія вельмі даўно.

— Не, гэта проста гарэлачка і адзінота Лорэн. Яна некалькі месяцаў назад разышлася з мужам і за сталом аказалася без партнёра. Усё як бы апраўдваюся, але так і не спытаў, з кім ты тут.

— А ні з кім. Я на працы. Там, у зале, на ўзвышэнні стаіць раяль.

— Дык ты іграеш у аркестры?

— Так. У мяне працоўная ноч. Я яшчэ хвілін дваццаць пайграю, а потым звяду цябе.

— Альбо я цябе. Я ж тут, у гэтым гатэлі жыву.

— Ах, няважна, хто каго звядзе. Мы сядзем куды-небудзь разам.

Алдона ішла да свайго раяля як быццам з завязанымі вачыма, не ведаючы будучыні, святкуючы мінулае. Безумоўна, яна адчувала яго позірк. І тая ж хваля пачуццяў, што шмат гадоў таму ахінала яе, вярталася. Сэрца зноў было нарсохрыст. Яно нечага чакала і трапяталася ў прадчуванні.

Яна зайграла адну старую мелодыю, вельмі папулярную калісьці. Тонкая рука цалавала раяль, і доўгі рой любых успамінаў выплываў разам з музыкай. Кошт ім быў вох які высокі — пражытыя гады. У мелодыю паступова ўступілі астатнія музыкі. Яны здагадваліся, што з іх піяністкай нешта адбылося. І калі крыху пазней яна папрасіла, каб яе адпусцілі, таму што яна нечакана атрымала нябачаны падарунак у гэтую ноч цудаў і спадзяванняў, ніхто не пярэчыў. Яна ўзяла сумачку, павесіла яе на плячо і, прабіўшыся праз публіку, што танцавала, пайшла да выхаду.

Ноч не была глухой. Сям-там у небе яшчэ блішчэў феерверк, нейкі мужык улез на высакавольтную апору, і ўнізе раз-

варочвала лесвіцу пажарная машына, міргалкамі нагадвалі пра сябе дзве паліцэйскія машыны. Нешта ж загнала гэтага дзівака менавіта ў гэтую ноч туды, на вышыню. Хоць, якая справа ёй, Алдоне, да ўсяго, што зараз навокал, калі сэрца ўспамінае даўнія дні і побач той, з кім гэтыя ўспаміны звязаныя. Пагуляўшы па шумнай набярэжнай, яны пайшлі да яго ў гатэль. Доўга моўчкі разглядалі адзін аднаго. Потым ён прапанаваў тост: «За шчасце мінулых дзён!» І тут іх як быццам прарвала. Яны пачалі гаварыць.

— Чаму я тут? Ты ведала, што мы з'ехалі тады ў Германію. Як пражылі, як выбіраліся наверх, асобная размова і вельмі доўгая. Зараз, пасля дзесяці гадоў эміграцыі, я на ўзроўні. Ёсць дом, транспарт, невялікая фірма. Гандлюю нерухомасцю і зямлёй. Некалькі гадоў таму я зацыкліўся: захацелася сустрэць Новы год і тут жа выкупацца ў моры, змыць старыя грахі і чысценькім чакаць цудаў у Новым годзе. Адначасова сумясціць усё гэта можна было ў некалькіх кропках зямнога шара. Але кліч продкаў, ці што, гукнуў зрабіць гэта тут.

— Цікава мне пра кліч продкаў. Ты, кругласутачны яўрэй па ўсіх мардасцях-страсцях, з'ехаў не ў Ізраіль, а ў Германію. Я, літоўка, апынулася тут.

— Усё прасцей было на той момант. У бацькі былі сувязі, вытворчыя сувязі з Германіяй. Яго калегі, так сказаць, абяцалі дапамагчы на новым месцы. Ды і нямецкая мова для яго і мамы была бліжэй, чым іўрыт. Дома між сабой яны гаварылі на ідыш. Уявіць, чым мог бы заняцца мой актыўны татачка ў яго гады тут, у Ізраілі, мы не маглі. Тады гэтыя думкі і сыгралі галоўную ролю ў нашай эміграцыі.

— Так, твой тата, генеральны дырэктар буйнога завода, і Ізраіль...

— Не блюзнер, калі ласка. Мне таксама не зразумела. Ты, дачка галоўнага інжынера таго ж завода, унучка намесніка міністра і... Ізраіль.

— Ёсць чарговы тост, — сказала яна, узяўшы яго за руку.
— За тое, каб аказвацца ў належны час у належным месцы.

— Гэта быў вельмі добры тост. — Ён прыбраў пустую пляшку са стала. Потым дастаў з тумбачкі дакладна такую ж пляшку чырвонага рэйнскага віна. — Дык вось, ты і Ізраіль.

— У Ізраілі я назло табе. І ўжо восем гадоў. Напачатку чакала, што ты паклічаш да сябе ў Германію. Не дачакалася. А ўсё астатняе — справа тэхнікі. Дзед жа быў у Міністэрстве ўнутраных спраў. А я была ўпартая. Потым, ужо тут, я даведалася, што маму бабулі Казімеры клікалі Златай. І гэта пацвярджалася дакументамі. Так што ўсё аказалася на самой справе законным. Выехала я сюды па правілах. У аэрапорце я з Алдоны зрабілася Алонай, так мяне запісалі ў дакументах. І ступіла ў цёмную майскую ноч у невядомай мне краіне, без сваякоў, з двума чамаданамі і торбай. І павезла мяне таксі да татавых сяброў у Іерусалім. А праз пару месяцаў я перабралася сюды, у Эйлат. І пайшлі дні, і мінулі гады... Ты ж хацеў купацца ў навагоднюю ноч. Дык мы ідзем?

— Абавязкова.

— У цябе знойдуцца для мяне кашуля і якія-небудзь шлёпкі? Няёмка ісці купацца ў доўгай бліскучай сукенцы і туфлях на шпільцы.

Яны спусціліся на ліфце і прайшлі праз лоббі, яна ў белай кашулі і шлёпанцах, ён у шортах і майцы.

Мора было цёплым і пяшчотным. Алдона была ў простых баваўняных трусіках, уліплых пасля мора ва ўсе яе таямніцы... І ён павёў яе зноў у мора і накрыў проста ў вадзе. Яна чакала гэтага і крычала па-літоўску тыя словы, якія на гэтым беразе і ў гэты час былі зразумельныя толькі ім дваім. Потым яны ляжалі на пяску, прыціснуўшыся адзін да аднаго. Было ціха на небе, на зямлі і на сэрцы. Калыхалася побач мора, пераварочваючы ісціны і таямніцы.

У нумары яны зноў апрануліся па-святочнаму. Пакуль яшчэ ніхто з іх не распытваў другога пра сям'ю. І яна задала самае галоўнае ў гэты час пытанне: «Ты ні слова не сказаў пра сям'ю?»

— Калі коратка, — ён напоўніў келіхі, — калі коратка, то сям'і няма. Ад цябе ўцёк, з другімі не атрымліваецца. Гады два таму падумаў: «Хай ідзе, як ідзе, усё роўна гульні лёсу без праваў». І яшчэ больш накінуўся на працу, на трэнажорную залу, выязджаў пару разоў на год куды-небудзь за мяжу, для праветрывання мазгоў і душы.

— Ёсць тост: «За магчымасць рэалізоўваць усё, што задумана».

Яна піла, не зводзячы з яго позірка, нібыта гіпнатызёр, заганяючы свае думкі ў яго. Хоць, калі ён не змяніўся, намагацца прымусіць яго зрабіць тое, чаму ён супраціўляецца, было бессэнсоўна. Хоць у яго і было поўнае дабра сэрца.

— А цяпер паслухай маё прызнанне. — Яна стаяла на фоне акна, высокая, у бліскучай сукенцы, шыкоўная жанчына, і гаварыла тое, што прызначалася менавіта яму. — Усё жыццё пасля твайго ад'езду — чаканне цябе. Калі думала пра цябе, балюча шчымела сэрца. Часам мне здавалася, што я вельмі хворы чалавек. Але ўсе праверкі, усялякія камп'ютэры паказвалі, што фізічна са мной усё ў парадку. Я супакойвалася, казала сабе: «Я не яго зорка, а ён не мой лёс. І сустрэча наша была задумай, зразумець якую нам не дадзена». Журба запаланіла маю душу. І я з'ехала сюды. Каб ты ведаў, як мне было цяжка. Кожны дзень я казалася сабе: «Вось заўтра ўсё будзе паіншаму, усё будзе добра». Але як рэдка настае тое «заўтра», з якога ты пачынаеш усе перамены. Жаданы дзень няўлоўны. Я не была здатная ні для якой працы акрамя музыкі. Ты ж ведаеш, як я жыла дома. Адночы я знайшла працу. Там было, праўда, шмат абмежаванняў, ва ўсім. І цэлы год я пражыла ў доме аднаго равіна. У яго было восем дзяцей. І я займалася з імі

музыкай. Я блізка назірала яўрэйскае жыццё. Я пачала ў ім удзельнічаць. Сам равін быў з Амерыкі, а яго жонка, Малка, нарадзілася ў... Каўнасе. На жаль, яна не гаварыла па-літоўску, толькі крыху па-руску, у Ізраілі з чатырох гадоў. Мы вельмі пасябравалі з ёй, хоць і была Малка старэйшая за мяне на дваццаць гадоў. І праз год... Тое што адбылося праз год, здзівіла б, напэўна, і тваю бабулю. Яна ўжо не мела права называць мяне «шыксай». Я прайшла *гіюр*. І ў пашпарт мне запісалі, што Алона Вайткютэ «іудэя», яўрэйка. Твае вочы, дружа, палезлі наверх? Дык давай яшчэ вып'ем. Твае вочы вернуцца на месца, а мая душа, нарэшце, прыйдзе ў раўнавагу. Выпускаю вонкі ўсё, што захоўвалася для цябе. Як мне зараз лёгка і крышачку п'яна.

Яна прайшлася па пакоі, вярнулася да акна і, гледзячы з вышыні адзінаццатага паверха на мора і залітыя агнямі Эйлат і Акабу, сказала ціха: «Усё адно мінулае цудоўнае! Мінулае пракладае шлях праз сучаснасць ў будучыню. У будучыню, — паўтарыла яна гучней. — Мне ўжо трыццаць адзін. І што б ты ні казаў зараз, я ведаю, што павінен быць чалавек, якому ты патрэбны. Я ж патрэбная табе, а ты патрэбны мне. Тады, дзесяць гадоў таму, з табой было ўтульна і спакойна. Ты такім і застаўся? Застаўся,» — сцвярджальна прамовіла яна.

Нечакана яна спаўзла ўздоўж акна і села на падлогу.

— Я п'яная. Мы зашмат выпілі. Але я, як ні дзіўна, цямлю. Ногі вось толькі не трымаюць. Выглядаю непрыгожа, так? Ты даруй мне, мой любы. Эйлат, Новы год, мора, гэты гатэль, ты і я пасля дзесяці гадоў расстання. Хіба гэта не цуд? У мяне няма ні мужа, ні дзяцей, але ёсць утульная кватэрка, мая. Я стамілася і хачу спаць.

Гэта былі словы, сказаныя ёю ўжо ціха на мяжы імгнення між перадсоннай слабасцю і сном. Ён перанёс яе на ложка. Яна яшчэ прашаптала: «Я знайшла цябе, як жа мне добра!» і зноў правалілася ў моцны перадранішні сон. Яна спала ціха, і твар

яе быў спакойным і светлым. Калі і сніліся ёй зараз сны, то, напэўна, добрыя, прыемныя сны.

Ён не быў гатовы да сустрэчы з мінулым. І хоць ён ведаў, што ў лёса ў запасе шмат усяго, але на такі паварот яго разлічваць ён ніяк не меркаваў. Хоць усё, што павінна было адбыцца, ужо існуе ў будучыні і працягвае існаваць у мінулым. Час — нерухомы. Проста перамяшчаючыся па яго восі, сутыкаешся з падзеямі ў сваёй сучаснасці. Гэтай ноччу пужлівае шчасце зноў зазірнула нясмела ў яго лёс. Гледзячы на спячую Алдону, ён, адкідаючы ўсе сумненні, вырашае, што хоць над заўтрашнім днём ён яшчэ не мае ўлады і ўсё ў руках Бога, усё вырашыцца добра для яго, Эдзіка Самуэля. Ён выцягнуўся ў крэсле, памяць зрабілася больш блытанай і туманнай, думкі змяшаліся, ён заснуў.

Новы дзень для яго пачаўся з самай сярэдзіны. Ён прачнуўся ў ложку, накрыты коўдрай. Як апынуўся ў нармальным спальным выглядзе, натуральна, не памятаў. Першай думкай гэтага дня была думка пра тое, што ўсё добра. Яму ўжо не здавалася, што ён жыве не так. Яшчэ некалькі дзён назад, у свой дзень нараджэння, ён шкадаваў сябе. А зараз, у гэтым нумары, пасля такой нечаканай сустрэчы Новага года, яго душы было ўтульна і адзінота не душыла яго.

— Ну, расплюшчвай вочы і сустракай нас.

— Каго гэта вас?

— Мяне і яшчэ адзін твой дзень у Эйлаце.

— Дзень добры, дзень і Дона. Вы даўно разам? О, ты ўжо, здаецца, і дадому з'ездзіла.

— Мы разам з дзесяці раніцы, а зараз ужо хутка два. І сняданак, гэта значыць абед, я прыгатавала ў нумары. Добра? Не хочацца покуль нікуды выходзіць. Але супу няма. Іншым разам, заўтра. Дарэчы, — яна свайму гэтаму «заўтра» раптам спалохалася, — ты калі ляціш назад?

— Менавіта заўтра, раніцай.

— Значыць, абыдзешся без супу.

За гэтай яе фразай хаваўся зусім не клопат пра ежу. Яна спалохалася таму, што так хутка мінае іх сустрэча. Яшчэ які дзесятак гадзін — і застанецца шчасце зноў ва ўспамінах...

Пакуль у ваннай ён прыводзіў сябе ў парадак, яна то хадзіла па нумары, то зноў сядала. Але ўседзець не магла. І зноў уставала. І думкі несліся ў яе галаве, блытаючыся і паўтараючыся: «А што ж далей? Што? І як далей? Як цяпер далей? Іншы ж час на двары і сэрца зусім іншае. І баліць яно зусім невыносна».

— Нешта ў цябе сумныя вочы, як у жанчыны без мужа? — Ён вярнуўся ў нумар свежы, стройны і вясёлы.

— Дык я ж без мужа. Ты забыўся?

— Але мы зноў знайшлі адзін аднаго, нам пашанцавала.

— Яшчэ невядома, пашанцавала ці наадварот, — сумна прамовіла яна. — У мяне зноў баліць сэрца. Якое гэта шанцаванне, калі робішся хворым.

— Табе давядзецца тэрмінова паправіцца. Мне хворая жонка непатрэбная.

— Што ты сказаў? — яна выскачыла з крэсла і падышла да яго. — Што ты сказаў?

— У цябе што, акрамя сэрца і са слыхам праблемы?

— Тое, што ты сказаў, гэта не жарт? Ты гэта ў ваннай вырашыў?

— Не, гэта я вырашыў у моры, калі ты крычала на ўвесь Эйлат, я гэта вырашыў, прачнуўшыся ў ложку, хоць засынаў у крэсле...

— Я цябе распранала ў восем гадзін раніцы. Ты нешта мармытаў, а мне было так добра.

— А ў ваннай я рашаў, як мне гэта сказаць.

— І...

— Ты зусім хворая жанчына: у цябе і сэрца, і вушы, і з кемлівасцю...

— Ах, ты так...

Яна паваліла яго на падлогу, села вярхом і загаварыла няспешна, гледзячы яму ў вочы.

— Я нармальная жанчына. Хачу кахаць, хачу, каб мяне кахалі. Каб заўсёды побач быў родны чалавек. Я засумавала па сваім маленькім астраўку шчасця, дзе можна ствараць і нікога, апроча цябе, не пускаць. Я столькі цяпер ведаю, разумею, але цябе ўсё адно не было.

— Але цяпер я ёсць, і ты сядзіш на мне, а я хачу есці. Адпусці, калі ласка, а то я адчуваю, што дзевядзецца сумяшчаць абед не толькі са сняданкам, але і з вячэрай.

— Патрываеш, хоць, так і быць, і накармлю, і напаю.

Яна ўстала, падала яму руку. Яны елі, і пілі, і п'яnelі хутчэй, чым мінулай ноччу. І не выходзілі з нумара да самага ад'езду ў аэрапорт. Там жа заказалі білет ёй, на рэйс праз чатыры тыдні.

— Мне трэба сёе-тое падрыхтаваць да твайго прыезду. Калі табе спадабаецца ў мяне, так і застанемся жыць.

— Так і застанемся, любы мой. Глядзі, не застудзіся пасля нашага цяпла.

— Абавязкова пагляджу. А ты папраў сваё сэрца і вушы, — жартам сказаў ён, прыгадваючы ўчарашнюю размову ў нумары.

— Я здаровая, цалкам здаровая. Мне цяпер хварэць ніяк нельга. Які мужык ажэніцца з хворай бабай.

— Я з табой любой ажанюся. Бывай.

І самалёт паляцеў у неба. Паміж гэтым палётам і палётам праз месяц былі тэлефонныя званкі. А потым, студзенскім вечарам, ён прыляцеў у Эйлат. І раніцай яны паляцелі ўдваіх. Немэгчымае робіцца адразу. Цудадзействы патрабуюць часу.

ЗМЕСТ

<i>Валянцін Тарас. Смак жыцця</i>	3
---	---

Глава першая

ПАЧАТАК

На канікулах	7
Дзядзька	14
Фінка і лыжка	19
Старыя	22
Пэйсах у хаце	24
Хіба так	29
Пачатак	32

Глава другая

СЮЖЭТ ЯШЧЭ РАСПІШАЦЦА

Раман з кантрабасам	38
Калі мы ездзілі за шаркпэткамі	43
Шкляйвер-Пучынскі	51
Бальнічная гісторыя	53
Дзень нараджэння	69
Вольны і шчаслівы	71
Рака дзяцінства	77
Верка Белава	82
Сюжэт яшчэ распішацца	84
Ці варта казаць?	89
Змагар	91
Віравала радасць	96
Землякі	102
Найцяжэй жыць сённяшнім днём	112

Дарога дадому	121
Зімой у Эйлаце	124
Здарылася нешта незвычайнае	132
Камп'ютэрныя гульні	140
Ірына	143
У пошуках радзімы і шчасця	152

Глава трэцяя

ЛЕЙБЕЛЕ, АЙЦЕЦ МІХАІЛ І ІНШЫЯ

Стары Кац	169
Лейбеле, айцец Міхаіл і іншыя	173
Лёня Жалабінскі	182
Бандыт Фрыдман	184
Гарпуша	189
Словы	193
Ідыётка	195
Скнара	198
Ясенін	204
А сёння цяжка	208
Залаты інтарэс	211
Пазыка	213
Лысяк	215
Басін	224
Выратавальнік і Доктар	227
Слабак	230
Супадзенні	232
План	236
Рэз	238
Грыгаран	240
Усмешка капітана	248
У турме	251
Амаль казка	255
Замуж хочацца	258
Селін	260
Сустрэча Новага года ў Эйлаце	282

Літаратурна–мастацкае выданне

ШУЛЬМАН Давід Яфімавіч

ДЗЕ ЎЗЯЦЬ КРЫХУ ШЧАСЦЯ

Апавяданні

Адказы за выпуск *Р. І. Шастак*
Рэдактар *Ул. М. Сіўчыкаў*
Камп'ютэрны набор *Р. Э. Свірская*
Карэктар *Т. М. Сямёнава*

Падпісана да друку з гатовых дыяпазітываў 28.10.2005.

Фармат 60x84/16. Папера афсетная.
Гарнітура Helios. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 10,85. Ул–выд. арк.10,6.
Тыраж 300 экз. Заказ 674.

Прыватнае выдавецкае унітарнае прадпрыемства «Радыёла–плюс»
Ліцэнзія № 02330/0133315 ад 9.06.04.
220012, г. Мінск, пр. Незалежнасці, 72—12.

Друкарня ТДА «Новапрынт».
ЛП № 02330/0056647 АД 27.04.2004 Г.
выдадзена Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь.
220007, г.Мінск, а/с 16, вул. Купрэвіча, 2.

Давід ШУЛЬМАН

нарадзіўся ў Барысаве,
скончыў энергетычны факультэт
політэхнічнага інстытута.
Друкаваўся ў «Полымі»,
«Малодосці» і іншых
перыядычных выданнях.

ISBN 985-448-056-9

9 789854 480565

Давид Шибан

ДРЕЗНА
КВЕРТА
МАГНА